

STATISZTIKAI ÉS NEMZETGAZDASÁGI
KÖZLEMÉNYEK.

Stat
258.

A HAZAI ÁLLAPOTOK ISMERETÉNEK

ELŐMOZDÍTÁSÁRA

KIADJA

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

STATISZTIKAI BIZOTTSÁGA.

SZERKESZTI

HUNFALVY JÁNOS.

NEGYESEDIK KÖTET.

137.
10.

PESTEN,

EGGENBERGER FERDINÁND MAGYAR AKADEMIAI KÖNYVÁRUSNÁL.

MDCCCLXVII.

308.740

M. ACADEMIA
KÖNYVTÁRA

PEST,

NYOMATOTT EMICH GUSZTÁV MAGY. AKAD. KÖNYVNYOMDÁSNÁL.

1867.

I.

ADATOK ERDÉLY VISZONYAIRÓL

KÜLÖNÖS TEKINTETTEL AZ ADÓZÁSI RENDSZERRE.

Gróf **Bethlen Farkastól.**

Jelen értekezésem feladatául tűztem ki, az erdélyi adórendszer koronkénti fejlődésének tárgyalását, valamint annak kimutatását, miként emelkedett az fokonként 1849-dik évi állásától jelenlegi fejlődéséig, továbbá a közvetlen és közvetett adó-jövedelmek kimutatása és földerítése által az 1849-ik év előtt és után országunk adóképességi erejéről felvilágosítást szolgáltatni.

Ösztönzött pedig leginkább erre azon lényeges ok, hogy Erdélyország adózási viszonyainak kimutatása mindeddig oly nagyon eltérőn és hiányosan jelent meg. Őszintén be kell valanom, hogy hiányoktól jelen egybeállításom sem leendő, figyelmem azonban oda irányult, hogy adataimat a leghitelesebb forrásokból merítsem : ú. m. a kormány által eddig közölt, de már jelenleg megszüntetett „Statistische Tafeln“, Czoörnig s Bielez e nemű műveikből, az 1860-iki rendkívüli, valamint az 1862 és 1865-ikbeli Reichsrathokba beadott jövedelem és költségvetésekből, úgy szintén a kataszter által kiadott kimutatásokból és az 1857-iki népszámlálásból. — Tagadhatatlan azonban, hogy mind ezen munkálatok sem érik el a bizonyosságnak és a tökéletes kiszámításnak tetőfokát, de más, célra vezető, adataink nem lévén, az egyes s talán nem épen felette lényeges hibákat kénytelenek vagyunk eltérni.

Az I. II. és III-dik táblázat az 1840-dik évi közvetlen adó mindennemű nemeinek részletes kimutatását tünteti fel. E kimutatások azon okból vannak latin nyelven szerkeszt-

I. T á b l a. 1840-dik

	Agrorum Capacitatis								
	I-mae Classis			II-dae Classis			III-tiae Classis		
	Cubuli a 20 *) xr			Cubuli a 16 xr			Cubuli a 12 xr		
	Rft.	xr		Rft.	xr		Rft.	xr	
Comitatum . . .	^{2/4} 244,791	81,597	10	158,348	42,226	8	132,137	26,427	24
Partium Reapplicatarum	—	—	—	13,049	3,479	44	58,305	11,643	—
Sedium Siculicalium .	^{2/4} 24,740	8,246	50	^{3/4} 25,532	6,808	44	^{3/4} 44,051	8,810	21
Sedium Saxonicalium	200,218	66,739	20	^{3/3} 199,701	53,253	42	^{3/8} 79,170	15,834	^{1/2} 7
Districtus Fogaras .	—	—	—	—	—	—	^{2/4} 18,783	3,756	42
Locorum Taxalium .	^{2/4} 5,337	1,779	10	^{2/4} 12,781	3,408	—	—	—	—
Huc accedit quantum normale militum limitan. anno 1790 praescriptum cum quanto pagorum alsó és felső Borgo die 16. Xbris anno 1785 dictae Militiae limitan. cessorum . . .	18,440	6,146	40	31,285	8,342	40	^{3/4} 64,292	12,858	33
Summa	493,507	164,509	40	440,697	117,519	22	^{1/8} 396,799	79,360	7

*) Egy erdélyi köből 128 itcze, egy erdélyi veder 16 itcze.

ve, minthogy ez akkoron általánosan dívó nyelv volt, s a táblázatokat is eredetiben bemutatni szándékom.

évi adó kirovás.

Agrorum Capacitatis						Foeni			Vini		
IV-tae Classis Cubuli a 8 xr			Summa Cubulor Taxarum			Currus a 4 xr			Urnae a 3 xr		
	Rft.	xr		Rft.	xr		Rft.	xr		Rft.	xr
48,477	6,463	36	^{2/4} 583,753	156,714	18	^{2/4} 551,531	36,768	44	619,041	32,452	5
34,056	4,540	50	105,470	19,693	34	^{2/4} 99,705	6,647	2	168,865	8,443	15
66,252	8,833	36	160,577	32,699	31	74,206	4,947	6	^{1/6} 65,823	3,291	^{1/2} 9
^{2/4} 7,517	1,002	20	^{2/4} 486,607	136,829	^{1/2} 29	^{3/4} 418,477	27,898	31	^{5/6} 794,646	39,732	^{1/2} 30
^{3/4} 13,728	1,830	30	^{1/4} 32,512	5,587	12	^{3/4} 22,724	1,514	59	—	—	—
^{3/4} 462	61	42	^{3/4} 18,581	5,249	16	17,975	1,198	20	61,848	3,092	16
^{3/4} 70,277	9,370	22	^{2/4} 184,295	36,718	15	^{2/4} 97,277	6,485	10	23,294	1,164	42
240,771	32,102	56	^{2/4} 1,571,791	393,491	^{1/2} 35	^{2/4} 1,281,897	85,459	52	1,763,519	88,175	57

II. T á b l a 1840-dik

	Boves Equi et Equao			Vaccae			Juvenci, Juvencae et Hinnuli			
	Numer.	a 24 xr		Numer.	a 20 xr		Num.	a 15 xr		Num.
		Rft.	xr		Rft.	xr		Rft.	xr	
Comitatum	49,839	19,935	36	56,337	18,779	—	20,717	5,179	15	109,014
Partium Reappl.	14,534	5,813	36	14,879	4,951	40	5,012	1,253	—	8,404
Sedium Siculic.	13,084	5,233	36	7,658	2,552	40	10,829	2,707	15	10,039
Sedium Saxonie.	104,485	41,791	—	35,596	11,865	20	20,638	5,159	30	42,652
Distr. Fogaras	5,889	2,355	36	4,168	1,489	20	2,411	602	45	4,443
Locorum Taxal	1,975	790	—	1,631	543	40	187	46	45	305
Milit. Limit.	42,161	16,864	24	20,926	6,975	20	9,973	2,493	15	48,362
Summa	231,967	92,786	48	141,495	47,165	—	69,767	17,441	45	223,420

III. T á b l a. 1840-dik

	Disunitarum Familiarum	Quaevis Familia a 3 xris taxanda facit	S u m			
			Patrum et Matrum respectu a capitis			
			Patrum ab 18 xr			
			Nro	Rft	xr	Nro
Comitatum	43,888	2,194	24	27,855	8,356	30
Partium Reapplicatarum	9,771	488	33	6,737	2,921	6
Sedium Siculicalium	2,825	141	15	10,733	3,219	54
Sedium Saxonicalium	40,477	2,023	51	10,979	3,293	42
Districtus Fogaras	5,909	295	27	842	252	36
Locorum Taxalium	240	12	—	940	282	—
Summa	103,110	5,155	30	58,086	17,425	40
Milit. Limit.	1,715	85	48	—	—	—
Summa	104,825	5,241	18	58,086	17,425	48

F o l y

	Proventuum privatorum				Capitis et	
	Lucrum deductis expensis totaliter inferendum		Taxa de singulo Rfloreño lucrato a 6 xr		Civica	
	Rft	xr	Rft	xr	Rft	xr
	71,671	20	7,167	8	199,844	8
	35,049	10	3,504	55	57,710	8
	21,669	35	2,166	57 $\frac{1}{2}$	64,383	35
	95,661	10	9,566	7	291,630	9 $\frac{1}{2}$
	4,099	20	409	56	16,238	1
	7,800	20	780	2	32,133	—
	235,950	55	23,595	5 $\frac{1}{4}$	661,938	53 $\frac{1}{2}$
	25,211	15	2,521	7 $\frac{1}{2}$	—	—
	261,162	10	26,116	13	661,938	53 $\frac{1}{2}$

évi adó kirovás.

Oves		Caprae		Porci		Apum Alvearia			Summa				
a 3 xr		Num.	a 3 xr		Num.	a 5 xr		Num.	a 3 xr		Pecorum	Taxarum	
Rft.	xr		Rft.	xr		Rft.	xr		Rft.	xr		Rft.	xr
5,450	42	5,683	284	9	44,559	3,713	15	2,736	136	48	288,885	53,478	45
420	12	1,705	85	15	4,299	358	15	678	33	54	49,511	12,923	52
501	57	873	43	39	6,547	545	35	92	4	36	49,122	11,589	18
2,132	39	7,818	390	54	26,059	2,171	35	4,581	229	3	241,830	63,743	1
222	9	1,152	22	36	5,523	460	15	246	12	8	23,432	5,164	59
15	15	10	—	30	68	5	40	81	4	3	4,257	1,405	53
2,428	6	6,828	341	24	19,999	1,666	35	5,978	298	54	154,427	31,067	58
11,171	—	23,369	1,168	27	107,054	8,921	10	14,392	719	36	811,464	179,373	40

évi adó kimutatás.

m a r i s s i m u s 1840											
Familias exerto Taxa exemtorum			Masculini sexus a 18 xr			Foeminini sexus a 12 xr			Summa Protectionale taxatorum		
Matrum a 12 xr											
Nro	Rft	xr	Nro	Rft	xr	Nro	Rft	xr	Nro	Rft	xr
2,190	483	—	7,632	2,289	36	1,588	317	36	39,265	11,401	42
1,065	213	—	1,491	447	18	425	85	—	9,718	2,766	24
1,532	306	24	2,206	661	48	378	75	—	14,849	4,263	42
5,878	1,175	36	11,260	3,378	—	9,715	1,776	—	37,835	9,790	18
284	56	48	474	142	12	367	73	24	1,967	525	—
462	92	21	1,225	367	30	1,391	278	12	4,018	1,020	6
11,411	2,282	12	24,288	7,286	24	13,864	2,772	48	107,649	29,767	12
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
11,411	2,282	12	24,288	7,286	24	13,864	2,772	48	107,649	29,767	12

t a t á s.

Domorum		Anni 1840	
in Civitatibus			
Rft	xr	Rft	xr
—	—	497,826	50
—	—	111,689	2
—	—	123,341	19
9,342	41	588,532	37 1/2
—	—	29,440	7
1,774	22	46,653	24
11,117	3	1,397,483	19 1/2
—	—	77,957	12 1/2
11,117	3	1,475,440	32

vagyis osztr. értékben 1.549,212 frt 43 kr.

A IV-dik táblázat Erdély kerületeinek katasztralis felmérése egybeállítását tünteti föl. — Megjegyzendő, hogy az ország helységeknek száma a kataszter szerint azért megy többre, mint a politikai felosztás szerint, mivel több helység határától egészen más határok között, elkülönítve fekvő hátrészek is vannak, és ezek a kataszterben mint külön önálló adóközségek (Catastral Gemeinden) vannak fölvéve. — Megjegyzendő továbbá még az is, hogy miután a felszóllalások (reclamatiók) — vagyis annak felderítése, hogy az egyes földrészletek valamely mivelési ág osztályába, melyhez beiratnak, helytelenül vétettek föl, vagy pedig nem illető sorozatba tétettek, vagy végre tulságos tiszta jövedelmek számítottak fel — ezen nehézségek és sérvek elleni felszóllalások befejezve még nincsenek, miért is az ide mellékelt táblázatban némely változások már is léteznek s jövőre még inkább fognak növekedni. Végre megjegyzendő még, hogy Erdélyben valamint Magyarországon is úgy kezdődtek meg a kataszteri munkálatok, hogy a kormány az országba szerte szét nagy számú mérnököket küldött ki, kik közül egyre-egyre több

IV.

Erdély területe katasztralis felmérés

Az ország népessége a visszakapcsolt részekkel	Katasztralis községek száma	Egyre-másr az egy holdankint jövedelem conv. pénzben				Az összes tiszta jövedelem conv. pénzben		Az összes tiszta jövedelem oszt. ért.	
		Hold	öl	frt	kr	Rft	kr	Rft	kr
2.172,748	2,845	S z á n t ó k							
		2.733,935	1084	2	$\frac{5}{8}$ 16	6.226,303	1	6.537,618	$\frac{3}{4}$ 16
		S z ö l l ö k							
		50,434	1057	8	$\frac{2}{8}$ 43	439,875	26	461,869	$\frac{2}{4}$ 20
		E r d ő k							
		4.133,005	29	—	16	1.105,972	57	1.161,271	$\frac{3}{4}$ 59
		T e r m é k e t l e n f ö l d							
		389,219	$\frac{1}{2}$ 753						
Összes földterület 10.375,186 hold, 1,313 öl.									

helységek felmérését bizta; ezek először egyes helységek határait geometrice felmérték, s csak ezután dülönként, mely dülönkénti felmérésben ki voltak jelölve a szántók, kaszálók, legelők, erdők, szőlők, folyók, terméketlen részek és utak, s ezek egybeállításából eredtek az úgynevezett Croquis-k vagyis egyes helységek határainak térképei. — Ezen munkálatot követte a helység határának dülönkénti, egyes birtokos által birt egyes résznek (parcelláknak) lánczczal való felmérése. — A lánczczal való mérést helységenként egy-egy ki-nevezett bizottmány vezette egy munkavezetővel, kire a mérés volt bízva. A bizottmánynak kötelessége volt ügyelni a munkavezetőre, hogy helyesen és igazságosan mérjen (megjegyzendő, hogy a bizottmány tagjai a legtöbb helyeken oly egyénékből állottak, kik a méréshez nem értettek, valamint maga az ügyvezető sem értett többet az igazi lánczméréshez) és hogy az egyes földrészek a valódi tulajdonos részére irasanak fel. — Most jeleaben folynak, s nagyobb részben már be is végződtek, az egyes felszóllalások következtében, a történt hibák kiigazításai.

T á b l a.

szerint a visszakapcsolt részekkel.

Hold	öl	Egyre-másra egy holdankint jövedelem conv. pénzben		Az összes tiszta jövedelem conv. pénzben		Az összes tiszta jövedelem osztr. ért.	
		Rft	kr	Rft	kr	Rft	kr
K a s z á l ó k.							
1.899,347	$\frac{1}{3}$ 1294	2	$\frac{6}{8}$ 45	5.246,772	18	5.509,110	$\frac{2}{4}$ 91
L e g e l ő k							
1.164,407	$\frac{5}{6}$ 12	—	$\frac{1}{8}$ 34	607,177	42	637,536	$\frac{2}{4}$ 58
N á d a s o k							
4,837	283	1	41	8,389	25	8,808	$\frac{3}{4}$ 88
T e r m ő f ö l d ö s s z e s e n							
9.985,967	$\frac{1}{6}$ 560	1	$\frac{7}{8}$ 21	13.634,490	49	14.316,215	$\frac{3}{4}$ 35

Az V-dik táblázat az 1857-dik évben történt népszámlálás következtében a megyénkénti vallások szerinti egybeállítás következménye. (Az összeírás kerületenként ment végbe, minthogy a megyék azon időben eltöröltettek.) Eme táblázatot illetőleg megjegyzendő, hogy a római katolikusok csekély számu szászok kivételével mind magyarok; szintén magyarok a helvét hitvallásuak és unitariusok is; a görög egyesültek és nem egyesültek pedig mind románok. — Az ágostai vallásuak közül 18,600-at kivéve, kik magyarok, és 900 szerbet, a többi mind szász. — Az örmények általában véve mind római katolikusok. A cigányok nincsenek külön hitfelekezet szerint felszámítva, habár létszámuk 60—

V-dik

Erdély népessége megyénként az 1857-beli nép összeírás

Magyar megyék	Helysé- gek száma	Terület □ mfd	Róm.kath.	Gr. kath.	Görög nem egyes.
1. Felső Fehérmege	69	31.51	4,570	7,609	25,631
2. Alsó Fehérmege	205	83.76	7,678	68,578	101,087
3. Küküllő megye .	112	28.03	3,565	33,238	18,382
4. Tordamegye . .	178	87.07	6,545	60,873	33,539
5. Kolozsmegye . .	212	89.33	12,747	83,640	22,850
6. Dobokamegye .	161	45.31	1,838	57,799	18,278
7. Belsőszolnokmegye	199	60.66	5,162	75,184	18,038
8. Hunyadmegye .	351	114.81	4,692	41,300	120,103
9. Fogaras vidék .	64	32.92	1,544	19,983	34,455
10. Naszod	46	53.17	1,047	35,271	6,562
összesen	1,598	626.59	49,388	483,475	401,925
Székely föld					
1. Udvarhelyszék .	129	47.32	31,732	1,996	1,933
2. Háromszék . .	101	54.32	37,254	2,203	13,696
3. Csikszék	72	81.61	81,031	14,307	39
4. Maroszsék . . .	128	25.87	14,047	12,916	5,221
5. Aranyosszék . .	22	6.35	800	5,738	3,238
összesen	452	215.47	164,864	37,160	24,126
Szász föld					
1. Szebenzsék . . .	56	42.10	4,481	9,146	49,306
2. Segesvárszék . .	17	10.06	916	234	8,379
3. Brassó vidék . .	42	32.64	4,523	2,352	52,600
4. Medgyesszék . .	27	11.81	831	7,784	7,154
5. Besztercze vidék .	24	13.01	804	2,502	678
6. Szászsebenszék .	12	5.87	256	183	14,773
7. Nagysinkszék . .	22	11.61	139	1,290	9,083

70 ezer közötti; ezek csaknem minden bevett valláshoz tartoznak, kivéven az ágostai és a Mozes vallást, legnagyobb részint azonban a görög egyesült és nem egyesült vallások követői.

A mi az idegenek rovatát illeti, az egyrészt a megyékben és székekben megtelepedteket, de nem az ott születetteket foglalja magában; másrészt pedig kivált az on célra használtatott fel, hogy a szász földön a magyarokat minél csekélyebb számban tüntesse fel; mert azokat ott az idegenek rovatába sorolták; szülő községeikben pedig mint ott nem lévőket végképen kihagyták.

T á b l a.

szerint, valamint a területe és a helységek száma.

Lutheran.	Reformat.	Unitar.	Izraelita	Örmény	Idegen	Összesen
5,712	8,603	2,302	266	4	787	55,484
5,102	14,860	809	1,557	113	5,096	207,880
11,662	13,944	3,518	1,060	784	1,399	88,052
5,771	25,522	3,932	910	316	2,934	140,342
7,242	36,230	1,533	1,204	152	6,312	171,910
3,970	13,066	162	2,189	197	1,003	98,502
694	14,618	45	4,209	2,376	3,005	123,331
161	4,311	28	473	31	2,110	173,209
1,868	929	9	341	10	4,824	63,963
81	22	2	268	43	1,176	44,772
42,263	132,105	12,340	12,477	4,026	29,146	1.167,145
147	31,919	20,260	91	57	1,135	89,280
132	48,078	4,500	187	6	1.203	107,259
39	107	5	11	1,598	1,681	98,817
267	44,458	5,498	810	41	3,062	86,320
12	4,004	4,568	5	1	542	18,908
595	128,566	34,791	1,104	1,703	7,623	400,534
26,960	400	16	14	139	8,674	99,136
13,422	116	5	12	5	1,523	24,612
39,296	902	13	60	18	6,490	106,254
19,026	220	9	65	7	1,307	36,403
19,953	372	10	83	—	1,470	25,872
3,299	19	—	5	2	963	19,500
11,990	18	1	6	6	284	22,819

Magyar megyék	Helysé- gek száma	Terület	Róm.kath.	Gr. kath.	Görög nem egyes.
8. Szerdahelyszék .	11	3.95	156	460	15,330
9. Köhalomszék .	19	11.24	356	2,360	6,625
10. Ujgyházszék .	12	5.21	91	1,229	5,968
12. Szászvárosszék .	16	7.9	1,481	3,468	12,060
összesen	258	155.43	14,034	31,108	181,956
A Magyar föld . . .	1,598	626.59	49,388	483,475	401,925
Székely föld . . .	452	215.47	164,864	37,160	24,126
Szász föld . . .	258	155.43	14,034	31,108	181,956
Főösszeg	2,308	997.51	228,286	551,743	608,007

A VI, VII, VIII, és IX-ik táblázatok az erdélyi különböző adók, jövedelmek és kiadások kimutatásai.

Három időszakot azon okból vettem fel: mivel az 1840-iki rendszer a forradalom előtti országjövödelmeket s kiadásokat adja; az 1856-iki pedig azon időszakot tünteti fel,

VI-dik Tábla. Direct adók.

F ö l d a d ó.						
Év	10%-nyi Föld adó	Hadi Pótlék	Országos Pótlék	Összesen	Földteh. mentes. Pótlék	Főösszeg
1840	595,483	—	—	595,483	—	595,483
1856	1,379,649	—	68,982	1,448,631	220,744	1,669,375
1862	1,437,565	239,594	86,253	1,763,412	898,478	2,661,890
H á z a d ó.						
1840	—	—	—	—	—	—
1856	217,092	—	10,855	227,947	34,735	262,682
1862	213,400	106,700	12,804	332,904	133,375	466,279
J ö v e d e l m i a d ó						
1840	—	—	—	—	—	—
1856	213,528	—	10,676	224,204	31,164	258,368
1862	216,600	43,320	12,996	272,916	135,375	408,291
F e j a d ó.						
1840	953,729	ezen összeg minden direct adó a föld adón kívül				
1856	1,715,141	—	85,757	1,800,898	274,423	2,075,321
1862	1,660,000	—	99,600	1,759,600	1,037,500	2,797,500
Ö s s z e s e n a						
Év	Tiszta adók	Hadi Pótlékok	országos Pótlékok	A három összeg összesen	Földteher mentes. Pótlékok	A fő összeg
1840	1,549,211	—	—	1,549,211	—	1,549,211
1856	3,525,410	—	176,270	3,701,680	564,066	4,265,746
1862	3,527,565	389,614	211,654	4,188,832	2,204,728	6,333,560

Lutheran.	Reformat.	Unitar.	Izraelita	Örmény	Idegen	Összesen
3,303	22	7	—	6	347	19,631
10,669	915	15	—	2	352	21,294
3,713	2	—	—	—	81	11,084
1,159	871	22	28	5	822	19,916
153,020	3,857	98	273	190	22,315	406,521
42,263	132,105	12,340	12,477	4,026	29,146	1.167,145
595	128,566	34,791	1,104	7,703	7,623	400,534
153,020	3,857	98	273	190	22,315	406,521
195,880	264,528	47,229	13,854	5,919	59,084	1.974,530

midőn már a jelen adó-rendszer életbe lépett, a földterületek azonban csak bévallások alapján adóztattak meg; végre az 1862-ik évit, mikor ez a katastralis felmérések nyomán állapított meg.

VII. Tábla.

Év	Fogyasztási adó			Vám jövedelem		
	összes bevétel	kezelési költség	tiszta jövedelem	összes bevétel	kezelési költség	tiszta jövedelem
1840	—	—	—	44,855	57,391	13,536
1856	1.188,615	6,553	1.182,062	400,470	71,591	328,879
1862	1.950.000	11,400	1.938,600	215.410	89,510	125,900
S ó			Dohány			
1840	2.746,675	294,211	2.452,434	—	—	—
1856	3.649,346	641,741	3.007,605	1.547,779	837,648	710,131
1862	3,152,627	900,137	2.252,490	1.866,980	164,073	1.702,907
Bélyeg adó			Díjak és illetékek			
1840	—	—	—	3,416	524	2,992
1856	315.937	9,100	306,837	500,740	1,034	499,706
1862	344,000	600	343,400	490,550	750	489,800
Lotteria			Posta			
1840	148,804	90,301	58,503	53,487	50,668	2,819 kár
1856	350,613	266,982	83,631	254,402	332,007	77,605 kár
1862	530,690	339,419	191,271	417.190	463,400	46,210
Utvám			Marad összesen			
1840	—	—	—	2.997,237	493,125	2.504,112
1856	134,554	14,380	120,174	8.343,456	2181,036	6.161,420
1862	800,000	6,600	73,400	9.047,447	1975,889	7.071,558

VIII-dik T á b l a. Álladalmi javak.

Álladalmi jószágok és javak jövedelmei				Összesen		
Év	Brutto jövedelem	kezelési költség	Tiszta jövedelem	Bevétel összesen	kezelési költség	Tiszta jövedelem
1840	269,137	107,177	161,960	4.970,211	4.572,469	397,742
1856	80,502	31,119	49,382	4.571,429	4.698,377	126,948
1862	247,955	186,153	61,800	6.500,926	6.092,173	408,753
Bányák és uradalmak jövedelmei				Különböző jövedelmek		
1840	2.373,892	2.260,734	113,158	38,010	—	38,010
			kár			
1856	2.923,780	3.143,422	219,642	129,478	—	129,478
1862	3.599,346	3.494,343	105,003	22,381	—	22,381
Pénzverés				Főösszeg		
1840	2.327,182	2.204,558	122,624	5.008,221	4.572,469	435,752
1856	1.567,147	1.524,136	43,011	4.700,907	4.698,377	2,530
1862	2.653,625	2.411,677	241,948	6.523,307	6.092,173	431,134

IX-dik T á b l a.

Az összes bevételből az összes kezelési költséget levonva marad tiszta jövedelem.

A direct adókban				Az indirect adókban		
Év	Jövedelem	kezelési költség	Marad	Jövedelem	kezelési költség	Marad
1840	1.549,211	—	1.549,211	2.997,237	493,125	2.504,112
1856	4.265,746	—	4.265,746	8.342,456	2.181,036	6.161,420
1862	6.333,560	—	6.333,560	9.047,447	1.975,889	7.071,558
Álladalmi jövedelmekben				A különböző jövedelmekben		
1840	4.970,211	4.572,469	397,742	38,010	—	38,010
			kár			
1856	4.571,429	4.698,377	126,948	129,478	—	129,478
1862	6.500,926	6.092,173	408,753	22,381	—	22,381
Főösszeg				NB. Megjegyzendő, hogy		
1840	9.554,669	5.065,594	4.489,075	1859-ben 1.032,591 mázsa sót		
1856	17.309,109	6.879,413	10.429,696	váltak s 1860-még többet, s még		
1862	21.904,314	8.068,062	13.866,252	is a brutto jövedelem csak		
3.152,627 frt, a kiadás pedig 900,137 frt volt, ámbár egy mázsa sónak az ára 4 frt 60 kr volt. Ez onnan van, hogy a só körüli kezelés egészben Erdélyre háromlott, de a bevétel nem. Magyarország felé körülbelől 400,000 mázsa só szállított ki.						
O r s z á g o s k i a d á s o k.						
Év	Közigazg. kiadás	Törv.széki kiadás	Financziai kiadás	összes kiadás	összes bevétel	összesen marad
1840	426,118	23,131	801,491	1.250,740	4.489,075	3.238,335
1856	3.596,360	639,109	1.631,229	5.866,698	10.429,696	4.562,998
1862	4.233,850	681,900	1.241,040	6.156,890	13.836,252	7.679,362

Ha az Erdélyországi adórendszer koronkénti fejlődését az 1849-ik év óta figyelemmel óhajtjuk kísérni mindenek előtt szükséges, hogy elébb országunk adózási állapotának eseményeit az általános adózás behozataláig, valamint annak további egybefüggő fejlődését a jelenkorig feltüntessük; minek elérésére a közvetlen adókat és közvetett jövedelmeket (a fiscus jövedelmeit, a régálékát) könnyebb áttekintés végett jó eleve el kell különítnünk s alább szintén ezeket külön fejezetben tárgyalva előadnunk.

A.) A közvetlen adók.

Az 1848-ik évben fenállott közvetlen adókról, valamint az azok kivetésénél figyelembe vett irányadásról teljes felvilágosítást nyújt az 1816-ik évben a 213-ik igazgatási szám alatt kiadott táblázat; mely szerént akkor Erdélyországban következő adók voltak gyakorlatban:

a.) A földadó (Die Appertinential Taxe.)

1. Egy hold — egy köblös szántóföldért fizetendő volt (egy erdélyi köből = 128 iteze.)

I-ső osztályu földért	—	—	23	krajczár	p.	p.
II-ik " " " "	—	—	16	"	"	"
III-ik " " " "	—	—	12	"	"	"
IV-ik " " " "	—	—	8	"	"	"

Itt azonban mindenek előtt meg kell jegyeznünk, hogy a nemesi majorságtól nem fizettetett adó, továbbá:

a.) hogy az 1769-iki november 3-áról kelt legfelsőbb rendelet értelmében: az addig szokásban volt bevetési adónak a földmivelés buzdítására történt megszüntetésével határozott, hogy minden szántó föld terület három nyomásra osztassék, nem tekintve arra, vajjon egészen bevetetett-e, vagy pedig egyáltalán bevetetlen maradt, az előirt adózás alapján földadózás alá vettetett.

b.) Hogy megtiltatott, miként a szántóföldek rétekké alakitassanak át.

c.) Hogy valamennyi templomi javadalmak s az illető egyházak földrészletei adómentesek maradjanak.

d.) Hogy a 6 rénes forintot meghaladó birtok-adó 8, 11, 14, 17, 20, 23, 26 és 29 rénes forintig összesen a fej-adó rovatába számítandó pótlékot nyerjen; még pedig az örökséges földmiveseknél (jobbágy telkeknél) 20 krajczárt, a házalók és lakóknál 22 krajczárt, valamint a zselléreknek minden különbség nélkül 15 krajczárt.

2-szor. Egy rendes urbéri forduló szénát termő réttől, mely harmincz katona részletet, vagy is 3 mázsát tégyen, mindenütt egyaránt 4 xr fizetessék; azonban növekedés esetében az egyenmérték szintén négy osztályban alapitassék meg. Fizetendő volt tehát:

	I. osztályu egy holdnyi (1600 □ ölet számítva) réttől	5	szekér	szénáért	20 kr.
II	osztályu egyhold réttől	4	"	"	16 "
III	" " " "	3	"	"	12 "
IV	" " " "	2	"	"	8 "

Itt ismét meg kell jegyeznünk:

a) hogyha fölmérés által kísérlet útján bebizonyult, hogy félszekér szénánál kevesebb, vagy pedig az I-ső osztályban kevesebb mint $\frac{3}{100}$ hold és a II-ik osztályban kevesebb mint $\frac{3}{80}$ hold, valamint a III-ik osztályban kevesebb mint $\frac{3}{60}$ hold s végre a IV-ik osztályban mint $\frac{3}{40}$ holdnyi eltérés van a valótól; miután ezen számításba fél krajczárnál kevesebb nem esett, az adózó kezében adó nélkül maradt.

b) A réteket szántó földekké átalakítani minden birtokosnak szabadságában állott, ily esetben azonban az utóbbiért meghatározott illeték fizettetett.

c) Valamennyi templomi rét és egyházi földrészletek adómentesek maradtak.

3-szor. A szőlő holdja egy nyolczadrészeért, vagy pedig szőlővé átalakított egy nyolczad holdnyi földterület után következőleg számított:

I-ső osztályu 20 akós (akóját 3 krajczárral számítva) fizet 1 rénes forintot.

II-ik osztályos	16 akós	—	—	—	48 krajczárt
III-ik	"	12	"	—	346 "
IV-ik	"	8	"	—	234 "

adó fejében.

Azonban még az alább elősorolandó megjegyzések is érvényben állottak :

a). egy akónál csekélyebb mennyiségért nem fizettetett adó ;

b). A szőlők az azokra kivetett adó megcsonkításával sem szántó földekké sem pedig rétekké át nem alakíttathattak.

c) Minden egy nyolczad hold területű szőlő, nem tekintve azt, vajjon határain belül létezik-e miveletlen föld, — gyümölcsös- kaszáló vagy szántó föld, megadóztatás alá esett.

b.) M a g á n - j ö v e d e l m i a d ó k.

A magánjövedelmek czíme alatt a pálinka-, serfőzés, száraz és vízi malmok valamint a veteményes kertek foglaltattak ; ugy szintén a nemesek — polgárok vagy községek és nemesek által kibérelt haszonélvezetek, és pedig oly értelemben, hogy a kiadások levonása után minden forint (tisztá nyeresemény) készpénztől hat krajczár az az 10⁰/₀ volt fizetendő.

A pálinka főzőknél általában divó volt a nyeresényt (a jövedelmet) a pálinka üst alkata szerént akként számítani, hogy azok férőüsee minden akójától 6 krajczár fizettetett : itt azonban 5 pinten alóli hézag figyelembe nem vétetett.

A mi a haszonbéri jövedelmeket illeti, azok a legfelsőbb helyről adott szabályokra utalvák, mely azoknak lelkiismeretes kivétele után az azokért járandó mennyiséget meghatározza.

C.) M a r h a a d ó k.

Ezekért járandó illeték a következő volt :

1).	Egy ökör vagy lóért	24 xr.
2).	„ tehénért	10 „
3).	„ borju vagy csikóért	15 „
4).	„ ürü-juh vagy kecskéért	3 „
5).	„ sertésért	5 „
6).	„ köpü méhtől	3 „

A borjak és csikókból egyedül olyanok estek adóztatás alá, melyek egy évesnél idősebbek valának. Az ürük-juhok-kecskéek és sertéseknek, melyekért adózni kellett, szintén legalább egy éveseknek kelle lenniök. Továbbá az ipar buzdítá-

sa tekintetéből elhatározott, hogy a tenyésztő, habár száznál több méhköpü birtokában volt is, csupán csak 10-ért adóztatott meg; ezen adónemet 1848 előtt a nemesek nem hordozták.

d.) Védelmi adók.

Védelmi adó fejében a férfiak 18, a nők 12 krajczárt kénytelenítették fizetni. Ezen adózás neme alá estek:

1.) Oly nem nemes férfiak és nők, kik az akkor fenálló szabályok értelmében, a vagyontalanok osztályába soroltattak. Megjegyzendő azonban, hogy ilyenek ha egyszer vagyonhoz jutottak, adómentességi kedvezményben többé nem részesültek.

2.) Tizenöt éven felüli fiúk és leányok, valamint a szolgálga vagy cseléd nép is; ellenben oly nőtlenek, kik nyugdíjakat élveztek, házakat birtak és gazdaságot vittek, 15-ik évtől kezdve a család sorába számítottak s ekként adóztattak, mint azok; olyanok azonban, kik ez eseten kívül állottak, s ha még szolgálati idejüket másutt töltötték, csak is 24-ik évtől fogva lettek alávetve a fejadó fizetésének. A kereskedők és iparosok árvái, kik helyett az üzletet mások kezelték, mint az előjog tulajdonosai, minden kor különbség nélkül a polgári adót fizetni kötelesek voltak.

3.) A nemesi szabad telkeken lakó curialisták, kiket azok élelemmel s ruházattal elláttak és sem a helységben, valamint annak határain belül mit sem birtokoltak.

4.) A görög nem egyesült vallásu törvényesen kirendelt és működő lelkészek.

5.) A praedicatorok, a befogadott és számba vett egyházak szolgálói és iskolatanítói.

6.) Templom területén lakó oly kántorok, kik saját ingatlan vagyonnal nem bírtak.

7.) A Ferenczrendiek jogkezelői, szűkebb értelemben véve ha nem voltak valamely szabad királyi város polgárai.

8.) Uj jövevények, kik valamely császári tartományból az országba betelepedtek három évig, s ismét mások, kik a török tartományokból betelepedtek öt évig; azonban az idő lefolyása után vagyonukhoz aránylag megadóztattak.

9.) Zaránd megye Halmágy uradalmához tartozó görög nem egyesült papság.

10.) Bármily valláson lévő új házaspár összekelése első évében.

11.) Nyugdíj nélkül hazabocsátott rokkantak, ugyszintén a három rendbeli hadszegődést kiszolgált katonák. Ellenben oly harczosak, kik a rokkant-garassal (patental Invaliden) bocsáttattak el, egész életükön át sem védelmi, sem pedig fejadót fizetni nem tartoztak. Más tartománybeli katonák, kik a rokkant garast szintén élvezték, letelepedésüktől számítva öt évig védelmi s jövedelmi adó mentesek voltak, azonban az öt év lefolyása után (a fejadót kivéve) szintén adózás alá estek, ép úgy mint a többi adókötelezettek.

A tényleg szolgálatban lévő katonák nejei a védelmi s fejadó alól föl voltak mentve, azonban vagyonukhoz aránylag a közönséges adót meg kellett fizetniök.

e.) F e j a d ó.

A fejadó kötelesek a védelmi vagy polgári adózástól vagy pedig minkét adónemtől mentes egyének a következő fokozatba tartoztak :

1.) Szabad földmivelők és oly nemesek, kik adózásra nézve amazokkal egy osztályba estek, négy forintot fizettek. Megjegyzem, hogy ezen adót a birtoktalan nemesek is fizették; visszaélésképpen pedig kiterjesztetett az igen sok birtokos egyházhelyi nemesre is.

2.) Oly lakók, kik nemes telkeken és szabad községek házaiban tartózkodtak, három rénes forintot fizettek.

3.) Zsellérek, kik földes uraik iránt levoltak kötve, úgy jobbágyak is 2 rénes forintot fizettek.

4.) Valódi bányászok — szénégetők és aranymosók egy rénes forintot fizettek.

5.) Hajósok, kik üzletüket folytatták, előbbi foglalkosukrai tekintet nélkül, harmincz krajczárt fizettek.

6.) Izraeliták, kiknek sehol letelepedési helyük nem volt, ott hol ideiglenesen tartózkodtak, 6 rénes forintot fizettek.

Ellenben a megtelepült izraeliták azon város polgári adóját fizetni tartoztak, melynek állandó lakói valának.

Végül az özvegyek azon fejadó felét fizették, melyet néhai férjök adózni tartozott.

f) A polgári-kereskedelmi és iparüzleti adó.

A polgárok-kereskedők s iparosokra kivetett adónem a városok szerint különbözött; azonban az illető vagyon viszonyaira tekintettel, köteles lehetett több vagy kevesebb adót hordozni; csak hogy az kevesebb nem lehetett a városiakra szabott minimumnál és nem nagyobb a maximumnál. Az illető adózók egy bizonyos helyre kivetett adómennyiségét az illető összeg szerint vagyon viszonyi tekintettel, a helység adómennyiségétől független nagyságban is szabad volt kivetni, csak hogy a fenálló minimum és maximum az által meg ne sértessék.

Soroztattak pedig :

I-ször a polgári adó első osztályába évenkénti 10 frttal a következő szabad királyi városok : Szeben, Erzsébetváros és Szamosujvár.

II-ik osztályba évenkénti 8 frtal : Kolosvár, Segesvár és Medgyes.

III-ik osztályba évenként 7 frtal : Maros-Vásárhely, Besztercze és Szászsebes.

IV-ik osztályba évenkénti 6 frtal Károlyfejeváros szabad királyi város, valamint Nagy Enyed, Déés, Thorda szabadalmás, Zilah, Fogaras, Vizakna, Abrudbánya és Szászrégen mezővárosok.

Minden polgári adónem alá eső adózók elmaradt özvegyei, a fentebb elősorolt adóösszegnek csupán felét tartoztak leróni, valamint azonfelül még vagyonuk aránya szerint osztályoztattak, vagyis föld-jövedelmi és marha adónak is alá lőnek vetve; ez esetben azonban a vagyon szerzési képességre szintén figyelemmel voltak.

Mint hogy azonban kisebb mezővárosok és falvakban szintén voltak kereskedők, valamint iparüzők is, ezekre az alább elősorolandó rendeletek szólltak.

1.) Ezekre nézve a hat forintnyi személyadó minden

helykülömbőség nélkül érvényre emeltetett, ezek azonban a kereskedés s az ipar üzlet által élvezendő saját előnyükre, a magánjövedelmi adót csupán azon eshetőségre tartoztak fizetni, ha egyszersmind, mint valamely város polgárai, abban a fejadó fizetése alá is estek.

2.) Hogy oly kereskedők, kik több városban és vásáron nyilvános bódéval bírtak, a polgári adót valamennyiért tartoztak fizetni. Hasonló rendszabály állott azon polgárookra nézve is, kik több városban vagyoni és polgári jogot élveztek.

g.) A z o p i l i o n e n (l e g e l t e t é s i) a d ó .

Az opilionen (legeltetési adó), mely az Erdélyből a török tartományokba legeltetés végett kihajtatni szokott marhától követeltetett, következőleg volt fizetendő :

Egy-egy ökör- bival- ló és szamár után	12	kr.	p. p.
„ „ tehén után	10	„	„
„ „ csikó	7 ¹ / ₂	„	„
„ „ sertés	2 ¹ / ₂	„	„
„ „ juh- ürü- kecske és bak után	1 ¹ / ₂	„	„

miáltal a marha tulajdonosok barmaiknak vámmentes ki és behajtására szabadalmat nyertek, valamint a legelő termékek (fiatal marhák- gyapju- vaj- sajt satb.) behozatalára is.

h.) A s y d o x i a l a d ó .

Ezen illeték állandó adójáruléka volt a görög nem egyesült püspökségnek — consistoriumának satb., — melyet még ma is minden óhitű család 3 pgő krajczárral megváltani tartozik.

Az ily rendszer mellett Erdély országba behozott közvetlen adók teljes összege, a h.) alatt felhozott pótlék kivételével, három részre osztatott fel, úgy mint a k a t o n a i a d ó r a $\frac{60}{80}$, vagy is 75%-al, a t a r t o m á n y i a d ó r a $\frac{7}{80}$, vagy is $8\frac{1}{2}\%$ -al, s végre a házadóra $\frac{13}{80}$, vagy is az egész adóösszet 16¹/₂%-al.

A k a t o n a i a d ó , mint a kormány és rendek közmegegyezésével megállapított államadó az Erdélyországra esendő hadsereg tartalék élelmezésére szolgált. A t a r t o m á n y i a d ó minden forint katonai adó után járandó 7 xnyi

toldalékból állott; az eredeti katonai adóból, mely az erdélyi királyi kancellária s a kormánytanács költségeinek fedezésére, valamint a magyar nemes testőrség fenntartásának megkívántató járulékaire, továbbá a végvidéki katonaság, vesztegzár intézmények, utak, hidak s végre számos tanító- nevelő intézetek és képezdek fentartására határozottatott. Végül a házi adó egy forint katonai adó után 13 xr járulékból állott s egészben véve a magyar és székely hatóságok költségeinek fedezésére, részben pedig a szász hatóságokra, valamint továbbá a tanácsházak- utak- hidak és fegyházak felépítése és berendezésébe fektettetett.

Az adókivetés minden adózónak saját kiszámítása s önkényes bevallása nyomán történt, a politikai hatóságok (rectificator commissariusok) évenként megtartott igazolása után. Azoknak beszédése az illető királyi adószedők kötelességében állott, a Szebenben székelő császári királyi főkormányshéki igazgatóságnak országos adókezelési hatóságától átvizsgált s hitelesített adózási táblázatok alapján, s ugyanott felállított tartományi pénztárba szállítottatott be, melynek egyik fiók osztálya Kolosváron létezett.

Ilyen volt az 1849-ik év előtt Erdély adórendszere s kezelése. Midőn 1849-ik évi szeptember 21-ről kelt intézmény szerént az új provisorius politikai beosztás behoztatott, mely szerint az ország 6 katonai kerületre, 31 járásra s minden járás több aljárásra osztatott bé; minden járásban egy császári királyi adóhivatal, egy adószedő, egy ellenőr, több hivatalnok (igy p. o. egyedül a szebeni járásban két adóhivatal) volt felállítva, melynek kötelességében állott az adóbeszedését elintézni, valamint a kerületi parancsnok mellé rendelt adófelügyelők segélyével, ugyszintén a főtartományi ügynökség felügyelete alatt az adókivetésnél is felügyelni. Az adó kivétési alapszabályokban azon különbséget, illetőleg nagyságát tekintve, azon egyedüli (habár minden esetre felette lényeges) változás történt, hogy az addig adómentes nemesi javadalmak s a földbirtokosok is az életbe léptetett rendszabályok alapján adózás alá hajtattak.

Az 1850 ik évi márczius 4-éről kelt legfelsőbb rendelet következtében életbe léptetett birtokadó provisorius

rium behozatalával az adókiivetés mértékén előlegesen semmi változás nem tétetett. Ezen provisorium létrehozatala az adóigazgatásban azon lényeges befolyást gyakorolta, miszerint a főkormányászéki bizottság a birtok adó provisorium működésének vezetésére szállítottatott fel, és a Szebenben életbe léptetendő országos adóbizottság alakítására. Ekkor már a közvetlen adó kezelés is a császári királyi országos pénzügy igazgatóság királyi kincstárához tétetett át.

És már ezen időben a közvetlen adó elkülönítése több rendbeli csoportozatokban tűnik fel, úgy mint föld-személykereset és jövedelmi adó cím alatt; a midőn egyszersmind az addig szokásos felosztás: a katonai, országos és házi adó végképpen elenyészett s azzal együtt az adókiivetésnél és számításnál is azon lényeges változtatás jött létre, miszerint az országkormányzati költségek fedezése, valamint a hadi pénztárhoz utalt katonai költségekből fennmaradt tiszta hátralékok tétettek át azon czélból, hogy az egyesített összbirodalom központi használatára fordíttassanak.

A z épület a d ó.

Erdélyország közvetlen megadóztatása alapja felette nagy terjedelmet nyert az 1850-ik évi november 2-án kibocsátott legfelsőbb rendelet folytán, s az 1851-ik február 1-én kelt kormányhirdetménnyel, a birtok adó által megállapított elveken behozott épület (házbér és házosztály adó életbe léptetésével. E szerint minden zárt vagy nyílt helyen álló laképület, vagy a házbér és a jövedelem, vagy pedig az osztályozás után, épület adó alá esik. Ezekből csupán azon épületek, melyek az állam tulajdonát képezik, továbbá az egyházak s egyéb az isteni tisztelet tartására szolgáló helyek (épületek), tanodák s más nyilvános nevelő vagy jótékonyági épületek, valamint a katonai laktanyák és kórodák szenvednek kivételt, az utóbbiak azonban csak azon esetben, hogyha kibérelt helyiségekben léteznek.

A házbér jövedelme szerint az épületek azon városokban rovattak megadóval, hol a használat fő súlyát különösen a kibérlésre lehet fektetni, kezdetben ilyenekül azonnal kijelöltettek Kolosvár, Szeben, később Maros-Vásár-

hely is odaszámíttatott. A házbérfelvételeket magok a lakók minden évben írásban följegyezve tartoztak bevallani, melyből 3% mint épület fenntartási költség leszámíttatik s a még fenmaradt 12% adózás alá vették. Itt azonban megjegyzendő, miként tekintetbe nem vették: vajjon a tulajdonos saját kényelmére tartja e fenn az épületet, vagy pedig másoknak bérbe adja azt. Adó megszüntetésnek csak azon esetben van helye, ha az épület teljesen haszon vehetlenné válik.

Minden épület, mely a házbéradónak alá nem vett, a házaszálladó kötelezettsége alá esett, minek meghatározására alábbi kimutatás szerint tizenkét osztályba soroltatott.

Osztály	pengő pénzben		ezen osztályokba soroltatnak épületek					
	frt	kr	emelet nélkül			emelettel		
			ha azokban lakrészek foglaltatnak					
I.	30	—	—	—	—	30	—	35
II.	25	—	30	—	35	28	vagy	29
III.	20	—	28	vagy	29	25	—	27
IV.	16	—	25	—	27	22	—	24
V.	12	—	22	—	24	19	—	21
VI.	8	—	19	—	21	15	—	18
VII.	6	—	15	—	18	10	—	14
VIII.	4	—	10	—	14	8	vagy	9
IX.	3	—	8	—	9	6	vagy	7
X.	2	—	6	—	7	—	—	—
XI.	1	—	4	—	5	—	—	—
XII. a)	—	45	3	—	—	—	—	—
” b)	—	30	2	—	—	—	—	—
” c)	—	15	1	—	—	—	—	—

Mindazon épületeknél, melyekben 35 lakosztálynál több létezik, az emelet nélkülinél 5 lakosztályra egy forintot számítva, az emeletes épületeknél pedig 2 pfrtal főlebb emeltett az adó. Az osztályozás alá nem soroltattak azon épületek, melyekben lakosztályok nem léteztek, mint p. o. istállócsűr s minden épületnél azon részek, melyek nem lakásul voltak szánva, u. m. konyha, pincze, padlás, valamint műhely, iskola, hivatali helyiség sat.

Ezen osztályozás a politikai és adóhivatali egyénekből szerzett bizottság kezelése alá tartozott.

Bizonyos időre adómentességnek következő esetekben volt helye.

a.) Ha valamely épület egészben ujolag állítottott föl oly telken, hol ez előtt ház nem létezett, s oly városokban, hol a házbér adó életbe lépett: 10 évi adómentességet élvezett.

b.) Habár ezelőtt az épület fenállott is, ezt azonban veszélyes volta miatt kellett lerombolni s ismét újra fölépíteni: 8 éven át adómentessé lett, és végre

c.) Ha valamely már eddig is fenállott épület, egy mindaddig beépítetlen telken való terjeszkedés, vagy pedig új emelet felrakása által olyképen nagyított meg, hogy ezáltal új adóköteles tárgy jött létre, ez is szintén 8 éven át adómentessé lön; azonban csak is azon épület részre, mely ujonnan fölepítettett.

Ezen bizonyos időhöz kötött adómentesség a megnevezett városokon kívül még a többi királyi városokra is terjesztetett a fönnebb elősorolt esetekben; ellenben vidéken mezővárosokban és falvakban) adómentességnek helye semiféle építményekre nézve sem létezett.

A j ö v e d e l m i a d ó.

Az 1851-ik évi deczember 30-áról kelt legfelsőbb határozat folytán a császári katonai és polgári kormányzásnak 1852-ik évi február 1-ső hirdetménye által a jövedelmi adó mindennemű jövedelem forrás és kereset módra nézve, mely a birtok- marha és házadónak alá nincs vetve, behozatott Erdélybe, s már 1852 évi közigazgatási év kezdetével életbe is lépett.

Az adóköteles jövedelem az alább megnevezett három osztályba soroltatott:

I-ső O s z t á l y. Az eddig adómentes birtok és földjöveldelmek s a földesuri jogosítványok u. m.

a.) az erdők jövedelmei;

b.) a hegyvámok jövedelme s a hegyjogosítványok, valamint a volt jobbágyságok még most is évenyben álló adományai;

c.) a regáljog jövedelme. Ezen osztályba soroltattak továbbá:

d.) a gyárak, kereskedelmi vállalatok s iparüzletek jövedelmei, valamint az ügyvédek, mérnökök, orvosok és szü-

lészek keresményei, ugyszintén a magánoktatások, üzletközvetítések, helyettesítések s a sereg ellátására vállalkozók.

e.) a bányák- huták jövedelme, s végre

f.) a bérlők nyerenénye a javakból.

II-ik osztály a következő jövedelmi nemekből állott :

a.) a járovány személyes pótlékok, minden városi, községi vagy magán hivatalnokok és szolgák fenálló rendes fizetése, akár készpénzben, akár pedig termény járuléokban szolgáltatottak legyen ki ;

b.) a hivatalnokok, tiszttek, szolgák vagy azok özvegyeinek nyugdíjaik, nyugpénzeik vagy kegyadományaik.

c.) azon jövedelmek, melyek az alapítványok — kolostorok s egyházi rendeknek az államkincstárából — nyilvános alapból vagy a községekől azok fenntartására kiszolgáltatottak, leginkább pedig az egyházi személyek és testületek oly jövedelmei, melyek nem realis vagyon birtokából erednek, vagy pedig nem házbér és évijárlékokból állanak ;

d.) végre a gondoskodási és életbiztosítási intézetekbe fektetett tőke után járandó évi illeték.

III-ik O s z t á l y kölcsönzési és adósságkövetelési bérék és a bér élvezetet helyettesítő tartás-díj, a mennyiben már ezek a második osztályba nem soroltattak volna.

Jövedelmi adómentességet élveztek a következők :

a.) az első osztályban azon foglalkozási s iparüzleti jövedelem, mely a polgári és fejadó által csupán 4 frtal, vagy pedig ennél is kevesebbel rovatott meg.

b.) a második osztályban oly jövedelem, mely 600 pfrot meg nem halad. A tetleges szolgálatban lévő tiszttek és katonák jövedelmei (fizetéseik); — az iskolák, árvaházak és egyéb jótékonyági intézetek fenntartására kiszabott díjak, továbbá a tanítás-nevelés vagy pedig kórápolással foglalkozó szerzetek, — a hivatalnokok és szolgák terhelt díjai, mint p. szállás-pénz stb.

c.) a harmadik osztályban a takarékpénztári betétek jövedelme, továbbá bér és évjáruléki díjak, ha az utóbbiak az egyén többi összes jövedelmeivel 300 frtnál csekélyebb összeget képeznek.

A jövedelmi adó mérséklése előfordul a takarékpénztárak

pénztárak, továbbá a gondoskodási és életbiztosítási intézeteknél, ha ezáltal az intézetek jövedelmei oly szorult állapotba jutnának, hogy a kamatoztatók biztosított részleteit és kamatait a társulatok fedezni képtelenek volnának.

Az első és harmadik osztályban az adókvetés alapjául az adóköteles saját bevallása vétetik fel, mely eljárásnál az utolsó három évi tiszta jövedelem, vagy legalább a leendő adóévben remélhető nyeresmény, bérleteknél a bérletösszeg, s végre a harmadik osztályban a tőke és a kamatláb vétetik fel irányadóul.

A második osztályban a pénztárhivatal, vagy azon kötelezett egyén, ki az évdíj kifizetését teljesíti, terjeszti fel az adómennyiséget, s egyedül magán szolgálatoknál köteles az illető fizetési mennyiséget bejelenteni.

Az adó mértékét illetőleg : az adó I és III osztályban a jövedelem 5%-ával számíttatik. A II osztályban a 601—1000 forintig terjedő díjaknál az adóilleték évenként 1%, ezután minden 1000 frtnál ismét csak 1%-al emelkedik, az első ezer forint százalékanak olyképi hozzá számításával, hogy a 3000 forint adóilleték az első ezertől 1%, a másodiktól 2%, a harmadiktól 3%-al számítassék, és azon korlátoltsággal, hogy 9000 frtől fölfelé az adókvetés a 10%-ot meg nem haladhatja.

Ezen jövedelmi adóba a fej, polgári és haszonadó együtt véve beszámíttatik, valamint a bánya és huta-üzletből is a hegy-robot leszámíttatik, ugy azonban, hogy ezen egyedül az érintett levonások után fenmaradt többlet vettetik a jövedelmi adózás kötelezettségei alá. Ha valamely II-ik osztályu fizetés szolgálati, vagy zálogkötelezettségnek volna alávetve, a jövedelmi adó csupán azon mennyiség-részletre terjedhet ki, mely az évenként fizetendő összeg levonása után fenmarad.

A földbirtok-adó, a birtokadó- provisorium munkálatai szerint.

Az 1850-ik évi márczius 4-éről kelt legfelsőbb rendelet alapján s a csász. kir. katonai és polgári kormányzóságnak 1850-ik évi April 2-kán kelt hirdetménye szerint, miként már érintve volt, a birtokadó provisorium Erdélyországba való behozatala elhatározott.

U szerint ugyanazon alapokon, melyeken a magyar korona többi országaiba az állandó kataszter behozatott, Erdélyhonban szintén ilyen természetű megadóztatási rendszernek kellett létrejönnie, melynek iránya volt a közös terheknek minden földbirtokosra egyenlő arányban történendő felosztása.

Ily alapok gyanánt a következők vétettek fel :

1.) A birtokadó a termelő földterületen a tiszta jövedelem százaléka szerint állapítatik meg.

2.) Az épületek tiszta jövedelme oly városokban, melyekben a házak nagyobb részint bérbeadóknak tekinthetők, a házbér jövedelem alapján fog eszközlésbe vétetni; más helyeken ellenben, minden egyes ház lakosztálya szerint bizonyos meghatározott pótléknak vettetik alá. Az urbéri telkek-nél, a minden helységben (a birtokosok nagy részétől gyakorta) módszerint tiszta jövedelem, a földterület lehetőleg pontos felmérése, a termény természetmennyek értékének az 1824-dik évi folyó árakhoz képest való meghatározása, valamint a nyers jövedelmekből eszközzendő ki.

3.) A tiszta jövedelem kitudásánál az egyes, adó alá esendő tárgyakra nehezendő terhek s kötelezettségek, habár figyelem nélkül hagyattak is, mind a mellett, a mennyiben a teleknek elválaszthatlan alkatrészeit s a telek-jövedelem tulajdonképeni haszonélvezetét képezik, az adó kivetésnél tekintetbe fognak vétetni.

Ellenben és különösen nem csupán egyes országrészekben, hanem minden község, valamint minden mivelési ág-nemben s annak fokozataiban a folytonos jövedelemre nézve kedvező vagy pedig hátrányos befolyást gyakorló viszonyok szigoruan tekintetbe fognak vétetni, úgy szintén a szorgalom s ipar-kímélet szempontjából az egyes földbirtokosok által a földmivelés előmozdítására befektetett tőkék, valamint a szokásos földmivéléstől eltérőleg gyakorolt gazdálkodási rendszer figyelem nélkül hagyatik, — mi által a birtokadó provisorium működési folyama alatt a földmivelési nemben semmiféle változás tekintetbe nem vétetik.

Az első rendű fölemelések a községek kivonatainak alapján készültek. úgy szintén a kormánytól kirendelt bizottság által vizsgáltattak és állapították meg.

Azon községeknek és földbirtokosoknak, a melyek és a kik a jövedelem kieszközlése s annak megállapítása által anyagi érdekeiket túlterhelve érezték, jogukban állott felszóllalni; ellenvetésük megvizsgáltatott, s ha az alaposnak tűnt fel, az arra rendelt segély eszközök igénybe vétettek.

Felette sajnos, hogy ámbár a katasztralis munkálat mind ez ideig egyedüli méltányos rendszernek, vagyis alapnak mondható az adóztatásra nézve, s a hova csak behozatott, áldás követte nyomait; Erdélyhonban azonban ellenkezőleg áll a dolog, hol tapintat nélkül, igazságtalanul s önkényüleg hozatott bé, miért is a legnagyobb mérvbeni elégtelenséget idézte elő. — Ezen munkálat leglényegesebb hiányai :

a.) hogy az egyes földrészletek lánczczal s ahoz nemértők által mérettek fel; azaz : nem szakértő mérnökök működése alapján, miért is a helységenként lánczczal fölmért földrészletek az ily eljárásban tudatlan — úgynevezett ügyvezetők s bizottmányi tagok által — hajtattván végre, az adó alapjául hibás adatokat szolgáltatottak. Ezen bizottmányi férfiak (Ausschussmänner) fő feladatául s kötelességéül volt kitűzve, hogy az egyes földrészletek területei a mérnöki fölmérés alapján, a mérnökileg fölvett területtel összhangzók legyenek, mind a mellett szabadságukban állott a művelés alatti földekben 5%, a legelőkben 8% különbséget akadályul nem tekinteni, hanem több vagy kevesebb különbséget az egyes földrészletekbe aránylag be lehetett osztaniok; vagyis : ha a mérnök valamely határban a művelés alatti területet 3,150 holdnak, a legelőt pedig 1,080 holdnak találta, az ügyvezető és a bizottmányi tagok azonban az első 3,000, az utóbbit pedig 1,000, s így összesen 4,000 holdnak fedezték fel, már ekkor a kettő közötti különbséget, a 230 holdat az egyes földrészletek között aránylag be kellett osztani. S ha ezen eljárásnak csupán azon következménye lett volna, hogy ezen 230 hold beosztása az egyes birtokosokra nézve mily káros kifolyásává vált, azon esetre ehez hasonló körülmény megemlítésre sem volna méltó; de ezen csak képzeletben létező 230 hold föld után ép úgy kellett s maig is kell a jövedelmi adót pótlékaival együtt fizetni, mint az után, mi valóságban létezik, s így, ha egy birtokosnak három dülőben va-

lóságban csak 300 hold földje van, nem a 300-tól, hanem 315 hold után fizeti az adót, mi évenként jelentékeny különbséget tüntet föl, s ha a föld első osztályu, tizennégy forintnál többre megy. — Ha mind ehez azon lehetőséget föltételezzük, hogy a tudatlan vagy pedig roszakaratu ügyvezetők — miként számos példa volt reá — a bizottmányi férfiakkal olykor többet, máskor kevesebbet osztottak be, csakhogy munkálatuk a főösszeggel összevágjon: ily méltatlan terhet akárhány birtokos kénytelen tűrni, mire csaknem minden helységben elég bő adataink vannak.

b.) Leglényegesebb hiba az adónak oly nagy mérvbeni megszaporodása, mely körülményt ha figyelemmel szemügyre vesszük: a túlcsigázott számítást lehetlen fel nem ösmerünk; mert ha a Bánát legdúsabb vidékeinek megszaporodását tekintjük, úgy találjuk, hogy ott a legmagasb nyert termés (Natural-Ertrag) 1,600 □ öl hold után a tiszta buzánál 18 mérő, vagyis 6 megszaporodás, a kukoriczánál pedig 23 mérő vagyis $61\frac{1}{3}$ megszaporodás létezik; ehez hasonló a Szerémség és Bácska termése is; Erdélyországban ellenben a legdúsabban termő helyeken is, mint Enyed-, Radnóth-, Alvincz- és Tordas határaiban, a buzatermésnél 18 mérő van egy holdra felvéve, a kukoriczánál azonban több mint a gazdag Bánátban; így például Radnóthon és Enyeden 24 mérő vagyis 64 szem, Alvinczen és Tordason 25—26 mérő, azaz $66\frac{2}{3}$ vagy $69\frac{1}{3}$ megszaporodás. Már pedig hogy Erdélyországnak ép oly termékeny földje legyen, mint a Bánát legkitünőbb részeinek — az ellenkezőt állítani feleslegesnek tartom.

c.) Nagy és főhiba még a csaknem az egész országban oly kevésre számított művelési % (Abzugs-Procent); s ez valóban igen lényeges hiba, minthogy az ország viszonyainak egyáltalában nem felel meg, és sokkal többre kerül a művelés, mint a mennyi százalékot levonnak arra; mert földeinket — a trágyát s az adót leszámítva — 40—50%-kal, valamint szőlőinket 60—65%-kal sehol meg nem művelik, úgy szintén kaszálóinkat 25%-al le nem vágják s nem gyűjtik fel.

d.) Továbbá nagy hiba az osztályozás (Classification) is. Az osztályozásnál elkövetett hiba annyival súlyosabb, mi-

vel ennek alapján adózunk. — Történt pedig ez leginkább a szakavatatlan, tudatlan bizottmányi tagok téves eljárása folytán, kik az osztályozáshoz nem értvén, azt az ügyvezető kényének engedék át, ki ismét nem ösmervén a határt, vagy pedig gyakori esetben konok szándéktól vezéreltetve, a legméltánytalanabb osztályozást vitte végbe.

e.) Lényeges hiba végre, a helységek közötti arányosítás; s hogy ez oly gyarló s hiányos, a lehető legroszabb eljárás természetes következményének mondható; mely abból állott, hogy a katasztralis főbizottmány kiszemelte az országokban az úgynevezett alaphelységeket (Basis-Gemeinden), melyekhez bizonyos számú községek tartoztak; ezek után a becselő biztosoknak meghagyta, hogy a kitűzött alaphelységekben a tiszta jövedelem nem a hely színén kiszámított, de a felsőbb helyről meghatározott összeg alapján vettessék ki, vagyis ehez kell arányosítani az odatartozó helységeket, azon megjegyzéssel, hogy a különbség ne legyen nagy.

A fennebb elősorolt lényeges hibákat tekintetbe véve, a katasztralis munkálatok leendő helyességére s megjavítására nézve a gyökeres átvizsgálás elkerülhetlenné válik.

Miután a birtokadó-provisorium tagjai a birtok-jövedelmi fölemeléseket s az egyes földbirtokok osztályozását s helyrajzi megjelölését befejezték volna, az 1854-dik évi szeptember 27-éről kelt legfelsőbb rendelet folytán a birtokadó behozatala Erdélyországba az 1855-dik közigazgatási évre a birtokadó provisorium megállapítása nyomán, azonban még is előbb érvényben volt adózási viszonyok, különösen a személyes kereset-adó magasságának figyelembe vételével, a földadó provisorium fölemelése által létrehozott tiszta jövedelem 10%-jával határozott meg.

Ellenben az Erdélyországban addig fenállott közvetlen adók, melyek egyidejűleg megszűntettek, névleg ezek: a földadó, a külföldön lévő marhák adója, magánjöveldmi illetékek s az erdő termelvényeiből befolyt jöveldmi adók.

A birtokadó behozatalának segélyére ezen új rendszer alapján, a császári királyi országos pénzügyigazgatóság orsz. adóbizottsága által, az egyes községekre eső összegek az

egyéni hatóságoknak adattak át, az utóbbi hatóságok adószámítási osztályai által az ország minden egyes községeire kivetett tiszta jövedelem s az attól járó 10%-nyi illeték minden község adókötelezettsége szerint eszközöltetett ki, s az illető adóhivataloknak kiadott utasítás alapján ezek szintügy, valamint a községi előljáróságok gondoskodni kötelesek arról, hogy a birtokos megadóztatandó földbirtoka gyökeres átalakítására buzdíttassék, s a földadó követelése mindannyiszor a használatélvező személyt terhelje.

A mint a catastralis munkálatok egyes helységeekben befejeztettek, ezen ideiglenesség (provisorium) is szintén helységenként meglőn szüntetve, a catastralis adófizetés behozatott, s jelenleg már csak a felszólalás (reclamatió)-nak egyrésze van hátra.

A birtokadónak behozatala s a földbirtokadó provisoriumnak fölemelései által, tekintetbe nem véve a még keresztül nem vitt s minden erejőktől megfosztott községi s magános (reclamatiókat) felszólalásokat, Erdélyország közvetlen megadóztatásának viszonyai eddigelé bizonyos fejező ponton állanak, s abban a már fentebb említett állami s községi felszólalások engedményeit számba nem véve, egész mai napig semmi lényeges átalakulás nem jött létre.

Végre megkell még jegyeznem, hogy a tiszta jövedelem után fizetendő 10% adón kívül, miként az Austriához csatolt többi tartományokban, ugy szintén Erdélyben is adópótlékok léteztek s léteznek, még pedig a földtehermentesítésre s az országos szükségletekre nézve, némi különbséggel; az 1852-ik-évben semi nemű pótlék nem létezett, azután pedig az alább elősorolt módon évről évre növekedett.

Folyó év	országos szükségre	földtehermentesítésre	Összesen
	conventiós pénzben krajczár		
1852.	3.	—	3.
1853.	3.	6.	9.
1854.	4.25	6.75	11.
1855.	4.25	10.75	15.
1856.	5.0	16.0	21.
1857.	6.5	18.5	25.
1858.	3.0	19.0	22.
1859.	4.2	37.5	41.7

					krajczár.
1862-ben a földadónál a pótlék 1 frt után volt	—	85 ¹ / ₆ %			
„ a házbéradónál	„	118 ¹ / ₂ %	„	„	„
„ a jövedelmi ad.	„	88 ¹ / ₂ %	„	„	„
„ a fejadónál	„	68 ¹ / ₂ %	„	„	„
Mert a hadi pótlék volt	16 ² / ₃ %	a földadónál			
„ „ „ „	50—%	a házadónál			
„ „ „ „	20—%	a jövedelem adónál			
Mindennemü adónál pedig	6—%	országos szükségre			
„ „ „ „	62 ¹ / ₂ %	a földtehermentesítésre ;			
1863-ban a földadónál a pótlék 1 frt után volt	109 ⁴ / ₁₀ %				
„ „ házadónál	176—%				
„ „ jövedelem adónál	116—%				
Mert a hadipótlék volt	33 ⁴ / ₁₀ %	a földadónál			
„ „ „ „	100—%	a házadónál			
„ „ „ „	40—%	a jövedelemadónál			
Mindennemü adónál	6—%	országos szükségre			
„ „ „ „	70—%	földtehermentesítésre.			

Végre szükségesnek látom, miután épen kezeim közt van, az erdélyi birtokviszonyoknak megismertetése céljául mind azon egyéneket, egyházakat és községeket, a kik s a melyek egyes megyékben — a szászföldet s Naszódvidékét kivéve — 25 forint föld és házadót minden pótlék nélkül fizetnek, kimutatni, melyet is az ide mellékelt X táblázat tüntet fel.

60	—	1	81	10000	10000
7	—	1	8	1000	1000
8	—	1	8	1000	1000
9	—	1	8	1000	1000
10	—	1	8	1000	1000
11	—	1	8	1000	1000
12	—	1	8	1000	1000
13	—	1	8	1000	1000
14	—	1	8	1000	1000
15	—	1	8	1000	1000
16	—	1	8	1000	1000
17	—	1	8	1000	1000
18	—	1	8	1000	1000
19	—	1	8	1000	1000
20	—	1	8	1000	1000
21	—	1	8	1000	1000
22	—	1	8	1000	1000
23	—	1	8	1000	1000
24	—	1	8	1000	1000
25	—	1	8	1000	1000
26	—	1	8	1000	1000
27	—	1	8	1000	1000
28	—	1	8	1000	1000
29	—	1	8	1000	1000
30	—	1	8	1000	1000
31	—	1	8	1000	1000
32	—	1	8	1000	1000
33	—	1	8	1000	1000
34	—	1	8	1000	1000
35	—	1	8	1000	1000
36	—	1	8	1000	1000
37	—	1	8	1000	1000
38	—	1	8	1000	1000
39	—	1	8	1000	1000
40	—	1	8	1000	1000
41	—	1	8	1000	1000
42	—	1	8	1000	1000
43	—	1	8	1000	1000
44	—	1	8	1000	1000
45	—	1	8	1000	1000
46	—	1	8	1000	1000
47	—	1	8	1000	1000
48	—	1	8	1000	1000
49	—	1	8	1000	1000
50	—	1	8	1000	1000
51	—	1	8	1000	1000
52	—	1	8	1000	1000
53	—	1	8	1000	1000
54	—	1	8	1000	1000
55	—	1	8	1000	1000
56	—	1	8	1000	1000
57	—	1	8	1000	1000
58	—	1	8	1000	1000
59	—	1	8	1000	1000
60	—	1	8	1000	1000

X-d i k T á b l a.

Erdélyben a 25 fton felülrúgó föld és házadót fizetők jegy zéke nemzetiség szerint.

	Szám	Magyar		Román		Szász		Összesen	
		Rft	kr	Rft	kr	Rft	kr	Rft	kr
A róm. kathol. püspökség	1	1,669	63	—	—	—	—	—	—
A fehérvári káptalan .	1	543	33	—	—	—	—	—	—
„ „ seminarium	1	232	18	—	—	—	—	—	—
Római kath. egyházak .	5	582	50	—	—	—	—	3,027	64
Görög kath. érsekség .	1	—	—	921	6	—	—	—	—
„ „ seminarium	1	—	—	287	75	—	—	—	—
„ „ egyházak .	16	—	—	1,122	55	—	—	2,231	36
Ev. reform. egyház . .	1	27	89	—	—	—	—	—	—
Nagyenyedi tanoda . .	1	1,973	25	—	—	—	—	—	—
Kolozsvári „ . . .	1	301	3	—	—	—	—	—	—
Ev. reform. egyházak .	28	1,302	45	—	—	—	—	3,604	62
Unitarius status . . .	1	200	50	—	—	—	—	—	—
„ „ egyházak . . .	5	740	66	—	—	—	—	941	16
Ev. luth. szász nemzet .	1	—	—	—	—	1,730	27	—	—
„ „ egyházak . . .	7	—	—	—	—	194	4	1,924	31
Községek és városok .	346	—	—	—	—	—	—	26,533	14
A birtokosság száma .	1,744	227,198	—	—	—	—	—	—	—
összesen	2,161	231,771	12	2,231	36	1,924	31	265,460	23

	Birtokos	Egyház	Község	Összesen
1000 fton o. é. felül fizetnek föld és házadót	34	1	—	35
900 „ „ „ „ „ „ „	6	1	—	7
800 „ „ „ „ „ „ „	4	—	—	4
700 „ „ „ „ „ „ „	13	—	—	13
600 „ „ „ „ „ „ „	16	—	3	19
500 „ „ „ „ „ „ „	19	1	—	20
400 „ „ „ „ „ „ „	23	1	1	25
300 „ „ „ „ „ „ „	33	—	3	36
200 „ „ „ „ „ „ „	74	1	7	82
100 „ „ „ „ „ „ „	203	—	45	248
90 „ „ „ „ „ „ „	48	1	6	55
80 „ „ „ „ „ „ „	54	1	9	64
70 „ „ „ „ „ „ „	81	3	18	102
60 „ „ „ „ „ „ „	118	1	28	147
50 „ „ „ „ „ „ „	151	4	40	195
40 „ „ „ „ „ „ „	192	8	65	265
30 „ „ „ „ „ „ „	334	26	77	437
25 „ „ „ „ „ „ „	341	22	44	407
összesen	1,744	71	346	2,161

Megyéenként a 25 frton felül menő föld és házadót fizetők száma és adóösszege.

	Birtokosság	Egyházak	Községek	Összesen	Fizetnek összesen	
					Rft	kr.
Felső-Fehér megye	91	1	31	123	12,592	98
Alsó-Fehér "	249	16	52	317	39,990	26
Thorda "	327	20	39	386	47,447	72
Kolozs "	315	8	29	352	43,755	11
Doboka "	174	—	6	180	19,110	71
Belső-Szolnok "	138	3	10	151	14,669	13
Küküllő "	197	6	45	248	24,890	72
Hunyad "	181	1	52	234	25,283	93
Fogarás vidék	14	2	37	53	6,829	4
Udvarhely szék	75	1	31	107	5,706	28
Három szék	134	6	3	143	8,464	77
Csik szék	21	1	4	26	2,707	57
Maros szék	144	6	7	157	11,749	33
Aranyos szék :	35	—	—	35	2,262	68
összesen	2,095	71	346	2,512	265,460	23

A 25 frtos adófizetők számkülönbsége azon okból ered, hogy egy-egy birtokos több megyébe fizet többet mint 25 frtot.

II.

A NÉPOKTATÁS ÜGYE A MAGYAR KORONA TERÜLETÉN.

Konek Sándortól.

Az elemi oktatás a magyar korona területén koránt sincs oly kedvezőtlen helyzetben, mint az általán el van hirteljesztve, e tekintetben is mondhatnók, hogy jobbak vagyunk mint a milyen a hirünk. A bécsi statist. központi bizottság 1864-ben új mintázatok szerint vétetvén fel a népoktatás ügyét, ugyanez évre a birodalom minden részeiből a kívánt adatok folytak be, egyedül az erdélyhoni evang. iskoláktól maradtak el, mi annál sajnosabb, minthogy ezen, habár az összbirodalom irányában csekély, rész még is az egész képet töredékessé teszi. Annál örvedetesebb, hogy a többi magyar részek a kívánt adatokat készségesen beszolgáltatták, ha mindjárt nem minden felvett mozzanatra uézve teljes kiterjedésben.

Ezen adatok folytán a legközelebb megjelent statist. évkönyben az összes birodalmi népiskolák számadatilag megismertetvék. Ez adatok után a magyar koronai terület az elemi iskolákat illetőleg sok tekintetben meghaladja a többi társországokat, a népoktatás ügye nálunk akár az elemi tanodák általános vagy viszonylagos számát, akár a tanodákat tényleg látogató gyermekeknek a tankötelesekhez számarányát vesszük, jóval kedvezőbb karban van, mint a birodalom másik részében. De bármi kecsegtetőnek lássék is ez, nem tartozunk azok közzé, kik csak a kedvezőtlen adatok ellen gyanakodnak, azokat bonczkés alá venni és ellenkező érvekkel kiforgatni törekedvén, a kecsegtetőket ellenben minden megfontolás nélkül acceptálják, miért a hivatalosan közlött, jóllehet reánk nézve kedvező adatokat részrehajlatlan bírálat alá fogjuk vonni, és azokat valódi értékekre visszavezetni, nem

lehetvén politikai ujjászületésünk küszöbén veszedelmesebb ellenünk, mint az önámítás és abból származó elbizakodás.

Az egész ausztriai birodalomban 1864-ben, oda nem értve Lombard-Velenezét, 29,192 népiskola számított, miből 14,642 a magyar korona területére, és csak 14,550 a birodalom többi tartományaira esett. Tekintve a területi és népességi viszonyokat, melyek szerint a mondott évben

a magy. kor. terület	5,853	□ mfd	és	14.830,154	főnyi népességgel birt
a birod. többi részei	5,453	" "	"	19.602,736	" " "
az egész birodalom :	11,306	" "	"	34.432,890	" " "
		egy □ mfdre		egy iskola	
		jött			
a magyar korona területén	2,50	iskola	és	1,013	lélekre
a birodalom többi részeiben	2,66	"	"	1,347	"
az egész birodalomban	2,58	"	"	1,179	"

Ennek folytán tekintve a népszámot, mint ez irányban egyedül helyes fokmérőt, a magyar terület jóval gazdagabban van ellátva elemi iskolákkal, mint a birodalom nem magyar részei, nálunk 1013, amott csak 1347 lakóra számítatván egy elemi tanoda, holott a magyar tartománybeli kimutatásból még az erdélyhoni evang. néptanodák kimaradtak, melyeknek hozzászámításával még kedvezőbbre ütne ki az arány; sőt a szorosan vett Magyarország a néptanodák általános és viszonylagos népszámát illetőleg még örvendetesb arányt tanusít, ugyanis Magyarország 3896 □ mfdnyi területén 1864-ben 11,452 népiskola volt, tehát minden □ mfdön 2,94 (vagy közel három) néptanoda volt található, és tekintve ugyanazon évben 10.684,354 főre menő népességét, már minden 932 lakóra jutott egy falusi iskola.

Magyarországnak a néptanodák létszáma iránti kedvezőbb állapota mellett *) azon észlelet is tanuskodni látszik, hogy nálunk az utolsó évtizedben a népiskolák jóval nagyobb mérvben szaporodtak, mint a birodalom többi részeiben, így

*) Szerző, úgy látszik, nem vette tekintetbe azt, hogy nálunk felekezeti tekintetben nagyobb tarkaság van, s azért több népiskola is létezik.

	Magyarországban az iskolák létszáma növekedés		a német szláv tartományokban növekedés
volt 1851-ben	8,083	—	—
„ 1857-ben	8,870	+ 9.7 %	+ 5.7 %
„ 1864-ben	11,452	+29.1 %	+ 4.9 %
együtt		+38.8 %	+10.6 %

Ha mindjárt e növekvés nálunk nagyrészt a feljegyzéseknek évről évre emelkedő nagyobb pontosságából kimagyarázható, még is egyedül ezen tényezőnek legkevesebbé sem tulajdonítható, alig levén feltehető, hogy az utolsó évben háromszor vagy négyszer nagyobb figyelemmel és pontossággal történt volna a feljegyzés, mint a legközelebb megelőzőt 7 évi időszakban, miért kétségbe nem vonható tény, hogy Magyarországnak népiskolái számára nézve az utolsó évtizedben örvendetes gyarapodást nyertek.

Ha a népoktatással foglalkozó tanintézeteket tovább elemezzük, azt tapasztaljuk, hogy az u. n. fő és példány, valamint a plébániai főtanodákra nézve sem áll hátrább a magyar korona-terület vagy éppen a szorosán vett Magyarország a többi birodalom mögött, sőt e tekintetben is határozott túlsúlylyal birunk, egyedül a falusi néptanodákra nézve tapasztalható, hogy a többi tartományokban aránylag több nem szerint elkülönözött iskola van, mint a magyar tartományokban, noha e tekintetben Ausztriában egyáltalán még elég sajnos arány észlelhető, mint ez legjobban az elesett Velencei tartomány hasonviszonyával való párhuzamból kitünik. Így a falusi iskolák közt volt

	fi.	leány gyermekek számára	vegyes.
Magyar tartományokban	3.6 %	3.9 %	92.6 %
a többi „	5.1 %	5.3 %	89.6 %
az eles. Lomb. Velenczében	74.0 %	25.0 %	1.9 %

Hogy az elemi tanodákkal egybekapcsolt iskomesterképző intézetekből és a két nembeli ifjúság részére fenálló ipariskolákból aránylag kevesebb jut a Magyar tartományoknak, talán az által helyre pótoltatik, hogy az itt nagyobb számmal levő példány és főelemi iskolák teljesítik a mesterképzés tisztét, de hogy a vasárnap és ismétlési iskolákra nézve oly annyira elmaradtunk a többi tartományok mögött, miszerint ott csaknem háromszor annyit ismétlési iskola számítatik, mint

nálunk, mindenesetre sajnos tapasztalás, mely arra mutat, hogy ott ezen vasárnapi iskolákban, hol az első oktatás hézagai helyesebben kipótoltatnak mint nálunk, az első tanítás célszerűbb folytatása által a szerzett első kiképezés helyesebben folytonosságban tartatik, mint ez nálunk történik.

Sajnos, hogy a magyar tartományok részéről nem adtak be a kívánt feleletek azon némely igen fontos kérdésekre, melyek a közp. statist. bizottmány részéről e tekintetben eléjükbe szabattak, és melyek leginkább jellemzik a népiskolák hatályosságát, hogy hánynál t. i. az oktatás az egész éven át foly és pedig egész, vagy csak félnapi oktatás mellett, hánynál pedig terjed az csak félévi folyamra és pedig szintén hol egész- hol csak félnapi oktatás mellett; Magyarországról csak az utolsó rovatra történt az adatközlés (1092); továbbá nem lőn kimutatva, hogy hány néptanodával van összekötve a gyümölcsfa-, méh- vagy selyembogár-tenyésztésben való oktatás, mi szintén igen tanulságos körülmény. Végre az iskolaépületek iránt előszabott rovatok sem töltettek ki. Úgy hogy ezen mozzanatra is a kívánt adatok egészen elmaradtak. Ezt előrebocsátva lássuk már most a néptanodák osztályozását a magyar és nem magyar tartományokban:

		a magyar tartom.	a többi tartom.	az egész birodal.
fő és példány elemi tanodák	figyermekekre alreáltanod.	27	102	129
	„ a nélkül	315	115	430
	leányok számára . . .	168	82	256
	vegyesek	224	78	302
	együtt	734	383	1,117
bővített elemi isko- lák (plébániai főtá- nodák	figyermekekre	165	47	212
	leányok számára . . .	174	41	215
	vegyesek	1,068	120	1,188
	együtt	1,407	208	1,615
elemi vagy falusi iskolák	figyermekek részére . .	407	626	1,033
	leányok részére . . .	450	655	1,105
	vegyesek	10,544	10,995	21,539
	együtt	11,401	12,276	23,677
meg nem alapított (szükségbeli) iskola . .		1,100	1,683	2,783
összesen		14,642	14,550	29,192

Ezen elemi iskolákkal egybe van kapcsolva továbbá :

	magy. tartom.	a többi tart.	az egész birod.
iskolamestereket képző intézet	35	58	93
ipariskola leányok számára	217	1,255	1,472
„ fiúk számára	283	99	382
vasárnapi s ismétlési iskola	4,048	11,704	15,752
gyümölcsfa-tenyésztési iskola	—	2,777	—
méh-tenyésztési iskola	—	352	—
selyem-tenyésztési iskola	—	169	—

Tekintve a népiskolák látogatását, ha merőben a közlött adatokat vennők kiindulási pontul, a magyar tartományok jóval kedvezőbb viszonynak örvendezhetnének, mint a birodalom többi részei, miután ezen adatok folytán nálunk a tanköteles korban levő gyermekek közül 8 perccenttel több látogatná az iskolát, mint a német-szláv tartományokban, ugyanis a szóban levő hivatalos közlemény szerint volt 1864-ben :

	iskola köteles g y e r m e k	iskol. járt	v. a tanköteles gyerm. közöl valóbaniskolá- ba járt
a magyar tartományokban	1.312,384	1.088,678	82. ₉ %
a birodalom többi részeiben	2.218,184	1.657,639	74. ₇ %
az egész birodalomban	3.530,568	2.746,317	77. ₈ %
szorosan vett Magyarországbán	1.026,538	901,794	87. ₅ %

Még kedvezőbb a viszony, ha az iskolás gyermekek a nem szerint elkülönítve, jelesen ha a finembeli gyermekek vétetnek figyelembe, mert akkor épen több mint 10⁰/₀-al több a magyartartománybeli figyermekek közöl látogatván a tanodát, mint a többi örökös tartományokban, ugyanis a mondottd adatok nyomán 1864-ben számíttatott :

	tanköteles figyermekek	iskolás viszony	arány	tanköteles leány	iskolás viszony	arány- zat
a magyar tartom.	700,640	610,984	87. ₂ %	611,744	477,694	78. ₁ %
a birod. többi ré- szeiben	1.143,684	877,181	76. ₇ %	1.074,500	780,458	72. ₆ %
az egész birodal.	1.844,324	1.488,165	80. ₇ %	1.686,244	1.258,153	74. ₆ %
szor. vett Magyar- országbán	539,059	498,546	92. ₅ %	487,479	403,248	82. ₇ %

Tehát mindenben a magyar tartományok, de kivált a szorosan vett Magyarország, különös kedvező viszonyt tün-
tetnek fel, de ez csak látszólagos; nekünk jelenleg, midőn a

népoktatás körüli reformkérdés is a magyar kormánytól várja szerencsés megoldását, nem szabad magunkat csalódásoknak átengedni, nem szabad még az osztrák statist. hivatal részéről nyújtott adatok által sem hagyni magunkat tévedésbe vezetetni. — A kedvező eredmény, melyre a fenebb közlött adatok vezetnek, egészen más alakot ölt magára, ha a tanköteles korban levő gyermekek számát szigorubb vizsgálat alá vonva, a közlött adatokat ez irányban bonczkés alá vesszük.

Az ausztriai birodalomban a tanköteles életkor 6—12 évre terjed; nyilván a magyar tartománybeli kimutatásokban nem ily hosszúra nyuló korszak vétetett a tényező meghatározásának alapjául, különben jóval többre ütött volna ki a tanköteles gyermekek száma, mint valóban felvétetett, mert ha felteszszük, hogy nálunk is a tanköteles gyermekek ugyanazon arányban vannak az általános népszámhoz, mint a többi örökös tartományokban, akkor a magyar korona területén nem 1.312,384, hanem 1.678,133 iskolaköteles gyermek számíthatnák, tehát 365,747-el több mint hivatalosan felvétetett, és akkor természetesen az iskolában talált gyermekekhez való arányuk is annyival rosszabbul, t. i. 82.₁ helyett csak 64.₇%, tehát 18.₂%-al kevesebb, és akkor már nálunk nem több, hanem épen 10%-al kevesebb gyermek látogatja a tanodát, mint a többi örökös tartományokban.

De még e viszony sem felel meg voltaképen a valónak, minthogy köztudomás szerint a magyar tartományokban a gyermekkor egyáltalán jóval magasabb arányban van képviselve, mint a birodalom többi részeiben, így ha csak az 1857-dik évi összeírás eredményét vesszük kiindulásunk pontjául, a 6—12-ki évben állók létszámát jóval magasabbnak találjuk, mint a mennyi a fenebbi közlésben az 1864-dik évre felvétetett, találtatott t. i. az 1857-ki népszámláláskor a magyar korona tartományaiban :

tanköteles gyermek	802,493	tehát	101,853-al több
„ leány	912,725	„	300,981-el több
együtt :	1.715,218	„	402,834-el több.

Ha már ezen számot összevetjük az iskolában valóban találtakal, akkor nem 82.₉, hanem csak 63.₄%-ja a tanképeseknek valóságosan járja az iskolát, tehát majd 20%-al rosszabb

az arány, és különösen feltűnő a különbség a nőnembeli ifjúságra nézve, mert a fenebbi adatok szerint a gyermekek 87.2% , az 1857-ki számlálás szerint csak 76.1% , a leányok ama forrás szerint 78.1 , emez után csak 52.3% -ja valóban látogatja az iskolát, és már a mindennapi tapasztalás szerint is ezen utóbbi arány jóval közelebb látszik állani a valóhoz, mint az előbbi, a köztapasztalás által legkevésbé sem igazolt kecsegtető viszonylat. Nyilván az adatokat szolgáltató közlegek nem törődtek azzal, hogy a tanköteles leányok számát megfelelőleg kipuhatolják; nem is lehet ez feladatuk az iskolai hatóságoknak, ez csak a népszámlálás fonálán constálható.

Sőt még ezen aránynál sem állapodhatunk meg teljes megnyugtatóssal; mert ha egyáltalán a népszám a magyar tartományokban 1857 óta növekedett, pedig feltéve, hogy a mostani népessége a magyar korona területének 14.830,154 főre rúg, csakugyan 12.4% -knyi növekvés állott be, akkor bizonyosan a tanköteles korban levő gyermekek száma is ha nem nagyobb, bizonyosan hasonarányban emelkedett, és akkor 1864-ben nem 1.312,384 tanköteles gyermek lehetett, hanem legalább 1.838,940, és így ha ezen sommát egybevetjük az iskolában találtak számával, akkor csak 59.2% valóban járta az iskolát, vagy majd 24% -al kevesebb mint a fenebbi hivatalos adatok szerint, és több mint 15% -al kevesebb mint a többi örökös tartományokban.

Ha ilyképen megrostáljuk a hivatalos közleményt, természetesen egészen más eredmények kerülnek színre, míg t. i. a reánk nézve kecsegtető hivatalos adatok után nálunk a tanköteles gyermekeknek több mint $\frac{4}{5}$ -öd része valóssággal részesülne az elemi oktatásban, a statist. bonczkés alól kikerülő adatok szerint azoknak nem egészen $\frac{3}{5}$ -öde vesz abban részt, vagyis nem $\frac{1}{5}$, hanem több mint $\frac{2}{5}$ -öd része (40.9%) a magyar ifjúságnak elemi oktatás nélkül van. *)

*) Igaz, hogy némely osztrákbírodalmi tartományban ennél is jóval mostohább arány létezik, így péld. 1864-ben Galicziában csak 27, Daluatiában 21, sőt Bukovinában épen csak 13—14 száz tanköteles gyermek közül valóságosan látogatta az iskolát.

Hasonló, habár nem oly nagy mértékben megcsökken a szorosán vett Magyarországra a fenebbi számadásokból kiderülő kedvezőbb számviszony, miután az 1857-ki népszámláláskor a tanköteles korban levő gyermekekből 636,974, a leányokból 646,655, együttesen tehát 1.283,629 számíttatván, ezen egybevetett számok az iskolás gyermekek számával általán 70.₂%-ot, jelesen a finemre 78.₃, a nőnembeli gyermekekre 62.₃%-ot eredményeznek, természetes, hogy még ezen arányszázalék is tetemesen alább száll, a mint Magyarországnak innen 1857-től egész 1864-ig tehát 7 éven át úgy általán, mint a tanköteles gyermekekben nyert népszaporodását veszszük szemügyre; noha nem tagadható, hogy a magyar korona tartományai közt a szorosabb értelemben vett Magyarországnak ezen is, mint sok más tekintetben a legkedvezőbb viszonyok észlelhetők.

Más európai államokban észlelhető hasonlóságokkal csak akkor lehetséges lenne a teljesen megnyugtató párhuzam, ha mindenütt a tanköteles koru élettartam törvényhozásilag egyformán lenne megszabva, de ez nincs úgy, számos államban, mint pl. Brit, Belgországnak stb. a tankényszer nem léteztvén, erről törvényhozásilag nincs is gondoskodva, de hol a kényszer fenáll is, a tanköteles életkor különbözőképen szokott meghatározatni. Így péld. Würtembergiában vagy Dán királyságban az a 7-ik évtől egész 14-ig, sőt Poroszországban, Szász királyságban és legtöbb német államban az 5-ki évtől egész a 14-ig terjed, míg másfelül, péld. Spanyolhonban csak 6—9 évre terjéskedik. Jóval alkalmasabb fokmérőül látszik ajánlkozni az arányviszony, melylyel az iskolában valóságosan járó gyermekek az összes népességhez aránylanak, minthogy e tekintetben csakugyan némi egyenlőség mutatkozik, mely azon viszony megbíráására szolgálhat vezérfonalul, minden különbség arra mutatván, vajjon minden ezer lakó után több vagy kevesebb iskolás gyermek számíttatik-e. — A tényleges népesség vétetvén alapul az egész ausztriai birodalomban 1864-ben 1000 lakóra 79 iskolás gyermek számíttatott; midőn legtöbb német államban 150—160, sőt a Szász királyságban, Baden herczegségben, a két Hessiában 170—173 iskolás gyermek számíttatik minden 1000 lakó után, ennél-

fogva aránylag még egyszer annyi mint Ausztriában, sőt az e tekintetben eszményképül koránt sem szolgálható Brit és Franciaországban is jóval kedvezőbb arány létezik, mindkettőben 1000 lakóra 115 tanodai növendék számíttatván.

Hogy ezen vezérfonal felvétele mellett a magyar korona tartományaiban kedvezőtlenebb viszony mutatkozik, mint a birodalom másik részében, t. i. 73 ezer közül 85 irányában, épen ezen sinórmérték helyessége mellett látszik szólni: de ezen vezérfonal szerint is a szorosán vett Magyarország kedvezőbb állásban van, itt is 1000 lakóra 84 tanonc esvén.

Tekintve az elemi tanodáknál működő tanerőket, miután a tanítók nagyobb-kisebb számától némileg függ a népoktatásnak nagyobb-kisebb hatálya, nem lesz érdektelen e tekintetben is a magyar és nem magyar tartományok közt rövid párvonalt húzni; a tanítói személyzet következő alkatelemekre oszlik; 1865-ben számíttattak:

	a magyar a többi		összesen
	tartományokban		
igazgatók	317	719	1,036
fő (igazgató) tanítók	—	255	255
hitoktatók	8,547	10,798	19,345
tanítók főiskoláknál	1,593	1,481	3,074
„ falusi iskoláknál	9,422	10,776	20,198
segédtanítók	4,200	7,049	11,249
együtt	24,079	31,078	55,157
fő- és segédtanító nők	621	2,446	3,067
összesen	24,700	33,524	58,224

Ezen általános szám után minden tanodára a magyar tartományokban 1.₇, a többiekben 2.₃ tanító közleg esik. De ha eltekintve a hitoktatóktól a többi tanítószemélyzetet vesszük szemügyre, első pillanatra szembeszökik a nagy különbség a fő és közönséges falusi iskolák közt, így számíttatott 1864-ben

	a magyar tart.	a többi tartom.	összesen
a főiskolákban, főtanító	1,593	1,481	3,074
„ segédtanító	266	1,313	1,579
összesen	1,859 vagy 2. ₃	2,794 vagy 7. ₃	4,653

	a magyar tart.	a többi tartom.	összesen
a falusi iskolákban, főtanító	9,422	10,776	20,198
" " segédtanító	3,934	5,736	9,670
összesen	13,356 vagy 1. ₀₄	16,512 vagy 1. ₃₂	29,868

Tekintve a tanítók egyházi vagy világi állapotát, azt találjuk, hogy a birodalom nem magyar részében aránylag jóval több világi foglalkodik a népoktatással, mint a magyar korona területén, különösen amott nem csak a segéd-, hanem a főtanítók közt a világiak jelentékenyebb mérvben képviselvek, midőn emitt csak a tanító segédek jobbjára világi állapotúak, így volt:

	a magy. tartom.			a többi részekben			az egész birodalom.		
	világi pap	szerzetes	világi	világi pap	szerzetes	világi	világi pap	szerzetes	világi
hitoktató	8,238	309	—	9,797	1,001	—	18,035	1,310	—
igazgató és főtanító	3,505	144	7,683	1,030	215	11,986	4,535	359	19,669
segédtanító	9	6	4,185	33	16	7,000	42	22	11,185
együtt	11,752	459	11,808	10,860	1,232	18,986	22,612	1,681	30,854
vagyis	48. ₃ %	1. ₉	49. ₃	34. ₉	4. ₀	61. ₁	41. ₀	3. ₀	56. ₀

Míg tehát az egyesített ausztriai államban 56%, sőt a nyugotlajthai tartományokban 61 százaléka, vagy több mint $\frac{3}{5}$ -öd része a népoktatással foglalkodóknak világiak, a magyar korona területén nem egészen fele a tanító személyzetnek világi állapota.

Az ismétlési iskolák és a tanítóképző intézetek látogatásában már nagyon is szembetűnő a nyugotlajthai tartományok felülkerekedése, ugyanis a mondott 1864-ki évben volt

	a magyar tartományokban	a többi tartom.	összesen
az ismétlési iskolákba finövendék	121,609	352,555	474,164
" " " leány "	113,449	302,316	415,765
együtt	235,058	654,871	889,929
a képezdékben fi és nőnövendék	943	2,209	3,152

Tekintve a tanítási nyelvet, számítottatott 1864-ben :

	szorosan vett Magyarorsz.	magyar korona terül.	a többi nem magy. tart.	összesen
szláv nyelvvel . . .	2,803	3,818	4,259	8,077
német „ . . .	1,106	1,202	6,229	7,431
magyar „ . . .	5,231	5,506	1	5,507
oláh „ . . .	1,215	2,744	15	2,759
olasz „ . . .	—	—	990	990
vegyes „ . . .	1,097	1,372	3,056	4,428
összesen	11,452	14,642	14,550	29,192

A magyar tartományokban levő vegyes oktatásnyelvű tanodák közt van :

német, magyar	473	német, oláh	5
német, magyar, szláv	175	szláv, olasz	5
magyar, szláv	352	magyar, szerb	7
német, szerb	191	magyar, oláh	41
német, szláv	123	német, horvát	1

A magyar területbeli néptanodák száma tehát, melyekben a magyar nyelv hol kizárólag, hol csak vegyesen más nyelvvel oktatási közlönyül használtatik 6558.

III.

A NÉPOKTATÁS POROSZORSZÁGBAN.

Hunfalvy Jánostól.

Thilo, a berlini kir. néptanító-képezde igazgatója, a porosz népiskola-ügyet történelmileg és statisztikailag tárgyaló könyvet adott ki, *) melyből a következő kivonatot közöljük.

Poroszország népiskoláiról az első hivatalos stat. kimutatás 1821-ben készült s 1819-re vonatkozik. Szerinte voltak:

I. Városi iskolák.

	evang.	r. kath.	együtt
Porosz tartományban	255	49	304
Pozen „	106	107	213
Brandenburgban a) Berlinben	101	1	102
b) a tartományban	286	3	289
Pommeránia tartományban	144	1	145
Szilézia „	190	145	335
Szász „	367	24	391
Vesztfália „	120	166	286
Rajnai „	127	270	397
Összesen	1,696	766	2,462

II. Falusi iskolák.

Porosz tartományban	2,635	524	3,159
Pozen „	455	309	764
Brandenburg „	2,517	11	2,528
Pommeránia „	2,021	—	2,021
Szilézia „	1,671	1,133	2,804
Szász „	2,170	124	2,294
Vesztfália „	622	801	1,423
Rajnai „	718	1,912	2,630
Összesen	12,809	4,814	17,623

*) Preussisches Volksschulwesen nach Geschichte und Statistik, von W. Thilo, Gotha, 1867.

A legújabb stat. kimutatások, melyek hivatalosan közzé tétettek, az 1859-től 1861-ig való időszakra vonatkoznak; az összes elemi iskolákra terjednek ki, beleértvén a polgáriskolákat, felsőbb lánytanodákat s egyéb középtanodákat; de a gymnasiumok, progymnasiumok, reáltanodák, felsőbb polgáriskolák s hasonló intézetek, melyek elbocsátási és elmeneteli vizsgálatokra feljogosítják, el vannak mellőzve.

Az itt tárgyalandó tanintézetek vagy nyilvánosak vagy magánosak. Nyilvános iskolák azok, melyek fentartására az illető községek vagy testületek törvényesen lekötelezvék; magános iskolák pedig azok, melyek fentartására ily törvényes kötelezettség nem létezik. Vallásra nézve a nyilvános iskolák evangélikus, katolikus és zsidó iskolákra szakadnak. Ha oly iskolákban, melyekbe különböző vallásu gyermekek járnak, a kisebbségben levő gyermekek tetemes számot tesznek, a vallási oktatás a kisebbségben levő gyermekekre nézve is közös költségen eszközöltetik; de ha a kisebbségben levők kevesen vannak, az illető szülék magok kötelesek gyermekeik vallási oktatásáról gondoskodni.

Az említett hivatalos közlés szerint 1861 végén a nyilvános elemi iskolák, az osztályok és tanítók száma ez volt: (A. a városi, B. a falusi, C. az összes iskolákat jelenti).

Nyilvános elemi iskolák.

Tartomány		evangelikus				katolikus				zsidó			
		szám	osztály	tanító	tanítónő	szám	osztály	tanító	tanítónő	szám	osztály	tanító	tanítónő
Porosz	A.	269	857	798	77	80	204	160	47	8	13	13	—
	B.	3,328	3,629	3,613	5	924	964	963	3	—	—	—	—
	C.	3,597	4,486	4,411	82	1,004	1,168	1,123	50	8	13	13	—
Pozen	A.	150	353	346	8	140	300	298	1	78	137	136	—
	B.	723	733	732	—	1,057	1,089	1,078	—	—	—	—	—
	C.	873	1,086	1,078	8	1,197	1,389	1,376	1	78	137	136	—

Tartomány	evangelikus				katholikus				zsidó				
	szám	osztály	tanító	tanítónő	szám	osztály	tanító	tanítónő	szám	osztály	tanító	tanítónő	
Brandenburg	A.	377	1,886	1,723	84	21	60	34	21	6	22	33	1
	B.	2,566	3,248	2,822	3	9	12	11	—	—	—	—	—
	C.	2,943	5,134	4,544	87	30	72	45	21	6	22	33	1
Pommern	A.	154	918	892	79	4	5	5	—	6	12	11	—
	B.	2,361	2,559	2,486	32	15	18	15	—	—	—	—	—
	C.	2,515	3,477	3,378	111	19	23	20	—	6	12	11	—
Szilézia	A.	201	794	729	7	163	559	515	42	2	8	11	2
	B.	2,012	2,649	2,197	27	1,494	2,204	2,116	—	—	—	—	—
	C.	2,213	3,443	2,926	34	1,657	2,763	2,631	42	2	8	11	2
Szász	A.	308	1,546	1,484	37	28	62	50	16	2	2	2	—
	B.	2,295	2,716	2,603	—	150	155	155	1	1	1	1	—
	C.	2,603	4,262	4,087	37	178	217	205	17	3	3	3	—
Rajnai	A.	265	624	601	20	377	1,138	730	428	19	21	21	—
	B.	744	886	876	3	2,479	3,367	2,977	389	11	11	11	—
	C.	1,009	1,510	1,477	23	2,856	4,505	3,707	817	30	32	32	—
Vesztfália	A.	117	371	324	33	145	369	213	161	6	8	6	—
	B.	670	1,019	798	16	887	1,094	869	212	—	—	—	—
	C.	787	1,390	1,122	49	1,032	1,463	1,032	373	6	8	6	—
Hohenzollern	A.	—	—	—	—	7	19	19	—	2	2	2	—
	B.	—	—	—	—	102	139	139	—	—	—	—	—
	C.	—	—	—	—	109	158	158	—	2	2	2	—
Összesen	A.	1,841	7,349	6,896	345	965	2,716	2,024	716	129	225	235	3
	B.	14,699	17,439	16,127	86	7,117	9,042	8,323	605	12	12	12	—
	C.	16,540	24,788	23,023	431	8,082	11,758	10,347	1,321	141	237	247	3

Tehát Poroszországban 1861 végén volt :

a várososokban : 2,935 nyilvános elemi iskola, 10,290 osztálylyal, 9,155 tanítóval és 1,064 tanítónővel ;

a falvakban : 21,828 iskola, 26,493 osztálylyal, 24,462 tanítóval és 691 tanítónővel ; együtt :

24,763 iskola, 36,783 osztály, 33,617 tanító, 1,755 tanítónő, összesen 35,372 tanító.

A tanítók és tanítónők együttes száma 1,411-el kisebb, mint az osztályok száma, mivel némely helyek üresedésben voltak, s a helyettes tanítók nem vétettek számba.

Az összes számból több mint $\frac{2}{3}$ az evang., nem egészen $\frac{1}{3}$ a kath., s $\frac{1}{177}$ a zsidó iskolákra esik.

A falusi nyilvános elemi iskolák száma hétszer nagyobb, mint a városiaké, jóllehet a falusi lakosok száma csak kétszer akkora mint a városiaké, amaz t. i. 12.865,368, emez pedig 5.611,132. Ez onnan van, mivel a felsőbb tanintézetek, melyek csaknem kizárólag a városokban vannak s melyeknek előkészítő osztályaiba sok gyermek jár, itt elmelöltetnek, s mivel a magán tanintézetek is legnagyobbbrészt a városokban vannak. — A városi nyilvános elemi iskolák egymásra 3—4 osztályból állanak, (2,935 iskola s 10,290 osztály), a falusi iskolák pedig többnyire egyosztályuak (21,828 iskola s 26,493 osztály).

II. Az engedélyezett magániskolák száma 1861 végén ez volt :

Porosz tart.	235 isk. 400 osztály	Szilézia	183 isk. 400 osztály
Pozen "	112 " 212 "	Szász	63 " 103 "
Brandenburg		Rajnai	275 " 540 "
a) Berlin	108 " 626 "	Vesztfália	195 " 252 "
b) tartom.	88 " 150	Hohenzollern	2 " 2
Pommeránia	173 " 261	Összesen	1,434 " 2,944

Egybevéve a magániskolákat egyre alig esik több mint 2 osztály. Berlinben más viszony van; ott t. i. 108 iskola volt 626 osztálylyal, tehát egy-egy iskolára majdnem 6 osztály esett. 1861-től 1865-ig a magániskolák száma Berlinben 108-ról 118-ra szaporodott. Ezekből volt :

8 felsőbb fiúiskola	6—10 osztálylyal,
17 közép "	4—12 "
10 elemi "	1—8 "
34 felsőbb lányiskola	2—12 "
22 közép "	3—8 "
18 elemi "	2—7 "

Az 1434 magániskolából 1,124 városokban van, ezek közül 709 evang., 241 kath., 174 zsidó; 310 magániskola

falu helyen van, és pedig 169 evang., 107 kath., 34 zsidó. A városi magániskolákban 74,142, a falusiakban 9,879 tanítvány járt, tehát a magánintézetek növendékeinek összes száma 1861 végén 84,021 volt.

Az említett évben Poroszország népessége 18.476,500 lelket tett. Mindazon gyermekek, kik az 5-dik éves kort meghaladták, egészen a betöltött 14-dik évig, iskolára kötelezettek; az 5—14 éves, iskolaköteles gyermekek száma 3.090,294-re rúgott, tehát az összes népességnek majdnem 17%-át tette. A nyilvános elemi iskolákba valósággal 2.875,836 gyermek járt, s így 100 iskolaköteles gyermek közül 93—94 a nyilvános elemi iskolákat látogatta. Brandenburgban Berlinnel együtt aránylag kevesebb gyermek jár a nyilvános elemi iskolákba, mert Berlinben mintegy 20 felsőbb iskola s 118 magán tanintézet van.

Nyilvános iskolákba 2.875,836, magániskolákba pedig 84,021 gyermek jár, tehát együtt 2.959,857 gyermekről van kimutatva, hogy oktatásban részesül, 130,437 gyermekről nincsen az kimutatva. Ámde ha meggondoljuk, hogy Poroszországban körülbelül 250 felsőbb iskola (gymnasium, progymnasium, reáliskola, felsőbb polgáriskola) van, melyeknek alsó s részint előkészítő osztályaiban igen sok iskolaköteles (5—14) éves gyermek van, s hogy némely fiúk és lányok külön házi tanítók által neveltetnek, meg kell vallanunk, hogy Poroszországban már-már csakugyan minden iskolázható gyermek részesül oktatásban.

III. A következő egybeállításból az iskolaköteles és iskolás gyermekek számát tartományok és felekezetek szerint láthatjuk.

Az iskolaköteles és iskolába járó gyermekek száma.

Tartomány	az iskolaköteles gyermekek száma	ezekből nyilvános elemi iskolába jár					Összesen	%
		evangelikus	katholikus	zsidó	eltérő felekezetű			
Porosz	A. 90,621	49,849	17,896	3,681	253	71,679	91—92	
	B. 363,353	254,326	89,176	1,024	726	345,252		
	C. 453,974	304,175	107,072	4,705	979	416,931		

Tartomány	az iskola- köteles gyermek száma	ezekből nyilvános elemi iskolába jár					Összesen	%
		evangeli- kus	katholikus	zsidó	eltérő fele- kezetű			
Pozen	A.	171,619	23,114	227,902	10,459	70	61,545	93—94
	B.	161,726	52,801	103,501	572	65	156,939	
	C.	233,195	75,915	131,403	11,031	133	218,484	
Brandenburg	A.	196,550	120,047	3,738	2,296	186	126,267	82—83
	B.	230,825	225,149	984	437	579	227,149	
	C.	427,375	345,196	4,722	2,733	765	353,416	
Pommernánia	A.	66,329	55,599	344	1,606	418	57,967	93—94
	B.	173,726	164,865	1,016	324	1158	167,363	
	C.	240,055	220,464	1,360	1,930	1576	225,330	
Szilézia	A.	113,814	51,127	46,108	2,715	411	100,361	93—94
	B.	432,482	202,766	214,612	647	838	418,863	
	C.	546,296	253,893	260,720	3,362	1249	519,224	
Szász	A.	129,405	116,179	4,448	644	652	121,923	96—97
	B.	232,969	212,360	15,531	53	106	228,050	
	C.	362,374	328,539	19,979	697	758	349,973	
Rajnai	A.	183,149	59,754	103,157	1,671	209	164,791	95
	B.	364,709	68,200	285,004	2,606	303	356,113	
	C.	547,855	127,954	388,161	4,277	512	520,904	
Vesztfália	A.	70,036	29,360	35,226	589	25	65,200	97—98
	B.	198,813	90,333	105,144	588	91	196,156	
	C.	268,849	119,693	140,370	1,177	116	261,356	
Hohenzollern	A.	1,573	29	1,333	122	—	1,484	99
	B.	8,745	30	8,685	19	—	8,734	
	C.	10,318	50	10,018	141	—	10,218	
Összesen	A.	922,946	505,058	240,152	23,783	2224	771,217	93—94
	B.	2.167,348	1.270,830	823,653	6,270	3866	2,104,619	
	C.	3.090,294	1.775,888	1.063,805	30,053	6090	2.875,836	

IV. Érdekesek továbbá azon adatok, melyek a néptanítók fizetéseit s nyilvános népoktatás költségeit tárgyazzák.

A tanítók fizetése három forrásból fedeztetnek: a tanpénzekből, az állandó alapítványokból s a községek szolgáltatásaiból, s végre az állami pénztár járulékából.

A tanítók fizetése számára került:

		a tanpén-	közs. s egyéb az ál-	összes egy-egy	átl. esik	
		zekből	szolgáltató-	lami		tanítóra
		tallér	sokból	pénztárból	tallér	
		tallér	tallér	tallér	tallér	
Porosz tartomány	A.	88,457	192,210	13,006	293,673	268
	B.	73,752	606,037	51,810	731,599	160
	C.	162,209	798,247	64,816	1.025,272	182
Pozen	A.	17,163	137,428	21,782	176,373	224
	B.	124	246,092	13,724	259,940	144
	C.	17,287	383,520	35,506	436,313	167

		a tanpén- zekből tallér	közs. s egyéb szolgáltató- sokból tallér	az ál- lami pénztárból tallér	összes fizetés taliér	egy-egy tanítóra átl.esik tallér
Brandenburg tart.	{A.	182,823	347,661	52,854	583,338	308
	{B.	237,983	316,250	28,612	582,845	206
	{C.	420,806	663,911	81,466	1,166,183	247
Pommeránia	{A.	92,285	166,684	6,589	265,558	269
	{B.	137,561	218,574	11,741	367,876	145
	{C.	229,846	385,258	18,330	633,434	180
Szilézia	{A.	121,040	231,508	8,224	360,772	276
	{B.	261,552	504,556	20,316	786,424	158
	{C.	382,592	736,064	28,540	1.147,196	203
Szász	{A.	205,133	228,196	15,366	448,695	284
	{B.	184,058	440,471	25,333	649,912	235
	{C.	389,191	668,667	40,749	1.098,607	253
Rajnai	{A.	225,791	309,428	6,219	541,438	300
	{B.	266,111	542,746	22,894	831,751	195
	{C.	491,902	852,174	29,113	1.373,189	227
Vesztfália	{A.	80,442	115,037	10,870	206,349	280
	{B.	140,693	197,080	18,908	362,681	191
	{C.	227,135	312,117	29,778	569,030	216
Együtt	{A.	1.013,134	1.728,152	134,910	2.876,196	281
	{B.	1.307,834	3.071,806	193,388	4.573,028	181
	{C.	2.820,968	4.799,958	328,298	7.449,224	210

E szerint a tanítók és tanítónők fizetéseinek összege a régi 8 porosz tartományban, a városokban 2.876,196, a vidéken 4.573,028, együtt 7.449,224 tallért, vagyis 11.173,836 ftot tesz. Ez összegből esik :

a tanpénzekre 2.320,068 tallér = 31.16%
a községek szolgáltatásaira . . . 4.709,958 „ = 64.41%
az állam járulékaire 328,298 „ = 4.40%

Különösen Berlin iskolaügyi érdekesek. Ott 1861 végén 21 nyilvános községi iskola volt 200 osztálylyal, 1864 végén pedig 31 iskola és 300 osztály volt. Azonkívül még 37 magán elemi iskolában is oktattatnak gyermekek a község rovására. A 31 községi iskolánál alkalmazva van : 31 főtanító, 252 osztálytanító, 16 tanítónő, együtt 299 tanító és tanítónő. A 283 tanítónak összes évi fizetése 158,800 tallér, a 16 tanítónő együtt 4,800 tallért kap. Átlagosan egy-egy tanító fizetése 420, egy-egy tanítónőé 300 tallér. Különösen pedig :

4 főtanítónak rendszeres fizetése egyenkint 900 tallér					
7	"	"	"	"	850 "
10	"	"	"	"	800 "
10	"	"	"	"	750 "
13 osztálytanítónak	"	"	"	"	750 "
12	"	"	"	"	700 "
26	"	"	"	"	650 "
17	"	"	"	"	600 "
26	"	"	"	"	500 "
65	"	"	"	"	450 "
93	"	"	"	"	400 "

1864 jan. 1-jén rendszeresítettett újabban az osztálytanítók fizetése, úgy hogy a legkisebb fizetés 400 tallér, azon fizetés az első 3 év után 450, a második 3 év után 500, a harmadik 3 év után 600 tallérra emeltetik. Azután 14 szolgálati év lejárta után 650, 19 év után 700, s végre a kitöltött 24-ik szolgálati év után 750 tallért kapnak az illetők. 1865-ben a városi tanács jelentése szerint az elemi tanítók fizetésére 191,772, egyéb szolgáltatások fejében (taneszközök, fűtés, világítás, iskola-köteles gyermekek elhelyezése magán intézetekben stb.) 103,505, összesen 295,277 tallért fordítottak. A jövedelem fekvő birtokból, tőkealapítványokból, haszonvételekből, más pénztárakból és a tanpénzekből összesen 50,025 tallérra rúgott, tehát a város részéről 245,252 tallérral kellett a tanítási költségek fedezéséhez járulni; a város költségén 34,403 gyermek oktattatott, s így a városi pótlék minden gyermekért több mint 7 tallért tett.

A magán intézetekben alkalmazott tanítók jövedelme szabatosan meg nem mutatható. Berlinben 300 és 700 tallér között változik. A Berlinben létező 118 magán intézetben összesen körülbelül 634 tanító s 345 tanítónő van alkalmazva, ezeknek összes évi fizetése legalább 284,000 tallérra tehető.

A nyilvános iskolákban alkalmazott tanítók fizetésének öregbítéséről mind a királyi mind a városi hatóságok folyvást gondoskodnak. Például 1859-től 1861-ig a 8 tartományban a községek részéről 319,449, a kormány részéről 25,587, összesen 345,036 tallér fordítottatott a fizetések emelésére.

Ugyancsak 1859-től 1861-ig az elemi iskolák fentartására, új építkezésekre, nagyobbításokra és tatarozásokra fordított :

	az illető kötelezettek részéről	az állami pénztárból építkezésekre	együtt
Porosz tartomány . . .	970,155 tallér	59,973 tallér	1.030,128 tallér
Pozen „ . . .	438,617 „	19,786 „	458,403 „
Brandenburg tartomány	915,086 „	85,791 „	1.000,877 „
Pommeránia „	387,379 „	33,195 „	420,574 „
Szilézia „	852,893 „	33,618 „	886,511 „
Szász „	757,959 „	55,753 „	813,712 „
Rajnai „	1.895,968 „	39,263 „	1.935,231 „
Vesztfália „	810,470 „	4,511 „	814,981 „
Összesen	7.028,527 „	331,890 „	7.360,417 „

E szerint minden évben átlagosan 2.453,472 tallér fordított azon czélokra, s így a nyilvános elemi oktatásra fordított költség ez :

a tanítók fizetéseire	7.449,224 tallér
egyéb szükségletekre	2.453,472 „
Együtt	9.902,696 „

Ez összes költségből az állami pénztár járulékaira 438,928 tallér vagyis 4.43% esik, a többi pedig a tanpénzekre s az illető kötelezettek szolgáltatásaira.

A nyugdíj-, özvegy- és árva-pénztárak még Poroszországban is aránylag új intézetek s elégtelenek. A néptanítók nyugdíj-pénztárainak összes vagyona 1861-ben még csak 30,652, évi bevételeik kamatokból s az illetők befizetéseiből 7,955 tallért tettek. A nyugdíjas tanítók száma 220 volt, kik összesen 6,204 tallért kaptak, tehát egyre körülbelül csak 28 tallér esett. A tanítók özvegyei és árvái gyámolítására keletkezett pénztárak vagyonállása, jövedelme stb. ez volt :

Tartomány	vagyoniállás tallér	évi bevétel kamatokból s befizetésekéből tallér	a tanítók szá- ma, kiknek öz- vegyei és árvái gyámoltattak	a segélyek összege tallér	átlagosan esik egy tanító öz- vegyére és ár- vára tallér
Porosz	235,857	20,684	687	10,715	15
Pozen	109,854	9,397	274	3,567	13
Brandenburg .	241,032	20,716	874	16,215	18
Pommeránia .	112,378	10,814	310	3,279	10
Szilézia	197,191	20,002	924	16,300	17
Szász	291,456	20,079	2,226	12,010	5
Rajnai	349,294	26,664	383	10,410	27
Vesztfália . . .	142,096	10,975	323	6,876	21
Összesen	1.682,158	139,331	6,017	79,372	13

Az 1866-diki állami költségvetés szerint az elemi oktatásra 583,214 tallér számított, 103,391 tallérral több mint 1861-ben.

A néptanító-képezdékre 1861-ben az állami pénztárból 164,673 tallér fordított, 1866-ban 238,138 tallér rendelkezett. A képezdek saját jövedelme 104,997 tallér, tehát a rájuk fordított összes költség 343,130 tallér, ebből 157,701 tallér a tanítók fizetésére s 185,429 egyéb kiadásokra költetik. Jelenleg 55 néptanító-képezde van, t. i. Porosz tartományban 7 evang. s 2 kath., Pozenben 3 evang. s 3 kath., Pommerániában 6 evang., Sziléziában 5 evang. 4 kath., Brandenburgban 6 evang., Szász tartományban 8 evang. 1 kath., Vesztfáliában 2 evang. s 4 kath., Rajnai tartományban 2 evang. s 2 kath. A képezdek növendékei átlagos száma 3,110.

A népoktatás eredményeit a következőkből ítélhetjük meg: Az 186³/₄-diki újonczozás alkalmával tapasztaltattott, hogy:

Porosz tartományban a kiállítatottak közül 20% nem volt iskolázva;

Pozen	"	"	6 ¹ / ₂ %	"	"	"
Szilézia	"	"	6	"	"	"
Pommeránia	"	"	6	"	"	"
Rajnai	"	"	4	"	"	"
Brandenburg	"	"	3 ¹ / ₃	"	"	"
Vesztfália	"	"	2 ¹ / ₂	"	"	"
Szász	"	"	1	"	"	"

Az 186⁴/₅-diki újonckozás alkalmával 100 kiállított újoncz közül iskolai oktatás nélkül volt :

Pozenben	16. ₉₀	Rajnai tartományban	1. ₁₃
Porosz tartományban	16. ₅₄	Vesztfáliában	1. ₀₃
Sziléziában	3. ₇₈	Brandenburgban	0. ₉₆
Pommerániában	1. ₄₇	Szász tartományban	0. ₁₉
Berlinben egy sem.			

Ha ezen adatokkal Magyarország népnevelési ügyét összehasonlítjuk, valóban szomorú eredményekre jutunk. Szomorú jelenség már az, hogy a nálunk létező népiskolák, az iskolázható és tetteleg iskolába járó gyermekek számáról sincsen biztos tudomásunk. Azon közegek és hatóságok, melyekre a népoktatás közvetlen vezetése és igazgatása bizva van, többnyire igen kedvező színben tüntetik fel a dolgot, s részint nem képesek, részint nem is akarják a valóságot híven felmutató adatokat beszolgáltatni. Mellőzve azt, hogy a népoktatás köre nálunk általán véve igen szűk, s hogy tartalma épen nem felel meg korunk kívánalmainak, csak a merő számokat akarjuk összehasonlítani. A magyar birodalom népessége 1857-ben 14.173,012 lelket tett, 1861-re legalább 14.500,000 lelket kell felvennünk. Ha az iskolázható gyermekek arányszámát oly nagyra teszszük, mint Poroszországban, akkor az iskolázható gyermekek száma a magyar birodalomban 2.450,500-ra ment volna, s ezeknek majdnem fele r. katolikus. *Barsi József* úr a 17 r. kath. egyházmegyéből beküldött adatokat lelkiismeretesen feldolgozá és egybeállítá*); kimutatásai szerint 186⁰/₁-ben a r. katol. elemi iskolákba csak 500,455 gyermek járt. Már pedig tudjuk, hogy ezek között nem katol. gyermekek is vannak, de ha ezeket számba nem vesszük is, mégis úgy találjuk, hogy körülbelül 724,793 kath. gyermek az 5—14 évesek közül nem járt iskolába! De nálunk csak a 6—12 éves gyermekek tekintetnek iskolaköteleseknek, ezek pedig az 1857-diki népszámlálás szerint az összes népességnek 13. százalékát teszik. Ha ezen arányszámot vesszük alapul, úgy találjuk,

*) L. Stat. és Nemzetg. Közlemények II. köt. 309. l.

hogy az iskolázható r. kath. gyermekek száma 1861-ben körülbelül 924,000-et tett; tehát 423,545 iskolázható gyermek nem járt nyilvános iskolába, azaz 45. százalék nyilvános oktatás nélkül maradt.

A bécsi stat. bizottság által kiadott „Évkönyv“ legújabb folyama 1864-ből közli a népoktatásra vonatkozó adatokat. Ezek szerint a magyar birodalomban, az erdélyi szászokon kívül, 1,096,169 gyermek járt a nyilvános alreál és elemi iskolákba. A magyar birodalom népessége 1864-ben 15.272,000 lélekre számított, a fentebbi arányszámhoz képest a 6—12 éves gyermekek száma 2.015,900, vagy az erdélyi szászok mellőzésével s kerek számban véve 2 millió. Tehát 1864-ben 903,831 gyermek, vagyis az iskolázható gyermekek 45% nem járt nyilvános iskolába. Látjuk, hogy 1861-től 1864-ig nem nagy előmenetel történt! Ha az otthon s magán intézetekben nevelt, és a felsőbb tanintézetek alsó, előkészítő osztályaiba járó gyermekekre 10 százalékot veszünk, mégis 35 százalék a az iskolázható gyermekeknek minden oktatás nélkül marad! Nem csuda azután, hogy pl. az 1863-ban kiállított újonczok közül Magyarországon 78, Horvát-Tótországban 90, Erdélyben 91 százalék nem tudott írni; nem csuda, hogy a koldusok, csavargók, tolvajok, zsványok száma irtózatosan szaporodik! — Nálunk 1848 előtt vajmi kevés gondot fordítottak a népoktatás terjesztésére és javítására; de a puszta számok mutatják, hogy 1850 s a concordatum óta sem javult a népoktatás ügye. Már pedig kellő népoktatás nélkül nincs szellemi és anyagi gyarapodás, nem gyarapodik a nemzet értelmisége, műveltsége, morális nyomatéka és vagyonossága.

IV.

A BUDAI KIR. MAGYAR MŰEGYETEM TÖRTÉNETI ÉS STATISZTIKAI SZEMPONTBÓL.

Dr. Gerlóczy Gyula tanártól.

Dr. Kautz Gyula mint műegyetemi tanár az 1861-diki „Statistikai Közlemények“ II-dik kötetében a budai kir. magyar műegyetem történetét, még jelenleg is, fájdalom, fennálló szervezetét, az 185 $\frac{1}{2}$ -diki iskolai évtől 186 $\frac{0}{1}$ -ig bezárólag terjedő statisztika számviszonyait adta elő. Lássuk már most annak állapotát 186 $\frac{1}{2}$ -től egészen 186 $\frac{6}{7}$ -ig.

A változások, melyeken azon időszak alatt az intézet átment, s melyeket alább részletezünk, lényegesen döntő befolyást nem gyakoroltak rá. Az intézet még mindig Budavárában az egyetemi nyomda épületének egyik felében létezik; a várban lakó 25 hallgató kedvéért 230-nak kell naponként, sokszor kétszer is, a hegyet megmásznia, és ez utóbbiakból Pesten lakó felének évenként 17 ftnyi hídvámmal adóznia; a műegyetemi polgárok még mindig 5 kis tanterem (inkább szoba), 3 sötét rajzterem s egy kis földszinti sötét mintázószoba szűk falai közé vannak szorítva; a 8 gyűjteménytár csekély évi javadalmazás miatt még mindig nem képes az elméleti oktatást kellőleg támogatni, miután 20 éven át az évi dotatióon kívül különösen ezekre fordított költség alig éri el az összeget, melyet a bécsi műegyetem könyvtára és szertáraitra évenként utalványoznak az állampénztárból; a kormány által papíron elfogadott szakosztályi rendszer mellett a tanártestület nagy része még mindig annyira túl van terhelve, hogy a né-

mely tanszékhez csatolt tudományokat más müegyetemeknél 2—4 tanár látja el; az oklevelek kiadásának jogát, a tanártestület nyomós sürgetései daczára még mindig kénytelen nélkülözni; és végre Magyarország egyetlen müegyetemének tanárai még mindig csak szellemi táplálkozásra utaltatnak, holott tanári fizetésökből, létök veszélyeztetése nélkül, egy könyvet is alig képesek megvenni.

Mindezekből következtetnünk kell, hogy a technikai tanügy közgazdasági jelentőségét hazánkban még nem méltányolják s még nem ismerik fel; hogy a valódi jólétért lelkesülő értelmiség kis mérvben van meg nálunk s az ipari miveltség háttérbe szoríttatik és elhanyagoltatik; pedig egészséges közgazdaság, tartós független nemzeti lét csak a müipar alapjain fejlődhetik ki. Mindezeknél fogva szükséges, hogy a mindig utoljára, sőt egészen elhagyott közoktatást, mint legfőbb érdeket, már csak alkotmányos szabadságunk biztosítása végett is, az ország maga vegye ápoló kezébe, s hogy a közoktatás élére oly emelkedett szellemü férfiak álljanak, a kik megérteni képesek, hogy Magyarország, mely a középkor vad küzdelmeiben megmentette nemzeti becsületét és a nyugat civilizatiójának védbástyájául szolgált, a XIX-dik században csak szelleme és miveltsége által foglalhatja el az európai népek között öt megillető helyet, és vívhatja ki magának a nemzetközi versenyben az elismerést, virágzó fennmaradása iránt érdekeltséget, sőt a nemzetközi forgalomból kifejlődött solidaritásnál fogva, minden igazságos ügyének egész Európa által védelmezését is. Szükséges, hogy a közoktatás élére oly férfiak álljanak, kik a tudomány terjesztéséhez nélkülözhetetlen bármi nagy áldozatoktól sem rettenvén vissza, felfoghatják, hogy a mely ember a tudománynak él, annak a tudományból tisztességesen meg is kell élhetnie.

Ezen előleges megjegyzések után térjünk át különösen 1) a budai Józsefmüegyetem tanári személyzetének, 2) taneszközökének, 3) a müegyetemi hallgatóknak számviszonyaira.

I. A tanszemélyzet.

Az 186¹/₂-diki iskolai évtől 186⁵/₆-diki évig bezárólag, az intézetnél alkalmazva volt:

Tanárszemélyzet	186 ⁰ / ₁	186 ¹ / ₂	186 ² / ₃	186 ³ / ₄	186 ⁴ / ₅	186 ⁵ / ₆
Igazgató	1	1	1	1	1	1
Rendes tanár	12	13	12	10	12	13
Rendkívüli tanár	—	—	—	1	1	1
Póttanár	—	—	2	4	2	1
Rendes tanító	—	1	1	1	1	1
Magán tanár	—	—	—	1	1	1
Tanárszegéd	4	4	5	5	6	6
Rendkívüli tanító	6	5	5	5	5	5
Összesen	23	24	26	28	29	29

Ha összehasonlítjuk e felmutatott eredményt az 186⁰/₁-diki s az előtti kimutatással, szembetűnő különbséget vehetünk észre, mind a tanerők számában, mely 186⁵/₆-ban már 29-re szaporodott, mind különféleségében, miután ez utóbbi évben már 1 rendes tanítóval, 1 rendkívüli s 1 magántanárral is találkozunk.

A tanszemélyzet érdekében tett változások ezek:

a). 1861-ben a kormány változásával, s a magyar tanítási nyelv alkalmazásakor, *Majer Lambert* műegyetemi igazgató nyugalmaztatván, *Sztoczek József* műegyetemi tanár neveztetett ki ideiglenes, 1862 július 22-kén pedig, tanszékének díj nélküli megtartása mellett, valóságos igazgatóvá, ki az ország ez egyetlen technikai intézetének sorsát szíven viselve, fáradhatatlanul iparkodott, egyesülten a tanártestülettel, a kor viszonyainak megfelelő reformokat a kormánynál kieszközölni, miről az általános évi jelentésében a kormányhoz intézett kérelmei, sőt erélyes felszólalásai is méltán tanuskodnak.

b). Midőn a József-ipartanodát Polytechnikummá alakították, benne nem engedtek helyt egy tanárnak, ki a magyar nyelvet és irodalmat tanítsa; végre 1861 decz. 15-kén kelt intézvénynyel az igazgatóság felterjesztésére a magyar nyelv és irodalom részére is egy rendes tanszék állíttaték fel.

c). 1863 június 2-kán a természetrajzi tantárgyak két tanszék között felosztatván, az egyik az állat- és növénytan, a másik pedig az ásvány- és földtan részére szerveztetett.

d). Az 186²/₃-diki iskolai év kezdetétől, az igazgató tanár túlterheltségén könnyítendő, igazgatói segéd alkalmaztatott.

e). 1864 február 25-kén a mű- s díszépítészeti és műtörténet számára egy rendkívüli tanszék állíttatott fel.

f). Végre a gyakorlati mértan tanszéke egy segéddel láttatott el, a jegecztanból pedig 186³/₄-ben magántanári előadásoknak tartása megengedett.

Elég küzdelembe kerültek azon vívmányok, mégis csekélyeknek és jelentékteleneknek kell azokat tartanunk, ha meggondoljuk, hogy 186⁰/₁-ben a budai műegyetem, a bécsinek kivételével, az ausztriai birodalom többi polytechnikumai-val, legalább tanszemélyzetének számával versenyezhetett, most pedig, nem tekintve egyéb felszámíthatlan hiányait, még e tekintetben is elmaradt társaitól. Így a bécsi műegyetemnél az 1865-diki, a prágainál és gráczinál pedig az 1864-diki szervezet szerint működik :

Tanárszemélyzet	Bécsi	Prágai	Gráci
	m f i e g y e t e m		
Igazgató tanár	1	1	1
Rendes tanár	24	21	17
Rendkívüli tanár	1	11	—
Segéd tanár	3	—	—
Magán tanár fizetéssel	6	—	6
Tanár segéd	25	20	7
Rendkívüli tanító	6	6	4
Összesen	66	49	35

Mennyire eltörpül intézetünk, — mely az 5853 □ mértöldnyi és 14 millió lelket számító Magyarország technikai műveltségének fejlesztésére és terjesztésére volna hivatva, — e kis tartományoknak ennyi tanerővel rendelkező műegyetemei mellett! Mily erősen bizonyítják ezek, hogy Ausztria, Cseh- és Stájerország a dúsan jutalmazó műipari nevelést sokkal melegebben felkarolják mint Magyarország! Hogy nálunk ily körülmények közt bajos kitűnő szakembereket nevelni és nyerni, magától értetődik.

A tanárok legtöbbször túl van terhelve, s így egyik-másik azt gondolhatná, hogy a tanárok társadalmi állásukhoz, fáradságukhoz képest méltó elismerésben, vagy legalább tisztességes ellátásban is részesülnek, és hogy a rájuk rótt na-

gyobb, terhesebb munkáért, mint az igazság és méltányosság is kívánja, jobban jutalmaztatnak meg. Ámde nagyon csalódnék, a ki ezt gondolná. Ugyanis a tanárok évi fizetése a kinevezési okmány értelmében 1260 osztrák értékű forint; tehát 210 osztrák értékű forinttal többet kapnak, mint 1848 előtt a Józsefpartanodához 1000 ezüst forinttal kinevezett tanárok. Azonban tényleg fizetésök csekélyebb. Mert jelenleg, különösen Budapesten, a pénz értéke a többi árúk árához képest annyira alászállott, mint (csak a legkisebb arányt véve fel) $1:2\frac{1}{2}$ -hez, vagyis a mely árút 1848 előtt váltópénzben fizettünk, most legtöbb esetben még pengőpénzzel sem szerezhetni meg. Tehát 1848 előtt a Józsefpartanodához kinevezett, és ez idő alatt műegyetemre átalakított intézetnél folytatólag jelenig, azaz 20 éven át alkalmazott tanár, a helyett, hogy becsülettel töltött 20 évi szolgálatáért nagyobb jutalomban részesülne, vagy csak a 48 előtti életmódot folytathatná, jelenleg tulajdonkép 2 és $\frac{1}{2}$ -szer kevesebbet fordíthat élelemre, lakásra, ruházatra s egyéb szükségleteire, úgy hogy 1848 előtt élvezett jutalma csorbítása nélkül most 2500 ft. fizetést kellene húznia.

Svéd- és a barbárnak tartott Oroszországban a tisztviselők fizetéseinek megállapításánál, időről időre a gabnaár nagyságát veszik alapul, mely szerint, mint tudjuk, a többi életszükségletek árai is alakúlnak, sőt a nagyobb városokban elhelyezettek, a lakások drágaságához képest, még lakbérpótlékot is kapnak; nálunk a világon sehol annyira nem változó pénzláb és pénzérték mellett, az aránytalanul nagy fizetéssel ellátott kormányférfiak nem tudták, vagy legalább, úgy látszik, nem akarták tudni e közigazdasági törvényt, és mindig csak reménnyel kecsegtetve, a megelégedéssel, mint a boldogság egyik főtenyezőjével, türelemmel, mint a legszebb keresztény erénnyel, nyugtatták meg a kérőket.

Hogy e fizetés a műegyetemi tanár társadalmi állásával egybekötött létfenntartási-, valamint a tanképesség megszerzésére fordított kiadásokkal és fáradsággal, szóval a rá rótt munka termelési költségeivel épen nem arányos, s hogy ily nyomorult ellátás mellett nem szentelheti magát teljesen hivatásának, azt más helyen és időben nem volna szükséges behi-

zonyítani; de nálunk ezen összeg némelyektől elégnek, sőt még soknak is tartatik, s azért nem felesleges adatokkal feltüntetni, hogy 1) még az osztrák birodalom más technikai tanintézeteinél is az imént elősorolt körülményekre a fizetés megállapításánál méltányos tekintettel voltak, s hogy 2) Budapesten 1260 o. ért. forintnyi fizetésből, családos műegyetemi tanár társadalmi állásából eredő viszonyainak, szükségleteinek megfelelőleg tisztességesen megélni nem képes.

Hasonlitsuk csak egybe a budai műegyetemi tanár s az egész tanszemélyzet fizetését a bécsi, prágai, gráczai műegyetemi tanár s az egész tanszemélyzet fizetésével, s e mellett emlékezzünk meg egyszersmind ez utóbbiaknál fent kimutatott nagy munkafelosztásra, a különbség azonnal szembevető lesz. Ugyanis :

	A rendes tanár évi fizetése	Az egész tan. személyz. fizetése kerül
A budai műegyetemnél	1260 ft 10 é. szolg. után 210 ft javít.	24,531 ft.
A bécsi	2500 ft 400 ft lakp. 10 é. ut. 500 f. j.	95,600 ft.
A prágai	2000 ft 10 év után 500 ft. javítás	78,700 ft.
A gráczai	1600 ft 10 év után 200 ft. javítás	40,000 ft.

Ha meg akarunk győződni arról, hogy Budapesten 1260 o. ért. forintból a műegyetemi tanár családjával az igazság s méltányosság követelménye szerint tisztességesen meg nem élhet, csak azon költségeket vegyük számba, melyeket közösleges polgári életmód mellett egy családnak kell tennie, mely egy férfiból, nőből, 2 gyermekből s egy cselédből áll, s mely költségek csakis a lakásra, élelemre, öltözékre, s a legszorosabb társadalmi szükségletekre vonatkoznak. Ily részletes költségkimutatást a jegyzetben közlünk. *)

*) 1-ször. A lakás s velejáró egyéb szükségletek következő kiadásokat igényelnek évenként:

	osztr. ért.	frt.	kr.
a) lakbér		250.	—
b) lámpa szemétpénz		6.	—
c) 6 öl tüzifa, ölét 14 frttal		84.	—
d) olaj s gyertyavilágítás		24.	—
e) kéményseprésre		2.	40
f) cselédbérrre, havonként 6 ft.		72.	—
g) mosatás havonként 3 frttal		37.	—
h) holmi apróbb kiadások		12.	—
összesen		486.	40

A részletes felszámításból látjuk, hogy a családos tanár évi költsége, ha csak a legközönségesebb polgári szükségle-

2-szor. Az élelmi szükségletek ismét következő kiadásokat igényelnek évenként:

	o. ért.	frt.	kr.
A) az élelmezés általános kiadásai :			
a) kenyérré naponként 20 krral	73	—	
b) sóra havonként 5 font, 10 krral	6	—	
c) zsír, szalonna havonként 9 font, fontja 40 krral	43	20	
d) főzéshez való liszt, havonként 4 font, 10 krral	4	80	
e) főzéshez cukor, eczet, fűszer, havonként 3 fttal	36	—	
f) tejfel, havonként 4 itcze, 28 krral	13	44	
g) 5 óra nyáron gyümölcs, havonk. 4 ft 50 kr.	22	50	
	összesen		198 94

B.) Az élelmezés különös kiadásai :

1-ször. Reggeli re	129	12	
számítva : a) havonként 4 font cukrot 36 krral			
b) „ 2 ¹ / ₂ font kávé 96 krral			
c) naponként 5 félmeszely tejet 13 krral.			
d) „ 5 zsemlyét 2 krral.			
2-szor. Ebéd re	261	5	
számítva : a) leveshez (1 font húst 24 krral, zöldség 2 kr, leves-			
tészta 5 kr) összesen 31 krt.			
b) mártásra 2 krt.			
c) főzelékre vagy tésztára 30 kr, naponként össze-			
sen 63 krt.			
d) az 52 vasárnapon a 4-dik tátra 60 krral többet,			
egy évre 31 ft 90 kr.			
3-szor. Vacsorára	108	—	
számítva : naponként 30 krt.			

C.) Az öltözet következő kiadásokat okoz évenként.

A család fő költsége :

a) fehérneműre mindenké 6 darabot számítva 3 évi tar-			
tóssággal, 1 évre átlag	14	—	
b) csizmára, czipőre s talpalásra	16	—	
c) téli ruhára (mellény, nadrág, felöltő és téli kaput 1 évre			
12 frttal)	50	—	
d) egy öltöny őszi s tavaszra	30	—	
e) nyári öltöny	25	—	
f) téli s nyári kalapra	7	—	
g) nyakkendőre	4	—	
	összesen		146 —

teket fedezni akarja, 1319 ftot tesz, tehát többet mint a meny-nyi egész tanári fizetése. Pedig ebből mint nyers jövedelemből a kiképezésére fordított kiadásoknak évi részletét is le kellene vonni, vagyis azon kiadásoknak a tanári fizetésből lassanként meg kellene téríttetniök.

Bizonyos tehát, hogy a polytechnikumi tanár mostani fizetéséből a család létföntartási költségei sem kerülnek ki, a mennyiben a javításokra, a nő s gyermekek ruházatára, nevelésére, szükséges könyvekre, orvosra, gyógyszerre stb. egy krajczár sem marad, a test és lélek felvillanyozására, a munkaöszön előmozdítására, sőt a szellemi termékenység fokozására szolgáló szórakozásról gondolkodni sem szabad. Hol van most még a tanár kiképezésére fordított költségnek évi részletekben megtérítése, mely a létföntartási költséggel együtt, a munka termelési költségét képezvén, megtérítendő, ha tartósan csak jó physikai munkára is akarunk szert tenni, hát még a tetszés szerint elő nem állítható szellemi munka kínálatánál? Tehát 1260 ft fizetésnél a munka termelési költségei sem fedeztethetvén, tiszta jövedelemről szólni sem lehet, még is 11 ft 76 kr jövedelmi adót, 6 ft 24 kr személyadót, 1 ft 9 kr cselédadót, és a havi fizetés felvételére szolgáló 12 nyugtával 63 krjával 7 ft 56 kr bélyegilletéket húznak le, úgy hogy tulajdonképen csak 1228 ft 94 kr marad a fent elősorolt kiadások fedezésére, 100 ft 57 kr deficittel.

Azért józanon senki sem csodálkozhatik azon, hogy a tanártestület, midőn 1862-ben az intézetben mielőbb foganatosítandó reformokat kérte, midőn 1864. július 29-kén az oklevelek adományozhatása, a tanszemélyzet szaporítása, czélszerűbb helyiség tágítása iránt készített ideiglenes szervezetet sürgetve benyújtotta, a kormányt az erejének javát felemésztő életküzdelmekre figyelmeztette, és fizetésének ideiglenesen legalább oly mérvben emelését kérte, miszerint elsőrendü szükségletei kielégítettvén, állásához mérve emberileg megélhessen. 1228 ft 94 kr. fizetés mellett a tanárnak nem marad egyéb hátra, mint vagy még lejjebb szállítania a már csekélyre szabott szükségleteit, tehát nyomorognia, vagy hivatásának rovására minden kínálkozó tisztességes keresetet elfogadnia. Akármelyiket válaszssa a tanár, a tanerő fogyása

mellett, mindig többet szenved s vesz a tudomány, intézet és haza, mint nyer, az illő jutalmazással járó kiadás elvonása miatt, az ország. E méltányos kérelem elhangzott akkor, midőn a nemzeti színház évi segélyezésére az országos alaptól 50 ezer forint utalványoztatott, midőn a bécsi, prágai, gráci műegyetem 1864 és 65. évben már a kor igényeinek megfelelő végleges szervezésen is átesett; holott annak gyors jóakaratu teljesítése a magyar kir. Helytartótanácsnak, és a n. mélt. m. kir. udv. Cancellariának a birodalomban úgy, mint a külföldön nem kis elismerést szerzett volna, a mennyiben a budai magyar műegyetem, a benyújtott ideiglenes szervezetben indítványozott korszerű javaslatai által, a birodalom valamennyi műegyetemeit megelőzte volna. E halasztás oka nem képzelhető, annyival kevésbé, mivel ő Felsőge 1865. június 7-kén az intézetet meglátogatván, s minden szertárait, termeit megszemlélvén, határozottan kijelenté, hogy az egész intézet nagyon is primitív állapotban van, s hogy minél előbb új épületet kell számára rakni, és így csak az alkalmat kellett volna megragadni, s már most a tanártestület által 1866-ban gonddal elkészített végleges szervezet is tárgyalathatnék.

Történtek oly dolgok is, melyeket senki sem hihetne, ha valóságos tények nem volnának. *Conlegner Károly*, *Sztoczek József* és dr. *Nendtvich Károly* műegyetemi tanárok, az 185⁶/₇-dik iskolai évben tanári működésöknek az intézetnél töltött 10-dik éve eltelvén, — a rendszeresített fizetés magasabb fokozatának elnyeréseért (azaz 210 ft fizetésjavításért) folyamodtak, s e jogos kérelmüket a n. mélt. magy. kir. Helytartótanács 1861. okt. 3-kán kelt intézvénnyel kereken megtagadta! Ezzel hasonló sors érte az intézethez 185⁰/₁ és következő években kinevezett tanárokat is, kik 185⁶/₇-ben a Józsefipartanodának műegyetemmé átalakításakor, 5. 6. és illetőleg 7 évi szolgálatukat veszítették el; a mennyiben ezen évek még nyugdíjaztatásuk tekintetében sem engedtetek meg figyelembe vétetni. Tehát midőn az előbbieknek, 186⁶/₇-dik évben 20 évi tanári működés után, már szabályszerűleg a második fokú magasabb fizetésbe kellett volna lépniök, talán most fogják csak élvezhetni az utóbbiakkal együtt, az első fizetésjavítást. Ez eljárás, vagy inkább, magyarán szólva, el-

bánás, az intézetnek 186¹/₂-diki történeti lapjára mindig sötét árnyat fog vetni. Ha kérjük, mivel indokolt alapon történt ez így? alig lehet a tanárok ernyedetlen szolgálatával, kötelességeiknek megelégedésre, és utoljára is az ország javára teljesítésével szemben, egyebet képzelni, mint hogy a József-ipartanoda 185⁶/₇-dik iskolai évben Józsefműegyetemmé alakított át, mely a szervezeten ha lényeges változást okozott is, de a tanár híven teljesített szolgálatának általában beszámításánál, jutalmazásánál, tekintetbe nem vétethetik; legfeljebb a mérvről lehetne kérdés. Ez annál fájdalmasabban hatott az illető tanárookra, mivel a birodalom többi műegyeteménél az üresedésben levő tanszékre kiírt pályázat alkalmával elfogadtatott kölcsönösen az elv, hogy a birodalom bármely fensőbb tanintézeteinél töltött évek, az illető tanárnak netán alkalmaztatásakor épen úgy beszámíttatnak, mintha azokat ugyanazon tanintézetnél töltötte volna el.

II. A műegyetemi szertárak.

Ezek után a műegyetem taneszközeiről, szertárainról és könyvtáráról is kell röviden megemlékeznünk, melyek a technikai tanításnak úgy elméleti, mint gyakorlati sikerének nélkülözhetetlen feltételeit képezik. Fájdalom, az intézetnek csupán névszerint van physikai-, gyakorlati mértani-, iparműtani-, gépészeti-, vegytani-, építészeti-, mezőgazdasági-, természetrajzi- és mintázati szertára! Szükségtelen némely szertár csekély, más szertár majdnem üres tartalmát bővebben részletezni; elegendő tudni azt, hogy az imént elősorolt 9 szertárra évenként csak 2541 ft fordítatik, 1846-tól pedig, az évi dotáción kívül az összes szertárakra eddig 21,173 ft adományoztatván a bécsi műegyetem szertárainak csak évi dotációja 17,057 ft, a prágai műegyetem szertárainak évi javadalmazása pedig 8,100 ftra rúg fel. Némileg kedvezőbb eredményt mutathatnánk fel a műegyetemi könyvtárra nézve, mely 1859-ben 890 munkát, 186⁵/₆ ban pedig már 1909 munkát foglalván magában, a rá szánt beirási pénzből évenként körülbelül 1000 ft segélyt nyer, és 1846—186⁵/₆-ig 15,000 ft beruházásban részesült; de ismét mily csekélység ez, a bécsi műegyetemi könyvtár javadalmazásához, mely évenként 5000

ftot és a könyvtári személyzetnek 3795 ft fizetésével együtt 8795 ftot tesz; vagy csak a prágaihoz mérve is, mely szintén évenként 5000 ftot húz.

Életrevaló technicusok képzéséhez első kellék, a korrallaladó tanárokon kívül, minden szertárnak, s olvasó szobákkal ellátott könyvtárnak lehető legtökélyesebb felszerelése; e nélkül az elméleti előadás csak akadoz, a tanulás kiszámíthatatlanul megnehezül, s parányi eredményeiben a tanulók elkedvetlenednek, s ha csak anyagi viszonyaik megengedik, külföldi vagy legalább is a prágai vagy bécsi műegyetembe menekülnek, mely utóbbiban csakugyan a magyarországi ifjakkak száma 200—300-ra is felmegy. E hiányos felszerelésnek tulajdoníthatni tehát, hogy bár 186 $\frac{1}{2}$, a magyar tannyelv visszaállítása, óta, a budai műegyetem hallgatóinak száma évről évre növekedett, most már többen, még a tanításból élő szegényebbek is, Berlinbe, Zürichbe, Karlsruheba vagy legalább is a Lajthántúli műegyetemekbe készülnek járni, kijelentvén, hogy itt, fájdalom, gyakorlatilag nem szerezhetnek maguknak kellő ismereteket, sőt ezeket sok tekintetben egészen nélkülözni kénytelenítettnek. Ha az intézet ez állapotban még sokáig teng, attól tarthatunk, hogy a műipar alapját tevő, emelkedni kezdő reális irányu míveltség, valamint a technikai pályára lépők száma is mindinkább apadni fog; már pedig felhasználásra váró természeti kincseink mellett is nyomasztó anyagi helyzetünkben, van-e állam, mely a műipar meghonosulására, és ennek keblén növekedett értelmes, a szélső érdekeket ellensúlyozó, középosztályra annyira rászorúlna, mint éppen Magyarország?! Elégé sajnós, hogy hazánkban a műipar hiányának sujtó következményeit, meghonosulásának nagyszerű, közgazdasági jelentőségét külföldi szakemberek előbb s s alaposabban fogják fel, mint sok, tekintélyes közgazdának látszani akaró hazánkfia, kik csak a mezőgazdaságnak, műipar nélkül, emelése által vélik Magyarországnak az anyagi jólétet elővarázsolhatni.

Legyen szabad erre nézve dr. *Dietz Henrik* „Die ungarische Landwirtschaft“ című munkájának következő helyét idéznem: „Gewöhnlich ist es nicht der Ackerbau, welcher durch seine Entwicklung die Gewerbe und den Handel

nach sich zieht, sondern die Industrie ist es, welche vorangeht, wenn die Volkswirtschaft im Ganzen sich weiter entwickelt. Die Industrie hebt immer die Landwirtschaft; dagegen kann die beste Landwirtschaft ganz ohne Einfluss auf die Bildung einer Industrie bleiben. Eine entwickelte Industrie ist deshalb immer ein Zeichen volkswirtschaftlicher Blüte, da hier auch die Landwirtschaft gehoben wird; und wo beide mit allen Kräften produciren, da kann auch der Handel nicht fehlen. Die Blüte der Landwirtschaft eines Landes kann aber weit davon entfernt sein, die Blüte der ganzen Volkswirtschaft zu bezeichnen. Wenn neben ihr die Industrie fehlt, so ist das Product des Bodens nur im Auslande zu verwerthen, und deshalb im Innlande von geringem Werthe; der Landwirtschaft fehlt die Kaufkraft, und bei all ihrer Blüte bleibt sie ohnmächtig, der Handel aber wird dort nur schwach sein, wo es ausser den Bodenprodukten keinen Umsatz zu effectuiren gibt.

Ganz ohne Einfluss bleibt nun freilich, die Entwicklung der Landwirtschaft auf jene der Industrie wohl nie; aber dieser Einfluss wird nicht so entscheidend sein, als jener, den die voranschreitende Industrie auf die Landwirtschaft ausübt. Wenn die Industrie vorangeht, so entwickelt sich die Landwirtschaft viel rascher, aber wo jene von der Landwirtschaft erst soll in's Schlepptau genommen werden, da dürfte der Fortschritt nicht so reissend sein. In dieser Lage ist Ungarn.“ stb.

Ezen eszmék ugyan nem újak, minthogy Carey, Rau, Roscher, Schäffle s általában az újkor valamennyi világhírű szellemdús nemzetgazdái így nyilatkoznak; nálunk azonban még mindig figyelemre méltók és számtalanszor ismétlendők is, a mint ezt ily kiterjedt s megáldott ország egyetlen technikai intézetének vázolt állapota szembenőleg tanúsítja.

Azokban szükség, hogy a budai müegyetem fény- vagy inkább csak megvilágított oldalait is bemutassam, s így elmondjam ama változásokat és intézkedéseket, melyek ez 5 év alatt, a kormánynak némelykor intézetünk iránt felébredt jóakarataról, a tudományos törekvések pártolásáról, szakférfiak kiképzettése iránt gondoskodásáról is tanúságot tesznek.

E tények következők : 1862. január 30-kán megengedettett a magyar műegyetemnek, hogy a német hivatalos pecsét helyett, a hajdani Józsefipartanodának jelvényével ellátott magyar köriratu pecsétet használjon; ugyancsak 1862. május 24-én az igazgató a műegyetem részére czélszerű hely megválasztása iránt hivatalos tanácskozásra meghivatván, 1863. april 27-én kelt intézvényben kecsgetető remény nyújtatott, hogy a tanártestületnek, a technikai tanügy országos képviselőtére, az intézetnek Pesten elhelyezésére s a tanárok fizetésének javítására vonatkozó kérelmére nézve kegyes határozat fog hozatni; 1858-ban a gőzgépkezelő, 1863. junius 6-án pedig a reáltanári vizsgálóbizottmány, az igazgató elnöklete alatt, az első kizárólag, az utóbbi pedig nagyrészt a műegyetemi tanártestület kebeléből neveztetett ki; az 1865. september 27-kén kelt intézmény által, az országban 1860-ig még kelleg nem szervezett felreáliskolák hiányának pótlására a műegyetemhez csatolt előkészítő-osztály a tanártestület sürgetésére megszüntettetvén, ennek következtében a szükséghelyiséghez mérve már nagyon megszorodott műegyetemi hallgatók, 1 előadási- s 1 rajztermet visszanyertek, és az ott elfoglalt, különben is túlterhelt műegyetemi tanárok czélszerűbben fordíthatták tanerejüket, a technikai mivelttség fensőbb igényeinek kielégítésére.

Felmutathatunk e korszakból oly jótéteményeket is, melyek az intézet nyílt sorvasztó sebére némi enyhítő irként hatottak. 1862. julius 28-án Dr. Kautz Gyula, akkor e műegyetemen a nemzetgazdaságtan, jog- s törvényisme r. tanára, 800 ft. segélylyel a londoni ipartárlat közzgazdasági tanulmányozására kiküldetett; bár igaz, hogy más műegyetem részéről, a főbb tanszakok tanulmányozása érdekében 3—4 is részesül e fontos megbizásban. Továbbá az 186 $\frac{2}{3}$ -ik iskolai évben, a bicskei csillagda elosztásakor, a magas kormány által e műegyetemnek adományoztattak ama becses könyvek s taneszközök, melyekkel a könyvtár, természettani, de különösen a gyakorlati mértani szertár értékesen gyarapodott, és 1865. november 1-én az üresen volt állat-növénytani, áruisme, valamint az ásvány-földtani szertár részére is, összesen 1200 ftnyi rendkívüli javadalmazás utalványoztatott.

Végre 1863. october 29-én a kormány *Szily Kálmán* igazgatósegédnek a természettudományokban tökélyesebb kiképezhetése végett, fizetésének megtartása mellett, 2 évet külföldön tölthetni megengedvén, egyszersmind elrendelni méltóztatott, hogy tanári pályára lépni óhajtó jelesebb műegyetemi tanulók részére, időről időre 600 fnyi utazási segélydíj engedélyeztessék. Ezen intézkedés értelmében küldettek ki 2 évre külföldre 186¹/₅-ben *Krenner József* volt műegyetemi tanársegéd a természetrajzban, 1866. september 24-kén pedig *Horváth Ignác* tanársegéd a gépészetben, tökélyesbitésök eszközölhetése végett. Igaz, hogy ily kiutaztatások fedezésére a bécsi és prágai műegyetem egyenként 5000 ftról rendelkezhetik.

III. A műegyetemi tanulók.

A műegyetem harmadik fő tényezőjét a hallgatóság képezvén, érdekes annak általános számát, nemzetisége, vallása, végzett tanulmánya, előismerete, az egyes tantárgyak látogatása és tanusított tudományos előmenetele iránt mutakozó számviszonyait is szemügyre venni, s végre befejezésül az intézethez csatolt gőzgépezési s reáltanári vizsgáló bizottmány működésének eredményét is feltüntetni.

Az intézethez 186⁵/₆-ig csatolt előkészítő-osztályba, és műegyetem műszaki s közgazdasági osztályába beírt hallgatók száma, ez öt év alatt következő volt :

	186 ¹ / ₂		186 ² / ₃		186 ³ / ₄		186 ⁴ / ₅		186 ⁵ / ₆ *)	
	rendes	rendkiv.	rend.	rk.	rend.	rk.	rend.	rk.	rend.	rk.
Előkészítő osztályb.	16	—	11	—	40	—	31	—	—	—
Műegyetemben	210	14	199	10	252	15	259	11	264	9

Ha összehasonlítjuk e kimutatást az 186¹/₂ év előtt lefolyt 5 évvel, láthatjuk, hogy az intézet hallgatóinak száma magyar tannyelv visszaállítása óta általában növekedett; mert míg 185⁶/₇-től kezdve bezárólag 186⁰/₁-ig átlag 180 hallgató volt, addig ez utóbbi 5 évre átlag 235-műegyetemi hallgató esik; de mégis mennyire csekély e szám, azon egy adatból is kitünik, hogy a bécsi műegyetem 1200 hallgatói között éven-

*) 186⁵/₆-re 253 hallgató van beírva.

ként átlag 200 magyar ifjú találtatik, ide nem számítván, a még legalább is 100-ra felrugó magyarországi izraelitákat és szlávokat, úgy hogy csak a bécsi műegyetemet is összesen évenként mintegy 300 magyarbirodalombeli ifjú látogatja.

Nemzetiségre nézve, a műegyetemi hallgatók következőleg oszlanak fel: volt

Nemzetiség	186 ¹ / ₂	186 ² / ₃	186 ³ / ₄	186 ⁴ / ₅	186 ⁵ / ₆	186 ⁶ / ₇
Magyar	174	170	233	242	252	230
Német	27	21	28	25	17	19
Szláv	8	6	6	2	2	2
Román	—	—	—	—	—	1
Olasz	1	2	—	1	2	1

Tehát az 5 év alatt volt 1219 hallgatóból :

magyar	= 1071	vagyis	89 ⁰ / ₁₀₀
német	= 118	„	9 ⁰ / ₁₀₀
szláv	= 24	„	1,95 ⁰ / ₁₀₀
olasz	= 6	„	0,5 ⁰ / ₁₀₀

Egyházi tekintetben, a műegyetemi polgárság következő számviszonyokban nyilvánul :

Vallásra nézve	186 ¹ / ₂	186 ² / ₃	186 ³ / ₄	186 ⁴ / ₅	186 ⁵ / ₆	186 ⁶ / ₇
róm. katolikus	135	122	177	189	189	178
ágostai hitv.	25	23	27	28	33	33
helvét hitv.	24	29	34	31	30	24
mózes hitü	23	21	24	18	21	16
görög kelet. egyh.	3	4	5	1	—	2

A műegyetemi hallgatóság forrására, valamint a műegyetemnek, mint legfensőbb technikai intézetnek, a középiskolákhoz való viszonyára nézve, nem csekély fontossággal bír, az intézetbe évenként felvett új hallgatóknak számát, és bevégezett tanulmányaik, előismereteik szerint, eloszlási arányát ismerni. Erre vonatkozólag látjuk, hogy felvételtett :

Bevégezett tanulmány alapján	186 ¹ / ₂	186 ² / ₃	186 ³ / ₄	186 ⁴ / ₅	186 ⁵ / ₆
Felgymnasiumból	10	11	12	19	13
Felreáliskolából	42	47	59	42	44
Az intézeti előkészítő osztályból vagy felvételi vizsga után	14	12	59	43	10
összesen	66	70	130	104	67

Ez 5 év alatt 5,471 ftnyi ösztöndíjban részesült 51 műegyetemi hallgató, a 21 ft. évi tandíjtól pedig szegénységök bebizonyítása után felmentetett 249; még pedig volt :

Hallgató	186 ^{1/2}	186 ^{2/3}	186 ^{3/4}	186 ^{4/5}	186 ^{5/6}
Ösztöndíjas	11	13	10	9	8
Élvezett ösztöndíj összege	1137 ft	1374 ft	1132 ft	1000 ft	828 ft o. é.
Tandíjtól felmentett *) .	34	40	49	56	70
Elengedett tandíj összege	714 ft	840 ft	1024 ft	1176 ft	1470 ft.

Végre a műegyetemi hallgatóknak egyes tantárgyak látogatását, és tanúsított tudományos előmenetelőket illetőleg, legezélszerűbb lesz, ha 1) a mérnöki- építészeti- gépészeti- s vegyészeti szakosztály részben kötelezett tantárgyainak, 2) e szaktudományoknak, vagy kiegészítésére, vagy az általános műveltségre szolgáló tantárgyaknak, és 3) a nyelveknek látogatását mutatjuk be külön-külön táblázatban, berekesztve az év végén megvizsgáltak százalékainak kifejezésével.

186^{1/2}- egészen 186^{6/7}-ig hallgatták :

I.

Tantárgy	186 ^{1/2}		186 ^{2/3}		186 ^{3/4}		186 ^{4/5}		186 ^{5/6}	
	**v. n. t.	v. n. t.	v. n. t.	v. n. t.	v. n. t.	v. n. t.	v. n. t.	v. n. t.	v. n. t.	
Elemi mennyiségtan	32	7	47	3	62	15	69	15	102	57
Előkészítő rajz	29	5	46	10	52	13	58	6	68	27
Felsőbb mennyiségtan										
I. és II. folyam	61	20	53	11	63	27	93	60	97	38
Leirati mértan s rajz	60	19	102	21	122	35	126	54	162	62
Gyakorlati mértan, rajz,										
s munkálatok	71	18	71	4	104	28	147	45	165	40
Felső földmértan	—	—	—	—	23	19	—	—	11	5
Általános természettan	30	9	46	20	58	23	92	41	55	20
Technik. természettan	62	24	48	9	29	12	30	11	60	26
Kísérleti természettan	—	—	—	—	—	—	—	—	50	28
Gép-erőműtan és rajz	66	37	86	10	60	18	60	19	86	37
Gépszerkezettan és rajz	12	6	6	—	12	2	18	12	26	7
Iparműtan	8	6	5	—	19	5	14	8	25	15
Száraz építészet és rajz	48	6	42	16	54	17	66	32	38	8
Víz-, útépipítészet és rajz	32	8	34	8	38	8	46	8	32	4
Mű-díszépítészet és rajz	—	—	—	—	5	5	39	29	36	21
Mintázás	5	4	4	—	17	11	27	13	15	5
Vegytan	21	14	6	2	50	40	41	26	52	27
Összesen	540	183	601	114	818	278	926	379	1080	428

*) 186^{6/7}-ben már 73. A tandíjtól felmentetteknek évről évre száporodása az intézetnek szegényebbek által látogatására felhozott állítást bőven igazolja.

**) v. n. t. annyi mint : vizsgát nem tett.

II.

Tantárgy	186 ¹ / ₂		186 ² / ₃		186 ³ / ₄		186 ⁴ / ₅		186 ⁵ / ₆	
	v.n.t.	v.n.t.	v.n.t.	v.n.t.	v.n.t.	v.n.t.	v.n.t.	v.n.t.	v.n.t.	v.n.t.
Állat- növény- és ásványtan	6	4	30	5	63	47	29	19	30	25
Földisme	—	—	—	—	—	—	12	5	20	10
Jegecztan	—	—	—	—	5	5	—	—	—	—
Nemzetgazdaságtan . . .	14	5	29	2	18	14	42	32	57	41
Váltójog	13	4	19	2	7	4	10	1	21	13
Pénzügyisme	—	—	—	—	2	1	3	2	7	5
Ipar s keresk. törvények	—	—	—	—	—	—	3	—	—	—
Kereskedelmitan	—	—	8	—	2	1	—	—	6	2
Mezőipari politika	—	—	—	—	—	—	—	—	33	20
Mezőgazdaságtan és erdő- szeti encyclopaedia . . .	21	6	51	17	30	15	42	20	67	45
Keresk. földrajz s történet	—	—	4	—	9	3	4	—	10	7
Statisztika	—	—	—	—	5	2	2	1	4	2
Számolástan s könyvvitel	—	—	—	—	2	—	—	—	30	25
Keresk. számtan	—	—	—	—	—	—	—	—	8	1
Politikai számtan	—	—	—	—	17	10	—	—	30	24
Magyar nyelv s irodalom története	—	—	—	—	—	—	12	8	9	8
Áruisme	—	—	—	—	—	—	3	1	6	4
Németnyelv : ügyirály . . .	—	—	2	1	9	2	9	8	16	11
Összesen	54	19	142	24	169	104	171	97	354	243

III.

Francia nyelv	17	9	30	23	60	57	46	42	49	45
Ángol nyelv	7	1	5	2	7	1	5	4	17	10
Olasz nyelv	4	3	7	5	5	3	7	6	—	—
Szépírás	5	3	3	2	—	—	—	—	15	10
Összesen	33	16	45	32	76	61	58	52	81	65

A műegyetemi polgárság tudományos törekvéséről s előmeneteléről tanuskodik, hogy :

	186 ¹ / ₂	186 ² / ₃	186 ³ / ₄	186 ⁴ / ₅	186 ⁵ / ₆					
	*) ^o / _o h.sz.	^o / _o h.sz.	^o / _o h.sz.	^o / _o h.sz.	^o / _o h.sz.					
Vizsgát tett	72	210	76	199	72	252	71	259	60	264
Kitünő osztálylal	24	"	29	"	24	"	20	"	20	"
Első "	46	"	40	"	42	"	46	"	38	"
Másod "	2	"	7	"	6	"	5	"	2	"

*) h. sz. = a hallgatók összes számának; ^o/_o = százalék.

Hogy a vizsgatevőknek több mint 70 százaléka 186⁵/₆-ban 60 százalékra apadt, annak oka az, hogy a porosz háború miatt meghagyatott, miszerint a vizsgák, melyek különben az egész július hóban tartanak, a hó közepéig fejeztessenek be.

Ha összehasonlítjuk a három rovatos kimutatást, kitűnik, hogy legtöbb hallgatóik vannak a mérnöki pályára szükséges tudományoknak, különösen a felső mennyiségtannak, leirati mértannak, gyakorlati mértannak, technikai természetannak, erőmű- s géptannak; a szaktudományok kiegészítésére vagy az általános műveltséghez szükséges tudományok hallgatói ugyan évről évre lassan szaporodnak, de e részvét a fensőbb technikai műveltség igényeinek általában még nem felel meg; ezt csupán annak lehet felróni, hogy az intézet szűk helyisége, különösen pedig a rajztermek sötétsége, és még a szombati szünidő miatt is, e nem kötelezett, s nem szorosan szaktudományoknak nem tartathatik föl egész héten át néhány délelőtti óra; délutáni négy óra elteltével pedig folytonos hallgatás és rajz után, nem hajlandók ezen elméleti, bár általok is hallgatni óhajtott tantárgyakra eljárni. Még legtöbb hallgatói akadtak a már újonnan szervezett műegyetemeknél kötelezett tantárgynak nyilvánított, s a technikusok élethivatására nélkülözhetlennek ismert nemzetgazdaságtannak és váltójognak; utána pedig a némely technikai intézeteknél a mérnököktől is megkivánt, szoros értelemben vett mezőgazdaságtannak, ha hozzáadjuk a mezőgazdasági üzlettan s erdészeti encyclopaedia hallgatóit is.

Leggyéribben látogattatnak a külföldi nyelvek, mi annál inkább sajnálatra méltó körülmény, mivel rendszerint csak azok maradnak meg az év végéig hallgatóknak, kik valósággal a hallgatott nyelvből a vizsgát is leteszik; ezek pedig nagyon is parányi számban jelentkeznek.

Végre a műegyetemi hallgatóság állapotának alapos ismeretéhez szükséges felemlíteni, hogy az associatio a műegyetemi polgárság keblében is megfogamzván, 1862. július 19-én segélyegyletének, 186⁵/₆-ik iskolai évben pedig dalárdájának is alapszabályai megerősítették. Fájdalom azonban, a minden oldalról leginkább segélyre szoruló intézetet, még e tekintetben sem kíséri a közönség részvéte, mi a szegény ifjaknak

nagy száma mellett annál is inkább sajnálatra méltó, mivel az intézetnek a budai várban elhelyezése, még a tanítás által szerezhető tisztességes mellékkeresetet is, részint a budai tanuló ifjúság csekély száma miatt rendkívül megnehezíti, részint a Pesttől oda- s vissza másfél órát igénylő távolság miatt lehetleníti; mulasztás elkerülése végett gyorsított hegymászásnak úgy is évről évre esik egy-egy Pesten lakó ifjú áldozatul, és az intézet betegkönyvében hétről hétre némelykor 30-an is vannak feljegyezve. Ugyanis a segélyegylet alaptőkéje 5 év alatt csak 1900 frtra növekedett; ebből 1700 ft a budai tatarékpénztárba van betéve, 100 ftot a debreczeni kovács czéh alapítványa tesz, és 100 ft Velsér János adománya. Az 186⁶/₇-diki tanévben 19 műegyetemi hallgató részesült segélyben, 3 pénzbeli, 7 szertári, s 9 pénzbeli és szertári segélyben.

A gőzgépekezelőkre vonatkozó számviszonyok nemcsak a műegyetemi tanárszemélyzetnek ismét hasznos működéséről, és a kazánfűtők megvizsgálásánál díj nélkül való igénybevételéről tanuskodnak, hanem közgazdasági tekintetben is érdekes jelenséget képeznek: a mennyiben ez adatokból is világosan kitűnik a gépüzletnek, Magyarországon egyébként is kimutatott, terjedése, de főképen az iparpálynak köznépünk által is megkedvelése folytán, a gépészeti pályán eddig alkalmazott külföldi, cseh- vagy morva egyéneknek mindinkább honosaink által való túlszárnyalása és lassankénti leszorítása. Az 185⁸/₉-ik iskolai évtől egészen 186⁶/₇-ig, tehát nyolcz év alatt, megvizsgáltatott 935 gőzgépekezelő, még pedig:

A gőzgépekezelők közül	185 ⁷ / ₉	185 ⁹ / ₆₀	186 ⁰ / ₁	186 ¹ / ₂	186 ² / ₃	186 ³ / ₄	186 ⁴ / ₅	186 ⁵ / ₆	8 év alatt összes.
Hajógépész	2	—	1	—	30	12	15	16	76
Mozdonyvezető	13	10	36	7	—	9	13	12	105
Gőzgépre felvigyázó	64	29	35	41	119	124	44	76	532
Mozgony-felvigyázó	—	1	1	—	10	—	—	10	22
Kazánfűtő	29	26	19	4	23	82	8	9	200
Visszavettett	—	—	—	2	1	1	—	—	4
Összesen	113	66	92	52	182	227	80	123	935

186³/₄-től bezárólag 186⁶/₇-ig, tehát négy éven át, a

reáltanári pályára összesen 41-en jelentkeztek, és 22-en nyertek tanításra képesítő bizonyítványt, még pedig :

	186 ³ / ₄	186 ⁴ / ₅	186 ⁵ / ₆	186 ⁶ / ₇	Összesen
Felreáltanodára	11	4	5	6	26
Önálló alreáltanodára	7	—	6	2	15
Mennyiség- s természettud. szakra	11	—	6	7	24
Történet- s nyelvtudományi szakra	7	4	5	1	17
Összesen	18	4	11	8	41
A vizsgát még teljesen be nem végezte	6	3	6	4	19

E kimutatás kellő megértésére megjegyzendő, hogy a reáltanári pályára lépők, a reáltanodáknál képviselt két fő szak szerint, a mennyiségtan- s természettudományokból vagy a történet- s nyelvtudományból vizsgáltatván meg, felreal- vagy önálló alrealiskolára nyerhetnek tanítási képességet. A reáltanári képesség megszerzése végett, szóbeli, valamint házi- és zárthelyen való írásbeli vizsgát kell jó sikerrel kiállani; ez nem egyszerre, hanem a vizsgálóbiztosok és vizsgálandók körülményeihez képest, hosszabb időszakokban teljesítetvén, megtörténik igen gyakran, hogy a vizsga egy év alatt teljesen be nem fejeztetik; miért is e rovatot: „a vizsgát még teljesen be nem végezte“, ily értelemben kell felfogni. A vizsgálóbiztosok jutalmazása tekintetében figyelemre méltó, hogy a tanárjelölt által fizetett 10 o. ért. ft vizsgadíj egy harmada az elnököt, egy harmada a szakvizsga írásbeli dolgozatainak, napokat igénylő, átnézésével és a szóbeli megvizsgálással megbizottakat, egyharmada pedig az általános műveltséghez tartozó tudományokból vizsgáló biztosokat illetvén, ez utóbbiaknak órákig tartó fáradságukért rendszerint 50 kr. legfeljebb 62 kr. jut. Mindenesetre jelentékeny pótlék 1228 o. ért. ft. évi fizetéshez!

V.

ERDÉLY KÖZLEKEDÉSI ESZKÖZEIRŐL.

Gróf **Bethlen Farkastól.**

(Két térképpel.)

Midőn valamely ország vasút-hálózati tervet megállapítani szándékozik : a jelent ép úgy valamint a jövőt egyaránt figyelembe kell vennie ; mert ha a jövőt a számításból kifeleli, eme tévedése igen könnyen azon sajnos eredményt idézheti elő, hogy a milliókat felemésztő vasútai, hasznothajtó jövedelmezés mellett, helyrehozhatlan károsodást okoznak az országnak.

A legelső vasútvonal vitelénél az ország érdekének fő súlyát arra kell fektetnie, hogy ez oly tapintatteljesen megválasztott helyes irányban vezetessék, nehogy a jövőben építendő pályavonaloknak akadályul szolgáljon, sőt inkább az ország vaspályáinak minden irányban leendő behálózási tervét előmozdítsa.

Erdély földirati fekvésénél fogva arra van hivatva, hogy a kelet és nyugot közötti egybekötő láncszemet képezzen ; miért is ugyanazon vaspályának kell az alapvonalat képezni, mely Nagyváradtól Kolosváron át Brassóig s innen a bodzai szoroson Moldvaországba vonúlna, mintegy gerinczét képezvén azon szárnyvonaloknak, melyek abból Erdélyország völgyeibe szétágazandók lennének. Ezzel kapcsolatba hozatnék jelesen

1) azon szárnyvonal, mely Kolosvártól fogva Deésen át Szász-Régenig, s ismét Deéstől egy szárnya a Szamos mentében húzódnék, valamint a másik Kudutól Bukovinába vonúlna.

2) Azon vonal, mely Koslárdtól a Maros folyam mellett

Fehérvárig Déván át húzódnék, s Aradnál a tiszai vaspályával köttetnék össze.

Erdélynek hivatása az, hogy abban a műipar meghonosulván, gyárországga emelkedjék; ez üdvös cél kivitelére leginkább a székelyföld legalkalmasabb, miután túlnépesegett, fakészlettel és vízzel bővelkedik; miért is még egy másod osztályu vaspálya - vonal szükségeltetnék, mely Vajdaszegnél venné kezdetét, s a Maros mentében fölfelé Várhegyaljáig, s onnan ismét Tölgyesig felnyúlna; Várhegyaljától még a Maros folyam hosszában vezetettnek, s ott áthidalva az Olt völgyébe Brassóig húzódnék; ezen fő vonalból egy mellékvonal Hévíztől Szebenig, s onnan ismét Kis-Kapusig a fő vonalba nyúlna. Ezeken kívül ohajtandó még, hogy egy legelőbb építendő III-ad osztályu vonal létesüljön, mely Piskitől a Zsib völgyébe vezessen, mint a nagy terjedelmű, kiaknázhatlan s legkitünőbb minőségű barna kőszén-telepek helyére. Ezeken felül még a következő, de csak később építendő II-od és III-ad osztályu vaspálya-vonalok létesítése volna ohajtandó, úgymint:

1) Balászfalvától fogva a parajdi sóaknáig, minthogy a marosujvári sóakna hosszas jövőjét a gyakori víz-befakadások miatt biztosítani lehetlen. Ezen vaspálya folytatása Parajdtól Székely-Keresztúrig, honnan egyfelől Székely-Udvarhelyig, s innét Dánfalváig, másfelől pedig Héjasfalváig a fő vonalig következnek; ezen vonal elkerülhetlen életszükségnek tekintendő, minthogy a székelyföld legnagyobb része parajdi sóval él.

2) Szebentől Szent-Ágothán át Segesvárig.

3) Szamos-Ujvártól a Mezőségen keresztül Mocsnak, s onnan a Maros melletti vonalba Maros-Ludasnak.

4) Hátszegről Karánsebes felé Erdélyország határszéleig, miután a magyarországi vasút-hálózat szerint Temesvártól Karánsebesig egy vasútvonal kivitele van tervezetben.

Ezen vasút-hálózat ugyanazon tervvel öszhangzó, melyet Oláhországnak irányalapul kell kitűznie, ha vasúthálózatát czélszerűen összeállítani ohajtja, mely csak úgy nyerhet valódi érvényt, ha tudniillik a tengert az ország végpont-

jaival összeköttetésbe hozandja, s miután ez létesül, csak akkor vegye foganatba az országban szerte ágazó mellék vonalait.

Miután azonban az osztrák birodalom ez idő szerint hadászati szempontból beleegyezését abba nem adhatja, hogy ezen Oláhországon végig nyúló vasút-vonal végpontja a birodalommal összeköttetésbe álljon. Mindezt szemügyre véve, valószínűnek, sőt bizonyosnak állítható, hogy Oláhország mind az ojtosi vagy gyimesi vonalt folytatni fogja, mely egyenesen Galacznak vezet, valamint a bodzait is, mely Bukaresten át egészen a tengerig fog nyúlni.

Ekként az ország a fővonal s az Arad felé vonuló mellék vonal által mind nyugattal, mind pedig kelettel közvetlen összeköttetésben állana, mi az általános európai érdekek is leginkább megfelelne, s a mi reánk nézve leglényesebb, belöldünk közepét hasítván át, hazánk legfontosb érdekei is ki-elégítették az által, minthogy az ország legjelentékenyebb pontjai ezen mellékvonalak eszközlésével a fővonallal szoros érintkezésbe hozatnának. Ezen vonal nagy hordereje könnyen felismerhető leginkább abban, mert oly vidéken haladván át, mely népelességgel, fával és vízzel bővelkedvén, a természet e dús adományainál fogva, kétségbevonhatlanul arra látszik hivatva lenni, hogy abban a gyárak felállítása által a müipar felvirágoztassék, valamint só-szállítmányával a vas-pályának biztos jövedelmet nyujthasson.

Azonban mindenek felett meghatározandó, hogy ezen vasutak

1) mily renddel volnának építendőek, valamint
2) melyik pályavonalon mily osztályu vonalak volnának létesítendőek. A mi az első tételt illeti :

a) Természetes, hogy legelőbb a fővonal megépítése volna óhajtandó, mely Nagy-Váradtól Csucsán és Kolosváron át a Küküllő völgyén fel Galacz felé irányozva, s egy szárnyvonallal Károlyvárral volna összekötendő.

b) a második szárnyvonal a károlyfehérvári szárnyvonálnak Arad felé való folytatása lenne.

c) a harmadik Piskitől a Zsib völgyébe.

S miután a fennevezett három vonal építése befejezve lenne, következnek

3) a többi szárnyvonal sorrendje is.

Ezen vonalak közül az a) és b) alattiak építésre nézve az I-ső, a zsibvölgyi, mely leginkább kőszén-szállítványok eszközlésére alkalmaztatnék, a III-dik, a többi vasútvonalak pedig a II-dik és III-dik osztályba volnának sorozandók.

Mindenek előtt építendőek lennének :

I-ső osztályu Csucsától Kolosvár, Brassón át Bodzáig . . . ,	59 mérföld
I-ső osztályu Zámától Koslárdig ,	17 „
Összesen	76 „
III-dik osztályu Piskitől a Zsib völgyébe	10 „
Főösszeg	86 „

A majdan későbbben építendő II-dik osztályu vaspályák a következők lennének :

Vajdaszegtől — Maros-Vásárhelyig	7. ₅₀
Maros-Vásárhelytől — Szász-Régenig	4. ₀₀
Szász-Régentől — Várhegyaljáig	12. ₀₀
Várhegyaljától — Tölgyesig	6. ₀₀
Várhegyaljától — Brassóig	27. ₀₆
Hévíztől — Szebenig ,	16. ₀₀
Kolosvár-Deéstől — Szatmármegye határszéléig	22. ₀₀
Deéstől — Szász-Régenig	11. ₀₀
Kudutól — Bukovina határszéléig	15. ₀₀
Szebentől — Oláhország határszéléig	4. ₅₀
Csik-Szeredától — Gyímesig	5. ₅₀
Összesen	137.mérföld.

Végre a III-dik osztályu vasútvonalak a következők volnának :

Balászfalvától — Parajdig	15. ₅₀
Parajdtól — Szék.-Keresztúrig	6. ₀₀
Szék.-Keresztúrtól — Szék.-Udvarhelyig	3. ₅₀
Szék.-Keresztúrtól — Héjasfalváig	1. ₅₀
Héjasfalvától Karánsebes felé a bánáti határig	5. ₀₀
Szamos-Ujvártól Mocson át Maros-Ludasig	10. ₅₀
A piski-zsib vonalak	10. ₀₀
Udvarhelytől — Dánfalváig ,	5. ₅₀
Összesen	57. ₅₀
vagyis	51. ₅₀ mérföld
I-ső osztályu	76 mérföld
II-dik osztályu ,	137
III-dik osztályu	57. ₅₀ „
Főösszeg	270. ₅₀ „

Habár a magyarországi gazdasági egyesület emlékirata szerint a vaspályák költségei mérföldenként 750,000 forintba számíttatnak is, vegyünk fel azonban 800,000 forintot átlagosan, minek alapján a 76 mérföldnyi I-ső osztályu vasútvonal 60.800,000 forintba kerülne; ugyanezen emlékirat szerint a II-od osztályu vonalakra 260,000-től 300,000 forintig számíttatik, de mi tegyünk fel 320,000 forintot, valamint a szebeni határszéli, s a csik-szereda-gyimesi vonalakra 750,000 forintot, minek folytán a 137 mérföldnyi vasútvonal 48.140,000 forint költségbe kerülne; végre, a gazdasági egyesület a III-dik osztályu vonalakra 185,000 forintot számított mérföldenként, mi azonban 200,000 forintot vessünk ki, tehát a 7₅₀ mérföldnyi hosszú vonal 11.500,000 forint kiadást emésztené föl.

Miért is a legelőbb fölépítendő vonalak lennének, úgymint :

I-ső osztályu 76 mérföld hosszúságu pálya bele kerülne .	60.800,000 ftba
III-ad osztályu 10 mérföldnyire terjedő pedig	2.000,000 „
Összesen	62.800,000 „

Az osztrák birodalomnak jelenleg 829₂₈ mérföldnyire terjedő vasútvonala van, melynek létrehozatala, az egyes számokat mellőzve, 693.460,000 forint tőkét vett igénybe. Minek folytán Erdélyország óhajának méltányossága nagyon is kiderül, midőn a fennebb érintett vasútvonalak létesítését kívánja, annál is inkább, mert a birodalom ezen 829₂₈ mérföldnyi vasút tőkéjének meghatározott kamatja biztosítva lévén, a károsodásba, vagyis a reáfizetésbe Erdély is aránylag szüntűgy befoly, még pedig a nélkül, hogy egy talpalatnyi vasútvonallal bírna, habár földiratilag a birodalom $\frac{1}{11}$ -ed részét képezi, miért is, ha ezen vaspályának Erdélyország is tetteges használatában volna, azon esetre is 75 mérföldnél hosszabb vasútvonal joggal illetné meg azt; következőleg óhajtja, s méltán elvárja Erdély, mely jelenlegi elszigetelt pangó helyzetében a végpusztuláshoz oly közel áll, hogy a fennebb érintettem vaspályák mihamarább létesüljenek.

Természetes, hogy ez időszerinti mostoha körülmények között, ezen tervszerinti vasúthálózatnak kiépíttetése csaknem lehetetlen, ennek megállapítása azonban elkerülhetetlen

szükséges, már csak az oknál fogva is, hogy az általam javaslatba hozott fővonal megállapítására lényeges befolyással van, melynek kiépítése égető szükség, mivel egy más fővonal megállapítása a behálózást igen könnyen meg tudja helyettesíteni.

Ha azonban ezen vasút-hálózat határozatba menne, az országos műutak építésében az eddigittől eltérő egészen más irányt kellend követni; azon esetre az építendő útvonalakra nézve kormányilag kellene meghatározni, még pedig figyelembe vételével annak, hogy minden műútvonal a fő vaspályavonal felé legyen irányozva, tekintettel a mellék vaspályákra nézve is.

Valamint az emberi testszervezet tartósabbá s izmosabbá erősödik, ha annak ideg-rendszerét megedzeni képesek vagyunk; ekként hasonlón egy ország valódi idegrendszerül a közlekedési utak mondhatók, melyeket ha jó karban előállítani s fentartani tudunk, élet-rugékonyságot s életrevalóságot tanúsítunk általa, ellenkező esetben a tétlenség s tepedés csalhatlan jeleit adjuk, s egyszersmind bebizonyítjuk, hogy még azon pontot korántsem értük el, mely a polgárisult népek s országok színvonalára emeljen bennünket; mert a közlekedési közegek kifejlődése általában minden nemzet mivelődésének kétségbevonhatlan hévmérőjét képezi, úgy szintén az általános műipar és a gazdaszat haladásának, valamint az elért polgárosultsági foknak alapja, s minden virágzó iparnak és kereskedelemnek múlhatatlan előfeltétele s kelléke.

Jelen viszonyaink között az eddig volt álladalmi utak elnevezése meg fog szünni, s csakis országos-, törvényhatósági-, vagy közlekedési-, valamint községi-, vagy helységi utak létezhetnek.

Az országos műutak építése és fentartása az országos útépítő alapot illetendi.

A törvényhatósági vagy közlekedési műutak, a felső kormány által meghatározott irányzatokban, a törvényhatóságok terhe leend, azoknak építésére s fentartására, melyekre a hatóságok a füstönként kiszabott hat gyalog napszámot, vagy pedig ennek megfelelő igás erőt fogják felhasználni, úgy szintén már más megyékben dívó juh-, vagy másként isztina,

(eszterha) vagy pedig kosár-adót készpénz és hidak építésére fogja az ezen adóból befolyó összeget befektetni. Hagy a juh-isztina vagy kosáradó voltaképen miből áll, vagy álljon, következőleg ohajtom megfejtetni :

Miután Erdélyben nem a birkát, hanem az úgynevezett paraszt vagyis hosszú fürtű magyar juhot szokás tenyészteni, s ez után járó legjelentékenyebb jövedelem a tejfejes : az egyes helységek 200 - 300 darabból álló juhnyájukat egy isztinába vagy kosárba egy juhász (baesó) őrizetére s gondviselése alá szokták bízni, s ilynemű kosarak, a helységek nagyságához képest, több vagy kevesebb számmal léteznek. Az országban dívó szokás szerint, az egyes gazdák juhainak ily kosarakba való egybecsapása, vagyis egy nyájja összecsoportosítása után, a fejes ideje, az egész országban, az óhitűek naptára szerinti szent György napján veszi kezdetét, s tart szent Mihály napig bezárólag ; mely idő tartama alatt minden juh-gazda, előlegesen kikötött alku mellett, minden darab juh után bizonyos meghatározott tej vagy sajt-mennyiségben részesül. Ezen általában bevett szokás folytán, a juhadó az alább elősoroltakból áll :

A helyett, hogy a tejfejes szent György napján venné kezdetét, s szent Mihály napján fejeztetnék be : egy-egy nappal előbb kezdődik, úgy szintén egy-egy nappal később végződik. Ezen két rendkívüli időbeli fejésből befolyó jövedelmet rendszeren haszonbérbe szokták adni, s az ebből növekedett összeg képezi a juhadót. A legigazságosabb adó nemeinek egyike ez, minthogy senkinek terhére nem esik, miután ezen két napi fejésnek a nélkül is egy gazda sem venné hasznát, s a mellett mégis jelentékeny bevételt eszközöl, miután minden helységben legalább is két ilynemű juh-isztina vagy kosár létezik, a helységek legnagyobb részében sokkal nagyobb számmal találhatunk ilynemű kosarak, melyeknek egyenként két napi fejéséből befolyó tiszta jövedelmét 8—10 forintra biztos számíthatni. Ily adónem-jövedékből Udvarhely székben, hol ez számos évek óta fennállott, azonfelül, hogy a megyei utak hídjait jó karban ebből tartotta fel, már 1848-dik évben ezrekre menő tökévé növekedett.

A harmadik rendbeli műútak a községi vagy helységi

giek , melyeknek jó karbani fentartása , az egyes helységek kötelességében fog állani.

A megyei műutak , miként fentebb érintém : a füstök után járulandó napszámok erejével építtetnének s tartatnának föl ; mert ugyanis a megyékben már 1861-dik évben (azóta pedig szaporodtak) a füstök létszáma 194,935 volt, úgy mint : Alsó-Fehérmegyében 36,856 , Felső-Fehérm. 9,760 , Küküllő 16,172 , Torda 21,565 , Kolos 25,575 , Doboka 18,738 , Belső-Szolnok 20,604 , Hunyadmegyében 32,057 , Fogarásföldön 11,605 , a székely székekben 76,052 , úgymint : Udvarhelyszékben 17,962 , Háromszékben 20,004 , Csíkszékben 18,457 , Marosszékben 15,355 , Aranyosszékben 4,274 füst. Továbbá a szász székekben 79,806 füst , úgymint : Szeben 17,826 , Segesvár 4,274 , Brassó 17,210 , Medgyes 7,012 , Besztercze 10,964 , Szász-Sebes 2,468 , Nagy-Sink 5,370 , Szerdahely 4,182 , Köhalom 4,252 , Ujgyház 2,675 , Szás-Város székekben 3,573.

Végre a volt katonai végvidékekben 23,382 füst létezik , úgymint : az első , a román határőr ezredben 13,640 , a másodikban 9,702.

A fennebb elősoroltakból kitünik , hogy az Erdélyben létező összes füstök száma 374,175 ; minden egyes füstre külön-külön 6 napszámot felvéve , az eredmény 2.245,050 napszám leend , s ezen jelentékeny munkaerővel kevés évek lefolyása alatt a megyék minden műutait nem csak felépíteni , hanem egyszersmind jó karban fen lehet tartani.

Mindaddig , míg a közlekedési műutak fölépítése fogantatba nem vétetik , s miglen teljesen fölszerelve nem lesznek , az annyira ohajtott s reménylett vaspályák czélszerűsége téveszmére alapított tényként tekintendő , s a várt áldást hozó siker gyümölcsseit , melyet annak létrehozni kellene , az ország nem élvezendi , mert az év zordon szakaiban , a nagyrészben járhatlan útai miatt , teljesen el levén azoktól zárva ; miért is a vaspályák fölépítésével szintúgy járna az ország , miként régebben a műutakkal járt.

A mult időben Tihuczától elkezdve , s csaknem a határszálelen elvonulva egészen Tölgyesig műutak voltak , s az ebből kinyúló szárnyvonalak Bukovina- , Szatmár- , Bánátba , Al-

földre, valamint Moldva- s Oláhországba húzattak, míg ellenben az ország belsejébe nyúló vonal egyetlen-egy sem létezett.

S mi lön ennek természetes következménye? az, hogy Bánátból s Magyarhon többi részeiből, úgy szintén Oláhországból Erdélyországba vezető s mindig jó karban fentartott műutak segélyével elő-árutereinket olcsóbb gabnával áraszták el; kevesebb időt igényelvén s jutányosb szállítási díjt kelletvén fizetniök, gabnájuknak árutereinkre való beszállításáért, míg ellenben Erdélyország természetői nem versenyezhetvén velök, belföldi járhatatlan utaink miatt.

Ezen sanyaru helyzet még sokkal rémületesb színben fog előtűnni, s a nyomort magasabb fokra csigázni, ha az országos műutak mihamarábbi foganatba vételére, és sükerre vezető végrehajtására teljes figyelmet s gondot nem fordítunk; mivel Alföld, Bánát s az egyesült Oláhországok gabnájukat s borukat tetemesen jutányosbban szállítandják be, mintsem Erdély legnagyobb része járhatatlan utain. A Mezőség gabonáját, Küküllő melléke pedig borait épen azon környéken, mely terményeinek egyedüli fogyasztója, mint-hogy Erdélyhonban egy ottani véka, azaz 32 itcze gabnának szállítási díja rendesen $1\frac{1}{2}$ krajczárba kerül mérföldenként, s így 3 vékát egy mázsára számítva, mely mérföldenként $4\frac{1}{2}$ krajczárba esik; míg ellenben a vasúton egy mázsának mérföldenkénti szállítása legfelebb egy krajczárba kerül.

Őszintén be kell ismernünk és vallanunk, hogy a volt önkényü kormány a műutak építése körül, rövid uralma alatt, sokkal nagyobb érdemet vívott ki és sokkal többet hozott létre, mint a mennyi ezelőtt évtizedek alatt történt. Sok helyütt, hol ezelőtt járhatatlan utak valának, ott jelenleg a legkényelmesben utazhatni. — Az utak építése körül egyedül azon hiányos eljárások történtek, hogy igen gyakran nem a megállapított terv szerint építették azokat, hanem minden vidéki vagy kerületi biztos saját önkénye szerint építettett útvonalakat, minek azon káros eredménye lön, hogy a már csaknem teljesen elkészült vonalak felépítését, felsőbb rendelet folytán, abban kellett hagyni, s épen ugyanazon vonalban más utat kellett építeni; elpazarolván az arra fordított napszá-

mokat, tekintetbe nem véve a kárba ment elvesztegetett drága időt.

Ezen határozatlan útépités körüli hiányos rendszerből származott azon megbocsaáthatatlan hanyagság is, hogy olykor a legfontosb útvonalra igen kevés, vagy épen semmi figyelmet sem fordítottak; eleven példa erre a Mezőség.

Ehhez hasonló hátrányos körülmény kikerülése szempontjából, miként fennebb érintém, elkerülhetetlen szükségességnek itélem, hogy a kormány a mérnöki kar által, egy oly műútervet készíttessen, mely az ország jelen s jövő viszonyainak megfelelően; ohajtandó ugyanis, hogy ezen tervben a majdan vezetendő vonalak határozottan ki legyenek jelölve, hogy minden egyes megye, a megállapított terv kivitele alapján építtethesse műútait, s ne csupán a megye érdekeit tartsa szem előtt. — Úgy van, ezen tervnek az ország jelen s jövő viszonyaihoz képest kell megállapíttatnia; szem előtt kell tartania a jelent, hogy minden tájék az árutérekkel a lehető legrövidebb műúttal legyen összeköttetésben; jövőre nézve pedig a megállapított vasút hálózatát vegye tekintetbe, hogy bármely vasútvonalhoz, az ország legtávolabb fekvő vidékeiről is, a lehető legrövidebb s szilárdul épített műutak vezessenek.

Jelenleg 12 nagyfontosságú pontja van Erdélynek; ezen nevezetes helyeket a műút-tervezetet készítő mérnöki karnak figyelembe kell vennie. Ezen jelentékeny helyek a következők, úgymint : az egyedüli kereskedelmi gyűlpont Brassó, — a két legnépesb főváros : Kolosvár és Szeben, — továbbá középponti város . Károlyfehérvár és Maros-Vásárhely, — és végre az öt sóakna, úgymint : Maros-Ujvár, Torda, Parajd, Vízakna és Deésakna.

Ezeken kívül van Erdélyországnak gabna-magtára is, a Mezőség, úgy szintén fogyasztó környéke is, úgymint, a bányavárosok s annak vidéke, valamint a Székelyföld egy része is. Elkerülhetetlen szükséges tehát, hogy a fennebb érintetem leglényegesb pontokon át, vagyis azok felé legyenek irányozva a műutak, mint a kereskedelmi forgalomnak legjelentékenyebb helyei felé. Jövőre nézve pedig, ha az előbb építendő vaspályavonalak létre jönnének, kétségbevon-

hatatlan, miként igen nevezetes kereskedelmi pontokká fejlődnének Csucsá, Kolosvár, Torda vagy Egerbegy, Vajdaszeg, Balászfalva, Héjasfalva, Kőhalom, Hévíz, Rákos vagy Mátéfalva, Brassó, Nagy-Borosnyó, Maros-Illye, Piski, Szász-Város, Alvincz, Károlyfehérvár és Koslárd.

Miért is e tervezetnek úgy kell megállapíttatnia, hogy a szerint a lehetőségeket szem előtt nem tévesztve, az útvonalak azokhoz képest terveztesse ki.

Erdélyországnak jelenleg teljesen befejezett útvonalai a következők :

Alfalutól — Szárhegyig	4,000 öl
Brassótól — Töröcsvárig	22,000 „
Brassótól — Tömösig	11,360 „
Kézdi-Vásárhelytől — Gyergyó-Szent Miklósig	96,500 „
Sep.-Szent-Györgytől — Csikszentkirályig	38,800 „
Sep.-Szent-Györgytől — Parajdig	68,200 „
Sep.-Szent-Györgytől — Földvárig	9,000 „
Sep.-Szent-Györgytől — Előpatakig	16,500 „
Beszterczétől — Naszódig	11,000 „
Csik-Szeredától — Gyimesig	32,400 „
Deéstől a kővári határig	18,000 „
Deéstől — Láposa határig	47,700 „
Dobrától — Aradmegye határáig	15,100 „
Fehérvártól — Topánfalváig	36,000 „
Gyergyó Szent-Miklóstól — Borszék-Tölgyesig	30,900 „
Kézdi-Vásárhelytől — ojtosi határszélig	18,800 „
Kolosvártól — Csucsáig	50,800 „
Kolosvártól — Szász-Sebesig	57,100 „
Kolosvártól — Beszterczéig	66,000 „
Kudutól — Radna-Bukovináig	52,000 „
Nyárádtőtől — Mikefalváig	6,900 „
Parajdtól — Korod-Szent-Mártonig	24,600 „
Segesvártól — Csikszeredáig	48,000 „
Solymostól — Zarándig	15,000 „
Szebentől — Verestoronyig	17,800 „
Szebentől — Bukovináig	151,800 „
Szebentől — Vizaknáig	7,000 „
Szebentől — Bánátig	87,100 „
Szebentől — Brassóig	74,600 „
Szent-Györgytől — Hidvégig	11,500 „
Szent-Györgytől — a kézdivásári útba	6,200 „
Szálvától — Romuli a határszélig	21,000 „

Szítás-Keresztúrtól — Szent-Györgyig	18,000 öl
Tordától — Maros-Vásárhelyig	40,000 „

Összesen 1,221,600 öl,

vagyis 307 mérföld és 2600 öl, ehhez azonban még hozzá számítandók az egyes helységek között fennálló műutak, melyek nagyobb részt a székelyföldön léteznek.

Félig kész útvonalak, melyeknek végleges fölépítésére csekély erőt s kevés pénzt kell fordítani, a következők :

Abrudbányától — Zaránd határszéléig	3,200 öl
Alvincztől — a tartároi fogadóig	12,000 „
Apahidától — Nagy-Sármásig	19,000 „
Deéstől — Csernekig	19,500 „
Ernyétől — Köszvényesig	15,000 „
Erzsébetvárostól — Felsőkápolnáig	14,500 „
Fehérvártól — Balázsfalva — Korod — Szent-Mártonig . . .	54,900 „
Felőrtől — magyar-láposi útban	20,000 „
Felvincztől — Hadrévig	7,000 „
Galgótól — Rohig	10,000 „
Hátszegtől — a bánáti határig	21,100 „
Héjasfalvától — Köhalom — Földvárig	43,500 „
Hunyadtól — Hátszegig	11,000 „
Hunyadtól — a dévai útig	9,100 „
Kolosvár — Magy.-Zsombor a határszéléig	36,800 „
Kézdi-Vásárhelytől — Kovásznáig	11,000 „
Maros-Vásárhelytől — Gerebenesig	13,800 „
Medgyestől — Zsitveig	18,300 „
Medgyestől — Fogarasig	36,500 „
Medgyestől — Bogácsig	7,600 „
Mundrától — Uj-Tohányig	23,400 „
Parajdtól — Alfaluig	20,200 „
Piskitől — Hátszegig	15,000 „
Radnótól — D. Szent-Mártonig	7,800 „
Szebentől — Szent-Ágotháig	22,000 „
Szent-Páli fogadótól — Mikefalváig	5,200 „
Tordától — Toroczkóig	16,000 „

Összesen 493,600 öl,

vagyis 123 mérföld és 1600 öl, ehhez ismét hozzáadandók az egyes helységek között félig elkészült utak.

A fenn elősoroltak átnézetéből kiindulva, a majdan felépítendő új műut-vonalak a következők lennének; megjegyzendő azonban, hogy ezen vonalak egy részénél is a földmunkálatok csaknem felényire készek, vagy pedig kezdeménye-

zésben vannak. A felépítendő új vonalak tehát a következők, úgymint :

Bánfi-Hunyadtól — Magyar-Zsomborig	15,200 öl
Balászfalvától — Vizaknái	21,800 „
Balászfalvától — Kiskapusig	20,600 „
Békafalvától — Kovásznái	19,000 „
Beszterczétől — Szamos-Ujvárig	27,900 „
Beszterczétől — Nagy-Sármásig	22,100 „
Beszterczétől — Sajó-Szász-Régenig	27,000 „
Dánostól — Keresd-fogarasi útig	16,500 „
Egerbegytől — Hadrévig	7,400 „
Enyedtől — Lapád-Elekesig	13,000 „
Erdőháttól — Maros-Solymosig	14,300 „
Erzsébetvárostól — Balavásárig	10,200 „
Fehérvártól — Vizaknái	21,800 „
Felvincztől — Maros-Ujvár — Elekes — Zsitvéig	16,200 „
Fogarastól — Kőhalomig	23,500 „
Gálfalvától — Bogácsig	4,000 „
Gyalutól — Topánfalváig	59,800 „
Hátszegtől a Zsiiba határig	28,600 „
Keresztúrtól — Parajdig	21,500 „
Kézdi-Vásárhelytől — Baróth az országútig	27,700 „
Kolosvár — Csernek az ország határig	43,100 „
Kőhalomtól — Szent-Pálig	14,000 „
Méhestől — Tóháig	8,700 „
Nagy-Sármástól — Gerebenesig	14,800 „
Nyárádtótól — Köszvényesig	26,000 „
Pánczélesectől — Zsomborig	15,700 „
Sepsi-Szent-Györgytől — Miklósvárig	15,200 „
Szamos-Ujvártól — Mocsig	18,000 „
Szász-Sebestől — Nagy-Sejkig	32,200 „
Szász-Régentől — Görgény Ditróig	33,000 „
Szász-Régentől — Toplicza-Ditróig	52,000 „
Szovátától — Köszvényesig	8,300 „
Tóháttól — Hadrévig	9,600 „
Toroczkótól — Nagy-Enyedig	12,000 „
Tóháttól — Maros-Ludasig	6,000 „
Toroczkótól — Topánfalváig	28,500 „
Zalathnától — Algyógyig	14,000 „
Összesen	769,200 „

azaz, 192 mérföld és 1600 öl.

Minthogy, miként fentebb érintém, jövőre csakis országos, megyei és községi utak létezhetnek, ennek folytán Er-

délyországra nézve felette ohajtandó volna — miként az ide mellékelt táblázatból kitünik — hogy abban 55 országos fő útvonal ágaznék szét, melyekből harmincz vonal éjszának és délnek kinyúlván, mellékes országos útvonalakkal egybeköttetésbe jönnének.

A fennebb érintett táblázat-melléklet kimutatása szerint, a már teljesen felépített műut-vonalak 1.039,300 ölet tesznek, — a még csak félig elkészült útvonalak 278,800 öl, — az újonnan építendőök pedig 228,900 öl hosszát képeznek; maradna tehát megyei útvonalaknak 191,640 öl teljesen fölépített, továbbá 214,600 öl csak félig kész, s végre 540,300 öl majdan fölépítendő műut. — Ezen tervjavaslatba hozott úthálózat az ország jelen s jövőendő közlekedési igényeinek tökéletesen megfelelne, s minden község szoros kötelességének vallaná: az egyes helységek útait épségben s jó karban mindenkor fentartani.

A vaspályákon s a fenn elősorolt országos és megyei műútvonalokon kívül, Erdély nemzetgazdasági haladásának kifejlesztését jelentékenyebb folyamaink szabályozása nagy mérvben előmozdítaná. Folyóink egy részén nem csak hogy Erdélyország fő jövedelmi forrása a tutajozás, mely csaknem szakadatlanul az év minden szakáiban folytattathatnék, s a folyamok mellékeinek térségei (melyek különben is a legtermékenyebb talajt tartalmaznak) a vízáradatak által veszélyeztetve nem volnának, következőleg biztos s aránylag dús jövedelmet nyújthatnának, s a mi felette lényeges, ez idő szerint rendetlenül kanyargó, s számos helyeken megzátonyosodott folyóink egy részét hajózható folyamokká is változtathatnók át.

S bár mennyire ohajtandó volt, hogy a volt kormány a vízszabályozások érdekében minél erélyesebb intézkedési rendszert léptetett volna életbe, ennek daczára mégis csak

1855-dik évben	120	frtot o. értékben
1856-dik „	8,861	„ „
1857-dik „	5,542	„ „
1860-dik „	20,415	„ „
1862-dik „	14,000	„ „
és végre 1864-dik „	48,000	o. é. forint kiadást tett,

Hogy ezen, a vízszabályozásra fordított összegek oly csekélyek, hogy említést is alig érdemelnek, valóban, tagadni nem lehet; kivált pedig ha azt is szemügyre vesszük, hogy az eddigi vízépítésbe fektetett költségek nem annyira az ország, mint a kincstár érdekében tétettek; s miután a kiadások legnagyobb részt, Maros-Ujvártól kezdve, a Maros medrének tisztítására fordítottak: kétségbevonhatlan, hogy ebben szintén az ország is érdekelve levén, mindamellett ezen munkálatok fő iránya s ösztönző tényezőjének a kincstári sószállítványok mondhatók. A legjelentékenyebb kiadási összeget, úgymint az 1864-diki 48,000 ftot is nagyobbbrészt a Rápoltnál tett átvágás emészté föl. Hogy ezen átvágás felette szükséges volt, szintén tagadhatatlan, azonban, hogy e munkálatnál még sokkal nemcsak szükségesebb, hanem a szó szoros értelmében elkerülhetlenebb vízkörüli építkezések léteztek már akkor is, azt mindenki, ki Erdély viszonyaiban csak felületes jártassággal is bír, ha mindjárt a volt önkényű kormányhoz szító egyén volna is, bevallani kénytelen.

S ha továbbá figyelembe vesszük azon kiszámíthatatlan károkat, melyeket jelentékenyebb folyóink évenként tesznek, s melyek a vízszabályozás mulasztásának súlyos következményéül tekinthetők; akkor ezen mulasztásnak három sajnós oldalát is fel kell ismernünk egyszersmind, mely hasonlón három kiszámíthatatlan kárnak kútfejeül tűnik fel. Elseje azon károknak az, hogy Erdélyországnak csaknem egyedüli értékes (önálló) kereskedelme, a tutajozás, teljes mérvű folyamata akadályozva van; továbbá a második, hogy azon folyók is, melyek hajózhatókká válhatnának, olyanokká nem alakítottak át; végre a harmadik az, hogy a vízszabályozás mulasztásának következtében, néhány év lefolyása után, Erdély legjelentékenyebb folyóinak a legdúsabban termő térségei posványokká fajúlnak át.

Erdélyországnak a legjelentékenyebb négy folyói közül, úgymint: Maros, Olt, az Egyesült-Szamos és az Egyesült-Küküllő, csupán csak a Maros és Olt szabályozható országos költségen; mert ha ezen két folyam szabályozása létrejönne, azon esetre nem csak azoknak környékei, hanem az egész ország tetemes hasznát érezné, mert a Maros szabályo-

zása következtében, nemcsak hogy új élet pezsegne fel a tutaj-kereskedésben, mely Erdélynek, miként már fentebb is érintém, csaknem egyedüli, sőt mondhatni, minden bizonytal a leglényegesebb s oly activ kereskedése, melynek csökkenése is már tetemes kárt okoz; hanem az által Vajdaszegen alól hajózható folyóvá is válhatnék. Az Olt szabályozása által pedig ismét egy, az országra nézve nagy fontosságú hajózható folyót nyerne Erdély, mi által a borkereskedelem forgalma jelentékenyen emelkednék, minthogy az Olt folyó által, jutányos szállítás folytán, az országot a Dunafolyam eszközésével a tengerrel összekötné; minek azon jótékony kifolyása lenne, hogy a többi bortermelő országokkal a versenyzést kiállhatná, holott jelenleg ezen jövedelmi forrástól, a magas szállítási áraknál fogva, merően meg van fosztva.

A már fentebb említett két, illetőleg Erdélynek még négy folyói, — miután két Szamos létezik, mindkettő Deésnél egyesülvén, valamint két Küküllő, melyek ismét Balásfalvánál egybeömlenek — miután ezeknek szabályozásából nagyobbára csakis azon folyók környéke élvezné legtetemesb hasznát, miért is azoknak, a kormány felügyelete alatt, magán vállalatok útján kellene szabályoztatni.

Az első s második sajnos oldala a szabályozás mulasztásának, a mint fentebb már érintém, az, hogy nemcsak hogy folyóink hajózhatatlanok, sőt a tutajozás is bizonytalan rendetlen medrekben; minek folytán legalább is Szász-Régentől fogva egészen Ludasig a malmokat egy csatorna mellé kellene költöztetni; ezen csatorna egyszersmind a rétek s szántóföldek öntözésére is alkalmaztatnék. Ezen új csatorna által a Maros rendes medre szűkebbre szoríttatnék, azon megjegyzéssel, hogy annak áradati tér hagyassék; ekként szűkebbre szorítva, gátak által nem akadályozva és zsilipekkel fölszerelve, folytonos tutajozásra lehetne berendezni; midőn csakis a legnagyobb aszály idejében nem evezhetnének le rajta a tutajok, sőt még kisebbszerű vizi járművek sem. Ludason alul pedig a Maros folyamot szűkebbre szorítva s annak áradattért engedve, azon kisebbszerű gőzösök is evezhetnének.

Ha pedig jövőben is, miként eddig, a Marosnak csupán csak tekervényes (kigyózó) folyásait vágatják át, vajjon mily

eredménye lesz annak? kivált ha az 1861. és 1862. aszályos évekre visszagondolunk, midőn a tekervényességek (kigyózások) mellett is, az évnék csak igen rövid szakában evezhettek rajta a tutajok. Jelenleg a Maros esése Maros-Vásárhely és Maros-Ujvár között, minden 100 ölnél 3—4 hüvelyknyi; már pedig, ha a tekervényességek (kigyózások) keresztül vágatnak, a folyam új sebességet fog nyerni, melyet a gátak leszállítása még sokkal inkább növelni fog; és vajjon ezen sebesség által nem fog-e a hó- és esővíz oly gyorsan lefolyni, hogy a Maros, mely önerejével eléggé vízszegény, a tutajozásra majdan alkalmatlanná fog válni.

Az ilyenmü vízszabályozásnak természetes következménye az lenne, hogy a Maros medre lejjebb fogna szállani, melynek szintén természetes következménye az is, hogy a gátakat nemcsak hogy lejjebb kell szállítani, de egyszersmind törpébbekké is kell kötni azokat, mi által a két gát közötti víz mélysége, tetemesen le fog apadni.

Ha ezen nevezőket összeadjuk s középszámítást viszünk véghez, véleményem szerint azon végeredményhez jutunk, hogy a Maros mind a hóolvadás szakaiban, mind pedig a gyakori esőzések után, igen rövid ideig fog oly állapotban maradhatni, hogy azon a tutajozás szakadatlanul folyhasson, s oly jelentéktelen folyóvá silányul, mely a fő iránynak többé egyáltalában meg nem felelhet.

Ha az Olt vizének medrét kitisztítanak, s a némely helyeken folyását gátló szirteket löpor aláaknázásával széthányatnák, s arra a sebességét feltartóztató zsilipeket alkalmaznának, azon esetre ezen folyót, Erdélyország kiszámíthatlan hasznára, hajózhatóvá lehetne átalakítani.

A mi végre a harmadik pontot illeti, ha mind a két folyó szabályozása foganatba nem vétetik, azon esetre kiszámíthatatlan károknak lesznek okozói; mert ugyanis e folyóknak medrei, természetes sajátságuknál fogva, évről évre mindinkább megtelnek, s e hátrányos körülményt még az azokon felállított gátak is hatalmasan elősegítik. Melynek következtében nemcsak a folyók medrei emelkednek, hanem a gyakori áradatok folytán, a sebesen rohanó vizek által lehordott földtömegek nagyobbbrészt a partok hosszában rakódván le,

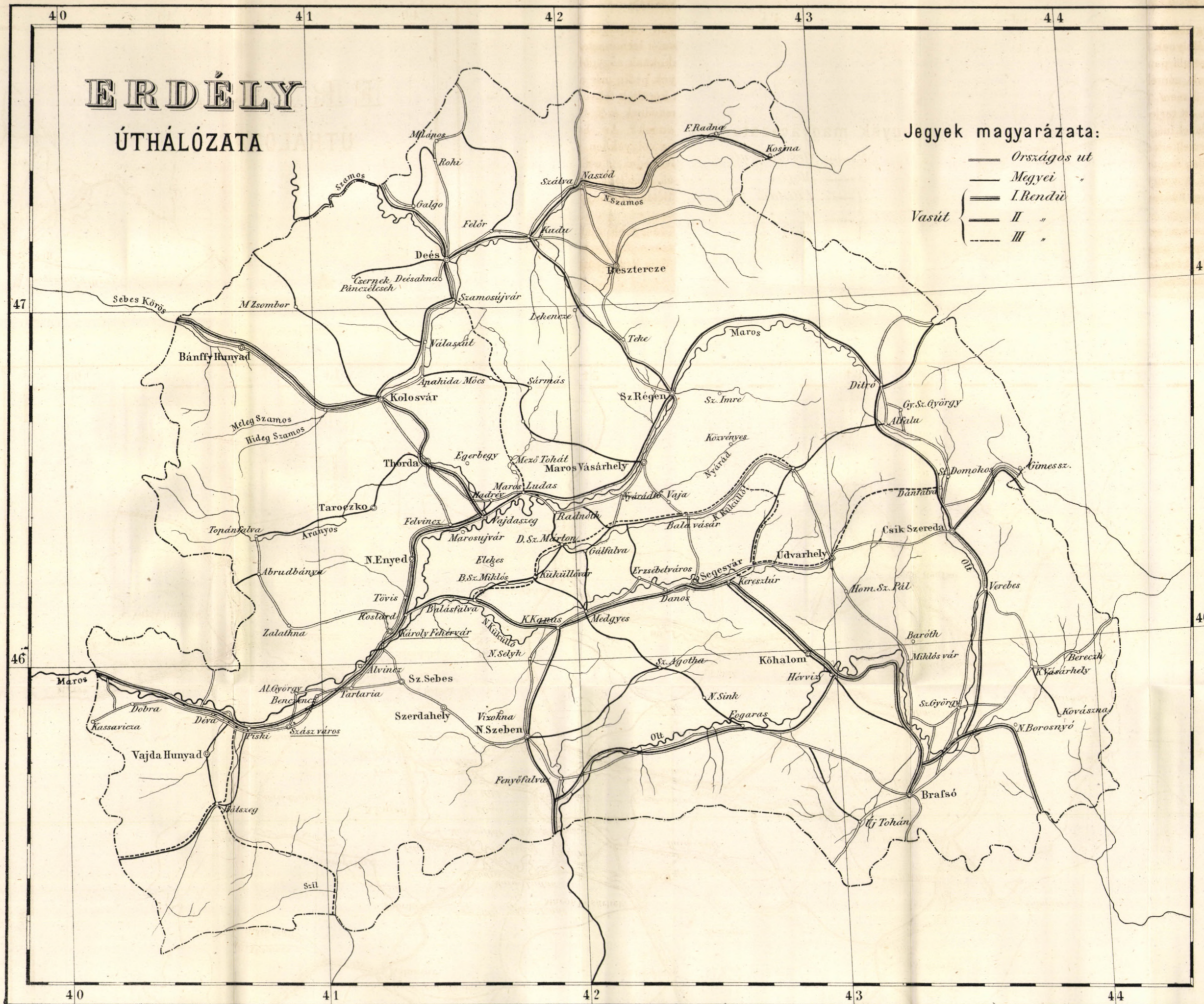
a folyók völgyeinek legtöbb helyeit valóságos megfordított teknővé alakították át. Melynek ismét természetes eredménye az, hogy a folyókba beömlő patakoknak nagyobbrészt máris semmi partjaik nincsenek, némelyek pedig már nem is ömölhetnek be a folyókba, hanem a körülök fekvő völgyeket s földeket árasztják el, s ott terjeszkednek szét. S végre mily sajnós következménye lehet még ennek? Az, hogy a megfordított teknőalaku fölemelkedés a völgyekben megkezdődvén, ez ezután számtanilag fog növekedni, s néhány év múltával ezen emelkedés, s a völgyek között fekvő nagy terjedelmű s legjobb minőségű földterületek posványokká fognak aljasúlni.

Tisztább áttekintés s minél könnyebb tájékozás végett ide mellékelek két térképet, melyeken Erdélyország hajózható és tutajozható folyói, kész és félig kész kőútjai s tervezett vasútjai vannak kitüntetve.

ERDÉLY ÚTHÁLÓZATA

Jegyek magyarázata:

- Országos út
- Megyei
- I. Rendi Vasút
- II. " "
- III. " "

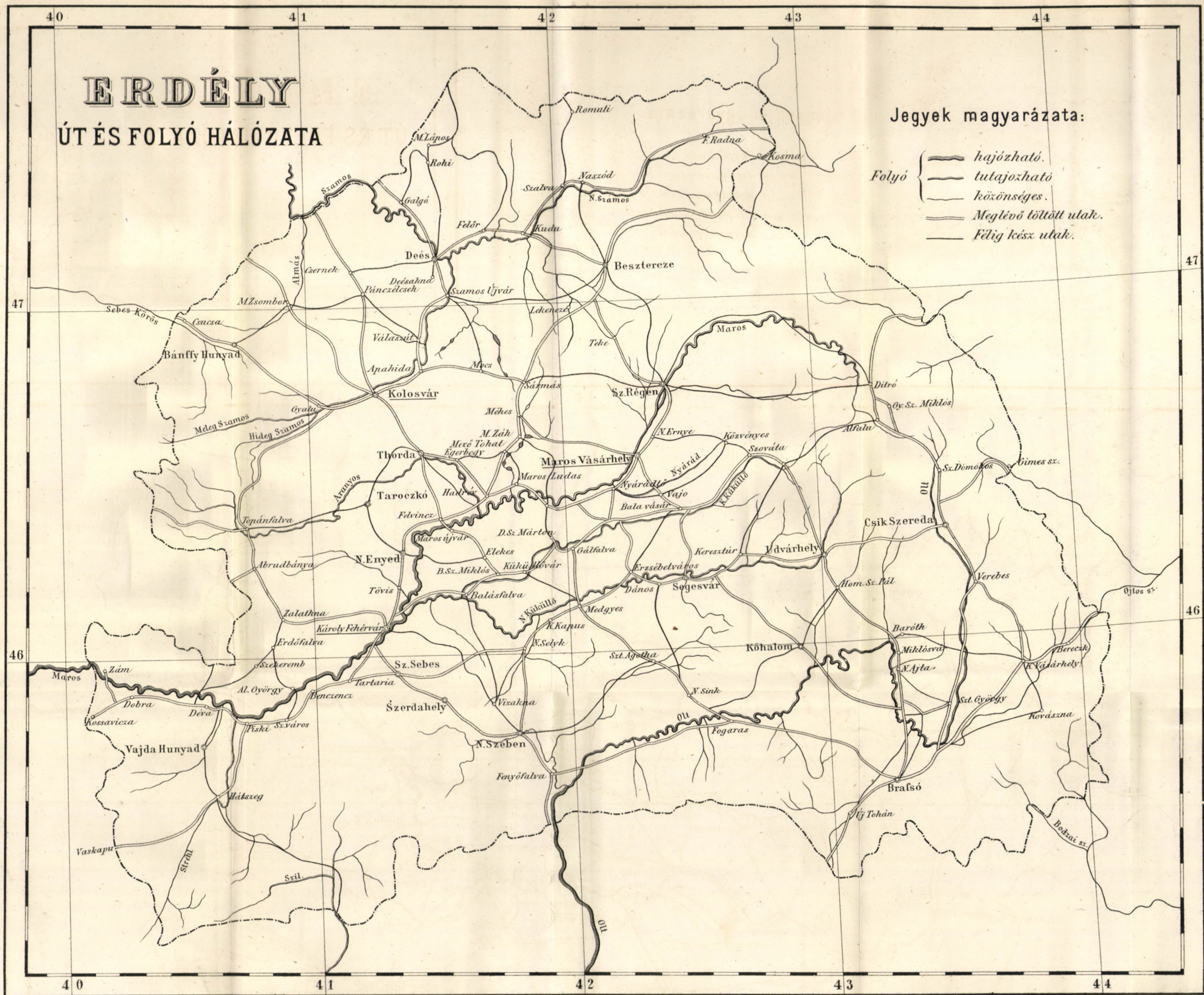

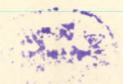
ERDÉLY ÚT ÉS FOLYÓ HÁLÓZATA

Jegyek magyarázata:

- Folyó
- hajózható.
 - tutajozható.
 - közönséges.
 - Meglévő töltött utak.
 - Félíg kész utak.

Faint, illegible text, possibly bleed-through from the reverse side of the page.

VI.

MAGYARORSZÁG ÖNGYILKOLÁSI STATISZTIKÁJÁHOZ.

Konek Sándortól.

Az öngyilkolások hullámszásai az állam társadalmi, politikai és művelődési viszonyainak hű tükrét szolgáltatván, jelesen pedig az öngyilkosok úgy általános számából, mint név szerint a nőnemnek, a fiatal és hajlott kornak e téren magasabb szerepléséből fontos következtetések levén levonhatóak nem csak a közerkölcsi, népnevelési és vallásbeli, hanem még a közgazdasági állapotokra is: nem lesz érdektelen a szorosán vett Magyarország öngyilkolási statisztikájához némi részletesebb adatokat közölni, melyekkel hazánk népességi mozgalmával újabban tüzetesen foglalkodó *Schimmer* udv. fogalmazó és bécsi statist. hivatal egyik alkalmazottja alulirotnak tetsző használatra kedveskedni szíveskedett.

Ausztriában az öngyilkolások a legutóbbi időben egyáltalán, de különösen a magyar sz. korona tartományaiban sajnos növekvést tanúsítanak. Vajjon a gyarapodás legalább részben nem magyarázható-e meg a feljegyzéseknek nöttön nött pontosságából, nehéz ugyan meghatározni, de alig feltehető, hogy 1864-ben, mely évre a közlött adatok vonatkoznak, a feljegyzési szabátosság jóval nagyobb lett volna, mint az 1854—59-ki időkörben, úgy hogy a növecdék inkább az öngyilkolási esetek csakugyan valósággal beállott sűrűsödésének, mint a felvételek szabályosabb modorának szüleménye gyanánt jelenkezik.

Az említett 1854—59-diki 6 évi időköz átlaga szerint t. i. egy-egy évben az egész birodalomban 1,659, az 1864-ki

évben ellenben 2104 öngyilkolás számíttatván, 26.8% szaporodás mutatkozik, míg a magyar tartományokban a mondott 6 évi korszakban átmérőleg egy-egy évben 539, ellenben 1864-ben 748 öngyilkolási eset fordult elő, tehát itt még nagyobb gyarapodás észlelhető, t. i. 38.7%-el. Szorosan vett Magyarországon az előbb említett 6 évi időközben átlag csak 402, az 1864-ki évben pedig 583 öngyilkos számíttatván, a szaporodás éppen 45%, holott a német-szláv örökös tartományokban ezen szám 1049-től csak 1306-ra, tehát egészben csak 24.5%-al emelkedett, mi következő összevetésből tűnik ki, volt

	Magyarországon	a német-szláv tart.
1854.	352	1084
1855.	395	1123
1856.	382	1116
1857.	393	1028
1858.	470	1008
1859.	421	933
1864.	585	1306.

Igaz, hogy a viszonylagos szám mind a mellett Magyarországon csekélyebb még mint a német-szláv tartományokban, nálunk 1864-ben az akkori itteni népességhez mérve csak 18,326 lakóra, a német-szláv tartományokban ellenben már 15,009 lakóra egy öngyilkos esvén, de mégis kedvezőtlenebb, mint átlag az egész magyar birodalomban, ugyan ez évben a magyar korona összterületén csak 20,000 lakóra jöven egy öngyilkos; az egész osztrák államban végre 2,104 öngyilkos mellett 17,600 lakóra jutott egy, míg az 1854—59-ki átlag szerint csak 21,760, és a magyar koronaterületen éppen csak 25,543 lakóra volt számítható egy-egy öngyilkos.

De még az 1864-ki adatok is jelentékeny mérvben a való mögött látszanak maradni, legalább tekintve a többi európai államokat a gyanu nagyon közel fekszik, hogy még a legújabb feljegyzések sem folynak azon pontossággal, mint másutt, legalább Franciaországban jóformán gyarló népszám mellett átlag évenként 3,594 öngyilkolás fordul elő, tehát egy 9,956 lakóra, Poroszországban 9,277, sőt a statisztikai feljegyzései szabatoságáról ismeretes Szász királyságban már 4,946 lakóra számíttatik egy öngyilkos.

Másrészt azonban a följegyzések pontosságát és a statisztikai kimutatások jelességét illetőleg Szász királyságot ha nem felülmúló, de bizonyosan azzal egy vonalon sorakozó Belgaországban is csak 17,863 lakóra számíttatik egy öngyilkos; tehát ott körülbelől ugyanazon arány lelhető, mint az ausztriai birodalomban, mi megint az ausztriai adatok iránt némi bizodalmat gerjeszthet; Belgaországban minden nemzeti és közgazdasági jólét mellett, az ott felette terjedt pauperismus oly társadalmi állapotokat szülvén, melyek nem kisebb mértékben vezethetnek öngyilkolásra, mint a pauperismus oly roppant elterjedésétől megóvott ugyan, de másrészt egyáltalán visszás közgazdasági viszonyok alatt sínlődő ausztriai államban.

Az utolsó 1864-ki év adatai szerint a magyarországi öngyilkosok közt úgy a nőnem, mint a fiatalabb kor feltűnően magasabb mértékben van képviselve, mint a birodalom német-szláv tartományaiban, mi mindenestre sajnos észlelet, jelesen tekintve a nőnembeli öngyilkosokat, miután Magyarországból az általános népesség közt a nőnem különben jóval kisebb arányban szerepel mint az örökös tartományokban; jelesen a mondott év adatai szerint van

	Magyarországban a német-szláv tart.	
	%	%
fiöngyilkos	450 vagy 77.3	1086 vagy 83.1
nőnembeli öngyilkos	133 „ 22.5	220 „ 16.5
együtt	583 „ 100.0	1306 „ 100.0

a szorosán vett Magyarországból ennél fogva 1864-ben a nőnem majdnem 6%-el több részt vett az öngyilkolásban, mint a német-szláv tartományokban.

Még szembe tünőbb a különbség a fiatal koru öngyilkosokra nézve, főleg az öngyilkosnők közt, nálunk majd 14%-el több nő még a 20-dik éven alól erőt vesz magán, mint a többi tartományokban, mi következő összeállításból kitünik; volt 1864-ben az öngyilkosok közt:

	Magyarországon				a németzláv tartom.			
	fi-		nőnembeli		fi-		nőnembeli	
	általán	%	általán	%	általán	%	általán	%
15 éven alúl	16	3. ₄	3	2. ₂	24	2. ₉	2	0. ₉
16—20 éves	34	7. ₅	27	20. ₃	50	4. ₅	17	7. ₇
21—30 „	95	21. ₁	42	31. ₈	223	20. ₅	56	25. ₄
31—40 „	73	16. ₃	19	14. ₂	201	18. ₅	39	18. ₀
41—50 „	82	18. ₃	16	12. ₀	240	22. ₁	44	20. ₉
51—60 „	69	15. ₄	11	8. ₂	174	16. ₀	32	14. ₅
61—70 „	36	8. ₀	5	4. ₀	108	10. ₀	19	8. ₆
71—80 „	11	2. ₈	2	1. ₅	30	2. ₈	9	4. ₀
81—90 „	2	0. ₆	—	—	4	0. ₄	—	—
ismeretlen koru	32	6. ₈	8	6. ₀	32	2. ₉	2	0. ₉
összesen	450		133		1086		220	

A valláskülönbségnek nem lehet ugyan közvetlen befolyása az öngyilkosságokra, mind a mellett Magyarországon a mennyiben itt a vallásfelekezetek nagyrészt nemzetiségi jelleggel is bírnak, úgy hogy a külön nemzetiségek nagyjából bizonyos valláshoz szítnak, mint péld. a szerbek és oláhok jobbra a görög-keleti, az oroszok a görög-katolika egyházat, a magyarok a helvét, a tótok és német-ajkuak az ágostai hitvallást követik, az öngyilkosok közti valláskülönbség nem egészen közönyös; és ha mindjárt ama szembe-tűnő magasabb arány, melyben az evangélika egyház hívei főleg a helvéthitűek Magyarországon öngyilkosai sorában jelenkeznek szemközt ugyanazon aránnyal a többi tartományokban, némikép azon körülményből kimagyarázható, hogy nálunk a köznép közt is egyáltalán a helvéthitvallás jóval magasabb mérvben van képviselve, mind a mellett a feltűnő aránykülönbség teljesen csak az által megfeythető, hogy nem annyira a helvét hitvallás, mint inkább a magyar nemzetiség az, mely erre döntő befolyással van, a magyar lakta megyékben egyáltalán, tehát más hitű magyarok közt is aránylag legtöbb öngyilkolás számíttatván. Hogy csakugyan e tekintetben inkább a nemzetiségi mozzanat az iránytadó tényező, onnan is következtethető, hogy a görög-keleti egyházból való öngyilkosokra nézve Magyarország és a többi tartományok közt korán sincs oly aránykülönbség, noha az általános

képviselőnél nem csekélyebb lesz a különbség, mint az evangélikusokra nézve.

Ugyanis vallásfelekezetek szerint volt 1864-ben :

	Magyarországban		a német-szláv tartom.	
		‰		‰
római katolikus	299	vagy 51.2	1127	vagy 86.3
görög katolikus	22	" 3.3	115	" 8.8
görög kelet-egyházi	28	" 4.8	18	" 1.3
ágostai hitvallású	55	" 9.4	19	" 1.5
helvét hitvallású	168	" 28.8	9	" 0.7
Mózes vallású	11	" 2.0	18	" 1.4
összesen	583	" 100.0	1306	" 101.0

Tekintve az egyes megyéket, aránylag legtöbb öngyilkos a Dunán inneni kerületben, legkevesebb a Dunán túli kerületben fordul elő, de nyilván azért, mert az előbbi kerületre az ország fővárosa jön, mely e tekintetben közel fekvő okoknál fogva a legmostohább arányt tünteti fel, Buda-Pesten a mondott évben 51 öngyilkolás számíttatván, itt már 3715 lélekre egy öngyilkos esett, noha ezen szám is tetemesen a való mögött marad, de még feltünőbbek e tekintetben némely vármegyék feljegyzései, több százezer lakóval bíró megyékben gyakran csak egy-két öngyilkolási eset lévén kimutatva, mi következő összeállításból tűnik ki :

	öngyilkolási eset	
	egyáltalán	esik egy
Buda-Pesten	51	3,715 lakóra
Hajdu kerületben	15	3,976 "
Csongrád megyében	27	7,464 "
Esztergom "	9	8,073 "
Jászkún kerületben	24	9,160 "
Pest-Pilis-Solt megyében	53	9,363 "
Zólyom megyében	10	9,871 "
Gömör "	14	12,180 "
Bars "	12	12,531 "
Komárom "	11	12,624 "
Szabolcs "	14	13,064 "
Borsod "	14	13,445 "
Fehérvár "	14	13,984 "
Közép-Szolnok megye	7	14,784 "
Békes megye	14	14,880 "
Heves "	21	15,280 "

	öngyilkolási eset	
	egyáltalán	esik egy
Tolna megyében	15	15,531 lakóra
Kraszna „	4	16,035 „
Csanád „	6	16,435 „
Abauj „	9	17,277 „
Szepes „	9	19,173 „
Baranya „	11	20,919 „
Somogy „	13	20,913 „
Sáros „	7	22,559 „
Thuróc „	2	22,720 „
Temes „	15	23,034 „
Torna „	1	24,038 „
Ungh „	4	24,103 „
Trencsén „	10	24,601 „
Veszprém megyében	8	25,164 „
Győr „	4	25,217 „
Krassó „	10	25,268 „
Liptó „	3	26,049 „
Bihar „	21	27,118 „
Beregh „	5	27,530 „
Torontál „	15	28,035 „
Bács „	20	28,439 „
Arad „	10	28,447 „
Soprony „	8	28,675 „
Hont „	4	30,214 „
Ugocsa „	2	30,624 „
Pozsony „	10	30,645 „
Zala „	9	32,184 „
Nógrád „	6	32,795 „
Vas „	9	34,317 „
Szathmár „	7	38,490 „
Árva „	2	38,916 „
Zemplén „	5	52,151 „
Zaránd „	1	53,931 „
Mosony „	1	81,067 „
Nyitra „	3	117,642 „
Mármaros „	1	196,743 „

Ezen kimutatásból, miután csak egy évre vonatkozik, nem igen lehet nagy horderejű következtetéseket levonni, de mégis egy körülmény az öngyilkolásokra némi befolyással látszik lenni, mire eddigelé talán sehol sem fektettetett kellő súly, t. i. az orographi viszonyok, legalább a magyar me-

gyékben, a mint jobban előtérbe lép a hegyes idom, úgy aránylag kevesbülnek az öngyilkolások, vagy talán az is inkább a nemzetiség kifolymánya, a hegyes vidékek en leginkább a szláv és oláh elem pontosulván össze?

A módot, mely szerint az öngyilkolás egyes esetei megtörténtek, következő adatok mutatják ki, 1864-ben volt öngyilkolás:

	Magyarországban	a német-szláv tartom.
	$\frac{\%}{}$	$\frac{\%}{}$
felakasztás folytán	359 vagy 61.0	831 vagy 63.6
agyonlövés „	100 „ 17.1	186 „ 14.1
vizbefulasztás folytán	54 „ 9.2	116 „ 8.9
megmérgezés „	50 „ 8.6	87 „ 6.7
megsebezés „	17 „ 2.9	73 „ 5.7
egyéb módon	3 „ 0.6	13 „ 1.0
	együtt 583	1306

Az időszak is, melyben legtöbb vagy legkevesebb öngyilkolás szokott előfordúlni, nem épen közönyös, e tekintetben azonban nincs teljes összevágás a magyar- és német-szláv tartománybeli adatok közt egyedül a maximumra nézve, mindkettő május és június hóban találkozik, míg a minimumra nézve februáron kívül december és január közt ingadozik a sorozat, így az 1864-dik évi adatok szerint ekkép sorakoznak az egyes hónapok:

Magyarországban	a német-szláv tartom.
Május hóban 68	Június hóban 157
Június hóban 63	Május hóban 140
Márczius hóban 56	Július hóban 136
November hóban 52	Augusztus hóban 129
Augusztus hóban 51	Ápril hóban 115
Szeptember hóban 51	Szeptember hóban 108
Ápril hóban 46	Oktober hóban 115
Oktober hóban 45	Márczius hóban 99
Január hóban 43	November hóban 91
Július hóban 40	Deczember hóban 82
Február hóban 38	Február hóban 77
Deczember hóban 30	Január hóban 67

Még érdekesebb társadalmi szempontból az ok, mely miatt az öngyilkolás helyt nyert, de e tekintetben kimutatá-

saink épen hiányosak, legkevesebb esetben találjuk az okot feljegyezve, és a hol meg is van érintve, nem mindig hiven van feltüntetve, mind a mellett még azon töredékes adatok is, melyek az 1864-ki öngyilkosságok némely eseteire vonatkozólag rendelkezésünkre vannak, nem minden érdek nélküliek, és azok szerint történt öngyilkolás :

	Magyar- országban.	német-szláv tartom.
elmezavarodásból	120	562
nyomor és inségből	82	226
szerelemből	9	25
iszákosságból	15	53
nyavalya miatt	9	73
büntetés vagy megszégyenítéstől félelemből	27	47
a kipuhatólt esetek száma	262	986
nem kipuhatólt esetek száma	321	320

VII.

NEHÁNY ÉSZREVÉTEL A NÉPSZÁMLÁLÁS RÓL.

Hunfalvy Jánostól.

Minden néposztályra kiterjedő, s meghatározott időközben ismétlődő népszámlálások csak jelen századunk második tizede óta hajtatnak végre Európa különböző államaiban. Nálunk eddigelé még csak két ily általános és teljes népszámlálás volt, t. i. 1850°/₁-ben s 1857-ben. A magyar kormány egyik legelső s legfontosabb feladata új rendszeres népszámlálást megindítani, mivel most, midőn alkotmányunk helyreállítatván a törvényhozás és közigazgatás terén annyi a teendő, midőn állami és társadalmi életünk gyökeres reformot kíván, — az egy évtized előtt, tevőleges befolyásunk nélkül, végrehajtott népszámlálás eredményei semmi tekintetben sem lehetnek kielégítők.

Legtöbb európai országban gyakrabban voltak már népszámlálások, s bizonyos időszakokban rendszeresen ismételtettek. Ekkép sok tapasztalást gyűjtöttek, melyeket a tudomány felvilágosítani s a közigazgatás céljaira értékesíteni igyekezett. Mindazáltal még sok eltérés van mind az elvekre mind a módozatokra nézve. A nemzetközi statisztikai kongresszus, 1853 óta ismételve tárgyalta a népszámlálást, s nézetei és határozatai részint már foganatosítottak is, de teljesen kielégítő megállapodásra és egyforma eljárásra még mostanig sem jutottak.

Igen hihető, hogy a magyar kormány nemsokára egy új népszámlálást fog megindítani, s azért időszerűnek tartom a nemzetközi statisztikai kongresszus ide vonatkozó végzéseit s a külföldön követett eljárást a magyar közönséggel megis-

mertetni, hogy némileg tájékozva legyen, ha majd közremunkálásra szöllittatik fel.

A nemzetközi statisztikai kongresszus elvei és végzései a népszámlálásra nézve következö pontokba foglalhatók :

1.) Kivánatos, hogy a számlálás névszerint történjék s a t e t t l e g e s népességre alapíttassék.

2.) Szükséges, hogy minden község és tartomány illetékes (jogszerinti) népessége is megszámláltassék, mert a népszámlálás csak így felelhet meg a közigazgatás kívánatainak.

3.) A népszámlálás legalább 10 évről 10 évre ismételtessék.

4.) A népszámlálás, ha csak lehet, e g y napon végeztessek be az egész országban, s a fölvételek még akkor is, ha bármely oknál fogva az összeírás egy napon be nem fejezethetnék, az egész országra egyaránt meghatározott azonegy napnak állapotjára vonatkozzanak.

5.) Jóllehet deczember hava legalkalmasabb a népszámlálásra azért, mivel abban a népesség leginkább otthon van, mégis, ha más évszakban a népszámlálás egy nap alatt fejezethetik be, ezen körülmény tekintetbe vétessék a számlálás napjának kitüzésénél.

6.) Minden család vagy háztartás számára egy külön bejelentési (összeírási) ív rendeltessék.

7.) A számláló biztosok, kik a bejelentési íveket kiosztják és beszedik, ügyeljenek arra, hogy az ívek pontosan kitöltessenek; szükség esetében magok töltsék ki azokat a családfők szóbeli jelentései szerint.

8.) Hogy a kívánt adatok híven és szabatosan jelentessenek be, büntetés szabassék azokra, kik a jelentéseket vagy épen nem teszik, vagy lényegesen meghamisítják.

9.) Kivánatos, hogy a nép minél nagyobb részt vegyen a népszámlálásban, s azért közremunkálkodása nemcsak a háztartási lajstromok kitöltésére szorítkozzék, hanem a lajstromok beszédésére, megvizsgálására és egybeállítására is terjesztessék ki.

10.) A család fogalma szabatos meghatározása végett tanácsos mindazon személyt családi (háztartási) főnek tekin-

teni, ki saját házában lakik, vagy ki, midőn bérben lakik, a haszonbért az egész házért vagy ennek bizonyos részeért fizeti.

11.) Kivánatos, hogy a népszámlálás alkalmával gyűjtött adatok két osztályra osztassanak. Az első osztály azokat foglalja magában, melyek minden államra nézve multhatatlannok, a második pedig azokat, melyek csak az illető országra nézve kívánatosak. A minden államra nézve egyaránt szükséges adatok közé tartoznak: a vezeték- és keresztnév, nem, kor, atyafisági fok, állapot, hivatás vagy foglalkozás, születési hely (nem honosított idegegeneknél ezeknek honja is), a vakok és siketnémák lajstroma.

Második osztálybeli adatok: a nyelv, vallás, a tartózkodás minősége (állandó vagy ideiglenes), lakhely, az elemi iskolába járó (vagy otthon oktatott) gyermekek száma, a súlyos nyavalyákban szenvedő és nyomorék személyek megjelölése.

12.) A népszámlálással együtt az épületek is számláltassanak meg.

13.) A népszámlálás eredményei mindenütt egyforma mintázatok szerint állíttassanak egybe, hogy egymással összehasonlíthatók legyenek.

Ezek körülbelől a nemzetközi statisztikai kongresszus megállapodásai a népszámlálás ügyében. Azok, melyek a népszámlálás módozataira vonatkoznak, sok helyütt már követésre is találtak. Bejelentési ívek által, melyekbe a családfejek a család (vagy háztartás) tagjait az illető rovatok szerint beírják, s melyeket külön megbízott felügyelők a hely színén megvizsgálják és szükség esetében kiegészítenek és kiigazítanak, Belgiomban, Németalföldön, Angliában, Svajcországban, Olaszországban, Portugalliában, Spanyolországban s Kurland orosz tartományban, valamint néhány német államban eszközöltetik a népszámlálás. Némely német államban, pl. Szászországban, nem háztartási, hanem házi lajstromok alkalmaztatnak, de ezek is a családok, háztartások fejeinek közreműködésével töltetnek ki. Dán-, Görögországban, Hannoverában és Választó-Hassziában rendszeren a hatóságok ké-

sztítik a népszámlálási lajstromokat, s háztartási bejelentvények csak kivételesen használtatnak a városokban. Franciaországban a számláló ügynökök töltik ki a felvételi íveket. Poroszországban s némely más német államban szintén a nép közreműködése nélkül történnek a felvételek. Csak Berlin várososa követte a porosz stat. hivatal javaslatát, s már két népszámlálást eszközöltetett a nép segítségével. Az önszámlálás Berlinben fényesen sikerült, s a jó példát Königsberg is követte.

Norvégiában a népességi lajstromok falvakban a néptanárok, városokban a városi előljárók által készíttetnek.

Azon eljárást, mely szerint a népszámlálást községenként a szabadon választott vagy önkényt ajánlkozó számlálási bizottságok vezetik s a bejelentési íveket kiosztják, megvizsgálják s begyűjtik, legelsőben Hasszia nagyhercegségben az 1861 decz. 3-kán, s Olaszországban az 1861 decz. 31-kén végrehajtott népszámlálásnál követték. Berlinben és Königsbergben az önszámlálás elve legkövetkezetesebben alkalmaztatott; minden városrész számára külön bizottság alakították, melyek egy központi bizottság igazgatása mellett működtek; a bejelentési és felvételi ívek kiosztása, megvizsgálása és beszedése bizonyos számú lakosokra bízották, kik e munkálatra nyilvános felhívás következtén önkényt ajánlkoztak vala.

De nemcsak a népszámlálásnál követendő eljárás, hanem annak tárgya, a számlálandó népesség is oly kérdés, mely véglegesen még nincs eldöntve és tisztába hozva.

A különböző szempontok szerint, melyekből valamely ország népességét számba vesszük, a következő fő népességi csoportokat különböztethetjük meg:

a) A helyben létező, tényleges népességet; b) az országban lakó népességet; c) az országban letelepedett népességet, s d) az illetékes vagy jogszerinti népességet.

A tényleges népességet azon bel- és külföldi embereknek összesége teszi, kik a számlálásra kitűzött időben az ország határain belül állandóan vagy ideiglenesen jelen vannak. A tényleges népesség magában foglalja mindazon embereket, kik bizonyos napon az országban előtaláltatnak, nem tekintve azt, hogy belföldiek vagy külföldiek-e, s hogy

állandóan vagy csak ideig-óráig tartózkodnak-e az országban; tehát a tényleges népesség számából mindazon honfiak kima-
radnak, kik a számlálás napján külföldön tartózkodnak.

Az országban lakó népesség alatt azon bel- és külföldi emberek összeségét értik, kik az ország egyes községeiben stb. tartósan vagy ideiglenesen laknak, akár a számlálás napján rendes lakhelyükön jelenlevők, akár ideiglenesen távollevők.

A letelepedett népességet azon bel- és külföldi emberek összesége teszi, kik a számláláskor az ország egyes lakhelyein állandóan tartózkodnak, beleszámítva a háztartások azon tagjait is, kik csak ideiglenesen távol vannak.

Végre az illetékes vagy jogszerinti népesség alatt azoknak összegét értik, kik a számlálás idején az ország egyes községeiben honosak vagy honosultak, vagyis ezekbe jog szerint tartoznak, akár jelenlevők akár nem, akár a számlálás idején a belföldön, akár a külföldön tartózkodnak. Itt tehát minden belföldi lakos azon község szerint, melybe jogilag való, vétetik számba, a külföldiek pedig egészen mellőz-
tetnek, ha csak honosítást nem nyertek; de a belföldiek még akkor is számba vétetnek, ha a számláláskor külföldön tartózkodnak, hacsak végkép oda nem hagyták hazájokat s külföldön kerestek és nyertek honosítást.

Ez azon négy főrovat, melyek szerint valamely ország népességét megkülönböztetni és számba venni szokták. A nemzetközi stat. kongresszusok, mint láttuk, különösen a tényleges és illetékes népességre fektettek súlyt. De mindezen fogalmak nem eléggé szabatosak, s alkalmaztatásuk a gyakorlatban sokféle nehézséggel jár.

Legegyszerűbb s legvilágosabb a tényleges népesség fogalma, de még erre nézve sem történt meg közös megállapodás, még erre nézve is eltérnek a nézetek. A tényleges népességet Belgium-, Dánia-, Görögország- és Nagybritanniában, Németalföldön, Olasz-, Portugal-, Spanyol- és Svajcországban, a pápai államban, Németországban a szász államokban, Badenben, Hasszia nagyhercegségben számítják. De némelyek az említett államok közül az úton levőket s azokat is, kik a számlálás napján lakásuktól ideiglenesen távol van-

nak, beveszik a tényleges népesség számába, mások pedig mellőzik. Az osztrák birodalomban eddigelé a lakosok száma alatt a tényleges népesség számát értették, kivonván belőle azokat, kik mint átutazók történetesen jelen vannak, de beleszámítva azon családtagokat, kik ideiglenesen távol vannak.

Poroszorsz.- és Bajorországban s a többi német államokban, kivéven azokat, melyeket már megemlítettünk, az ország népességéül, melynek létszáma a vámegyleti felszámításoknál vétetik tekintetbe, azon lakosok összeségét veszik, kik tartósan laknak az országban, kizárván az ideiglenesen jelenlevőket s beleszámítván azon belföldieket, kik távol utazáson vannak, de legfeljebb egy évig.

Franciaországban a l e t e l e p e d e t t népességet tekintik az ország népességének. Svéd- és Norvég-országokban csak a h o n o s, jogszerinti népesség vétetik számba. Némely német államban a tényleges népesség mellett az ideiglenesen jelenlevők, valamint az ideiglenesen távollevők még külön is számba vétetnek. Némely államban a jelenlevőket még születésök helye, honjok (honossági helyök), s letelepedési vagy utolsó tartózkodási helyök szerint is megkülönböztetik.

A legtöbb államban, melyben a tényleges népességet veszik számba, azokat, kik rendes lakhelyeiktől ideiglenesen távol vannak, szintén felveszik. Mindezekből látni, hogy még a tényleges népesség fogalma sincs szorosán megállapítva. Még nagyobb eltéréseket tapasztalhatunk a számlálási folyamat részleteire, az utasításokra, bejelentési és felvételi ívek szerkesztésére nézve.

Minden népszámlálás legelső kelléke mindenesetre az, hogy az országban bizonyos időben létező lakosok számát szabatosan mutassa ki, úgy hogy a rendes lakosokból senki se maradjon ki, és kétszer se számíttassék senki, s hogy az ideiglenesen jelenlevő személyek is számba vétessenek.

Hogy a tényleges népesség szabatosan számba vétessék, szükséges minden embert, ki a számlálásra kitűzött napon és órában az ország községeinek határában tartózkodik, bejegyezni s mint az illető község lakosát kimutatni. Az egyes községek, helységek tényleges népességéből az egész

ország tényleges népessége kerül ki. Hogy senki kétszer ne számíttassék, kell, hogy a rendes lakásuktól ideiglenesen távollevők ott vétessenek számba, hol épen tartózkodnak, ne pedig rendes lakásuk helyén; ekkép a belföldön levők mind számba fognak vétetni, de a külföldön levő honfiak elmelőztetnek.

Az így számított tetteleges népesség legközelebb jár az ország közepes népességéhez, kivált ha a népszámlálás a téli hónapokban történik. Az ország tényleges népességétől függnék a termelés és fogyasztás, a születések, halálozások, esketések stb. száma és módja, a népsűrűség, a forgalmi eszközök használása, a hatóságok igénybevétele stb. Ellenben a jelenlevők- és távollevőkből kiszámított népesség legtöbbszörre nagyon elüt a valóságtól. Továbbá a tényeges népesség számba vétele nem jár nagy nehézséggel, nem igényel bonyolódott felvételi és számlálási utasításokat s nagy szabátossággal hajtható végre. Azon körülmény, hogy az ideiglenesen jelenlevők is felvétetnek s a lakosok közé számíttatnak, az ideiglenesen távollevők pedig mellőztetnek, keveset nyom, mert az ország lakosainak átlagos számára és minőségére nézve alig gyakorol észrevehető befolyást. Az ekkép nyert számlálási eredmény, mint a tapasztalás bizonyítja, sokkal biztosabb, helyesebb, mint az, melyet a máskép csaknem kikerülhetlen kihagyások vagy kétszeres számítások mellett nyerhetünk.

Azon kifogás, hogy a tényleges népesség egyik alkotó részét képező azon személyek számbavétele, kik a számlálás napján lakásaikon kívül vannak, nagy ne hézséggel jár, szintén keveset nyom, ha meggondoljuk, hogy deczember havában, mely a népszámlálásra legalkalmasabb, aránylag kevés ember éjszakázik a lakott épületeken kívül. Ellenben ha az egyes helyeken való népesség számbavételénél a távollevők bizonyos osztályai számítandók, mások meg mellőzendők, a számlálással megbizott ügynökök a gyakorlatban legott számos kétségre és nehézségre találnak, mivel az egyes személyek viszonyai a családokhoz vagy háztartásokhoz, melyekhez eredetileg vagy mulólag tartoznak, s a tartós és ideiglenes tartózkodás fokozatai oly soktélék, hogy nem szolgálhatnak alkalmas ismérvekül, melyek szerint egyes népségi

csoporthoz a számlálásra nézve szabatosan körülhatárolható, miszerint azután ezen csoportok létszámából az összes népesség száma kitüntessék.

Kétséget nem szenved tehát, hogy a tényleges népesség kiválólag alkalmas alapul kínálkozik a népességi viszonyok statisztikai tárgyalására s az összehasonlító népességi statisztikára.

Az illetékes népességet illetőleg, melynek számbavételét a nemzetközi statisztikai kongresszusok szintén ajánlják, meg kell jegyeznünk, hogy még arra nézve sem voltak magokkal egészen tisztában, mit kelljen alatta érteni. A londoni kongresszus végzései szerint az illetékes népességnek azokra is ki kell terjedniök, kik a számlálás idején az országon kívül tartózkodnak ideiglenesen. Tehát szükséges, hogy a külföldön tartózkodó honfiak illető rendes lakhelyeiken vétesenek számba, hol mulólagos távollétüket tudják. De ha, mint a berlini kongresszus kívánja, minden egyes község és tartomány illetékes népessége mutatandó ki, akkor a jelenlevő és távollevő honfiakat azon helyeken kell összeírni, hol honosultak vagyis hová jogilag valók, nem tekintve tartózkodási vagy rendes lakási helyeiket, s azokat is fel kell venni, kik honossági helyökön kívül a bel- vagy külföldön tartósan laknak, hogy azután honossági helyeiknek illetékes népességéhez számtassanak. Az egyes községek illetékes népességéből az egész ország illetékes népessége kerül ki.

Az ily értelemben vett illetékes népesség eddigelé csak Hasszia nagyhercegségben vétetett számba. A többi legtöbb államban csak a lakhelyeiktől ideiglenesen távollevőket számítják össze; de ekkép csak az egyes községekben stb. lakozó, nem pedig az országban letelepedett vagy honosult népességet lehet kisütni.

Néha az illetékes népességet a születési hely szerint állapítják meg, gyakran pedig nem különböztetik meg szabatosan a születési, honossági, tartós és ideiglenes tartózkodási helyeket.

Fabricius a zavar kikerülésére az illetékes népességet illetőleg ezeket javasolja :

Illetékes népesség alatt azon emberek összesége

értessék, kik a számlálás idején az ország egyes községeiben honossági joggal bírnak. E mellett megkülönböztetendők :

I. azok, kik honossági helyökön jelenlevők ;

II. azok, kik honossági helyöktől távollevők. Ez utóbbiak ismét :

1) honossági helyökön laknak rendszeren, de vagy a) mulólag vagy b) különben ideiglenesen távol vannak a számlálás napján ;

2) másutt telepedtek le állandóan, a nélkül, hogy az illető helyen honossági jogukról lemondottak volna, és pedig vagy a) belföldön, vagy b) külföldön telepedtek le.

Az I. II. 1) alatti megjelölt egyének honossági helyeiken vétetnek számba, és pedig azon háztartásoknál, melyekhez rendszerint tartoznak ; a II. 2) alatt megjelölt személyek tartózkodási helyeiken vétetnek fel s az ott tett feljegyzések szerint illető honossági helyeik illetékes népességéhez számítatnak. A külföldön tartósan lakó illetékes egyének honossági helyeiken külön vétetnek számba a népességi lajstromok stb. alapján, vagy pedig a követségek útján a külföldön iratnak össze.

Meglehet, hogy Fabricius azon javaslata által a zavar és tétova, mely az illetékes népesség megállapításánál előfordulni szokott, kikerültetnék oly országban, hol teljesen rendezett községek vannak, hol tehát mindenkinek honossága bizonyos és könnyen kimutatható. De oly országban, melynek, mint hazánkknak, még honosulási törvénye sincs, melyben a községek éppen nincsenek rendezve, számtalan esetben senkisémet határozhatná meg, hogy Péter vagy Pál melyik községbe tartozik jogilag, melyik községben tekintessék honosnak, vagy honosultnak. Nálunk tehát teljes lehetetlen az egyes községek úgynevezett illetékes vagyis jogszerinti lakosságát megállapítani és számbavenni. Ez mindenestre a legnagyobb önkényre és zavarra szolgáltatna alkalmat. Az osztrák kormány által rendelt népszámlálás alkalmával 1850°/₁-ben és 1857-ben megkülönböztették ugyan az úgynevezett illetékes népességet, sőt ezt alapul használták a népességi viszonyok kimutatásánál. De éppen ezen körülmény, különösen hazánkra nézve, majdnem hasznavehetlenné tette a népszámlálás

egész eredményét, s kivált a nagyobb városok népességi viszonyait egészen hamisan tüntette fel. Mert mire alapították az utasítást, honnan vették a biztos kriteriumot, melyet az illetékesség meghatározásánál akár az egyesek, akár a hatóságok, akár a számláló közegek következetesen használhattak?

Az országban lakó népesség kiszámítása s a lakosoknak tartós és ideiglenes jelenlétök meg távollétök szerinti csoportosítása kívánatos ugyan, de szintén sok nehézséggel jár, mert megeshetik, hogy sokan mellőzöttek, mások pedig kétszer számíttatnak, s hogy egyenlőtlen osztályok összesítetnek. A német vámegeleti államokban pl. a múltól (vendégekül stb.) jelenlevő bel- és külföldiekkel azon belföldiek állítatnak szembe, kik legfeljebb egy évig távol vannak. Ez nem helyes eljárás, mert a múltól jelenlevőket kihagyni, a múltól távollévő belföldieket és külföldieket pedig szám-bavenni s az ideiglenes jelen- és távollét meghatározására egyenlő időszakokat kellene felvenni. Még így is helytelenségek fordulnának elő, mivel a belföldön távollévőkről lakhelyeiken gyakran nem tudhatni, vajjon tartózkodási helyeiken múltól vagy különben ideiglenesen jelenlevők, s vajjon ott felvétettek-e vagy kihagyattak. Ezt tehát, hogy a számlálás idején hány ember lakik az ország különböző helyein tartósan vagy ideiglenesen, ki lehet ugyan sütni, de az illető számok nem vethetők össze, hogy belőlük az egész országban lakó népesség létszáma szabatosan megállapíttassék, mivel a rendes lakhelyeiktől távollévő emberek egy része mind ott mind ideiglenes tartózkodási helyeiken vétethetik számba, míg ellenben sokan, különösen olyanok, kik történetesen nem tagjai valamilyen letelepedett háztartásnak, egészen kimaradhatnak.

Kisebb nehézséggel járna az országban letelepedett emberek kiszámítása, mivel itt a változó tartózkodási viszonyok kevesebbé jönnek tekintetbe. Ha az országban lakó népességet akarjuk számba venni, akkor a háztartás feje köteles a nála dolgozó legényeket és cselédeket mint háztartása tagjait felvenni, saját gyermekeit pedig, kik nétalán mint tanulók, segédek stb. ideiglenesen távol vannak, kihagyni a számításból. Ellenben ha a letelepedett népességet vesszük számba, akkor az ideiglenesen jelenlevő

segédek, cselédek, intézetbeli növendékek, tanulók stb., a kórházakban levők, a szolgálatra berendelt katonák, a börtönben levők stb. nem vétetnek fel, a családnak pedig minden tagjai, akár jelen, akár távol vannak, összeírtnak, kivéve azokat, kik másutt telepedtek le és külön háztartást alapítottak meg. Világos, hogy azon összeírás, melynek alapjai a családok, háztartások s önálló letelepedések, sokkal szabatosabban és helyesebben hajthatatik végre s becsesebb statisztikai anyagot szolgáltat, mint azon összeírás, mely az egyes helyeken tartósan vagy ideiglenesen lakó emberek szerint történik.

A községenkint letelepedett népesség összeírása s az illető egyének megkülönböztetése jelenlevők, úton levők s egyébkint távollevők szerint eddigelé csak Baden és Hasszia nagyhercezségekben vitetett véghez. Legtöbb államban a népszámlálásnál épen semmi tekintet nincs a letelepedési viszonyokra.

A tényleges népesség az ország fogyasztó népességét fejezi ki legszabatosabban, a letelepedett népesség pedig az illető állam hatalmi viszonyait tünteti fel legjobban, a menyiben azok a népesség létszámától függnék. A letelepedett népesség továbbá sok állami intézkedésekre is alkalmasabb alapúl szolgálhat, mint az illetékes vagy jogos népesség, melynek egy része mindig távol van a hazától vagy a honosági községtől, s ennél fogva a politikai jogok gyakorlatánál vagy az államnak teendő szolgálatoknál tekintetbe sem vehető.

Hazánkban az illetékes népesség fogalmának szabatos megállapítására jelenleg semmi biztos és törvényes alap nem létezik, s az illetékes népesség számbavétele községek vagy megyék szerint merőben lehetetlen. Az országban lakó népesség oly keveset különbözik a tényleges népességtől, hogy annak külön kimutatása a vele járó nehézségeket és bonyolódott számításokat meg nem érdemli. Nincs tehát egyéb hátra, mint az, hogy a legközelebb megindítandó népszámlálásnál a fősúly az ország tényleges népességére vetessék; hogy ennek fogalma szabatosan meghatározottassék, s az illető oktatások és utasítások ily értelemben készüljenek. A mellett ugyan az egyes községekben és az egész országban letele-

pedett népességet is felszámíthatnók. De szükséges volna, hogy a letelepedés fogalma úgy állapíttassék meg, hogy azt mindenki azonnal megérthesse. E tekintetben törvényre is hivatkozhatnánk, t. i. azon törvényre (1848-diki XXIII.), mely a községi választásokról intézkedik. Azon törvény szerint az tekintetik valamely községben letelepedettnak s ruháztatik fel az illető községben politikai jogok gyakorlataival, a ki abban egy év óta üzletet folytat vagy egyébként egy év óta állandóan lakik. Ez intézkedést kivétel nélkül mindenkiire lehetne kiterjeszteni, ki oly községben lakik, mely nem születési helye. Természetes, hogy minden hozzátartozói is úgy vétessenek, hogy azon községben telepedtek le. A letelepedés kriteriuma tehát az volna, hogy valaki valamely helységben legalább már egy év óta állandóan tartózkodott. De minthogy a letelepedett népesség számbavétele is számos rovatot igényel, s az utasításokat kissé bonyolódottá teszi, azért részemről azt javasolnám, hogy a legközelebbi népszámlálásnál csakis a tényleges népesség számbavételére szorítkozzunk. Végre az országon kívül tartózkodó honfiak számbavétele is könnyen foganatosítható, ha arra utasítjuk az illetőket, hogy a távollevők közül különösen azokat írják össze, kik az országon kívül tartózkodnak tartósan vagy ideiglenesen.

Franciaországban a lebegő vagy hullámzó népességet (*population flottante*) is megkülönböztetik, s ide a tanulókat, intézetek növendékeit, katonaságot, szerzeteseket, fogságban levőket számítják. A tényleges népesség ezen alkotórészeit mi is megkülönböztethetjük, de a szerzeteseket inkább az állandó népességhez számíthatnók, s a helyett az ideiglenesen itt mulató idegeneket számíthatjuk a hullámzó népességhez.

Az előrebocsátott fejtegetések szerint a nálunk eszköz-
lendő népszámlálás ügyében körülbelül a következő utasítá-
sok volnának kibocsátandók :

1.) Az önszámlálás elve, a mennyire lehet, nálunk is követendő; minden család s illetőleg háztartás feje vagy helyettese tehát, ha írni tud s különben is elég értelmiséggel bír, maga töltse ki a bejelentési ív rovatait. A számlálási

ügynökök csak akkor teljesítsék a háztartás fejeinek teendőit, ha ezek írni nem tudnak, vagy különben alkalmatlanok.

2.) Fődolog levén, hogy a tényleges népesség létszáma pontosan állapíttathassék meg s hogy a népességi viszonyok a tényleges népességre alkalmaztassanak, azért minden házban mindenki irassék össze, ki a népszámlálásra kitűzött napon abban tartózkodott, akár tartósan, akár ideiglenesen, s akár belföldi, akár idegen.

3.) A tartósan vagy ideiglenesen távollevők közül csak azok irassanak össze rendes lakásuk helyén, kik az országon kívül tartózkodnak. A mennyiben ezek az országban lakó valamely háztartás vagy család tagjai, az illető háztartás vagy család feje írja vagy jelentse be őket; ha pedig az országban lakó családnak vagy háztartásnak tagjai közé nem tartoznak, akkor a községi előljárók vagy városi és megyei hatóságok jelentsék be őket az összeírással megbízott ügynököknek. Azon honfiak, kik a hatóságok tudtával az országból végkép kiköltöztek, egészen kihagyandók.

4.) A mesteremberek, kereskedők, gyárbirtokosok stb. a náluk munkában levő munkásokat, segédeket, legényeket, inasokat stb. csak akkor írják össze, ha náluk laknak s külön háztartást vagy családot nem képeznek.

5.) Az oktatási, művészeti stb. intézetek tulajdonosai a náluk lakáson és koszton levő növendékeket összeírják, de azokat, kik másutt laknak s hozzájuk csak tanításra járnak, kihagyják.

6.) Minden házbirtokos köteles azokat összeírni, kik házában mint nem önállóak laknak, pl. tanulók stb., ugyanezt tartozik minden házbérlő is tenni azokra nézve, kik nála albérben tartózkodnak. Minden háztartás vagy család feje azokat is köteles összeírni, illetőleg bejelenteni, kik az összeírás napján csak történetesen pl. mint vendégek tartózkodnak nála.

7.) A külföldiek minden összeírási íven külön jelöltesenek meg, s mondassék ki az is, vajjon itt tartózkodásuk tartós-e vagy csak ideiglenes.

EGYVELEG.

A földmivvelés jövedelme és tőkéje Franciaországban több ízben képezte a becslés tárgyát. *Lavoisier* és *Necker* szerint a földmivvelés összes jövedelme 1788-ban 2,400 millió frankra rúgott. *Moreau de Joannés* szerint, ki részletes leltárt készített a földmivvelésről, 1840-ben a növényzeti termelés 6,000 millió, az állattenyésztés 1,500 millió értéket képviselt. Ha a tiszta jövedelmet a nyert jövedelem 40%-ára becsüljük, azon időben 3,000^mmilliót tett volna. Az 1827-ki kataszter szerint azonban a tiszta jövedelem csak 1,580 millióra rúgott. Sokkal pontosabb munkálatot készített a közigazgatás 1821-ben s másodízben 1851-ben a haszonbéri szerződések, adás-vevési és osztályozások alapján. E szerint vettetett ki a földadó a kerületekre, járásokra és községekre. E munkálat szerint az ingatlanok utáni tiszta jövedelem 1821-ben 1,580 millióra becsültetett, a tőkeérték pedig 39,514 millióba vétetvén, esik 3.₉₉% a jövedelemre. 1851-ben azonban a tőkeérték 83,741 millióra becsültetett, a jövedelem pedig 2,613 millió frankra vagyis 3.₁₈ százalékra. E számokból látszik, hogy a tőkeérték a 30 éves korszak alatt 111%-kal, a tiszta jövedelem azonban csak 67%₆-kal szaporodott.

Ha 1851 óta ugyanazon haladást teszszük föl, mely a megelőző 30 évben mutatkozott, úgy a föld tiszta jövedelme Franciaországban 3,300 millió franknál többre rúgna. Ha pedig *Moreau de Joannés* 1842-ben tett fölvételeit tekintjük, 4,000 milliót is bátran föl lehet venni.

E jövedelem megadóztatása az úgynevezett földadóra s a pótlékokra (centimes additionels) oszlik. 1790-ben a földadó 240 millióban állapítottatott meg. Azóta ez az V-dik évben 218 millióra, 1802-ben 210-re, 1807-ben 207-re, 1815-ben 172-re, 1825-ben 155 millió frankra csökkentetett. Azóta ez adó nem változott, kivéve a házbirtokok forgalmát, s az 1864-diki költségvetésben 167 millió frankban jelenik meg.

Összehasonlítva ez adót az 1851-diki hivatalosan kimutatott földjövdelemmel, 6.₃₁%-kát képezi; 1851-ben csak 6.₀₆% volt. Ha a jelen földjövdelem 3,300 millióba vétetik, akkor az adó 5.₀₆%, ha 4,000 millióba csak 4.₁₇%-ka.

E földadóösszeghez járulnak az általános pótlékok, melyek az állam javára, s azon pótlék centimek, melyek a megyék és községek javára kivettetnek. Az általános pótlék 1850-ben 17 cent. volt és körülbelül 27

millió frankot jövedelmezett. Azóta azonban mellőztetett, s jelenleg csak 2 cent. vettetik ki netaláni hiányok pótlására.

A megyék és községek javára szedett pótlékok azonban 1830-ban 50 millió frankra, 1840-ben 74-re, 1850-ben 91-re, 1860-ban 115 millióra emelkedtek, s az 1864-diki költségvetésben 126 millió frankban fordulnak elő.

Összehasonlítva az 1851-diki hivatalosan kimutatott földjövedelemmel, jelenleg $4,70\%$ -át képezik; 1851-ben $3,39\%$ -nál többre nem rúgtak. 3,300 milliónyi jövedelem mellett $3,81\%$, 4,000 millió mellett $3,15\%$ -kot képviselnének.

Összevéve az egész adózást, ez 1864-ben $11,0\%$ -kát tette a hivatalos földjövedelemnek, $8,8\%$ -kot, ha azt 3,300 millióra, $7,32\%$ -kot, ha 4,000 millió frankra becsüljük.

Vignes a földbirtok összes terheltetését, számba nem véve a földbirtokosok fogyasztási adóját, 465 millióra teszi. Ez összegben a *droits d'enregistrement* után fizetett 171 millió frank is befoglaltatik.

Mindezekből kitűnik, hogy a földbirtok Franciaországban túl van terhelve. Az ingó vagyon s a személyes tőke utáni jövedelmet *Vignes* 8,169 millió frankra becsüli, adóterhe pedig csak 236 millió. *Block Móríc* szerint Franciaország összes jövedelme (1860-ban) 11,169 millió frank, melyből legfeljebb 3—4,000 millió esik a földbirtokra.

Franciaország még azon országokhoz tartozik, melyekben a földbirtok, tekintet nélkül a rajta fekvő jelzálogi terhekre, melyek Franciaországban 12,000 millióra rúgnak, adóalapul szolgálnak. Pedig nem is eshetik kérdés alá, hogy ez esetben a földbirtokos oly jövedelem után fizet adót, mely másnak javára esik. Mert, ha a jelzálogi adósság nem is fosztja meg a földbirtokost tulajdon jogától, megfosztja legalább földbirtokának jövedelmétől. Pedig Franciaországban a földbirtokos adója a jelzálogi hitelező iránt $5-7\%$.

Az angol munkásosztályok jövedelme. A munkások osztályának jövedelme Angliában egyik főfontosságú kérdés, melynek kipuhatlásával több ízben alaposan foglalkoztak. *Gladstone* 250 millió font sterlingre becsülte összes jövedelmüket, valami *Basz M. J.* 350 millióra mondja. Ujabban *Leone Lewi* tanár, a londoni statisztikai társulat tagja foglalkozott e kérdéssel, és alapos tanulmányok folytán következőket derített ki, melyek az „Arbgr“ czíűű lapból vétettek.

Munkásosztályok czíme alatt mindazon egyének értetnek, kik akár saját, akár mások rovására kézimunkával foglalkoznak; szolgáljon bár e munka a nemzeti termelés előnyére vagy nem. Eltartás és lakás szintén pénzben van számítva. A vesztett idő kárpótlása miatt a 60 éven felüli munkások számba nem vétetnek.

A népszámlálás, mely egyébiránt a mestereket és legényeket külön nem sorolja, következő számokat tüntet ki;

f é r f i a k :	Anglia	Skócia	Irhon	egész Angolorsz.
20—60 évig .	3.800,000	543.500	1.180,000	5.523,500
20 éven alul .	987,000	122,000	246,000	1.355,000
n ő k :				
20—60 évig .	1.830,000	328,000	513,000	2.671,000
20 éven alul .	849,000	110,500	188,000	1.147,500
Egészben	7.466,000	1.104,000	2.127,000	10.697,000

A heti bérek összege, mely a különféle iparágakban fizettetni szokott, következőleg állítható össze :

f é r f i a k :	Anglia		Skócia		Irhon	
	frank	cent.	frank	cent.	frank	cent
20—60 évig	27	00	24	60	17	20
20 éven alul	7	80	9	20	7	50
n ő k :						
20—60 évig	15	00	12	60	11	70
20 éven alul	10	20	9	80	8	80
Átlag	19	40	16	90	14	10

Ezek szerint a bérek összege egész évre következőleg számítható :

f é r f i a k :	Anglia	Skócia	Irhon	egész Angolor.
	frank	frank	frank	frank
20—60 évig	5,432.500,000	725.000,000	1,087.500,000	7,245.000,000
20 éven alul	397.500,000	60.000,000	100.000,000	557.500,000
n ő k :				
20—60 évig	1,487.500,000	223.750,000	325.000,000	2,036.250,000
20 éven alul	470.000,000	58.750,000	90.000,000	618.750,000
Összesen	7,787.500,000	1,067.500,000	1,602.500,000	10,457.500,000

Ezen összeg következőleg oszlik el az egyes iparágak közé :

	Anglia	Skócia	Irhon	egész Angolor.
	frank	frank	frank	frank
földmivelés	1,100.000,000	200.000,000	575.000,000	1,875.000,000
szövő-gyárak	825.000,000	150.000,000	200.000,000	1,175.000,000
fémipar . .	675.000,000	75.000,000	37.500,000	787.500,000
építészet .	875.000,000	100.000,000	87.500,000	1,062.500,000
hajózás és				
vasutak .	625.000,000	37.500,000	30.000,000	692.500,000
ruházat .	525.000,000	125.000,000	175.000,000	825.000,000
bányászat .	325.000,000	50.000,000	—	375.000,000
személyes szol-				
gálatok .	1,175.000,000	125.000,000	200.000,000	1,500.000,000
munkások, kik				
nem bizonyos				
iparhoz kötvek	425.000,000	50.000,000	175.000,000	650.000,000
egyebek .	1,237.500,000	155.000,000	122.500,000	1,515.000,000
Mindössze	7,787.500,000	1,067.500,000	1,602.500,000	10,457.500,000

E számokból kitűnik, hogy az átlagos heti bér Angliában 27 frank, Skóciában 24 frank 50 cent. és Irhonban 17 frank 20 cent. A családokban rendszerint egynél többen kapnak bért, többnyire a férj, a nő és egy gyermek, gyakran több gyermek is. Ha átlag két férfibért veszünk fel, úgy családonként hetijövedelemül Angliában 38 frank 80 cent., Skóciában 35 frank 40 cent., Irhonban 28 frank 20 cent. esik.

Ezen, a munka után eső jövedelemhez hozzá kell számítani a munkás osztályok megtakarításaiból eredő jövedelmet, mely el van helyezve a takarékpénztárakban (legalább 960.000,000 frank erejéig) a segélyező egyesületek pénztáraiban, a munkásoknak való épületeket s kerteket szerző társulatokban, az egyetemleg termelő s a kölcsönös támogatásra alapított beteg- és eltakarító társulatokban.

A 10,457.500,000 frankban számított évi munka-jövedelem magasanak látszik, magasabbnak is van véve, mint *Gladstone*, sőt *Leone Lewi* egyik régibb becslése; de azóta a lakosság közel 1½ millióval szaporodott, s némely iparágban a bérek is emelkedtek. A jövedelmi adó alá eső 2,500 frankon (100 £ sterling) fölüli jövedelem pedig igen megközelíti az összes munkabéreket.

Az 1864-diki jövedelmi adó-kataszter ugyanis 2,500 frank adóköteles jövedelmet Angliára . . . 6,912.856,250 frankot

Skóciára . . . 678.447,950 „

Irhonra . . . 578.083,325 „

mindössze 8,169.387,525 frankot számít Nagy-Bri-

tauniára.

A munkabér 10,457.500,000

Összesen 18,626.887,525 frank.

Összes jövedelem ennél fogva 18½ ezer millió frank. A valódi jövedelem azonban sokkal több, miután a hivatalos becslés rendszerint nagyon alóla marad a valóságnak, s mert a külföldi vállalatokba fektetett tőke számítás alá nem jön, vagy legalább nem ellenőrizhető. A legtöbb üzletember azonkívül nem is szokta a tiszta jövedelmet csak az üzleti költség levonásával, hanem az üzleti és háztartási költségek levonásával. Ha ezen összegekhez hozzáadjuk az állami javak és adók utáni jövedelmet, 1,700.000,000 frankot, valamint a szegényadót 175.000,000 frankkal: Anglia évi jövedelme, ide nem számítva a községi pótlékot könnyen 25,000 millió frankra tehető.

Az angol hivatalos statisztika szerint 1866-ban következő munkabérek fordultak elő az egyes iparágokban. E mellett megjegyzendő, hogy a legalsó bér az ez iparágokban foglalkoztatott egyszerű segédmunkásokra, a legmagasabb rendkívüli ügyes, művésziesen s technice képzett munkásokra vonatkozik, kik közül többen 5—6,000 frank fizetést kapnak.

Hetibér gyárakban stb.	férfimunkások				női munkások			
	férfiak		gyermekek		nők		leány gyermek.	
	hetibér shilling	óra szám	bér	óra szám	bér	óra szám	bér	óra szám
pamut ipargyártók . . .	19—50	60	6—16	60	8—19	50—60	6—10	50—60
len „ . . .	18—35	—	4—8	—	6—15	60	4—6	60
gyapjú „ . . .	15—42	—	5—20	—	7—20	—	6—16	54—60
fésüs fonalgártók . . .	14—40	—	9—12	—	8—12	—	3—9	36—60
pamut és selyem haris- nyakötők	12—35	—	—	—	—	—	—	—
gyapjú harisnyakötők . .	9—60	—	5—8	—	12—20	—	5	60
pamut és selyem csipke- kötők	16—35	—	5	—	12	—	4—8	60
kaucsuk-szövés stb. . .	15—35	60—70	8½	—	10—14	—	7	60
vas és acél munkások	6—45	50—60	—	—	—	—	—	—
„ „ „ hengerítők	66—90	—	—	—	—	—	—	—
vas-hajó építésszek . . .	20—36	58½	—	—	—	—	—	—
ezüst- és britannia fém- művesek	14—40	58	—	—	—	—	—	—
fegyverművesek	12—60	60	—	—	—	—	—	—
agyag- és porcelánmű- vesek	9—42	50—54	—	—	—	—	—	—
üvegművesek	10—49	45—60	—	—	—	—	—	—
vegyszeri munkások	15—32	—	—	—	—	—	—	—
bányászok	18—28	48—72	6—9	60—72	—	—	—	—
fahajó-gyártók	18—30	60	8—12	—	—	—	—	—
kötélverők	18—30	60	5—8	60	8	60	—	—
csizmadiák	20—35	58	10	58	7—15	58	3—8	58
serfőzők	17—25	60	—	—	—	—	—	—
építészeti kézművesek	19—38	56—58	—	—	—	—	—	—
segédmunkások	17—18	—	—	—	—	—	—	—
kocsigyártók	14—27	57	—	—	—	—	—	—
gázművek	15—36	60	10—12	6	—	—	—	—
kalaposok	25—40	48	24	—	7	—	—	—
timárok	25—34	58	—	—	—	—	—	—
papirgyártók	14—22	60—72	—	—	—	—	—	—
nyomdászok	20—40	57	3—20	—	6—9	57	—	—
szappanosok	12—40	48—61	—	—	—	—	—	—
czukorfinomítók	18—33	60	—	—	—	—	—	—
tengerészek havonkint	50—70	—	—	—	—	—	—	—
gőzhajókon : hajómester	240—300	—	—	—	—	—	—	—
kormányos	31—40	—	—	—	—	—	—	—
vitorlás hajókon : hajóm.	200	—	—	—	—	—	—	—
kormányos	90—120	—	—	—	—	—	—	—

A papirpénzforgalom a német vámegelet államaiban 1850-ben és 1865 végével. E tárgyról érdekes kimutatás foglaltatik *Hildebrand* „Jahrbücher für Nat. Oecon. u. Stat.“ czimű folyóiratában, mely annál érdekesebb jelenleg, hol az új éjszaki német szövetségi államnak lesz föladata a forgó papirpénzről is intézkedni. A kimutatás

készakarva az 1866-diki német háboru előtti időről szól, mert azóta több német állam nyert országgyűlése által papírpénzkibocsátási engedélyt, de melylyel eddigelé még nem éltek.

Az állam neve, melyben a papírpénz kibocsátatott	év	népszám	az állam	testüle-	a pénzje- gyek szől- nak	esik fejenkint
			által kibocsátott papírpénz összege	tek		
Poroszország . . .	1850	16.331,187	30.842,347	—	5 és 1 tallérra	1. ₈₃
	1865	19.255,139	15.842,347	—	—	0. ₈₂
Szászország . . .	1850	1.894,431	7.000,000	—	10. 5. 1 tallérra	3. ₇₀
	1865	2.343,994	7.000,000	500,000	1	0. ₂₆
				—	—	2. ₉₉
			500,000	—	—	0. ₇₁
Hannovera	1850	1.758,856	—	200,000	5. 1	0. ₁₁
	1865	1.924,172	—	130,000	—	0. ₀₇
Württemberg . . .	1850	1.744,595	1.714,286 (3 mill. frt)	—	10 frt	0. ₉₈
	1865	1.748,024	1.714,286	—	—	0. ₆₈
Baden	1850	1.355,950	1.142,857 (2 mill. frt)	—	50.10.2 frt	0. ₈₁
	1865	1.425,478	1.714,286 (3 mill. frt)	—	—	1. ₂₀
Hessen nagyhgség	1850	852,524	1.142,857 (2 mill. frt)	—	70. 35. 10. 5. 1	1. ₈₁
	1865	853,322	2.422,857	—	frt	2. ₆₄
Hessen választó fej.	1850	759,630	2.500,000	—	20. 5. 1 tallér	3. ₂₃
	1865	745,063	1.000,000	—	—	1. ₃₄
Szász-Weimar . . .	1850	261,094	600,000	—	leg- alább 1	2. ₅₀
	1865	280,201	600,000	—	tallér,	2. ₁₄
Szász-Meiningen .	1850	163,323	600,000	—	illető- leg	3. ₆₇
	1865	178,065	600,000	—	1 frt	3. ₈₇
Szász-Altenburg .	1850	131,629	500,000	—	—	3. ₈₀
	1865	141,891	500,000	—	—	3. ₅₂
Szász-Koburg . . .	1850	44,749	200,000	—	—	4. ₄₇
	1865	47,966	200,000	—	—	4. ₁₇
Szász-Gotha . . .	1850	105,005	400,000	—	—	3. ₈₁
	1865	116,561	400,000	—	—	3. ₄₃
Szász-Kob.-Gotha	1850	149,754	600,000	—	—	4. ₀₁
	1865	164,527	600,000	—	—	3. ₆₅
Schw. Rudolstadt .	1850	69,648	200,000	—	—	2. ₈₇
	1865	73,747	200,000	—	—	2. ₇₁

Az állam neve, melyben a papírpénz kibocsátatott	év	népszám	az állam	testüle-	a pénzje- gyek szől- nak	esik fejenkint
			által kibocsátott papírpénz összege	tek		
Reuss ifj. ág . . .	1850	77,963	300,000	—	—	3. ⁸⁵
	1865	86,472	320,000	—	—	3. ⁷⁰
Reuss ör. ág . . .	1865	43,851	130,000	—	—	2. ⁹⁶
Schw. Sondershausen	1865	66,189	150,000	—	—	2. ²⁷
Anhalt Dessau . . .	1850	63,700	1.000,000	—	10. 1 tallér	15. ⁷⁰
Anhalt Cöthen . . .	1850	40,388	500,000	—	—	12. ³⁸
Anhalt Bernburg . . .	1850	50,411	300,000	—	—	5. ⁹⁵
	1850	—	—	200,000	—	3. ⁹⁷
Az állampapírpénz összege a herczegsé- gekben	1850	—	500,000	—	—	9. ⁹²
	1850	154,499	1.800,000	—	—	11. ⁶⁵
Mindössze papírpénz	—	—	2.000,000	—	—	12. ⁹⁵
Anhalt herczegség	1865	193,046	950,000	—	—	4. ⁹²
Waldeck	1865	51,124	150,000	—	10. 1 tallér	2. ¹⁹
Frankfurt	1850	71,678	2.285,714 (4 mill. frt)	—	—	31. ⁹⁹
Összes vámegylet . . .	1850	29.800,063	51.228,061	700,000	—	1. ⁷⁴
	1865	35.887,119	33.893,776	630,000	—	0. ⁹⁶

Ez összeállításból kitűnik, hogy Éjtszak-Németország talléros pénzlábu országaiban az 1850-től 1865-ig terjedő időszakban a papírpénzforgalom 45.642,347 tallerről 28.672,347 tallérig, vagyis fejenkint 2.²¹ tallérről 1.⁰⁹ tallérra szállt alá, holott Délnémetország forintos pénzlábu országaiban 6.285,714 tallerről csak 5.851,429 tallérra, vagyis fejenkint 0.⁷⁰ tallérról csak 0.⁶² tallérra csökkent. A papírpénzforgalom tehát mind 1850-ben, mind 1865-ben erősebb volt a talléros lábu országokban, de ezen korszakban ugyanitt sokkal nagyobb mértékben csökkent is.

A mi a forgalom törvényszerűségét illeti, úgy a szász királyságban és a thüringai államokban a papírpénz törvényes fizető eszközül szolgál az állam és magánosok közötti forgalomban; a két Hessenben törvényes forgalmi eszköz még a magánosok között is. A többi német államokban, ha a porosz papírpénz kissé homályos törvényszerűségét mellőzzük, tiszta hitelpénzüül forog a papírpénz, melynek elfogadása az illető bizalmától és tettségétől függ. Azon összeg, mely részben vagy általában törvényes fizető

eszközül forog, 12.922,857 tallér, vagyis 38,1₈ százaléka az összes papírpénznek.

Beváltó hivatal, melyekben a papírpénz folyton ezüstté váltható, Hessen nagyhercegséget és a lipcse-drezdai vasutat kivéve, mindenütt léteznek; az ezek által forgalomban tartott papírpénz összege 2.922,857 tallér, vagyis az összes papírpénzforgalomnak 8,4₇ százaléka.

Törvényszerű folytonos törlesztés csak Hannoverában és V. Hessenben létezik 1.130,000 tallérnyi összegre, vagyis 3,2₇ százalékra nézve, 33.393,776 tallér pedig, vagyis 96,7₃⁰/o folytonos törleszthetetlen államadósság.

A hivatalnokok egylete Ausztriában múlt 1866. évi működéséről egy kimutatást közöl, melyből kitünik, hogy az életbiztosítási osztályban 2,606 biztosítási szerződés kötöttetett 2.117,750 frt tőke-, és 8,220 frt évi járadék erejéig. Az e biztosításokért járó évdij 73,981 frtra, az eddigi díjak 62,245 frtra rúgnak. Ez osztály működése kezdetétől — 1865 október 1-jétől — 17 haláleset fordult elő 13,100 frt biztosított tőkével, melyből 11,900 frt már ki van fizetve; 1000 frt tárgyalás alatt van, és 200 frt csak 1872-ben lesz fizetendő. A betegbiztosító osztályban 61 szerződés kötöttetett 292 frt heti betegápolási díjért és 321 frt 29 kr díjjövedelemből 6 betegségi esetben 76 frt ki is fizettetett. Az előlegi osztályban 16 előleg-consortium van 929 részvevővel és 1,109 darab 50 frtos részjeggyel. Ez osztály működése óta a részvevők által 23,275 frt lett befizetve és 33,456 frt előleg adva; a kamatláb a különféle consortiumoknál 7¹/₂ és 24⁰/o között változott.

Az osztrák hajóépítészet 1866-ban következő eredményeket tüntet föl. **T r i e s z t** kikötőjében tengerre bocsáttatott: 17 vitorlás hajó, 5 gőzös, összesen 5,496 tonnatartalmu és 844,980 frt értékű. **F i u m** éban építettetett: 16 hajó, 3 bárka, 9,007 tonnatartalmu, 900,580 frt értékben. **L u s s i n - P i c c o l ó**-ban: 7 hajó, 9 bárka. **R o v i g n ó**-ban: 1 hajó, 19 bárka. **Z e n g g b e n**: 3 bárka. **S p a l a t ó**-ban: 2 hajó, 6 bárka. Egész **A u s z t r i á b a n**: 45 vitorlás hajó, 5 gőzös, 57 bárka; összesen 17,782 tonnatartalommal 2.118,790 frt értékben; 1864-ben csak 26 hajó 10,234 tonnás. Ebből kiviláglik, hogy Fiume most is az egész birodalomban a legelső hajóépítő rév, pedig ide nincs számítva a fiumei stabilimento tecnico Pesten épült két dunai gőzöse, de meg a szab. dunagőzhajózási társulat évenként építetteti szokott hajói sem.

Az éjszakamerikai államköltségek és államjövedelmek
az 1866. jun. 30-kán befejezett kincstári évben következőleg állottak :

Bevétel:

Érczpenzkészlet a kincstárban	3.076,042	dollár
Kölcsönök után	712.351,559	"
vám	179.046,651	"
földekért	665,031	"
egyenes adóból	1.974,754	"
szövetségi adók után	209.226,813	"
különfélék	67.119,369	"
Összesen	1,273.960,213	"

Kiadás:

Államadósság visszafizetése	620.321,725	dollár
kormány költség	41.056,961	"
Indiánok	18.852,416	"
hadügy	281.449,702	"
tengerészet	43.324,118	"
államadósság kamatai	133.067,742	"
Összesen	1,141.072.664	"
Marad készlet 1866. jul. 1-jén	132.887,549	"

Róma népessége 1866-ban. A római vikariatust által közzétett statistika szerint Róma város lakossága 1865. husvétől kezdve 1866. husvétig 210,701 lelket számolt, vagyis 3,363-mal többet mint a megelőző évben és 30,749-czel többet mint 1861-ben. (1702-ben Rómának 123,131 lakosa volt, a XVIII. században legtöbb lakosa 1794-ben volt, t. i. 166,944 lélek.) Róma lakossága 41,789 családra oszlik 102,514 férfi- s 97,494 női lakossal. A kiskorúak száma volt 45,903, a hajadonoké 64,851. Házas volt 63,313, özvegy 16,285. A papok és papnövendékek száma 1,476, a barátoké 2,833, az apácáké 2,169. Katona volt 5,206. A börtönökben 454 fegyencz volt elzárva. A zsidók száma 4,567, más vallásbelieké 429. Róma lakossága 54 parochiára oszlik. Született ezekben 5,262, köztük 2,713 fi-, 2,549 leánygyermek. Meghalt 4,997, és pedig 2,703 férfi és 2,294 nő. A szülöttek száma e szerint csak 265 haladta meg a halottak számát. A kor szerint volt 146 egyén 90 és 100 éves között, e korban meghalt 73 férfi és 20. A legnagyobb halandóság (553) januárra, a legcsekélyebb (228) aprílra esik. A 210,701 lakos közül 7,378 egyén tartozik az egyházi rendhez, köztük 30 bibornok és 36 püspök.

Felső-magyarországi vasipar. A kassai ipar s kereskedelmi kamra közlése szerint 1865-ben Felső-Magyarország vasipara a következő volt :

a magánosok vastelepei	vaskő-termelés	üzletben volt olvasztók	nyersvas-termelés	a nyújtott vasárúk mennyisége	elfogyasztott barna szén	elfogyasztott fa	elfogyasztott faszén	a munkások száma	a munkások keresete	a helybeli fuvaro- sok keresete
	bécsi mázsa									
Máriavölgyi Krompachi Pohorella és Dobsina, Koburg hg.	—	—	—	18,197	—	576	87,800	73	9,992	5,768
Munkács, gr. Schönborn	530,756	5	163,706	55,677	—	540	2.804,200	346	138,820	114,990
Krompach- Hernádi tár- sulat . .	62,282	2	5,826	3,655	—	—	301,010	103	10,250	5,720
Palzman ko- hója . .	105,120	1	36,874	6.383	—	—	487,328	450	70,982	35,314
Rima-Murány völgyi társ.	85,879	1	34,658	—	—	25	439.875	113	20,799	11,121
Oláhpatak,gr. Andrássy E.	453,422	4	203,597	90,344	500,790	—	1.647,260	1,200	221,197	307,631
Antalóczi társ. Kistler bérlő	103,846	1	30,680	—	—	—	348,849	70	23,845	11,328
Bujakova, Prihradny	10,675	1	9,202	535	—	275	229,576	92	17,974	7,451
Concordia (Csetnek), SárkányJ.K.	30,295	1	9,795	31,058	—	2,335	483,984	155	50,215	41,833
Prakendorfi Ludmilla- kohó, gróf Csáky .	97,851	3	63,900	2,308	—	—	379,595	165	40,880	30,985
Betlér, gr.Ná- dasdy .	89,692	1	27,328	12,971	—	—	533,496	146	29,378	15,763
Ploszko .	190,898	2	76,410	—	—	—	341,982	114	34,597	30,206
Dolha-Róka- mező gr.Te- leky . .	37,100	1	21,025	817	—	—	190,000	85	11,860	7,530
Dernő, gróf AndrássyGy.	13,532	1	6.768	4,582	—	400	310,510	152	41,956	5,680
Szinobánya KuchinkaF.	68,586	1	16,786	—	—	31	196,848	200	30,084	19,285
Gerlicze .	54,233	2	17,645	—	—	—	276,584	89	11,846	9,781
Szmizsány, Prihradny	43,500	1	28,390	—	—	30	232,803	72	8,561	7,202
	123,500	2	54,685	10,250	—	—	700,000	44	13,000	—

a magánosok vastelepei	vaskó-termelés	üzletben vol olvasztók	nyersvas-termelés	a nyújtott vasárúk mennyisége	elfogyasztott barnaszén	elfogyasztott fa	elfogyasztott faszén	a munkások száma	a munkások keresete	a helybéli fuvarosok keresete					
	bécsi mázsa								bécsi mázsa			b.köb öl	köb láb	forint	
Chisnovoda	19,570	2	12,664	—	—	—	206,000	179	35,000	13,600					
Berzété .	55,310	1	16,997	—	—	—	114,665	40	30,000	14,000					
Csetnek, Madarász .	54,512	1	18,275	—	—	—	166,446	120	17,532	13,761					
Szinna (Béla) Vilmoskohó	9,530	1	1,733	31,041	—	3,627	130,544	164	24,519	20,284					
Hámor .	18,234	1	9,730	1,005	—	—	192,606	182	17,687	11,188					
Jakobs O.	28,230														
Matilda-kohó	—	—	—	5,250	—	—	94,066	100	18,164	4,001					
Hradek, Albrecht főhg	103,458	1	53,493	4,437	—	231	996,324	183	40,955	88,751					
Kurcsin, b.Palochay .	—	—	—	3,066	—	—	99,690	25	2,691	697					
Lucska .	96,751	1	29,662	—	—	—	240,816	98	25,012	17,268					
Miszlóka .	5,975	1	2,116	2,062	—	78	48,885	47	4,690	1,910					
Concordia, Tischler és t., Szepes	—	—	—	11,269	—	—	185,110	26	6,517	1,514					
Jászó . .	—	1	—	16,217	—	793	65,656	21	2,421	4,382					
Busócz .	—	—	—	5,548	—	—	98,024	26	4,654	2,915					
N. Kemencze, Andrássy gfné	—	—	—	1,437	—	—	34,488	16	2,167	2,915					
Podhora, Czékus család	81,300	1	27,820	—	—	—	230,814	60	12,499	28,916					
Avas-Mojzesf. Ürményi J.	12,313	1	2,235	2,009	—	—	81,082	61	5,340	2,450					
összesen	2,586,152	42	882,050	324,935	500,790	8,941	12,976,940	5,017	1,036,084	947,555					
Kincstári vastelepek:															
Rhónicz .	308,697	6	171,455	178,340	—	15,080	2,374,995	1,800	263,694	154,480					
Diósgyőr .	22,965	1	11,581	5,259	—	—	349,540	60	7,271	7,452					
Fejérpatak	46,953	1	6,693	7,231	—	—	241,224	220	44,621	6,200					
Együtt	378,615	8	189,729	190,830	—	15,080	2,965,759	2,080	315,586	168,182					
Mária-kohó, Mensdorfer	—	—	12,384	—	—	—	—	—	—	—					
Szalócz .	—	—	29,924	—	—	—	—	—	—	—					
Óvíz . . .	—	—	11,247	—	—	—	—	—	—	—					
Vagendrüsszel Merény .	—	—	20,496	—	—	—	—	—	—	—					
Felső-Remete, gr-Sztáray	—	—	3,324	—	—	—	—	—	—	—					
Főösszeg	2,964,767	50	1,149,154	515,765	500,790	24,021	15,942,699	7,097	1,851,670	1,115,687					

STATISZTIKAI ÉS NEMZETGAZDASÁGI
KÖZLEMÉNYEK.

A HAZAI ÁLLAPOTOK ISMERETÉNEK

ELŐMOZDÍTÁSÁRA

KIADJA

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
STATISZTIKAI BIZOTTSÁGA.

SZERKESZTI

HUNFALVY JÁNOS.

NEGYEDIK KÖTET.

II. FÜZET.

Ára 1 ft.

PESTEN,

EGGENBERGER FERDINÁND MAGY. AKAD. KÖNYVÁRUSNÁL.

MDCCCLXVIII.

VIII.

A VASPÁLYÁK BEFOLYASARÓL A NÉPESEDÉSRE.

Dr. Barsi Józseftől.

Az emberiség haladásának azon aránylag új eszköze, melynek neve vaspálya, oly nagyszerű forradalmat van hivatva végrehajtani az emberi érdekek összes ágaiban, s e hivatásának némely előrehaladottabb országokban működésének néhány rövid évtizede alatt oly serényen meg is felelt már, hogy hatása eredményeit, melyek a gyakorlati élet embere előtt kézzelfoghatók, az elmélet embere sem kicsinyelheti többé. Ezen eredmények nem mindenütt egyaránt szembetűnők ugyan, de mindenütt tagadhatatlanok, még nálunk is, habár hazánk és Ausztria viszonyai a legújabb időkig nemcsak a gyakorlati élet minden térein, hanem az elmélet minden ágaira nézve is oly mostohák, zsibbasztók és meddők voltak, hogy a nálunk eddig létre jött vaspályák egyfelől nem fejtették ki teljes mértékben azt a munkásságot, melyet más országok vaspályáinál tapasztalunk, másfelől nem volt mód e munkásság minden oldalú hatásait úgy, mint kívánatos volna, hiteles és dűnthesetlen számadatokkal kifejezni, összeállítani, s így kifejezve és összeállítva, magasabb szemléletek anyagává, illetőleg alapjává tenni.

Az ember mozgalom minden terén újabban nálunk is teljesen megnyíltak a korlátok, s e tény remélnünk engedi, hogy a mit államférfiú, nemzetgazda, bölcsész és általában honunk jövőjét szíven hordozó minden értelmes hazafi első szükségnek vall, t. i. a helyes és minél teljesebb önismeretet

előmozdító mindennemű hiteles adatoknak gondos gyűjtése, lelkiismeretes összeállítása és szakavatott közzététele, ezentúl nem csak lehetséges, hanem a kormány és nemzet összeható buzgóságánál fogva, termékeny valósággá is leend.

Addig is azonban, míg e jogosult reményünk teljesülhetend, legyen szabad a vaspályák befolyásáról emberi nemünk minden rendű érdekeire, és ezeknek sorában a népesezésre is, röviden értekeznünk, oly férfiú munkájára támaszkodva, kinek mint az éjszak-amerikai Egyesült Államok rotterdami consulának e téren a legbővebb és legpontosabb adattár áll vala rendelkezésére, s ki, sorba fogván a most nevezett Unio államait, egyenként végig megy rajtok, a régibeket az első népszámlálás, vagyis 1790 óta, az újabbakat azon év óta, melyben egyenjogu társakul az Unióba felvétettek, évtizedről évtizedre a legaprólékosabb statisztikai vizsgálat és egybevetés tárgyává tevén, míg végre, a columbiai területtől kezdve valamennyin keresztül hatolván Louisianáig, az így nyert részletes adatok összegezése után oly teljes, oly örvendetes és oly tanulságos képet mutat fel az olvasónak, mely az emberiség minden barátját a jövőre nézve a legszebb reményekre jogosítja.*)

Lássuk már néhány híven utánzott fővonásban ama képnek összevont másolatát, mely irányadóul fog szolgálhatni nemcsak vaspálya-rendszerünk kijavítása és tovább fejlesztése ép oly sürgetős mint nehéz munkájában, hanem, a mi sokkal fontosabb, irányadóul fog szolgálhatni egyszersmind ama remények alapos- vagy alaptalansága megítélésében is, melyekkel minden hazafi, ki nem véve a leginkább „aggódókat“ sem, sokszor öntudatlanul bár a jövőbe tekint.

Az éjszakamerikai Egyesült Államok, ide nem számítva a jelen évben az Orosztól és Dániától készpénzért az Uniónak átengedett területet és szigeteket, — az éjszaki szél. 24°

*) Az itt alapul szolgáló munka czime: „Das Gesetz der Bevölkerung und die Eisenbahnen stb. von Dr. Georg Eduard Wiss stb. Berlin, Herbíg, 1867. VII. 463. I. és egy térkép.

20' — 49°00', a nyugati hossz. 66° 48' — 124° 32' közt nyulván el, 3.001,002 mfdnyi területet ölelnek magukba. *)

E terület lakott részein az első népszámlálás 1790-ben hajtatott végre, s azóta tíz évről tíz évre ismételtetvén, a következő kis táblán adjuk a számba vett népesség főösszegeit.

I. A népszám emelkedése tíz éves szakaszkban :

A számlálás éve	1790	1800	1810	1820	1830	1840	1850	1860
Összes népszám	3.929,827	5.305,025	7.239,814	9.638,131	12.566,020	17.069,453	23.191,876	31.443,322
Mezei kerületeké	3.709,999	4.917,169	6.614,618	8.816,832	11.571,002	15.094,977	19.437,898	25.695,242
Városi lakosságé	219,828	388,756	625,136	821,300	1.295,018	2.034,476	3.753,978	5.748,080

A népesedés hatalmas szaporodását e kis táblán első pillanatra is mindenki látja ugyan, de világosabb áttekinthetőség végett ide igtatunk még egyet, mely e szaporodást százalékokban kifejezve tünteti szemünk elé.

II. A népszám emelkedése százalékokban kifejezve :

Tizedes évszakasz	1790től 1800ig	1800től 1810ig	1810től 1820ig	1820től 1830ig	1830től 1840ig	1840től 1850ig	1850től 1860ig
Össz. népszám	+35.01	+36.45	+33.13	+33.49	+32.67	+38.87	+35.59
Mezei } lakos-	+32.54	+34.52	+33.30	+31.23	+29.93	+29.33	+32.20
Városi } ság	+76.84	+60.80	+31.22	+57.68	+57.10	+84.51	+53.12

*) Egyszer mindenkorra megjegyezzük itt, hogy az Unióban mindenütt és mindenben az angol mértékrendszer érvényes, kivéve a pénzt.

Az itt adott számokat czáfolthatatlan bizonyságául vehetjük bizvást azon általános jóllétnek, mely az Unióban honos, mert e nélkül a népszám szaporodásának százaléakai nem szoktak ily magasra emelkedni, sem ily tartós állandóságban megmaradni.

Ezen általános jóllétnek az Egyesült Államokban nem egy forrása van ugyan, sem egyetlen tényezője, s kétség kívül hiba volna egyedül a vaspályák befolyásának tulajdonítanunk azt. Ily források és tényezők létezését és jótékony hatását nem tagadva, fő figyelmünk föltett célunkhoz képest még is a vaspályákra tapad, s ennél fogva szükségessé vált még egy kis táblát igtatnunk ide, mely a forgalomnak átadott vaspályák hosszát mutatja, a mint azok évtizedenként megnyitak.

III. A vaspályák mérföld száma évtizedek szerint:

1828-ban három mfd	1830-ban 41 mfd	1840-ben 2,197 mfd	1850-ben 8,590 mfd	1860-ban 30,794 mfd

Vegyük olőször fontolóra a II. kis táblát, s minden esetre gondolkodóba ejtend látnunk, hogy az Unio népessége csaknem egyenletes arányban szaporodott, melynek legmagasabb kifejezése az 1800 és 1810 közti évekre esik, és 36.45 %-t mutat, legalsó kifejezése ellenben, t. i. 32.67% 1830 és 1840 közt fordul elő. 1840 után ismét emelkedik s 1850-ben 35.87%-t tesz, azontúl pedig gyengén alább száll s 1860-ban 35.59%-ra jut.

Legyen egy úttal szabad már itt figyelmeztetnünk a különbségre, melyet növekedésök százalékaiban a mezei kerületek és a városi lakosság számai mutatnak. A mezei lakosság növekedési százaléka 1800 és 1810 közt nyeri legmagasabb kifejezését, 34.52%. Onnan túl folytonosan alább száll 1850-ig, mikor csak 29.33% tesz, de innen túl ismét emelkedik s 1860-ban közel jut azon kifejezéshez, melyben 1790-ben láttuk, a nélkül, hogy azt egészen elérné.

A városi lakosság növekedési százaléka ellenben 1790-től fogva hanyatló irányt mutat 1820-ig, mikor 31.22% esik. Onnan gyorsan és fokozatosan emelkedik 1850-ig, hol 84.51

$\frac{1}{10}$ -ig ér, s csak 1850 és 1860 közt kezd rendes mértékére szállani, mint a kiáradt folyam rendes medrébe.

Mindent mindenbe véve, a két kis táblából általános, rendszeres és csaknem egyenletes emelkedését látjuk az Unio népesedésének, oly különböző időkben és művelődési viszonyok közt, milyeneket Amerika 1790-től 1860-ig látott, a háború és béke rombolásai és áldásai, a természet, éghajlat és talaj majd kedvező, majd ellenséges, de mindenkor hatalmas befolyásai alatt, annyi zivatar, járvány és ragály mellett és annak daczára, hogy az új telepedők élete a lakatlan pusztákon épen oly védtelenül van alávetve minden sanyaruságnak és veszélynek, mint van alávetve a hirtelen felgazdagodott városok lakója az elpuhultság nemzedékgyilkos csábjainak.

Malthus az emberi nem rendes évi szaporodását 4 százalékosnak vette, s ha ez állna, a népesség száma 10 éves szakaszonként 40 százalékkal fogna emelkedni. Az amerikai Unióban a népesség növekedése nem igazolja e magas számot, mert a kimutatott s 70 évre terjedő korszakban egy évtizedes szakasz sem érte el a 40 százalékot, középszámnak pedig 34.60 $\frac{1}{10}$ -ot kapunk.

„Ez sem a rendes szaporodás eredménye,“ — mondhatná valaki, — „miután tudjuk, hogy a feketék nyilvános behurczoltatása nem oly régen, az alattomos teljesen tehát soha sem szünt meg, legalább 1860-ig nem; a fehérek beköltözése pedig a föld minden részeiből, de kivált Irlandból és a német birodalomból kisebb nagyobb mértékben folytonos, és, keveset mondva, évről évre tetemes.“

A feketék nyilvános és alattomos behurczoltatását, valamint a fehérek folytonos és tetemes beköltözését szerzőnk sem vonja kétségbe, de figyelmeztet, hogy a népesedés e két mellék forrása a közlött táblácskák első tizedeiben inkább tehetett volna számot, mikor a megtelepedett népesség összege négy és hét millió közelében lebegett, mint az újabb évtizedekben, mikor annak száma tizenhét millióról harmincegyre növekedett. A számviszonyt azonban a beköltözés akkor sem módosította érezhetőleg, mert ismeretes tény, hogy ama beköltözöttek legnagyobb része a még műveletlen vadon-

ban a gyilkosul változékony éghajlat, a kemény munka és szokatlan sanyaruságok, nyavalyák és folytonos veszélyek súlya alatt martalékul esett kora halálnak és elpusztulásnak. Sőt a statisztika Uj-Yorkban még az újabb időkben is kimutatta, hogy a halandóság a városban a jövevények gyermekel közt oly rémséges, hogy a beköltözöttek a szó szoros értelmében kihalnának, ha magokra hagyatva ők képeznék egyesegyedül a város lakosságát. „A honkeresők sorsa általában,“ — úgymond szerzőnk, — „az Egyesült Államok éghajlatát és életét a rájuk nézve szokatlan érdek-surlódást, s az új hon-szerzés nehézségeit tekintve — valóságos spártai fürdőként fogadja az idegent, melyből csak a legizmosabbak s a legszivós idegűek kelnek ki romlás nélkül.“

Ámde mellőzzük ezeket mind, s ne legyünk tekintettel csak a számokra, melyeket fenn közlénk s melyeket más hitteles forrásokból azonnal idézendünk. 1820-ban az összes népesség 9.638,131 lélek. A beköltözöttek számát 1790 óta 1820-ig *Fischer* 230,000 fejre becsüli, a behurczolt feketék számát ugyanazon időben *Macpherson* (*Annals of Commerce*-ben) 30, — 40,000-re. Tegyük ezek szerint az önkéntes és erőszakolt beköltözést 1820-ig 270,000 fejre, s azonnal látni fogjuk, hogy e szám ott, hol a népesség 3.929,827-ről 9.638,131-re nőtt, nem sokat jelent.

„Ezt meg lehet engedni“, — mondja ellenfelünk, — „de hogyan állnak a számviszonyok 1820-tól 1840-ig és onnan 1860-ig?“

Hogy e dologban tisztán lássunk, menjünk vissza 1790-re. Ezen évtől 1800-ig a népesség szaporodása 35.87%-ot tesz, a beköltözöttek száma pedig csak 50,000. 1800-tól 1810-ig a szaporodás 36.45%, a beköltözöttek száma 70,000-rel nőtt. 1810-től 1820-ig a szaporodás csak 33.13%, noha a beköltözés már 110,000-rel nagyobb. Itt tehát a szaporodás százaléka a nagyobb beköltözés daczára hanyatlást mutat, mely tart egész 1840-ig, vagyis azon korszakig, melyben a vaspályák által élnékitett forgalom s megtermékenyített ipar a szaporodás százalékat ismét 35.87-re rugtatta. S vajjon mekkora volt a beköltözés 1840-től 1850-ig? 1.713,251 fej, holott ama tíz év alatt a népesség száma 23.191,876-ra nőtt. Általában lehet mondani, ha a be-

költözés a rendes szaporodás százalékára némi érezhetőbb befolyást gyakorolna, ennek az 1850 és 1860 közti évtizedben kelle-ne feltűnnie, mert e tíz év alatt a beköltözöttek száma 2.598,214 lelket tőn, s ime a szaporodási százalék épen e tizedben nemcsak nem nagyobb a közvetlenül előtte letűnt tizedénél, de sőt érezhetőleg kisebb, t. i. 35.59. De különben is, hola népesség 23.191,876-ról 31.443,322-re növekszik, e növekedést nem lehet egyedül a beköltözöttek harmadfél milliójának tulajdonítani, vagy ha igen, ez is mutatja, mily hatalmas lendületet kölcsönöz a vaspálya a népesedésnek még nemzetközi viszonyokban is.

Az Unio népességének rendes szaporodását fennebb 34.60%-ban láttuk kifejezve. E rendes mértéken két ízben emelkedik túl a szaporodás, úgymint 1790-től 1810-ig, és 1840-től 1860-ig, míg ellenben 1810-től 1840-ig hanyatló irányt követ annak daczára, hogy a beköltözés amott nem volt aránylag annyival nagyobb, itt nem annyival kisebb; miből világos, hogy a szaporodási arány a beköltözéssel nincs állandó viszonyban.

Az első emelkedést, mely 1790-től 1810-ig mutatkozott annak tulajdonítja szerzőnk, hogy épen ama korszakba esik a legélénkebb államalakulás, mikor t. i. azelőtt vadon területek előbb úgynevezett territoriummá, utóbb, mihelyt az Unio alkotmánya által megkivánt 60,000 főnyi népességet ki tudták mutatni, megannyi államokká lettek s mint egyenjogú társak vétettek fel a szabad államok egyesületébe. A második emelkedés okát ellenben a forgalom ama nevezetes megkönynyebbülésében látja, melyet a csatornák és vasutak rendszerének következetesen erélyes kifejtésével megteremtett magának az Unio lakossága.

Mi az államalakulást illeti, minden szó fölösleges annak megmutatására, hogy a kedélynyugalom, melyet a személy és vagyoni jogok állami biztosítására nyújt, s a békés verseny, melyre a szorosabb mind politikai mind nemzetgazdasági szövetkezés régibb és fejlettebb műveltségű államokkal ösztönöz s mintegy kényszerít, nem folyhatnak be a termelésre másképen, mint serkentőleg és fokozólag. Már pedig a hol új termelésnek jutalmazó tér nyílik, ott nemcsak a helybeliek érzik meg az új ösztön ingerét, nem csak ők engedelmeskednek ha-

tásának, nem csak ők termelnek bővebben és szaporodnak vitorábban s erőteljesebben, hanem a régibb államokban felgyült erő és tökefölösleg is könnyen indítatva érzi magát oda tódulni az úgy szólván szűz földre, s mind azok, kik régi honukban politikai, vallásbeli, társadalmi vagy gazdasági okoknál fogva megnyugodni nem tudnak, vagy kiket a tágabb tér több nyereséggel kecsegtet, igen könnyen engednek a császnak, mely az új hon felől nagyobb megelégedés alakjában kacsintgat feléjük. Ezeknek odább költözésével azonban hült helyeik nem soká maradnak üresek, miről bizonyosságot szolgáltat azon tünemény, hogy a népesség aránya nem fogy a kiköltözöttek aránya szerint.

Ily be- és át-özönlésnek tanúi voltak az Egyesült-Államok régiben, mikor megindult az áramlás Európából a megszilárdult első tizenhárom állam földére, azután pedig az Unio keleti vidékéről a mesés távolságu nyugati vidékek felé; s ha nem az összes államok egyesülését tartanók szemünk előtt, ha szabad volna bocsátkoznunk az egyes államok élettörténetébe, minden állításunk mellett hiteles számadatokkal léphetnénk fel bizonyítékul.

Az új államalakulással párhuzamban járt az említett első emelkedés korszakában a Mississippii folyamvidékének fokenkénti megvédése az áradások ellen, és szintoly fokenkénti megtelepítése és népesítése. Minden mérföldnyi töltés, mely a hatalmas folyam árjai ellen megvédte partjai vidékét, gazdag mezőséget biztosított sok ezernyi tanya és telep számára. Minden ilyen töltés készítésénél két főtékintet vezérli a telepedőket: a mező sükeres és állandó megvédése a folyam vize ellen, és egyenes vízi közlekedés biztosítása az új telep számára mind le- mind felfelé. Így fejlődött néhány évtized alatt a gazdag élet, mely a Mississippii keleti és nyugati partjain már is oly kövér számokban leli kifejezését, de mely fölötte csak a rabszolgaság sötét és áldástalan éjjelének megszünte után kelend fel szebb korának hajnalcsillaga.

Míg azonban a „vizek atyjának“ beszorítása természetvédő és forgalmat biztosító töltések közé inkább mezei tanyák és telepek alakítására indította az oda áramló népet, addig s még inkább ujabbán a gazdag arany és ezüst telérek

felfödözése Kaliforniában és a „Sziklás hegyek“ vidékén, Vancouver szigetétől kezdve le egészen Sonoráig, inkább városok gyors alakulására szolgált alkalmul, melyek körül azután jóval lassabb léptekkel foglalt helyet a földmivelés és a mezőség betelepítése.

Hogy részrehajlók ne legyünk, még egy csekélységet kell említenünk, mely az Unio délibb vidékeinek népesedési viszonyaira roppant befolyással volt. E csekélység egy fekete ember szerencsés találmánya, a „Cotton gin“, vagy is az a gép, mely a gyapot-termelés egyik legfárasztóbb műveletét, a gyapot magvak elkülönítését a gyapjától gyorsan és könnyen eszközli. Ez a gyapot-termelést hihetetlen arányokban fejleszté, úgy hogy az rövid idő alatt háromszorosra nőtt. Nem vélünk ennél fogva tévedni, midőn a mezei népesség aránylag nagyobb szaporodását 1830 és 1840 közt, kivált a déli államokban nagy részt a Cotton ginnek tulajdonítjuk.

Vége nem kis mértékben befolytak a népességnek a rendesenél magasabb szaporodására a hajózható csatornák, melyek kivált az 1838 és 1840 közötti években éreztették lendítő hatásukat a közlekedés könnyítésére, minthogy általuk tavak, folyamok és tengerek összeköttetvén, a személy- és teher szállító hajók és bárkák sok ezrei az atlanti tenger éjszakai partjai és mexicói öböl közt az Unio belföldén át vehették útjukat.

De míg a Mississippi téreinek megtelepítése a töltések terjedésétől függ; míg a nemes fémnek, névszerint a gazdag arany- és ezüst telérek kiaknázása csak némely területek természeti adományaihoz vala kötve; míg a „Cotton gin“ a termelésnek csak egyik ágára hatott első sorban élénkítőleg; míg a csatornák összes rendszere inkább csak egyes vidékek földrajzi és egyéb természeti viszonyaikoz csatlakozik a már meglévő vízi utak kiegészítője gyanánt: addig a vaspálya az amerikai Unio területén akadályt nem ismer, s magával viszi a munkakedvet, sőt némileg a munkakényszert, nem ugyan korbács és pácza alakjában, hanem az által, hogy félrelökéssel vagy elgázolással fenyegeti a bámészt, ki útjába állni merne, s hátrahagyással, teljes mellőzéssel azt, ki az általa nyújtott alkalommal élni vagy nem akar vagy nem tud.

Az Uniónak előttünk fekvő térképén, az éjszak felől délnek huzódó nagy vonalakat, valamint az egyes államok mindenirányu kisebb pályáit mellőzve, csak arra figyelmeztetünk, hogy keletről nyugatra az atlanti tengertől és az éjszaki oldalon elterülő tavaktól a csendes oceánig, illetőleg a kaliforniai öböl, már öt vonal van részint közel befejezettséghez, részint munkában, részint tervben. A legelső „nemzeti közti csendes tengeri vonal“ a „Felső tó“ partjait köti össze az éjsz. szél. 56° táján Amerika azon partvidékével, melyet az Unio a jelen évben pénzen váltott meg az Orosztól. A második, mint „éjszaki csendes tengeri vonal“ a Michigan tavánál indul, s Walla-Walla erődnél Columbia folyamhoz vezet az éjsz. szél. 46° alatt. A harmadik „központi vonal“ neve alatt Uj-York és San Francisco városok közt szeli át majdnem nyilírányosan az Unio területét. A negyedik, mint „déli vonal“ a Chesapeake öblöt van hivatva összekötni Kalifornia öblével. Az ötödik végre a déli államok földén futand végig, Wilmingtonnál indulva, Montgomeryt, Jacksont, Austint és Chihuahuát érintve, s Quaymasnál, szintén a kaliforniai öböl mellett, érendi végét.

A vaspálya végleges hatásáról az emberi nem összes viszonyaira szólni még ma korán volna. Eddigi hatásaiból annyi bizonyos, hogy az ember összes tehetségeire termékenyítőleg, mondhatnók villanyozólag hat. Első sorban mindenütt a föld termékei és a természetök állván, a vaspálya azáltal, hogy a természetöket vagy terménygyűjtöket kivált a kezdetben rendkívüli erőfeszítésre serkenti, kétféleképen foly be a termelésre, úgymint a már létező iparágak forgalmát fokozva, és újabbak meghonosítására buzdítva, sok esetben csaknem kényszerítve; s ha földművelő országban a serkentett ipart mindenek előtt a mezői gazdaság terményeinek szaporítására látjuk irányulni, ezt nyomban követi sok oly iparágnek meghonosulása és felvirulása, melyek a vaspályák által biztosan, gyorsan, rendesen és olcsón nyerik az előbb nélkülözött nyers vagy félkészítésű anyagot egyfelől, a munkásoknak szükséges élelmi szereket és szerszámokat másfelől, s

harmadfelől azt, a mi mindennek rugója, biztos és jutalmazó keletet a készítménynek.

Mennyire hat a szállítás olcsósága némely árucikknek forgalmi értékére, a következő táblából lehet látni, mely a földművelő középállamok két főterményének, a búzának és tengerinek, forgalmi értékét mutatja először a fogyasztás piacán, azután pedig 10—10 mfdnyi távolságban tőle, a szerint a mint tonna számra mfdenként közönséges országuton 15 cent-ért, vagy pedig vaspályán 1,5 cent-ért szállítatik.

Egy-egy ionna értéke	Egy-egy tonna szállítása kerül							
	vaspályán				közönséges országúton			
	Búza		Tengeri		Búza		Tengeri	
	Doll.	Cent.	Doll.	Cent.	Doll.	Cent.	Doll.	Cent.
A piacon	49	50	24	75	49	50	24	75
A piactól 10 mfdre	49	35	24	60	48	—	23	25
" 20 "	49	20	24	45	40	50	21	75
" 30 "	49	5	24	30	45	—	20	25
" 40 "	48	90	24	15	43	50	18	75
" 50 "	48	75	24	—	42	—	17	25
" 60 "	48	60	23	85	40	50	15	75
" 70 "	48	45	23	70	39	—	14	25
" 80 "	48	30	23	55	37	50	12	75
" 90 "	48	15	23	46	36	—	11	25
" 100 "	48	—	23	25	34	50	9	75
" 110 "	47	85	23	10	33	—	8	25
" 120 "	47	70	22	95	31	50	6	75
" 130 "	47	55	22	80	30	—	5	25
" 140 "	47	40	22	65	28	50	3	75
" 150 "	47	25	22	50	27	—	2	25
" 160 "	47	10	22	30	25	50	—	75
" 170 "	46	95	22	20	24	—	—	—
" 180 "	46	80	22	5	22	50	—	—
" 190 "	46	65	21	90	21	—	—	—
" 200 "	46	50	21	75	19	50	—	—
" 210 "	46	35	21	60	18	—	—	—
" 220 "	46	20	21	45	16	50	—	—
" 230 "	46	5	21	30	15	—	—	—
" 240 "	45	90	21	15	13	50	—	—
" 250 "	45	75	21	—	12	—	—	—
" 260 "	45	60	20	85	10	50	—	—
" 270 "	45	45	20	70	9	—	—	—
" 280 "	45	30	20	55	7	50	—	—
" 290 "	45	15	20	40	6	—	—	—
" 300 "	45	—	20	25	4	50	—	—
" 310 "	44	85	20	10	3	—	—	—
" 320 "	44	70	19	95	1	50	—	—
" 330 "	44	55	19	80	—	—	—	—

Fajértéke a búzának és tengerinek mindig ugyanaz marad, bár hol legyen is lerakva, de forgalmi értéke változik nem csak a kínálat és kereslet piaczi törvénye szerint, hanem azon eszközök tulajdonai szerint is, melyek a szállításhoz alkalmazhatók s a kínálat és kereslet közt közvetítő szerepet játszanak. Nem figyelünk most a szállítási idők pontos megtartására, nem a gyorsaságra, melylyel a vaspálya kínálkozik, csak olcsóságára vagyunk tekintettel, s az erre támaszkodó fennebbi tábla elég világosan mutatja, közönséges országuton szállítatván piacra a búza, hol értéke tonna számra 49 doll. 50 cent, ha birtokosa eladja, annál kevesebb marad meg a bevett összegből az eladó számára, minél továbbra volt kénytelen azt szállítani, mi annyira lepad, hogy 330 mfdnyi távolságu piacon az egész bevételt a szállítási költség nyeli el; a tengeri ára már a 170 mfd távolságu piacon sem győzi a szállítás költségét; míg ellenben vaspályán szállítva a búza tonnájáért 330 mfd távolságu piacon még mindig 44 doll. 55 cent. értéket kap az eladó, a tengeri tonnájáért pedig 19 doll. 80 cent. a szállítási költségen fölül.

De ugyanazon arányban, melyben a piacra szállított búza vagy tengeri értékét a vaspálya kiméli, a közönséges országút hamar felemészti, emelkedik vagy pang azon földek értéke is, melyeken a búza vagy tengeri termelt a szerint, a mint vaspálya vagy országút, vagy egyik sem vonul el a magtár közelében. A föld értékével egy úttal emelkedik a munka értéke, ezzel pedig a munkás nép keresete, s ezen értelemben mondhatni, hogy a vaspálya tényleg annyit jelent, mint a nép közvetlen gazdagodását, és a szállítási költségek megkíméléséből gyűlő megtakarítások összege jóval meghaladja a vaspályák építésére fordított milliókat.

Ezek után nem lesz nehéz megtalálni a kapcsolatot, mely a népesedés emelkedésének magas százalékaival és az előállított vaspályák mfdjeinek számai közt kis tábláinkon mutatkozik. Mert ismeretes tény, hogy a népesedés törvénye, akár a szaporodás arányának gyorsabb vagy lassabb emelkedését vagy éppen hanyatlását, akár a népesség eloszlását mezei és városi községek között vegyük számba, lényegesen és, egyenlő politikai és társadalmi viszonyok közt, csaknem egyedül a ter-

meléstől függ, minthogy a népesség, nagyban véve, soha sem mehet magasabb számra, mint az eltartására szükséges termelés, a forgalmat is bele értve, engedi. E szerint minden, mi a termelést fokozza, végeredményében magasabbra emeli egyszerűs mind a népesedés számát, mert az életösztön folytonosan munkás; mihelyt a megélhetés feltételei nem hiányzanak, azonnal hatalmasan kezd nyilatkozni, s a mint a megélhetés feltételei a fokozódott termelés következtében mezei vagy városi községekben inkább szaporodnak, a szerint szaporodik nagyobb arányokban majd ama majd eme községek népessége.

Ezen egyszerű törvény megfejt minden talányt, mely különben rendes viszonyok közt, valamely adott területen a mezei és városi községek népesedési mozgalmaira nézve netalán fölmerülhet.

A termelés első és nélkülözhetetlen föltételét fennebb a rendezett államviszonyok, a jogbiztosság megszilárdulásában láttuk. E nélkül ingatag minden, e nélkül a zarándokbotot, védőfegyvert soha sem teheti le nyugton kezéből a zaklatott halandó s nem cserélheti fel huzamosan sem ekével sem más alsó vagy felső rendű szerszámmal.

E nélkül nem lehet tartós társulatokat vagy egyesületeket alkotni bármi célra; e nélkül nem lehet folyamatokat szabályozni és csatornákra szedni, nem lehet bányászatot és kohászatot nyugalommal üzni, annál kevésbé magasabb rendű közlekedési eszközökre s világkereskedésre gondolni; e nélkül elesik a termelés főrugója, a jutányos és még is jövedelmező, mert mindenkor biztosított piac, mind a kölcsönös megélhetés jogszerű s ennél fogva természetes alakja.

Lehet ugyan megélni piacz nélkül is, de akkor munkamegosztásról, a magasabb haladás ezen életfeltételéről szó sem lehet, mert a kik piacz nélkül akarnak megélni, csak úgy élhetnek meg; ha magok természetnek és elkészítenek mindent, a mi megélhetésükre szükséges, mely állapotból azonban az indiánok s nálunk a cigányok is már régen kinöttek.

A személy- és vagyon biztosság elérése, s rendezett viszonyok megszilárdulása előtt, az élet bárhol e földön csak

nyomorteljes pangás, s a föld legbájosabb zuga sem egyéb mint a siralom völgye.

Ez értelemben nem állhatom, hogy ne igtassak ide néhány sort szerzőnk munkájából szószerinti fordításban, hogy lássuk, mely társaságban és színben mutatta be hazánkat még a jelen év elején a külföldnek.

„Orosz és török földön,“ — úgymond, — „Magyarországban és az Egyesült Államok indián területein, vagyis oly országokban, hol a többnyire termékeny talaj roppant nagyságához képest a népesség aránylag legkisebb számát találhatni, ennek is legnagyobb része nyomorban él, a gyermekek fele elhal, az éhség gyakran ezreket, sőt olykor egész törzseket ragad el, míg más, néppel telt iparos országokban, milyenek a Németbirodalom, Nagybritannia, Belgium stb. az éhség ismeretlen, vagy legfőlebb helyi s ennél fogva könnyen elűzhető tüneményként jelenik meg, s általános jóllét mellett a halandóság aránya az élőkhoz is legkisebb.“

Ime, mily társaságban említettik meg Árpád apánk közel ezer éves birodalma, első királyunk közel kilencszáz éves országa! s mi a jogbiztosságot illeti, ha közel négyszázados multunkat és alig múlt jelenünket tekintjük: vajjon helytelenül sorol-e oda az indián területek mellé?

„No de se baj, másként leszen ezután,
Szóval' tettel majd segítsünk a hazán,“

mely, miután jogi közéletének alapja megszilárdulásnak indult s magánjogi törvényei is korszerű javítást nyerendek, a gyors felvirulás minden föltételeivel földében és népében bőven meg van áldva; népünk vezérei pedig szívesen veendik néhány sorban e föltételek hatásának elemzését, a mint azok az amerikai Unio felvirágoztatására hatottak, míg végre még a rabszolgaság ép oly undok mint mételyes bűnétől is megszabadíták azt.

A népesedés alapfeltétele, mint láttuk, a fokonként terjedő és emelkedő termelés, ennek feltétele vagyis rugója a biztosított piac és meg nem háborított forgalom, segédeszköz mind a kettőhöz, termelés és forgalomhoz, az egyre tökéletesedő szerszám. Az őseredeti és természetes szerszám az ember keze, ezt követi a durva, — ezt a műszerszám, mint mű-

eszköz, mit egyik bölcsész nyelvészünk ész-kéznek magyarázott, s végre jó a gép, mint az ember helyettese, mint testet öltött emberi gondolat, melyet elmésen alkalmazott s ügyesen kiszámított más természeti erők mozgatnak.

Ugyan ilyen fokenkénti haladást mutat közegeiben a forgalom is. Ennek természetes eszköze a terhet odább vivő ember feje, válla, lába, keze. A teherhordó állat már nagy haladást jelent az emberi művelődés történetében. A szekér és hajó első durványai már a műút és hajózható csatorna csiráját foglalják magokban, a műút önként vaspályára vezeti a kutató elmét, a csatorna megszüli a gőzhajó eszméjét, ez a gőzmozdonyét. Hasonlót mondhatunk a piac adásvevését közvetítő és könnyítő szerekről, melyek részint értékmérőül, részint csereeszközül szolgálnak; de ezt bizvást mellőzzük.

Mihelyt a gőzmozdony működni kezd, a forgalom a jogbiztosság határai közt, hozzájárulván most már a távirtda is, teljes lendületet nyer és nyomában mindenütt megélnékül a termelés, szaporodik a népesség.

Minthogy az Unio némely új vaspályája még teljesen vadonat vidékeken vonul keresztül, ott legjobban lehet látni, mily gyorsan népesül meg az ős erdők tája fát vágó, hasító s fűrészelő, gyantát, juharczukrot stb. gyűjtő, vadat hajszólo telepítvényekkel, nyomukban a földmivelő, legszükségesebb iparos és a szatócs, e nélkülözhetetlen közbenjáró, kinek boltja, raktárai és könyve egy ideig egyedüli közegéül szolgál a megindult áru, — érték — és értesülés — cserének, mely a mellette elvonuló vaspálya segítségével hihetetlen távolságok közt mozgásban tartja az egyre duzzadó forgalmat, mely sokszor oly élénk, hogy némely darab vaspálya épen akkor jövedelmez legjobban, mikor még csak erdőtermékeket szállít, melyekért mindazt szállítja vissza a vadonban megtelepülők számára, a mi nekik új telepjeik berendezésére, új városaik felépítésére kell. Így támadnak mindenütt a vaspályák nyomában új telepek, új mezei tanyák, új városok; így nyerne a már létező városok roppant forgalmat, élénkséget és növekedést terjedelemben és népességben, melyből a műveltség magasabb foka önként következik.

Félig vadon, félig megtelepített államokban, milyenek

Jowa, Wiskonsin, Kansas stb. nem is keletkezik már új város, csak a vaspályák mentében; itt azonban nem csak újak keletkeznek, hanem a már létezők is gyorsan gyarapodnak. Mert a vaspálya először független a földirati viszonyoktól, másodsor független az évszak- és időjárástól; megkiméli a szállítási költség 900 százalékát, megkiméli a szállítás idejének 400—600 sőt több százalékát; ezek által hozzájárul a szállítás biztosságához, s mindezeknél fogva tágitja és biztosítja a piacot roppant arányban. Mind ezt különösen a városi népesség gyarapodására, e következő kis tábla mutatja.

A következő néhány város népessége volt:

	1800-ban.	1850-ben.
Uj-York külvárosaival . . .	63,000	700,000.
Boston	38,000	212,000.
Philadelphia	73,000	460,000.
Cincinnati	750	115,436.
Buffalo	—	42,260.
Oswego	—	12,205.
Albany	5,349	50,763.
Chicago	—	29,963.
St. Louis	—	77,860.

Ebből láthatni, hogy századunk első felében Uj-York népessége minden 16 év alatt kétszereződött; Bostoné minden $25\frac{1}{4}$ év alatt, Philadelpháié minden 20 év alatt, Cincinnatié minden $6\frac{1}{2}$, Albanyé 15, St. Louisé $9\frac{1}{2}$ év alatt. Ez roppant szaporódás, mely azonban még nagyobb arányokban halad, ha újabb évtizedeket veszünk szemügyre. Így például 1840-től 1850-ig némely város annyira nőtt, hogy ezeket az éveket véve alapul, Uj-York népessége 12 év alatt kétszereződne meg. Bostoné szintén 12 év alatt, Philadelpháié $12\frac{1}{2}$, Baltimoreé $13\frac{1}{2}$, Albanyé $16\frac{1}{2}$, Cincinnatié 6, St. Louisé 4, Buffalóé $8\frac{1}{2}$, Detroité 9, Clevelandé $6\frac{1}{2}$, Sanduskyé $5\frac{1}{2}$, Chicagóé 4, Milvaukieé $3\frac{1}{3}$, Toledoé 6, Osvegoé 8 év alatt.

S itt van helyén újra figyelmeztetnünk a vaspálya kétféle hatására, melyeknek egyike inkább helybeli, a másik

inkább általános, mely utóbbi már nemzetközi viszonyokban is érezteti átalakító befolyását.

A helybeli hatás mindenek előtt abban mutatkozik, hogy a termelés azon ágát, mely egy-egy vidéken különben is honos, hatályosan fejleszti. Így fejlett roppant arányban a buza- és marha-termelés a középállamokban, mint Illinois, Iowa stb.; a sózott hús- és boré Ohio-ban, a fémtermelés a „Sziklás hegyek” vidékén, adohányé Virginia-ban, Maryland és Kentuckyben, a gyapoté a déli államokban, a rizsé a két Karolinában, a hajógyártás az úgynevezett újangol államokban, Maryland és Viskonsinban, a vasé Pennsylvániában, a gyapot- és bőr-gyártmányoké az éjszaki államokban, a bortermelés, minthogy a venyige Amerikában bárhol is vadon terem, minden államban.

Általános hatása a vaspályának pedig abban nyilvánul, hogy általa valamennyi államban kivétel nélkül a városi termelés fokozódik, tehát a termelésnek épen azon ágai, melyek a munka mélyebbre ható megosztásában és az így előállított minél tökéletesebb munka-részleteknek magasb összeillesztésében gyökereznek. Ez, természetesen, ott mehet végbe legkönnyebben, hol több szakértelem, több kézi ügyesség, szóval több emberi és gépies erő, magasabb minták, tisztultabb ízlés és a jobb, magasabb munkát fizetni kész tőkék rendelkezésre állnak, s hol a munkaképes sokaság egyebet sem kíván, mint könnyen és biztosan szerezhető nyers anyagot, minél tökéletesb szerszámot, s minél jutalmazóbb kelendőséget, s mindezeket a vaspálya annál inkább siet kielégíteni, minél több hasznot vár maga is, melyet csak élénk forgalom ígérhet és adhat.

E hatása a vaspályának odáig terjed, hogy a tengertől vagy más vízi utaktól száz meg száz mfdnyire eső belföldi városok is felvirulnak, föltéve, hogy határukat vaspálya szeli; minél több annál jobb. Ellenben minden város, legyen bár határa bármi nagy, legyen bár a legtermékenyebb, kézművei a legkeresettebbek, kereskedése bármily virágzó, kikerülhetetlenül lassu sorvadásnak kell hogy induljon, ha bármi oknál fogva közeli vaspálya jótétéményét nélkülözni kénytelen.

Ezen általános hatás egyik eredménye tehát az, hogy az

Unió minden állama, még a leginkább belföldiek is, földművelésből csakhamar és ellenállhatatlanul iparállammá fejlődik, gazdasági ipara azonban, igen könnyen felfogható okok következtében, ugyanakkor nem csak nem hanyatlik, sőt inkább csak azáltal válik képessé, legszebb virágait hajtani, java gyümölcsseit érlelni.

Mindezen eredményeket összevonva látjuk, hogy a vas-pályák befolyása alatt a nagy városok mind tetemesen növekednek, a kisebbek, fejlett műiparu államokban, milyen például Uj-York és Massachusetts, szintén, s mindezeknek népessége tetemesen nagyobb arányban emelkedik, mint az őket környező mezei kerületeké; de ezeké szintén jobban gyarapodik, mint a távolabb fekvő telepeké. A kisebb városok ellenben a legtöbb államban sajátságos fordulaton esnek át; némelyik pang, más szemlátomást hanyatlik, míg mások hirtelen felgyarapodnak.

Van azonban a vaspályák hatásának még egy nevezetes eredménye, mely már most is szembeűnő, és ez abból áll, hogy az emberek nem csak mennyiségileg való szaporodására, hanem minőségileg való nemesítésére, magasabb erkölcsi fejlesztésére is van nevezetes befolyással, már csak az által is, hogy a viszonyt a városi lakosság és a mezei népesség számai közt érezhetőleg módosítja. Míg t. i. azelőtt a mezei népesség volt sokkal számosabb a városinál, a vaspályák korától fogva a városi lakosság száma oly mérvben emelkedik túlnyomólag, hogy ha ezt így folytatja, idő haladtával a városi lakosság számra is fölül fogja mulni a mezei lakosság összegét. Illinois államban például a mezei lakosság száma 1820—1840-ig úgy állt a városihoz, mint 1:31, 1840-től 1860-ig e viszony annyira módosult, hogy jelenleg úgy áll, mint 1:7, s ha ezt így folytatná, 1880-ban már úgy fogna állani, mint 15:1. Ez ugyan aligha fog ily mértékben való-súltni, mert a feltétel, mely erre kívántatnék, ha t. i. „így folytatná“, aligha fog teljesülhetni.

Az Unió városaiban a népesség leggyorsabban nőtt 1840—50-ig, mikor a vaspályák fővonalain megindult az erők élénk pezsgése, 1850-től 1860-ig e növekvés már kisebb, sőt az egész Uniót véve tekintetbe, 84 százalékról 53-ra száll alá,

holott a csatornaépítés korszakában és a vaspályák kezdetével 1820-tól 1840-ig 57-en tartotta magát. Ha az 1820 és 1840 közti éveket csatorna-korszaknak vesszük, melyben a városok népessége 31.22% -ról 57.68% -ra nőtt s utóbb 57.10% -ra szálla vissza; ha továbbá az 1840- és 1860 közti éveket vaspálya-korszaknak vesszük, melyben a városi népesség előbb 57.10% -ról 84.51% -ra emelkedett, s azután 53.12% -ra szálla alá, akkor a két tényezőnek befolyása a városi népesség szaporodására szemünk előtt fekszik, s azt mutatja, hogy ama nagy szállító művek alkotása különösen a városi ipar terén idézett elő nagy lendületet, mely nem maradhatott hatás nélkül a nép mennyiségére, de minőségére sem.

Szerzünk még más természeti törvénynek nyomát is fűrészzi, melyet egyelőre így vél kifejezhetni, hogy bizonyos adott területen minden ezer lakos után egy (angol) mfldnyi vasút látszik szükségesnek. Kifejtését azonban más alkalomra halasztja.

A vaspályák előnyeit támadó, sőt védelmi háborúban is a hatalmak rég belátták. Ámde a vaspálya főleg a béke műve és az emberi nem szoros igazságon és méltányosságon alapuló békés jövőjének előbb elkészítésében, azután pedig serény szolgáltatásban nagy szerepre van hivatva. A műveltségnek alig képzelhető magas fokát, és — a mi ennél is többet ér, — széles elterjedését joggal várhatni tőle. A városok hatalmi állása döntő súlyra fog növekedni általuk nem csak társadalmi, hanem politikai tekintetben is. A város ezerszeresen fogja visszaszolgáltatni értelmi segédeszközökben a mezőségnek azt, a mit tőle munkaerőben megvont. A közúti vaspályák, a vasút eszméjének ez ifjú nagyreményű sarja, máris új alakot kezd a városok környékének kölcsönözni, a mennyiben az ő segítségével a város lazabb övezetben bele kezd nőni a mezők virányaiba. A falu általa külvárossá lesz, s az egykori belváros minden kényelmei és élvezetei nyitva állandának előtte és megfordítva: A városi munkás nép nem lesz kénytelen családját a város drága lebújjaiban nyomorultan tengetni, mert munkára be- s munka után ki-járni nem lesz oly költséges és idő- erő-fogyasztó, hogy azt keresete mellett meg ne bírná. Mindezek által a rikító különbség mezei dur-

vaság és városi elpuhultság és egyfelől csenevész túlfínomodás, másfelől elsatnyító városi nyomor közt szelídülni fog, s végre a megsokasodott kölcsönös adás-vevés s más ezernyi anyagi és szellemi érintkezések által a műveltség új alakja támadand, melyben a városi élet szellemi gazdagsága több testi épséggel s üdébb kedélylyel, a mezsei élet edzettebb testi ereje több bensőséggel és rugalmasabb szellemmel járand. Társadalmi és közgazdasági életünk ezen átalakulása már teljes folyamatban van, s ennél fogva kötik le annyira ezen átalakulás tényezői minden ember figyelmét, ki a mindennapi kereset és mindennapi élvezetek köréből kiemelkedve néha néha szemlét tart azon viszony fölött, melyet az ember a természettel, s ennek két nagyszerű mérőjével, az idővel és térrel szemközt elfoglalva tart és elfoglalni készül. S e gondolatok fonalán, bár szívesen elismerjük, hogy egész mostani létünk gyökszálai az emberiség rég letűnt századaiba, sőt évezredeibe nyulnak vissza, ámde az élet magasabb alakulásait csak a jövő hozandja meg. Mert lelkünk mélyében ül a meggyőződés, melyet minden nap új meg új tények ezreivel támogat, hogy a magába visszatérő haszontalan kerengés soha sem az élet nagy törvénye, azon életé, mely még a mozgás és mindennapi forgalom önalkotta eszközeinek is oly varázshatalmat kölcsönöz, hogy a forgalmon kívül nem csak az emberek számának szaporítására, hanem a mint láttuk, az emberi magasabb műveltség fejlesztésére és terjesztésére is kiszámíthatatlanul jótékony befolyást gyakorolhassanak. Sokkal bizonyosabb az, hogy az élet nagy törvénye a terjeszkedés a végtelenbe, a haladás, a tökéletesedés előre alig sejthető irány- s irányban!

IX.

AZ OSZTRÁK BIRODALOM PÉNZÜGYI
VISZONYAI.

Gróf Bethlen Farkastól.

Mindig tanulságos valamely állam pénzügyi viszonyainak vizsgálata, kétszeresen érdekes ez most minálunk, midőn hazánk nemcsak politikai, de finanziaalis átalakulás küszöbén áll; mert minden átalakulás kulcsa a tényleges állás kiösmertében rejlik. Úgy vélem tehát, nem adok haszontalan munkát, ha hazánk 1864-dik és 1865-dik évi országos bevételeinek és kiadásainak kimutatását a tisztelt olvasó közönségnek bemutatom.

A közlemény adatait illetőleg bátor vagyok megjegyezni, hogy azok az 1867-dik évi nyáron Bécsben működött országos küldöttséggel közlött javított kimutatásokból vannak merítve.

A német-szláv és magyar birodalom

Folyó szám	Az országok nevei	N é p e s s é g	
		s z á m	a ^o / _o
1	Alsó-Ausztria . . .	1753,000	—
2	Felső-Ausztria . . .	919,000	—
3	Salzburg . . .	147,000	—
4	Stíria . . .	1.087,000	—
5	Karinthia . . .	342,000	—
6	Krain . . .	473,000	—
7	Tengerpart . . .	562,000	—
8	Tirol és Vorarlberg . .	876,000	—
9	Csehország . . .	5.107,000	—
10	Morva . . .	1,990,000	—
11	Silézia . . .	487,000	—
12	Galiczia . . .	5.102,000	—
13	Bukovina . . .	510,000	—
14	Dalmátország . . .	440,000	—
	Összesen . .	19.595,000	58 ⁸⁴⁴ / ₁₀₀₀
15	Magyarország . . .	10.684,000	—
16	Erdélyország . . .	2.074,000	—
17	Horvát és Slavonia . .	952,000	—
	Összesen . .	13.710,000	41 ¹⁶⁵ / ₁₀₀₀
	Főösszeg . .	33.305,000	—

J e g y z é s :

A népesedés a statisztikai központi bizottmánynak 1861 végéig tett számítása után van.

Az egész terület az 1865-dik évi statisztikai évkönyv után van feltéve.

A termő földek az 1—7, 9—11-dik és 14-dik folyó számoknál az 1867-ki kataszteri könyvek után.

A 8. 12. és 13. folyó számoknál, miután ezen tartományokban a végleges kataszter még nincs életbe léptetve, az adózás végotti felmérések után vannak felvéve.

A 15—17. folyó számoknál Magyarországra nézve az 1865-ki adó kivetés után, Horvát, Slavonia és Erdélynél az 1867-ki után van számítva.

népessége és területe.

Termő és terméketlen föld			Termő föld	
osztrák ☐ mértföld		%	osztrák ☐ mértföld	%
344	$\frac{49}{100}$	—	331	$\frac{87}{100}$
208	$\frac{47}{100}$	—	190	$\frac{10}{100}$
124	$\frac{52}{100}$	—	99	$\frac{9}{100}$
390	$\frac{19}{100}$	—	359	$\frac{18}{100}$
180	$\frac{26}{100}$	—	158	$\frac{56}{500}$
173	$\frac{57}{100}$	—	164	$\frac{57}{100}$
138	$\frac{82}{100}$	—	130	$\frac{62}{100}$
509	$\frac{62}{100}$	—	418	$\frac{59}{100}$
902	$\frac{85}{100}$	—	875	$\frac{09}{100}$
386	$\frac{29}{100}$	—	371	$\frac{84}{100}$
89	$\frac{45}{100}$	—	86	$\frac{60}{100}$
1,364	$\frac{06}{100}$	—	1,316	$\frac{23}{100}$
181	$\frac{61}{100}$	—	177	$\frac{48}{100}$
222	$\frac{30}{100}$	—	216	$\frac{85}{100}$
5,216	$\frac{50}{100}$	$50^{\frac{975}{1000}}$	4,900	$\frac{56}{100}$
3,727	$\frac{67}{100}$	—	3,451	$\frac{28}{100}$
954	$\frac{88}{100}$	—	921	$\frac{39}{100}$
334	$\frac{92}{100}$	—	311	$\frac{83}{100}$
5,017	$\frac{50}{100}$	$49^{\frac{028}{1000}}$	4,684	$\frac{40}{100}$
10,233	—	—	9,584	—
				$48^{\frac{875}{1000}}$

1864-beli közvetlen és közvetett

	Központi jövedelmek						Német	
	Brutto Bevétel		Kiadás		Netto Bevétel		Brutto Bevétel	
	forint	kr	forint	kr	forint	kr	forint	kr
Közvetlen adók:								
Telek adó	—	—	—	—	—	—	36422537	13
Kereseti adó	—	—	—	—	—	—	6322952	22
Ház adó	—	—	—	—	—	—	18059183	56
Személyes adó	—	—	—	—	—	—	—	—
Jövedelmi adó	6508805	57	—	—	6508805	57	10035555	30 ⁵ / ₁₀
Örökösödési adó	—	—	—	—	—	—	30777	98 ⁵ / ₁₀
Összesen	6508805	57	—	—	6508805	57	70871006	20
Közvetett adók:								
Általános fogyasztási adó	—	—	—	—	—	—	44025087	91 ⁵ / ₁₀
Vám jövedék	—	—	—	—	—	—	10567581	22
Só egyedárusság	—	—	—	—	—	—	23144706	02
Dohány egyedárusság	—	—	—	—	—	—	38138277	66 ⁵ / ₁₀
Díjak és jogügylektől illetékek	—	—	—	—	—	—	18505442	76 ⁵ / ₁₀
Lotto jövedék	—	—	—	—	—	—	15255488	67 ⁵ / ₁₀
Vámok	—	—	—	—	—	—	2713694	86
Fémjelzés	—	—	—	—	—	—	63769	48 ⁵ / ₁₀
Bánya cserkészeti illetékek	—	—	—	—	—	—	243151	69 ⁵ / ₁₀
Posta	—	—	—	—	—	—	9366594	87
Távirdák	—	—	—	—	—	—	1299148	5 ⁵ / ₁₀
Bélyeg jövedék	—	—	—	—	—	—	12394448	61 ⁵ / ₁₀
Összesen	—	—	—	—	—	—	175717391	79
Ehez adva a fenebbi	6508805	57	—	—	6508805	57	70871006	20
Lesz mindössze	6508805	57	—	—	6508805	57	216588397	99
A közvetlen adók aránya	—	—	—	—	—	—	65 ²⁴⁴ / ₁₀₀₀	—
A közvetett adók aránya	—	—	—	—	—	—	75 ²¹¹ / ₁₀₀₀	—
A közvetlen és közvetett adók aránya	—	—	—	—	—	—	72 ⁸⁴⁸ / ₁₀₀₀	—

A *-gal jelölt számok hiányt jelentenek.

adókból való bevételek.

tartományok				Magyar tartományok					
Kiadás		Nettó Bevétel		Brutto Bevétel		Kiadás		Nettó Bevétel	
forint	kr	forint	kr	forint	kr	forint	kr	forint	kr
—	—	36422537	13	24545226	19	—	—	24545226	19
—	—	6322952	22	—	—	—	—	—	—
—	—	18059183	56	3865634	63	—	—	3865634	63
—	—	—	—	4998181	06	—	—	4998181	06
—	—	10035555	30 ⁵ / ₁₀	4343488	72	—	—	4343488	72
—	—	30777	98 ⁵ / ₁₀	—	—	—	—	—	—
—	—	70871006	20	37752530	60	—	—	37752530	60
2748144	90 ⁵ / ₁₀	41276943	01	10170867	31	550374	59	9620492	72
1245028	90	9322552	32	2001582	34	327054	69	1674527	65
4472467	90	18672238	12	13323487	78	2323378	72 ⁵ / ₁₀	11000109	05 ⁵ / ₁₀
13368763	35 ⁵ / ₁₀	24769514	31	14669794	—	5587305	—	9082489	—
273556	08	18231886	68 ⁵ / ₁₀	7151920	55	208606	32	6943314	23
9363292	45	5892196	22 ⁵ / ₁₀	2659314	58 ⁵ / ₁₀	1474551	26	1184763	32
34542	96	2679151	90	592962	68	11156	—	581806	68
11306	77 ⁵ / ₄₀	52462	71	—	—	—	—	—	—
—	—	243151	69 ⁵ / ₁₀	97281	58	—	—	97281	58
6136518	52	2930076	35	3175767	89 ⁵ / ₁₀	3131342	60 ⁵ / ₁₀	44425	29
1690399	16	*391251	15 ⁵ / ₁₀	350885	49 ⁵ / ₁₀	422656	38 ⁵ / ₁₀	*71760	89
278237	78 ⁵ / ₁₀	12116210	83	3720554	13 ⁵ / ₁₀	56570	49 ⁵ / ₁₀	3663983	64
39922258	79	135795133	—	57914418	35	14092986	07	43821432	28
—	—	70871006	20	37752530	60	—	—	37752530	60
—	—	206666139	20	95666948	95	—	—	81573962	88
—	—	⁰ / ₀	—	⁰ / ₀	—	—	—	⁰ / ₀	—
—	—	65 ²⁴ / ₁₀₀₀	—	34 ⁷⁵⁶ / ₁₀₀₀	—	—	—	34 ⁷⁵⁶ / ₁₀₀₀	—
—	—	75 ⁶⁴³ / ₁₀₀₀	—	24 ⁷⁸⁹ / ₁₀₀₀	—	—	—	24 ⁷⁸⁹ / ₁₀₀₀	—
—	—	71 ⁶⁹⁹ / ₁₀₀₀	—	27 ⁹⁵² / ₁₀₀₀	—	—	—	28 ³⁰¹ / ₁₀₀₀	—

1864-beli államtulajdonokból és

	Központi jövedelmek						Német-szláv	
	Brutto Bevétel		Kiadás		Netto Bevétel		Brutto Bevétel	
	forint	kr	forint	kr	forint	kr	forint	kr
Államtulajdon után való Bevételek.								
Állam jószágok . . .	—	—	544265	47	*544265	47	2004179	50 ¹ / ₂
Állam erdőségek . . .	—	—	—	—	—	—	5131563	97 ¹ / ₂
Kincstári gyárak . . .	—	—	—	—	—	—	1609526	51
Bányászat . . .	103419	32 ¹ / ₂	421625	07 ¹ / ₂	*318205	70	12774882	06
Pénzverés . . .	—	—	—	—	—	—	10616324	46
Földtehermentesítés .	262752	11 ¹ / ₂	—	—	262752	—	—	—
összesen . . .	366171	44	965890	49 ¹ / ₂	*599719	06 ¹ / ₃	32136476	51
az arány . . .	—	—	—	—	—	—	57 ³⁶⁸ / ₁₀₀₀	%
Különféle bevételek.								
Uratlan jószágok és kincstári szállványok	—	—	—	—	—	—	155921	40 ¹ / ₂
Különféle alapokból járólékok . . .	—	—	—	—	—	—	42477	26
Erdész. s bányász.tanít. tulajdon bevételei .	—	—	—	—	—	—	31264	56 ¹ / ₂
Pénzügyi őrség tulajdon bevételei . . .	—	—	—	—	—	—	362318	10 ¹ / ₂
A bányászati igazgatás tulajdon bevételei .	—	—	—	—	—	—	53366	81
A telekzet tulajdon bev. térképek másolataiból	1287	50	—	—	1287	50	16024	07 ¹ / ₂
Az általános államadós. törlesztési alap jöved.	40320	26 ¹ / ₂	—	—	40320	26 ¹ / ₂	—	—
A felosztott törleszt. alap vagyonából származó jelvények kamatai .	58293	77	—	—	58293	77	—	—
Egyéb bevételek . . .	147423	99 ¹ / ₂	—	—	147423	99 ¹ / ₂	446458	65 ¹ / ₂
A Trieszti Lloyd társas. kölcsönzött 3 mil. frt 3% kamatja " "	91500	02	—	—	91500	02	—	—
Tömeg pénzek . . .	—	—	—	—	—	—	—	—
Megürült egyh. javad.	—	—	—	—	—	—	—	—
összesen . . .	338825	55	—	—	338825	55	1107830	87 ¹ / ₂
az arány . . .	—	—	—	—	—	—	63 ⁶⁸³ / ₁₀₀₀	%
Államtulajdon után való bevételek . . .	366171	44	965890	—	*599719	06 ¹ / ₃	32136476	51
Különféle bevételek . . .	338825	55	—	—	338825	55	1107830	87 ¹ / ₂
összesen . . .	704996	98	965890	—	*260893	51 ¹ / ₂	33244307	38 ¹ / ₂
az arány . . .	—	—	—	—	—	—	57 ⁵⁵⁸ / ₁₀₀₀	%
Elkobzott jószágok . . .	—	—	—	—	—	—	15439	97 ¹ / ₂
Az állad. jósz. eladásából	—	—	—	—	—	—	1522528	35
összesen . . .	—	—	—	—	—	—	1537968	32 ¹ / ₂

A *-gal jelölt számok hiányt jelentenek.

különféle bevételek.

tartományok				Magyar tartományok					
Kiadás		Netto Bevétel		Brutto Bevétel		Kiadás		Netto Bevétel	
forint	kr	forint	kr	forint	kr	forint	kr	forint	kr
1387634	64	616544	86 1/2	1610721	60 1/2	1509547	89	101173	71
3873044	83 1/2	1258519	14	4542505	59 1/2	4040357	—	502184	59 1/2
1665394	94	*55868	43	21060	63 3/2	11440	56 1/2	9620	07
12637057	64 1/2	137824	41 1/2	12979256	01	13055152	18	*75896	17
10716300	88	*129976	42	4728501	25	4658935	05 1/2	69566	19 1/2
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
30309432	94	1827043	57	23882045	09 1/2	23275432	69	606612	40 1/2
—	—	75 ⁰⁷⁴ / ₁₀₀₀	0/0	42 ⁶³² / ₁₀₀₀	0/0	—	—	24 ⁹²⁶ / ₁₀₀₀	0/0
—	—	155921	40 1/2	24297	49	—	—	24297	49
—	—	42477	26	—	—	—	—	—	—
—	—	31264	56 1/2	3261	21 1/2	—	—	3261	21 1/2
—	—	362318	10 1/2	186768	83 1/2	—	—	186768	83 1/2
—	—	53366	81	28294	52	—	—	28294	52
—	—	16024	07 1/2	2914	18	—	—	2914	18
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	446458	65 1/2	323031	15	—	—	323031	15
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	39537	59 1/2	—	—	39537	59 1/2
—	—	—	—	23655	05 1/2	—	—	23655	05 1/2
—	—	1107830	87 1/2	631760	04	—	—	631760	04
—	—	63 ⁶⁶ / ₁₀₀₀	0/0	36 ³¹⁷ / ₁₀₀₀	0/0	—	—	36 ³¹⁷ / ₁₀₀₀	0/0
30309432	94	1827043	57	23882045	09 1/2	23275432	69	606612	40 1/2
—	—	1107830	—	631760	04	—	—	631760	04
30309432	94	2934874	41 1/2	24513805	13 1/2	23275432	69	1238372	44 1/2
—	—	70 ⁸²⁶ / ₁₀₀₀	0/0	42 ⁴⁴² / ₁₀₀₀	0/0	—	—	29 ⁸⁷¹ / ₁₀₀₀	0/0
6767	61	8672	36 1/2	501882	48 1/2	403332	18 1/2	98550	20
—	—	1522528	35	226024	87	—	—	226024	87
6767	61	1531200	71 1/2	727907	35 1/2	403332	18 1/2	321575	17

1864-beli közigazgatási

	Központi					
	Kiadás		Bevétel		Marad Kiadás	
	forint	kr	forint	kr	forint	kr
Legmagasabb udvartartás	6898445	77 1/2	—	—	6898445	77 1/2
Ő Felsége kabinet-i irodája	60189	32 1/2	—	—	60189	32 1/2
Birodalmi tanács	—	—	—	—	—	—
Állam tanács	146356	63 1/2	—	—	146356	63 1/2
Miniszteri tanács	64753	02	—	—	64753	02
Külügyi miniszterium	2225975	99 1/2	123599	11 1/2	2102376	88
Állam miniszterium	537758	13 1/3	—	—	537758	13 1/2
Vallás és közoktatási miniszterium	136542	73	—	—	136542	73
Magyar udvari kancellária	—	—	—	—	—	—
Erdélyi udvari kancellária	—	—	—	—	—	—
Horvát és tótországi kancellária	—	—	—	—	—	—
Pénzügy miniszterium	1110300	54 1/2	—	—	1110300	54 1/2
Segélyzések és ellátások	2852235	16	—	—	2852235	16
Földtehermentesítés	3701933	64	—	—	3701933	64
Általános pénztár kezelés	1236414	39 1/2	—	—	1236414	39 1/2
Általános nyugdíj alap	1289271	67	—	—	1289271	67
Államadósság kamatai	108830626	10	—	—	108830626	10
Adósságtörlesztés	31707835	81	—	—	31707835	81
Kereskedelmi miniszterium	228403	15	—	—	228403	15
Igazságügyi miniszterium	—	—	—	—	—	—
Rendőrségi miniszterium	832581	94 1/2	754	—	831827	64 1/2
Ellenőrzési hatóságok	2516441	06	3240	38 1/2	2513200	67 1/2
Hadügyi miniszterium	121655543	89	12082608	74 1/2	109572935	13 1/2
Tengerészeti miniszterium	8996897	11 1/2	106856	92 1/2	8890040	19
Kereskedelmi tengerészet	823141	48 1/2	199023	05 1/2	624118	43
Összesen	295851647	58	12516082	23 1/2	283335565	34 1/2
Az arány	—	—	—	—	—	—

Kiadások.

Német tartományok						Magyar tartományok					
Kiadások		Bevétel		Marad Kiadás		Kiadás		Bevétel		Marad Kiadás	
forint	kr	forint	kr	forint	kr	forint	kr	forint	kr	forint	kr
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
279421	87 ¹ / ₂	—	—	279421	87 ¹ / ₂	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
21534027	98	399292	03	21134735	95	—	—	—	—	—	—
3830289	12 ¹ / ₂	169654	19	3660635	02 ¹ / ₂	420	—	—	420	—	—
—	—	—	—	—	—	12863383	—	360254	35 ¹ / ₂	12503128	64 ¹ / ₃
—	—	—	—	—	—	3233788	—	19124	62	3214663	38
—	—	—	—	—	—	1919276	—	47079	42	1872196	58
10309034	54	—	—	10309034	54	6088606	85	—	—	6088606	85
2600516	91	—	—	2600516	91	770946	71	—	—	770946	71
1534051	76	—	—	1534051	76	—	—	—	—	—	—
658898	12	—	—	658898	12	7009	01	—	—	7009	01
7204215	71	—	—	7204215	71	1742693	22	—	—	1742693	22
121459	35	—	—	121459	35	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
222387	27 ¹ / ₃	5040	49	217346	78 ¹ / ₂	128545	63 ¹ / ₂	2560	05	125985	58 ¹ / ₂
6447912	30 ¹ / ₂	—	—	6447912	30 ¹ / ₂	—	—	—	—	—	—
1657306	—	457785	32	1199520	68	186872	59 ¹ / ₂	12181	34 ¹ / ₂	171691	25
760857	63	—	—	760857	63	259001	59 ¹ / ₂	—	—	259001	59 ¹ / ₂
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
57160378	58	1031771	94	56128606	64	27200542	61 ¹ / ₃	141199	79	26759342	85 ¹ / ₂
67 ⁶⁷ / ₁₀₀₀	0/0	—	—	67 ⁷¹⁶ / ₁₉₀₀	0/0	32 ²⁴³ / ₁₀₀₀	0/0	—	—	32 ²⁸ / ₁₀₀₀	0/0

1865-beli közvetlen és közvetett

	Központi jövedelmek						Német	
	Brutto jövedelem		Kiadás		Netto jövedelem		Brutto jövedelem	
	forint	kr	forint	kr	forint	kr	forint	kr
Közvetlen adók.								
Telek adó	—	—	—	—	—	—	35914157	23 ¹ / ₂
Ház adó	—	—	—	—	—	—	17194625	80
Kereseti adó	—	—	—	—	—	—	6181294	54
Személyes adó	—	—	—	—	—	—	—	—
Jövedelmi adó	7652909	18	—	—	7652909	18	12320329	75
Örökösödési adó	—	—	—	—	—	—	22945	65
Királybér hajtalék	—	—	—	—	—	—	—	—
Adó vagrehajtás	—	—	—	—	—	—	126735	19
Összesen	7652909	18	—	—	7652908	18	71760088	16 ¹ / ₂
Közvetett adók.								
Fogyasztási adó	—	—	—	—	—	—	46384189	16
Vám jövedék	—	—	—	—	—	—	10455289	25 ¹ / ₂
Só egyedáruulás	—	—	—	—	—	—	21507215	18 ¹ / ₂
Dohány egyedáruulás	—	—	—	—	—	—	37016356	42 ¹ / ₂
Bélyeg jövedék	—	—	—	—	—	—	11662682	32 ¹ / ₂
Díj és jogügylektől illetékek	—	—	—	—	—	—	18153175	19 ¹ / ₂
Lotto jövedék	—	—	—	—	—	—	16423179	05
Vámok	—	—	—	—	—	—	2789039	26 ¹ / ₂
Fémjelzés	—	—	—	—	—	—	55550	05 ¹ / ₂
Posta	—	—	—	—	—	—	9245329	67 ¹ / ₂
Távírdák	—	—	—	—	—	—	1583869	34
Összesen	—	—	—	—	—	—	175275874	93
Ehez adva a fenebbi összeget	7662909	18	—	—	7652099	18	71760088	16 ¹ / ₂
Lesz mindössze	—	—	—	—	7652099	18	247035963	09 ¹ / ₂
A közvetlen adók aránya	—	—	—	—	—	—	67 ⁸ ¹³ / _{1 00}	0 ⁰ / ₀
A közvetett adók aránya	—	—	—	—	—	—	75 ² ⁶¹ / ₁₀₀₀	0 ⁰ / ₀
A közvetlen és közvetett adók aránya	—	—	—	—	—	—	73 ¹³⁹ / ₁₀₀₀	0 ⁰ / ₀

A *-gal jelölt számok hiányt jelentenek.

adókból való bevételek.

tartományok				Magyar tartományok					
Kiadás		Netto jövedelem		Brutto jövedelem		Kiadás		Netto jövedelem	
forint	kr	forint	kr	forint	kr	forint	kr	forint	kr
—	—	—	—	21608312	97	—	—	—	—
—	—	—	—	3682591	10 ¹ / ₂	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	4503883	11 ¹ / ₂	—	—	—	—
—	—	—	—	3949384	11 ¹ / ₂	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	3061	89	—	—	—	—
—	—	—	—	314054	79 ¹ / ₂	—	—	—	—
46127	86 ¹ / ₂	71713960	30	34061197	99	118144	11	33943053	88
4271136	99	42113052	17	13650181	97 ¹ / ₂	520824	68 ¹ / ₂	13129357	29
1055344	03 ¹ / ₃	9399945	22	1796809	52 ¹ / ₂	275887	11	1520922	41 ¹ / ₂
4066744	93 ¹ / ₂	17140470	25	11843739	31	1962864	10	9880875	21
13064577	48 ¹ / ₂	24011778	94	13091280	43 ¹ / ₂	4848346	13 ¹ / ₂	8242934	30
233419	69 ¹ / ₂	11429262	63	3105742	05 ¹ / ₂	53521	24 ¹ / ₂	3352220	81
341707	57 ¹ / ₂	17811467	62	6016149	01	253633	92 ¹ / ₂	5762515	08 ¹ / ₂
10845538	08 ¹ / ₂	5577640	96 ¹ / ₂	2662760	50	1481500	16 ¹ / ₂	1181260	33 ¹ / ₂
23128	20 ¹ / ₃	2765911	06	572063	28	1748	09	570315	19
12377	79 ¹ / ₂	43172	26	—	—	—	—	—	—
6193048	46 ¹ / ₂	3052281	21	3226998	19 ¹ / ₂	2924875	49	302122	70 ¹ / ₂
1964044	71	*380175	37	401407	57 ¹ / ₄	506180	53	*101772	95 ¹ / ₂
42071067	97 ¹ / ₂	133204806	95 ¹ / ₂	56667131	86	12829381	47 ¹ / ₂	43837750	38 ¹ / ₂
46127	86 ¹ / ₂	71713960	30	34061197	99	118144	11	33943053	88
42117195	84	204918767	25 ¹ / ₂	90728339	85	12947525	58 ¹ / ₂	77780804	26 ¹ / ₂
—	—	67 ⁸⁷⁴ / ₁₀₀₀₀ 0/0	—	32 ¹⁸⁷ / ₁₀₀₀₀ 0/0	—	—	—	32 ¹²⁸ / ₁₀₀₀₀ 0/0	—
—	—	75 ²⁸⁹ / ₁₀₀₀₀ 0/0	—	24 ⁴³² / ₁₀₀₀₀ 0/0	—	—	—	24 ⁷⁸¹ / ₁₀₀₀₀ 0/0	—
—	—	72 ¹⁸⁸ / ₁₀₀₀₀ 0/0	—	26 ⁸⁸¹ / ₁₀₀₀₀ 0/0	—	—	—	27 ⁵¹⁴ / ₁₀₀₀₀ 0/0	—

1865-beli államtulajdonokból

	Központi jövedelem						Németszláv	
	Brutto Bevétel		Kiadás		Netto Bevétel		Brutto Bevétel	
	forint	kr	forint	kr	forint	kr	forint	kr
Államtulajdon után való bevételek.								
Állam jószágokból . . .	—	—	447673	37 ¹ / ₅	*447673	37 ¹ / ₂	1563138	—
Állam erdőségeiből . . .	—	—	—	—	—	—	4993662	60 ¹ / ₂
Kincsári gyarákból . . .	—	—	—	—	—	—	1161885	58
Bányászatból	1204694	—	1329353	18 ¹ / ₅	*124658	98	9008196	28 ¹ / ₂
Pénzverésből	—	—	—	—	—	—	8974898	65
összesen	1204694	20 ¹ / ₃	1777026	56	*572332	35 ¹ / ₂	25701781	12
arány	—	—	—	—	—	—	52 ¹¹ / ₁₀₀₀	0/0
Különféle bevételek.								
Kezelési költségekhez járulékok	—	—	—	—	—	—	152234	25
Visszafizetendő állami aktív követelmények	178218	49	—	—	178218	49	28913	74 ¹ / ₂
Kamatok állami követelmények után	430734	19	—	—	430734	19	20111	96
Tömeges árvaalapok fölöslege	—	—	—	—	—	—	388397	53
Tiszti biztosítékok befizetése kincst. pénzhivatalnál	—	—	—	—	—	—	108916	02 ¹ / ₇
A felosztott általános törlesztési alap jelvényei jövedelme	44092	53	—	—	44092	53	—	—
Kamatok földtehermentesítési alapokból	460223	21 ¹ / ₃	—	—	460223	21 ¹ / ₂	—	—
Előlegk visszafizetése földtehermentes. alapokból	—	—	—	—	—	—	—	—
Különfélékből	3256136	13	—	—	3256136	13	1243704	83 ¹ / ₂
Bevételek az 1859-ki angol köles. kötelezv. eladásából	4596452	08	—	—	4596452	08	—	—
Megürült egyh. javadalmak	—	—	—	—	—	—	—	—
Tömeg pénz	—	—	—	—	—	—	—	—
összesen	8965856	63 ¹ / ₂	—	—	8965856	63 ¹ / ₂	1942308	34 ¹ / ₂
az arány	—	—	—	—	—	—	47 ²⁹⁶ / ₁₀₅₀	0/0
Államtulajdon után való bevételek	1204694	20 ¹ / ₂	1777026	56	*572332	35 ¹ / ₂	25701781	12
Különféle bevételek	8965856	63 ¹ / ₂	—	—	8965856	63 ¹ / ₂	1942308	34 ¹ / ₂
Lesz mindössze	10170550	84	1777026	56	8393524	28	27644089	12
az arány	—	—	—	—	—	—	51 ⁷⁷¹ / ₁₀₀₀	0/0
Elkobzott jószágok	—	—	—	—	—	—	148298	60 ¹ / ₂
Az álladalmi jószágok eladásából	—	—	—	—	—	—	932910	84
összesen	—	—	—	—	—	—	1081209	44 ¹ / ₂

A *.gal jelölt számok hiányt jelentenek.

és különféle bevételek.

tartományok				Magyar tartományok					
Kiadás		Netto Bevétel		Brutto Bevétel		Kiadás		Netto Bevétel	
forint	kr	forint	kr	forint	kr	forint	kr	forint	kr
1204463	03 ¹ / ₂	358674	96 ¹ / ₂	1976153	58 ¹ / ₂	1068950	29	907203	29 ¹ / ₂
3928751	70	1064910	90 ¹ / ₂	4241527	87	3818055	17 ¹ / ₂	423472	69 ¹ / ₂
1230653	80 ¹ / ₂	*68770	22 ¹ / ₂	10065	13 ¹ / ₂	86774	17	*76709	03 ¹ / ₂
8881077	80	127118	48 ¹ / ₂	12328010	87 ¹⁰ / ₂	12328039	87	28	99 ¹ / ₂
9044689	36 ¹ / ₂	*69790	71 ¹ / ₂	5032928	08	4856269	45 ¹ / ₂	176658	62 ¹ / ₂
24289637	70 ¹ / ₂	1412143	41 ¹ / ₂	23588635	54 ¹ / ₂	22158088	96	1430596	57 ¹ / ₂
—	—	49 ⁶²⁵ / ₁₀₀₀	0/0	47 ⁶⁵¹ / ₁₀₀₀	0/0	—	—	50 ³²⁵ / ₁₀₀₀	6/20
—	—	152234	25	72649	48 ¹ / ₂	—	—	72649	48 ¹ / ₂
—	—	28913	74 ¹ / ₂	1895116	40 ¹ / ₂	—	—	1895116	40 ¹ / ₂
—	—	20111	96	133038	96 ¹ / ₂	—	—	133038	96 ¹ / ₂
—	—	388397	53	—	—	—	—	—	—
—	—	108946	02 ¹ / ₃	26397	61	—	—	26397	61
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	1243704	83 ¹ / ₂	40625	33	—	—	40625	33
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	217	54 ¹ / ₁	—	—	217	54 ¹ / ₂
—	—	—	—	*3676	42 ¹ / ₂	—	—	*3676	42 ¹ / ₂
—	—	1942308	34 ¹ / ₂	2164368	91 ¹ / ₂	—	—	2164368	91 ¹ / ₃
—	—	47 ²⁹⁶ / ₁₀₀₀	0/0	52 ⁷⁰⁶ / ₁₀₀₀	0/0	—	—	52 ²⁰⁶ / ₁₀₀₀	9/0
24289637	70 ⁹ / ₂	1412143	41 ¹ / ₂	23588685	54 ¹ / ₃	22158088	96	1430596	57 ¹ / ₂
—	—	1942308	34 ¹ / ₂	2164368	91 ¹ / ₂	—	—	2164368	91 ¹ / ₃
24289637	70 ¹ / ₂	3354451	76	25753054	46 ¹ / ₇	22158088	96	3594965	67
—	—	48 ²⁷⁰ / ₁₀₀₀	0/0	48 ²²⁴ / ₁₀₀₀	0/0	—	—	51 ⁷³⁰ / ₁₀₀₀	0/0
—	—	148298	60 ¹ / ₂	429727	45	287102	96 ¹ / ₂	142624	48 ¹ / ₂
—	—	932910	84	668763	85	—	—	668763	85
—	—	1081209	44 ¹ / ₂	1098491	30	287102	96 ¹ / ₂	811388	33 ¹ / ₂

1865-beli közgazgatási

	Központi					
	Kiadás		Bevétel		Marad Kiadás	
	forint	kr	forint	kr	forint	kr
Legmagasabb udvartartás	7162498	28 ^{1/2}	—	—	7162498	28 ^{1/2}
Ő Felsége kabinet-i irodája	59161	89 ^{1/2}	—	—	59161	89 ^{1/2}
Birodalmi tanács	—	—	—	—	—	—
Állam tanács	138129	89	—	—	128129	89
Miniszteri tanács	56257	26 ^{1/3}	—	—	56257	26 ^{1/2}
Külügyi miniszterium	2066642	55	62945	90	2003696	65
Állam miniszterium	402752	44	—	—	402752	44
Vallás és közoktatási miniszterium	135980	27 ^{1/2}	—	—	135980	27 ^{1/2}
Magyar udvari kancellária	—	—	—	—	—	—
Erdélyi udvari kancellária	—	—	—	—	—	—
Horvát és tótországi kancellária	—	—	—	—	—	—
Közoktatási tanács	—	—	—	—	—	—
Pénzügy miniszterium	1088369	05 ^{1/2}	119	08	1088249	97 ^{1/2}
Segélyezések és javadalmazások	1944690	52	—	—	1944690	52
Általános pénzkezelés	3793901	83 ^{1/2}	—	—	3793901	83 ^{1/2}
Általános nyugdíj alap	1392907	93	—	—	1392907	93
Államadósság kamatai	115472405	93	—	—	115473405	93
Adósságtörlesztés	49521247	29 ^{1/2}	—	—	49521247	29 ^{1/2}
Kereskedelmi miniszterium	253514	62	—	—	253514	62
Igazságügyi miniszterium	—	—	—	—	—	—
Rendőrségi miniszterium	519919	26 ^{1/2}	632	—	519287	26 ^{1/2}
Ellenőrzési hatóságok	2279007	63	1497	35	2277510	28
Hadügyi miniszterium	92266729	80	6157451	93 ^{1/2}	85809277	36 ^{1/1}
Tengerészeti miniszterium	7061726	86 ^{1/3}	244201	71 ^{1/3}	6817525	15
Kereskedelmi tengerészet	846553	81 ^{1/2}	275302	97 ^{1/2}	571250	84
Összesen	286463397	16	7042150	95 ^{1/2}	279421246	20 ^{1/2}
Az arány	—	—	—	—	—	—

Kiadások.

Német tartományok						Magyar tartományok					
Kiadások		Bevétel		Marad Kiadás		Kiadás		Bevétel		Marad Kiadás	
forint	kr	forint	kr	forint	kr	forint	kr	forint	kr	forint	kr
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
514226	68	—	—	514226	68	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
19660675	41 ¹ / ₂	384657	24 ¹ / ₂	19276018	17	—	—	—	—	—	—
3658114	98 ¹ / ₂	24728	—	3633387	94 ¹ / ₂	6000	—	—	—	6000	—
—	—	—	—	—	—	11853439	05 ¹ / ₂	294418	71 ¹ / ₂	11559020	34
—	—	—	—	—	—	3094173	73	15762	40 ¹ / ₂	3078411	32 ¹ / ₂
—	—	—	—	—	—	2103832	20	45099	80	2058732	40
41415	99	—	—	41415	99	—	—	—	—	—	—
9410361	35	179843	38 ¹ / ₂	9230517	96 ¹ / ₂	5588913	94 ¹ / ₂	20576	32 ¹ / ₀₂	5568337	62
2301535	87 ¹ / ₂	—	—	2301535	87 ¹ / ₂	525059	74	—	—	523059	74
95319	41	—	—	95319	41	73153	72	—	—	73153	72
7671556	07 ¹ / ₂	—	—	7671556	07 ¹ / ₃	1746960	22	—	—	1746960	22
87500	—	—	—	87500	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
221902	12	214184	60	7717	52	123877	88	70352	92	53524	96
6446900	83	—	—	6446900	83	—	—	—	—	—	—
1561364	39 ¹ / ₂	420777	19 ¹ / ₂	1140587	20	180139	35 ¹ / ₂	4927	11	175212	24 ¹ / ₂
770503	75	—	—	770503	75	266643	04	—	—	266643	04
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
52441377	83 ¹ / ₂	1224190	42 ¹ / ₂	51217187	41	25562192	88 ¹ / ₂	451137	27 ¹ / ₂	25111055	61
67 ²³⁰ / ₁₀₀	0 ⁰ / ₀	73 ⁶⁷⁹ / ₁₀₀₀	0 ⁰ / ₀	67 ¹⁰¹ / ₁₀₀₀	0 ⁰ / ₀	32 ⁷⁷⁰ / ₁₀₀₀	0 ⁰ / ₀	26 ³²¹ / ₁₀₀₀	0 ⁰ / ₀	32 ⁸⁹⁹ / ₁₀₀₀	0 ⁰ / ₀

Összesítése a bevételeknek és kiadásoknak

	K ö z p o n t i					
	Brutto Bevétel		Kiadás		Netto Bevétel	
	forint	kr	forint	kr	forint	kr
1864-ben. A közvetlen adók . . .	6508805	57	—	—	6508805	57
az arány	—	—	—	—	—	—
” A közvetett adók	—	—	—	—	—	—
az arány	—	—	—	—	—	—
” Államtulajdon után való bevételek	366171	44	965890	49 ¹ / ₂	*599719	06
az arány	—	—	—	—	—	—
” Különféle bevételek	338825	55	—	—	338823	55
az arány	—	—	—	—	—	—
Összesen	7213802	56	965890	49 ¹ / ₂	6247912	05 ¹ / ₂
az arány	—	—	—	—	—	—
” A közvetlen és közvetett adók összege	6508805	57	—	—	6508805	57
az arány	—	—	—	—	—	—
” Államtulajdon után való és különféle bevételek összege	704996	99	965890	49 ¹ / ₂	*260893	51 ¹ / ₃
az arány	—	—	—	—	—	—
1865-beu Közvetlen adók	7652909	18	—	—	7652909	18
az arány	—	—	—	—	—	—
” A közvetett adók	—	—	—	—	—	—
az arány	—	—	—	—	—	—
” Államtulajdon után való bevételek	1204694	20 ¹ / ₂	1777026	56	*572332	35 ¹ / ₂
az arány	—	—	—	—	—	—
” Különféle bevételek	8965856	63 ¹ / ₂	—	—	8965856	63 ¹ / ₂
az arány	—	—	—	—	—	—
Összesen	17823460	02	1777026	56	16046433	45 ¹ / ₂
az arány	—	—	—	—	—	—
” Közvetlen és közvetett adók összege	7652909	18	—	—	7652909	18
az arány	—	—	—	—	—	—
” Államtulajdon után való és különféle bevételek összege	10170550	84	1777026	56	8393524	28
az arány	—	—	—	—	—	—
1864-beli közigazgatási kiadások összege	12516082	23 ¹ / ₂	295851647	58	283335565	31 ¹ / ₂
1865-beli közigazgatási kiadások összege	7042150	95 ¹ / ₂	286463397	16	279121246	20 ¹ / ₂

A *-gal jelölt számok hiányt jelentenek.

1864 és 1865 dik évekből.

Német és szláv tartományok						Magyar tartományok					
Brutto Bevétel		Kiadás		Netto Bevétel		Brutto Bevétel		Kiadás		Net o Bevétel	
forint	kr	forint	kr	forint	kr	forint	kr	forint	kr	forint	kr
70871006	20	—	—	70871006	20	37752530	60	—	—	37752530	60
65 ²⁴¹ / ₁₀₀₀	³ / ₀	—	—	65 ²⁴⁴ / ₀₀₀	⁰ / ₀	31 ⁷³⁶ / ₁₀₀₀	⁰ / ₀	—	—	34 ⁹⁵⁸ / ₁₀₀₀	⁰ / ₀
175717391	79	39922258	79	135795133	—	57914418	35	14092986	07	43321432	28
75 ²¹¹ / ₁₀₀₀	⁰ / ₀	—	—	75 ⁶⁰³ / ₁₀₀₀	⁰ / ₀	24 ⁷⁸³ / ₁₀₀₀	⁰ / ₀	—	—	24 ³⁸⁷ / ₁₀₀₀	⁰ / ₀
32136476	51	30309432	94	1827043	57	23882045	09 1/2	23275432	69	606612	40 1/2
57 ³⁶⁸ / ₁₀₀₀	⁰ / ₀	—	—	75 ⁰⁷¹ / ₁₀₀₀	⁰⁰ / ₀₀	42 ⁶³² / ₁₀₀₀	⁰ / ₀	—	—	24 ⁹²⁸ / ₁₀₀₀	⁰ / ₀
1107830	87 1/2	—	—	1107830	87 1/1	631760	04	—	—	631760	04
63 ⁶⁸³ / ₁₀₀₀	⁰ / ₀	—	—	63 ⁹⁸³ / ₁₀₀₀	⁰ / ₀	36 ³¹⁷ / ₁₀₀₀	⁰ / ₀	—	—	36 ³¹⁷ / ₁₀₀₀	⁰ / ₀
279832705	37 1/2	70231691	73	209601013	64 1/2	120183754	08 1/2	37368418	76	82817335	32 1/1
69 ⁹⁵⁵ / ₁₀₀₀	⁰ / ₀	—	—	71 ⁹⁸² / ₀₀₀	⁰ / ₀	30 ⁰¹⁵ / ₁₀₀₀	⁰ / ₀	—	—	28 ³¹⁸ / ₁₀₀₀	⁰ / ₀
246588397	99	39922258	79	206666139	20	95666948	95	14092986	07	81573962	88
72 ⁰⁴⁸ / ₁₀₀₀	⁰ / ₀	—	—	71 ⁶⁹⁹ / ₁₀₀₀	⁰ / ₀	27 ⁴⁵² / ₁₀₀₀	⁰ / ₀	—	—	28 ³⁰ / ₁₀₀₀	⁰ / ₀
33244307	38 1/2	30309432	94	2934874	14 1/1	24518805	13 1/2	23275432	69	1243372	44 1/2
57 ⁵⁵⁸ / ₁₀₀₀	⁰ / ₀	—	—	70 ³⁴ / ₀₃₀₅	⁰ / ₀	42 ⁴⁴² / ₁₀₀₀	⁰ / ₀	—	—	29 ⁵⁸ / ₁₀₀₀	⁰ / ₀
71760088	16 1/3	46127	86 1/2	71713960	30	31061197	99	118144	11	33943053	88
67 ⁸¹³ / ₁₀₀₀	⁰ / ₀	—	—	67 ⁸⁷⁴ / ₁₀₀₀	⁰ / ₀	32 ¹⁹⁷ / ₂₀₀₅	⁰ / ₀	—	—	32 ¹²⁶ / ₁₀₀₀	⁰ / ₀
175295874	93	42117195	84	133204806	95 1/2	56667131	86	12829381	47 1/2	43837750	38 1/2
75 ⁵⁶⁴ / ₁₀₀₀	⁰ / ₀	—	—	75 ⁸⁷⁴ / ₁₀₀₀	⁰ / ₀	24 ⁴³² / ₁₀₀₀	⁰ / ₀	—	—	24 ⁷⁶¹ / ₁₀₀₀	⁰ / ₀
25401781	12	24289637	70 1/2	1412143	11 1/3	2358685	54 1/2	22158088	96	1430596	57 1/2
52 ¹⁴⁴ / ₁₀₀₀	⁰⁵ / ₀	—	—	49 ⁹⁷⁵ / ₁₀₀₀	⁰ / ₀	47 ³⁵⁶ / ₁₀₀₀	⁰ / ₀	—	—	50 ³²⁵ / ₁₀₀₀	⁰ / ₀
1942308	34 1/2	—	—	1942308	34 1/2	2164368	91 1/1	—	—	2164368	91
47 ²⁰⁶ / ₀₀₀	⁰ / ₀	—	—	47 ²⁹⁶ / ₁₀₀₀	⁰ / ₀	52 ⁷⁰⁶ / ₁₀₀₀	⁰ / ₀	—	—	52 ⁷⁰⁶ / ₁₀₀₀	⁰ / ₀
271680052	56	66452961	41	208273219	01 1/2	116481384	31	35105614	54 1/2	81375769	75
70 ²²² / ₁₀₀₀	⁰ / ₀	—	—	71 ⁹⁰⁵ / ₁₀₀₀	⁰ / ₀	29 ⁸⁰⁴ / ₁₀₀₀	⁰ / ₀	—	—	27 ⁰⁹⁵ / ₁₀₀₀	⁰ / ₀
247035963	09 1/2	42117195	84	204918767	25 1/2	90728339	85	12947525	58	77780804	26 1/4
73 ¹³⁹ / ₁₀₀₀	⁹ / ₀	—	—	72 ¹⁸⁶ / ₁₀₀₀	⁰ / ₀	26 ⁸⁶¹ / ₁₀₀₀	⁰ / ₀	—	—	27 ⁵¹⁴ / ₁₀₀₀	⁰ / ₀
27644089	46 1/2	24289637	70 1/2	3354451	76	25753054	46	22158088	96	3594965	67
51 ⁷⁷¹ / ₁₀₀₀	⁰ / ₀	—	—	48 ²⁷⁰ / ₁₀₀₀	⁰ / ₀	48 ²²⁹ / ₁₀₀₀	⁰ / ₀	—	—	51 ⁷³⁰ / ₁₀₀₀	⁰ / ₀
57160378	58	1031771	94	56128606	64	27200542	64 1/2	441199	79	26759343	85 1/2
67 ⁷³⁷ / ₁₀₀₀	⁰ / ₀	—	—	67 ⁷¹⁶ / ₁₀₀₀	⁰ / ₀	32 ²⁴³ / ₁₀₀₀	⁰ / ₀	—	—	32 ²⁸¹ / ₁₀₀₀	⁰ / ₀
52441377	83 1/2	1224190	42 1/2	51217187	41	25111055	61	451137	27 1/2	25111055	61
67 ²²⁰ / ₁₀₀₀	⁰ / ₀	—	—	67 ¹⁰¹ / ₁₀₀₀	⁰ / ₀	32 ⁸⁹⁹ / ₁₀₀₀	⁰ / ₀	—	—	32 ⁸⁹³ / ₁₀₀₀	⁰ / ₀

MAGYARORSZÁG KÜLFORGALMÁRÓL.

Keleti Károlytól.

Keves ország lehet, mely viruló erőben s az előretökélés szükségének teljes önérzetében bizonyos ismeretek tekintetében inkább hanyatlott volna, mint Magyarország. Nem mondhatni, hogy anyagi életünk fejlesztésére s a fejlődés eredményeinek megtudására s tanulmányozására gondot nem fordítanánk: mégis sok irányban kevesebbet tudunk, mint ezelőtt körülbelül két évtizeddel. Látjuk mellettünk, illetőleg előttünk haladni a mívelt külföldet, látjuk gazdag tapasztalatait számba venni s a nyert adatok alapján, kitartó tudományossággal, újak kutatására indulni, csodáljuk serény munkálkodását és tehetségünk szerint nyomában haladunk, — de a kiderített eredmény ott és itt vajmi különböző.

E fáradhatatlan tudományos kutatás, igaz, sokszor aprólékosságok fürkészésére vezet s néha meddő kérdéseket is vitat. Így meddőnek látszik, például, annak megállapítása, vajjon mi fontosabb tudni való egy országra nézve: termelése-e vagy külforgalma? föltéve, hogy a fogyasztást ismerjük, a belkereskedés nagyságára pedig csak következtethetünk!

Meddőnek mondhatjuk e megkülönböztetést, mert minden statisztikai munkálatnak utóvégre is az a célja, hogy több kevesebb vagy éppen csak egy, politikai, nemzetgazda-

sági avagy általánosan társadalmi tényről, létezéséről s viszonyairól szerezzen megbízható, számokon alapuló képet vagy fogalmat. A kutatott ténynek vagy létező állapotnak fontossága igen viszonylagos, és e fontosságot osztályozni épen fölös munka. De ha az ország gazdasági állapotának minél hívebb rajzolásáról van szó, egyaránt fontosnak mondhatni mind a termelésnek, mind a külforgalomnak megtudását, nagyságának kipuhatólását.

A termelésnek, és pedig akár mezőgazdasági, bányászati vagy ipari termelésnek számszerű megállapítása legegynesebben vezetne ugyan célra. Csakhogy a voltaképi ipar. statisztika eddigelé csak csekély mértékben felelt meg azon föladatnak, hogy valamely ország összes iparos termelésének képét adja; a mezőgazdasági statisztika meg épen a legmiveltebb országokban sincs annyira kiművelve, hogy az általa szolgáltatott adatok minden tekintetben megbízhatók volnának. A fogyasztásra, legalább a mi a legfőbb élelmi cikkeket illeti, elég biztosan következtethetünk; de ipari, még inkább pedig fényüzési cikkek tekintetében mégis a behozatal és kivitel vagyis a külforgalom adataira is szorulunk. Ugyan ez adatok egészítik ki a mezőgazdasági és bányászati, valamint az iparos termelés mivoltáról készítendő statisztikai képet.

A külforgalom adatainak minél pontosabb ismerete egyébiránt azért is fontos, mert a társadalom anyagi viszonyaira vonatkozó legtöbb államintézmény épen az innen mértett ismereteken alapul, minek bebizonyítására a vámpolitikára utalunk, mely legalább annyi békés és fegyveres küzdelmeket idézett elő, mint a legvéresebb politikai villongások. A külállamok még politikai rendszere is többé-kevésbé a forgalmi viszonyok befolyása alatt állapotodott meg, legalább kifelé s évek hosszú során át oly tökéletes gépezet fejlődött, mely szerint a statisztikailag megállapítható tények közül talán épen az államok külkereskedésére vonatkozó viszonyokat adhatja leghívebben s bányászhatja ki leginkább a tudomány.

Ugyan ez irányban haladt Ausztria is az utóbbi évtizedekben s a kereskedelemről közölt hivatalos statisztikai

munkálatai a legjobbak közé tartoznak, mit a tudomány e téren fölmutathat.

De nem így Magyarország. Ha 1850 óta igen jól s már majdnem túlzott részletezéssel tudjuk mit vitt ki, mit hozott be Ausztria nyers terményekben, gyártmányokban vagy bármely iparcikkokban, ezt korántsem mondhatjuk Magyarországról is. S ha hazánk külforgalmi viszonyainak e teljes ismeretlensége a letűnt centralistikus kormányrendszer alatt bántott és e hiányt mélyen éreztük: kétszeresen bánthat s még mélyebben érezzük e hiányt most, midőn Magyarország a dualistikus kormányrendszer alapján régi, független s önálló államéletét ismét visszanyerte.

Oly államokban tehát, melyek rendes vámviszonyok között külforgalmok teljes tudatával birnak, könnyen adhatnak elsőséget a termelési viszonyok megismerésének, melylyel még nem bírnak; de mi Magyarországon, kik a rendszeres ismereteket mind a termelésre, mind a külforgalomra nézve majdnem teljesen nélkülözzük, mi bátran mondhatjuk, hogy a termelési viszonyok szorgalmas tanulmányozása, habár áldozatok árán, igenis eszközendő; de ránk nézve korán sem másodrendű fontosságú kereskedelmi viszonyaink ismerete sem.

Tudvalevő, hogy 1850 óta Magyarország megszűnt külön vámterület lenni, s hacsak a sorompókat visszaállítani nem akarjuk — mire anyagi viszonyaink egyébként sem kénytetnek, s mi legfeljebb forgalmunk megismerése végett volna óhajtható — ha tehát a szabadelvű kereskedelmi politika folytonossága mellett tudni is akarunk valami bővebbet, biztosabbat anyagi életünk a határon kívül terjedő működéséről: útról és módokról kell gondoskodnunk, hogy külforgalmunk nagyságát és minőségét vámlajstromok nélkül is valamennyire megbízhatólag megállapíthassuk.

Egy pillantás Magyarország térképére — Magyarország alatt mindig a magyar szent korona egész területét értve — meggyőz bennünket arról, hogy nyugati határa majd egészen, az éjszaki kizárólag osztrák tartományokkal érintkezik, hogy délnyugotnak a partvidék s a kétséges állású Dalmatia partjai tengerre nyúlnak ugyan, de még mind ekkoráig sem tekint-

hetők tisztán magyar partoknak, s hogy az országnak csak déli és keleti része érintkezik Törökországgal, Szerbiával s a Duna-fejedelemségekkel tehát oly határokkal, melyek mentében vámhivatalok létezvén, az áruforgalom följegyzéséről szó lehetne.

Elvitázhatlan tény ennél fogva, hogy a mi más országokban a külforgalom megállapításának kizárólag alapul szolgál: a vámlajstromok kivonata és adatainak összeállítása, az Magyarországon soha czélhoz nem vezetne. Ily adatokkal hazánkra nézve csak a 48 előtti korszakból bírunk. De azon korból is inkább a magyar-osztrák kereskedelem, mintsem az összes magyar külkereskedés részleteit ismerjük. Fölvéve ugyanis az ezen korszakhoz közel eső egyik közönséges évet, az 1845-dikét például, azt tudjuk meg, hogy Magyarországnak az osztrák tartományokból való

	behozatala	oda kivitele
mezőgazdasági terményekben . . .	5.000,000 frt	24.400,000 frt
félgyártmány és segédanyag . . .	6.900,000 „	25.900,000 „
kész gyártmány	40.400,000 „	1.000,000 „
irodalmi s művészeti tárgy	200,000 „	— „
Összesen	52.500,000 „	51.300,000 „ volt,

Mennyiben szerepelt Magyarország az ausztriai tartományokon kívül is a külkereskedésben, még ama korszakból is csak hiányosan deríthető ki. Mindaz, a mit e tekintetben ki lehet mutatni, annyi: hogy ugyanazon évben vámolás alá került

	behozatal	kivitel
az osztrák (német-szláv-olasz) tartom.	103.353,000 frt	97.749,000 frt.
Magyar- és Erdélyországban . . .	18.745,000 „	15.170,000 „

értékű tárgy.

Ha későbbi korszakot veszünk fel, s a fenebbi arány szerint ki akarnók számítani, hogy például 1859-ben vagyis másfél évtizeddel később (nehogy a legújabb évek még inkább változott viszonyaihoz nyuljunk) miként állt Magyarország külforgalma, kiderülne, hogy az 35.200,000 és 33.300,000 frt lehetett.

Minthogy azonban ily sommás áttekintés úgy szólván egyebet sem mutat, mint azt, hogy Ausztria külforgalmának emelkedésével Magyarországé is aránylag emelkedett s más-

fél évtized alatt a behozatalban majd még egyszer annyira, a kivitelben azontúl is fokozódott : ebből vajmi keveset tudunk meg s a következtetés hiányosságáról azonnal meggyőződünk, mihelyt a részletek hasonló arány-számításához fogunk.

Megtartva ugyanis a két, már szóban levő évet, a másfél évtized alatti gyarapodást Ausztriára nézve részletesen is szemlélhetjük, a következtetést Magyarország külforgalmára pedig megkísérhetjük. Volt ugyanis

a b e h o z a t a l :

	Ausz- triába	Magyaror- szágba	Ausz- triába
	1845-ben		1859-ben
k é s z g y á r t m á n y o k b a n :			
öltözeti és pipere árúk			9.722,000
fémárúk			9.688,000
összerakott árúk	6.718,000	42.177,000	9.942,000
papir árúk			1.355,000
vegyészeti termékek			2.737,000
könyvek s műárúk	1.001,000	274,000	6.334,000
Összesen	7.719,000	42.451,000	39.778,000

i p a r a n y a g o k b a n :

ipartermékek	16.233,000	3.191,000	62.531,000
segédanyagok	31.322,000	2.002,000	16.946,000
félgyártmányok	12.193,000	778,000	20.824,000
Összesen	59.748,000	5.971,000	100.301,000

f o g y a s z t á s i
c z i k k e k b e n ;

gabonafélék	8.468,000	689,600	11.480,000
vágómarha	6.249,000	832,000	13.172,000
olaj és zsiradék	10.086,000	3,000	6.960,000
gyarmatárúk	20.100,000	1.970,000	17.337,000
más élelmi szerek	4.219,000	89,000	3.180,000
folyadék és italok	2.519,000	288,000	2.346,000
Összesen	51.641,000	3.871,000	54.475,000
Mindössze	119.108,000	52.293,000	194.554,000

A kivitel:

	Ausz- triából	Magyaror- szágból	Ausz- triából
	1845-ben		1859-ben
öltözeti és pipere árúk			35.892,000
fémárúk			7.114,000
összerakott árúk	31.794,000	1.336,000	43.832,000
papír árúk			3.140,000
vegyészeti termékek			4.016,000
könyvek s műárúk	657,000	41,000	3.081,000
Összesen	32.451,000	1.377,000	92.085,000
iparanyagokban:			
ipartermékek	8.587,000	1.063,000	78.179,000
segédanyagok	43.795,000	22.266,000	4.759,000
félgyártmány	3.312,000	4.452,000	10.659,000
Összesen	55.694,000	27.781,000	93.597,000
fogyasztási cikkekben:			
gabonafélék	9.563,000	18.069,000	11.343,000
vágómarha	4.289,000	9.073,800	6.100,090
olaj és zsiradék	419,000	609,000	2.863,000
gyarmatárúk	601,000	442,000	689,000
más élelmi szerek	2.916,000	1.391,000	1.957,000
folyadék és italok	1.315,900	1.105,000	1.951,000
Összesen	19.503,000	30.689,000	24.903,000
Mindössze	107.248,000	59.847,000	215.585,000

Ha tehát a gyarapodás Ausztriában kész gyártmányokban 32.000,000 és 64.600,000, iparanyagokban 40.600.000 és 37.900,000, fogyasztási cikkekben 2.800,000 és 5.800,000 forint volt; úgy Magyarországon a fentebbi arány szerint kész gyártmányokban 218.600,000 és 4.131,000, iparanyagokban 10.029,000 és 46.672,000, fogyasztási cikkekben 4.064,000 és 39.895,000 frtnak kellett lennie. Hozzáadva ehhez az osztrák tartományokon kívüli 35.200,000 és 33.300,000 frtnyi külországi forgalmat: Magyarországnak összes külforgalma az 50-es évek végén 391.891,000 vagyis kerékszámában 400 millió forintban volna megállapítható.

Az ily következtetés egyébíránt a mily kevés támpontot nyújt arra nézve, hogy a valóságot megközelíti, az egyes árúk forgalmi változása iránt épen hamis képet is adhat. Tagadhatatlan ugyanis, hogy Magyarország Ausztriával épen nem egyenközüen halad és mind nyers termelésére mind iparos munkásságára, de még fogyasztási képességére nézve is egész más irányban és mérvben fejlődik. Az arányosító összehasonlításnak tehát — mint említve volt — legfeljebb sommás áttekintési becsese van, de évek hosszabb során át csak némi valószínűséggel sem folytatható.

Kell tehát más eszközökről gondoskodnunk, melyek, külön elzárt vámterület hiányában, külforgalmunk mennyiségének ismeretére vezethetnek.

És e tekintetben fontolóra veendő azon eszme, mely az országos magyar hivatalos statisztika mivelésére a magyar miniszterium által alakított statisztikai tanácsban fölmerült. Ezen eszme szerint ugyanis, „kiviteli kereskedésünk terjedelmét ez idő szerint főleg a közlekedési centrumok útján lehetne kitudni, adatait egybegyűjteni“

A nagyobb forgalmi eszközök, nevezetesen a vasútak szállítási adatai csakugyan becsese anyagot szolgáltathatnak külforgalmunknak, de még belkereskedésünknek is megismerésére. Hasonló becsese anyaggal kínálkoznak a gőzhajózás szállítási adatai is. És újra szemünk elé téve hazánk térképét, azt tapasztaljuk, hogy az országot Pozsonytól Orsováig délkeleti irányban hasító Duna, a már meglehetősen hajózható Dráva és Száva folyamhajózása, továbbá az állam- és tiszai vaspályatársulatok érintkező vonalai: Pozsonytól—Bazsiásig, a végpontjával az éjszaki határhoz közel eső pest-debreczen-miskolcz-kassai, a bécs-győr-pesti és a buda-trieszti vonalak iránya és viszonyai biztosítanak az iránt, hogy külforgalmunk legnagyobbbrészt általuk közvetítettik. Ha pedig kiépülnek a kassa-oderbergi és garanvölgy-oderbergi, a nagyvárád-kolozsvár-brassói, az alföld-fiumei, a zimony-eszékfinnei és a buda-nagykanizsa-zágráb-fiumei tervezett vonalak, biztosítva leszünk, hogy saját termelvényünk, de külföldről hozott egyéb szükségletünk csak nagyon kis része fogja má-

sutt átlépni határunkat mint a felsorolt folyamok és vasútak határtszelő pontjain.

De ha az országos magyar gazdasági egyesület által javasolt másodrendű vonalak kiépítése is teljesül, ha az oderberg-vágújhely-szeredi, a tarnow-eperjes-kassai, a leberg-munkács-nyiregyházai, a szucsava-szigeti s az előbbihez kapcsolandó, továbbá a zimony-nagykikindai, brod-eszéki és grác-körmend-győri vonalak is létesülni találnak: hazánk fővárosa oly sugárhálózatnak lesz központjává és az ország határai annyi ponton lesznek vasútak által érintve, hogy külforgalmunk alapos megítélésére a jövőben elég biztos támpontokat lelhetünk.

Hogy a vasútak az árúforgalom megállapításában fontos szerepet játszanak, talán fölösleges bővebben fejtegetnünk. Az árúforgalomnak általuk közvetített nagysága a külföld figyelmét is magára vonta és az 1863-ban Berlinben tartott nemzetközi statisztikai kongresszus, e tárggyal bővebben foglalkozván, a vasútak árúforgalmának kimutatására nézve a következő határozatokat hozta:

1) A vasútak statisztikájára nézve fontos a javak forgalmának megállapítása; ehhez szükséges kijelölni a javak eredetét, első fölvételét és rendeltetésök helyét.

2) Ezen statisztikánál leginkább következő nemzetközi cikkek jönnek tekintetbe: barmok, bor, bőrök, cement, czimmet, coaks, dohány, építőfa, festőszerek, gabona, gyapjú, kávé, kender, kézművek, kőszén, kövek, len, mézga, pamut.

3) A vasúti igazgatóságok föladata e tárgy körül, hogy összhangzó elnevezések alapulvétele mellett a fent elősorolt cikkek forgalmával foglalatoskodjanak s nevezetesen a szállítás irányát is kijelöljék.

4) Az e cél elérésére szükséges technikai beszerzésre nézve a minták szerkesztése az egyes vasúti igazgatóságokra hagyandó.

Az osztrák vaspálya-társulatok igazgatóságai föl is szólítottak ez értelemben a kormány által még 1863-ban s némelyek, nevezetesen a déli vaspályatársulat, e fölhívásnak engedtek is: sommás áttekintéseik kitűnőek s az említett déli vaspályatársulat kimutatásai annál érdekesebbek reánk nézve,

mert ez különféle pályacsoportjait külön felsorolja, s így nevezetesen a hálózat magyar részének szállítási forgalma külön kitűnik évi jelentéseiből. Ezen kimutatások egyébiránt minden jelességök mellett csak kevésbé használhatók, mert egyrészt némely árucikk, nevezetesen a gabonaneműek és hüvelyesek nincsenek eléggé részletezve, másrészt meg nincs megjelölve az egyes állomások forgalma s a mi legfőbb hiányuk: a szállítás iránya a forgalom sommás kimutatásánál meg van ugyan jelölve, de az egyes cikkek honnan s merre szállítása ki nem vehető belőlök.

A magyar felelős miniszterium megalakulása után csakhamar életbe léptetett országos központi statisztikai hivatal az osztrák-magyar vasútak emez évi jelentéseiket tanulmányozván, a statisztikai tanácsban felmerült ezen fontos kérdést tüzetes tárgyalás alá vette és a statisztikai tanács elé terjesztett javaslatában kimondta, hogy a nagy közlekedési vállalatok áruszállítási részletes jegyzékeinek tanulmányozása által igenis elérhető az, hogy nemzetközi forgalmunkra alaposan következtethessünk és az adatok szorgalmas és szigorú összeállítása által, ha a valóval egészen össze sem vágó, de attól lényegesen aligha eltérő képet nyerjünk.

Mielőtt a követendő módozatot vázolnók, vegyük szemügyre a tényállást.

A német vasúti statisztika, mely évről évre megjelenik s Németország valamennyi vasútaira kiterjeszkedvén, részletesen adja elő a pályák igazgatóságait, irányát, hosszát, s forgalmuk megnyitását; körülményesen leírja az egyes pályákat, ismerteti a beruházott tőkét, részletezi a forgalmi eszközöket (mozdonyokat és kocsikat) valamint költségüket és általános képet ad a forgalom eredményeiről is. De a forgalom ímez eredményei között sokkal inkább az van kitéve, hogy a mozdonyok és kocsik hány mérföldet haladtak egy év alatt, és sokkal részletesebben vannak közölve a pénzügyi eredmények: a személy- és áruszállítás jövedelmei, a pálya, szállítás és igazgatás költségei, a tartaléktőkék stb. mint maga a szállítás eredménye.

Maga a szállítás eredménye két részre szakad és külön tünteti ki a személy-, külön az áruszállítást. A személyforga-

lom, saját czélunkat tartva szem előtt, voltaképen nem érdekelhet. Az egyes pályák kimutatásainál a személyek és málhák szállításán kívül, ki vannak ugyan tüntetve a gyorsszállítmányok és árúk is mázsánkint; de a részletezés csak négy rovatra oszlik, úgymint: a belföldi forgalomban feladott és érkezett javak; a közvetlen forgalomban más pályák állomásaira feladott és más pályák állomásairól érkezett; végre az átmeneti forgalomban szállított javak. Elkülönítve e javaktól csak a kőszén és coaks fordul elő hasonló négy rovatban.

Ily kimutatás, világos, czélunkhoz közelebb nem vezet. De a német vasúti statisztika számos érdekes adataival nem is a forgalom részletezését, hanem a vasúti vállalatok részletes ismertetését tűzte ki czéljául, s mindössze sajnálnunk lehet, hogy az 1863-diki nemzetközi statisztikai értekezéslet határozatait e becses kimutatásban is nem értékesítik, mely esetben a sokhelyt szomszéd német pályák szállítási kimutatásait valamennyire összehasonlító ellenőreül használhatnók saját forgalmunk kimutatásának.

Az osztrák-magyar pályák évi jelentései valamivel részletesebb kimutatásokat közölnek ugyan, de használhatóságuk még mind nem olyan, hogy általuk sokkal közelebb eshetnének czélunkhoz. A többiben említett déli vaspályatársulat például minden egyes állomásnak bevételét s forgalmát adja, elkülöníti pedig a feladás és leadás szerint. A hiba — t. i. a mi szempontunkból itt csak az, hogy csupán 5 rovatot használ, ú. m. utasok, máhák, javak, pénz és pénzérték, végre kocsik és állatok szerint. A bennünket leginkább érdeklő javak rovata ismét gyorsszállításbeli és közönséges terhekre (árúkra) van osztva; legrészletesebb az állatok rovata, melyben lovak, ökrök, sertések külön vannak kimutatva, azonkívül pedig különféle barmok számára is létezik rovat. És hogy egyelőre legalább ezen rovatokat is értékesítsük, álljon itt mutatóványul, hogy a buda-kanizsa-kostori vonalon az egyes állomásokon

1866-ban	feladott :	leadott :	tehát kivétel volt :
ló	24,217	18,558	5,659 darab
ökör	15,017	1,012	14.005 „
disznó	120,453	59,931	60,522 „
vegyes	18,906	2,136	16,770 „

Ez mindössze példa, de bizonyítja máris, hogy a vasúti forgalom kimutatásának saját külforgalmunk megtudására csakugyan lehet hasznát venni. Ezen külön példánál azonban nem szabad elfelejtenünk, hogy az 1866-diki porosz-olasz háború fokozta annyira a lószállítást, minélfogva a feladott 24,217 és leadott 18,558 darabban bizonyosan nagyszámu katonai lovak is foglaltatnak, a kivitelül kimutatott 5,659 darab tehát aligha állana. Egyébiránt e példa arra is tanít, hogy ha a kormány a vasúti társulatokkal részletes szállítási kimutatások közlése végett érintkezni talál, kívánnia kell azt is, hogy a katonai, tehát nem kereskedési célból szállított lovak külön kimutattassanak. Ezen kívánság teljesítése annál kevésbbé akadhat nehézségekre, miután a személyszállításnál a vasútak úgyis külön mutatják ki a polgári és katonai utasokat.

Hasonlólag kevésbé kielégítő a szabadalmazott Dunagőzhajó-társulat 1866-dik évi, különben lehetőleg részletezett és becses adatokban gazdag évi jelentése. A társulat szállítmányai ugyanis, tehát az, a mi bennünket érdekel, szintén csak sommásan van kimutatva és e kimutatásban sem az irány, sem a föl- vagy leadás állomása kitéve nincs. A szállított árúk csupán egy rovatban fordulnak elő, s mindössze annyi látszik belőle, hogy az egész Dunán s még Galacz és Odessa között a tengeren is szállított 35 millió mázsa közül Magyarországira — e vonalat Pozsonytól Orsováig számítva, körülbelül 25 millió mázsa esik. Külön csak zongorák, lovak s kutyák és sertések fordulnak elő, de a behozatalt az Aldunáról, s a kivitelt Bécs felé ebből sem lehet kiszámítani, mert Béctől Galaczig csak néhány vonalban vannak a szállítási irányok meghatározva, közülök pedig egy sem esik össze a magyar határral, s így be kell érünk azon tudattal, hogy a szab. Dunagőzhajó-társulat 1866-ban 82,500 darab sertést szállított.

Rögtön megváltozik egyébiránt itéletünk, mihelyt a gőzhajószállítás oly adataival találkozunk, melyek részletességre és pontosságra nézve kívánni valót sem hagynak.

Ilyenek a gabonaforgalomra vonatkozó adatok, melyek ugyan csak gőzhajózási szállítások után a pesti börzén jegeztetnek.

Így 1867-ben januártól október végéig következő, mé-
rőkben számított, gabonamennyiségek szállítottak gőzhajók-
jókön:

	búza	rozs	árpa	zab	kukoricza	repce	vegyes	összesen
Pestre érkezett	1.063,770	53,496	102,087	173,162	279,576	166,931	18,307	1.857,329
Pestről elszállított	1.158,806	134,915	51,571	190,982	23,750	60,627	6,439	1.627,090
Pesten keresztül a Dunán fölfelé	843,336	3,619	127,065	207,358	61,459	73,594	1,060	1.337,491
Hasonió részletekkel talál- kozunk a v a s ú t i gabona- szállítást illetőleg, és pedig Pestre érkezett:								
a déli vaspályán	89,458	33,409	13,700	10,497	15,311	2,684	12,442	177,501
az államvaspályán	3.773,229	408,823	63,556	22,076	28,231	455,915	—	4.751,830
az éjszakai magy. vaspályán	99,156	63,835	24,077	4,684	60	10,767	—	202,579
Elszállított Pestről:								
a déli vaspályán	729,859	14,666	66,843	23,992	21,936	38,018	9,439	904,753
az állami vaspályán	927,062	308,910	72,630	115,772	73,665	545,594	—	2.043,603
Ha számba vesszük továbbá a v o n t a t ó h a j ó k szállí- tását, melyeken ugyanis:								
Pestre érkezett	844,977	27,873	46,795	135,120	232,990	76,816	134,479	1.499,050
Pestről elszállított	59,982	5,932	—	47,971	3,457	710	512	118,564
keresztül vitett fölfelé	1.168,730	6,087	44,305	747,052	68,877	7,625	98,558	2.141,204

ha — mondjuk — számba vesszük mind e tényezőket, Pest
gabonaforgalmáról igen világos képet kapunk. Megtudjuk
ugyanis, hogy az összes gabonaforgalom Magyarország fővá-
rosában következőleg állt:

	vaspályákon gőzhajókon vontatókon			Összesen
	szállított			
búza mérő	5.618,764	3.065,912	2.073,689	10.758,365
rozs „	829,643	192,030	39,892	1.061,565
árpa „	240,806	280,723	91,100	612,629
zab „	177,021	571,512	930,143	1.678,666
kukoricza mérő	139,203	364,785	305,324	809,312
repcze „	1.052,978	301,152	85,151	1.439,281
vegyes „	21,881	25,806	233,549	281,236
Összesen	8.080,296	4.801,910	3.758,848	16.641,054

Vagyis a vaspályák szállítására 48,6^o/_o
a gőzhajók „ 28,8^o/_o
a vontató hajók szállítására 22,6^o/_o esik.

Hasonlólag tovább részletezve, képezi az összes gabona-forgalomnak, fentebbi 16,6 millió mérőt 100 %-nek véve :

a búza 64,6^o/_o-át a kukoricza 4,8^o/_o-át
a rozs 6,4 „ a repcze 8,6 „
az árpa 3,6 „ a vegyes 1,7 „
a zab 10,1 „

A Pestre érkezett s innen elszállított mennyiségnek különbözőké némileg a helybeli fogyasztást is mutatja, mely is 2.994,881 mérő búza, 123,013 mérő rozs, 59,171 mérő árpa, 433,360 mérő kukoricza, 68,164 mérő repcze, 148,838 mérő vegyes gabonát mutat, holott zabból 33,178 mérővel több szállítottatott el, mint a mennyi ide érkezett, mi egyrészt tavalyi készletekre, másrészt a tengelyen való szállítás mennyiségére enged következtetni. Fentebbi számok egyébkint sem tekintethők tökéleteseknek, a mennyiben a környék tengelyen szállítása — mely főkép hetivásárokon tetemes — itt betudva nincs. Országos forgalom kimutatásánál azonban ilyesmi nem is szükséges, hanem a bemutatott adatokból is kiderül, hogy az ország külforgalmának mivoltát a nagyobb szállító vállalatok kimutatásaiból összeállítani sikerülhetne.

Tudjuk például, hogy az állampályán, kiviteli forgalmunk egyik fővonalán, mennyi gabona szállítottatott ki az országból? Átlépte ugyanis a magyar határt, folyó évi

	augusztusban szeptemberben októberben			Összesen
	mázsa	mázsa	mázsa	
Marcheggnél	1.398,600	1.382,400	1.566,000	4.347,009
Lajta m. Brucknál	365,000	445,000	655,090	1.465,090

kiviteli kereskedésünk másik fővonalán, a déli vaspályán továbbá :

	augusztusban mázsa	septemberben mázsa	októberben mázsa	Összesen
Sopronynál . . .	546,000	696,000	708,000	1.950,000
Pettaunál . . .	308,000	652,000	664,000	1.624,000
Steinbrucknál . . .	188,000	168,000	189,000	539,000
			Összesen	9.925,000

Ha a hajókon Pesten keresztül elszállított 894,000 mázsa gabnát hozzá adjuk, az 1867-dik harmadik negyedének majdnem teljes gabonaforgalmát állapíthatjuk meg eme 10.819,000 mázsában.

Mind a feljebb, mind az itt közlött adatok a szállító vállalatok feljegyzéseiből egyszerűen s minden különös feldolgozás nélkül állítottak össze s csak azért közöltettek, hogy kitűnjék belőlük, miszerint, ha csak magok az adatok meg vannak, a statisztika azután különböző céljaihoz képest egybeállíthatja s részletesen feldolgozhatja.

Fentebbi részletek tehát azért bocsáttattak előre, hogy kitűnjék a lehetőség, miszerint a nagyobb közlekedési vállalatok szállításaiból saját külforgalmunk nagyságára és minőségére következtetni igenis lehet, sőt viszonyaink között a külforgalom megállapítása csak is ez uton lehetséges.

Az említett évi jelentéseken kívül, melyek a forgalmat csak sommásan kitüntetik, léteznek egyébiránt még más statisztikai összeállítások a nagyobb vasuti társulatoknál, és valószínűleg a Dunagőzhajótársulatnál is, melyek használata, ha a statisztikai hivatal kezébe kerülnek, a szóban levő cél elérését még inkább elő fogja mozdítani.

Ily kimutatások az ugynevezett ellenőrzési táblázatok, melyek ugyan nem a nagy közönség használatára szánvák, de legalább a déli vaspályatársulat részéről nyomtatásban léteznek és egy példányuk 1866-ból kezünk között van.

A vasuti vonalok ezen kimutatásban is csoportokra vannak osztva, és a történt szállításokon kívül a forgalmat két irányban is kitüntetik. Meg van azonkívül bennök, a mi ránk nézve legbecsesebb, minden egyes állomásnak nem csak fel- és leadási forgalma, s az innen eredő, bennünket egyébiránt

közelebbről nem érdeklő bevétel, hanem meg van mindenek fölött a szállított terhek árúnevek szerinti kimutatása az egész vonalra nézve, és megvan a minden egyes állomás által elszállított árunemek kimutatása is.

Igy a mint e kimutatás áll, nagyérdekű összeállítására és remek részletezése mellett is, saját célunknak még sem felel meg teljesen; mert némely része annak, a mit a külforgalom kipuhatólására tudnunk kell a mi alább elő lesz adva, ezen kimutatásban sem foglaltatik. Nincs ugyanis benne az egyes állomásokra nézve a feladás is s így lehetetlen a föl- és leadás különzkének kiszámítása, mi a határig folytatva adná voltaképen a kivétel, megfordítva a behozatal összegét.

De az anyag, melyre szükségünk van, az mind benne foglaltatik a kimutatásban, s miután a vaspálya-társulat már rendelkezik vele, külön összeállítására, ha kívántatnék, alig ha fogna nehézségekbe ütközni.

Az árúnevek említett részletezése XXX fő és 67 alrovatra eszlik. E rovatok részletezése annál szükségesebb, mert utánuk ítélhetjük meg csupán: megfelelő-e kívánalmunknak vagy nem.

Az említett rovatok következők:

I. állatok, 1. ökrök, 2. lovak, 3. sertések, 4. vegyes.

II. kocsik, 5. hintók, szekerek.

III. gabonafélék, lisztneműek és magok, 6. gabona, 7. őrlési termelvények, 8. a) maláta. 8. b) olajos vetemények, magok.

IV. fa neműek 9. tüzelőfa, 10. építő fa szálakban, kemény, 11. építő fa szálakban, lágy, 12. pallódeszkák, deszkák, léczek, 13. vasúti gerendák, 14. hordó dongák, 15. vegyes.

V. szén és coaks 16. a) coaks, 16. b) faszén 17. kő- és barnaszén.

VI. nyers fémek 18. a) vas és aczél, 18. b) nyers- és törött vas, 19. a) ólom, 19. b) cink, 19. c) másféle.

VII. italok 20. sör, 21. szesz és borszesz 12. bor és must, 23. vegyes és eczet.

VIII. gyarmati- fűszer- anyag- gyógy- és illatárúk 24. czukor és szörp, 25. kávé és kakao, 26. rizs, 27. egyéb déli gyümölcs, 28. vegyes.

IX. szöveanyagok 29. pamut, 30. len, kender, szösz, 31. gyapju, 32. a) fonalok, czérnák, 32. b) len- s kender, pamut árúk, 33. selyem és selyemárúk.

X fémárúk 34. a) vasárúk, b) aczélárúk, 35. egyéb.

XI. építőanyagok s kövek, 36. a) gipsz és mész, 36. b) cement, 37. téglá, 38. porond és homok, 39. építő-nyersburkolat és palakövek. 40. vegyes.

XII. ásványtermékek 41. só, 42. a) salétrom, b) kén, c) szóda, natron, hamuzsír, e) vasérczek, 43. vegyes.

XIII. zsiradék 44. faggyú, szappan, gyertya 45. faolaj, 46. a) kőolaj b) egyéb olajok, 48. különféle zsiradékok.

XIV. hadiszerek, 48. lőpor, fegyver, löszerek.

XV. élelmiszerek 49. a) fris gyümölcs, b) aszalt gyümölcs, dió, 50 a) burgonya, b) tej, c) fris főzelék, d) gesztenye, e) vegyes.

XVI. hulladék 51. a) hulladékok, b) repcze- len- és olajpogácsa, c) rongyok.

XVII. dohány s dohánygyártmányok 52. a) dohánylevelek s hulladékok, b) dohánygyártmányok.

XVIII. festékek s festőszerek, 53. festőfák tuskókban, 54. vegyes.

XIX. üveg s agyagárúk 55. üveg s üvegárúk, 56. porcellán és kőedény.

XX. papir és könyvek 57. papir és könyvek.

XXI. cserzőszerek 58. a) gubacs, b) eczetszőmörce, c) cser, d) cserkéreg, japáni föld.

XXVI. vegyészeti termékek 59. a) gyujtószerrek, b) savanyok, alkáliák stb.

XXIII. állati termények 60 a) bőrök, szőrök, b) egyéb.

XXIV. mézgak (közönségesek) 61. kolofonium.

XXV. növénysszerek 62. a) czukorrépa b) széna és szalma c) egyéb.

XXVI. apró- és diszárúk 63. szatócs-diszárúk.

XXXVII. bőr 64. bőr és bőrárúk.

XXVIII. ásványvizek 65. ásványvizek.

XXIX. Egyes tárgyak. 66 a) gépek és géprészek, b) üres edények c) üres zsákok d) egyéb.

XXX. kezelési szállítmányok 67. kezelési terhek.

Az imént elősorolt rovatokból kitűnik, hogy az árúnevek részletezésére a czélnak megfelelő, s ha áruforgalmunk képét csak ennyi csoportra is osztva megkaphatjuk, tökéletesen beérhetjük vele. Csak egy árúnem van, igaz, ránk nézve éppen a legfontosabb: a gabona, melynek alosztályozását legalább ezen nemekre nézve, búza, rozs, árpa, zab, kukoricza, repce s talán még egy osztály: hüvelyesekre s vegyesre nézve nagyon kell óhajtánunk. Gabonakivitelünk összes anyagi életünkben oly fontos tényező, hogy ennek ismeretében a legnagyobb részletezés sem fölösleges. Hiszszük egyébiránt, hogy a vasúti társulatok, melyek forgalmi eredményeik kitüntetésére az említett jeles statisztikai táblázatok tanúsága szerint oly kiváló gondot fordítanak: a hazai statisztika netalán ezen kívánalmának is szívesen meg fognak felelni. És ezt annival inkább lehet remélnünk, miután, mint fenebb láttuk, mind az állam- és déli vaspálya, mind a Dunagőzhajzási társulat szállítmányai a gabonára nézve a kívánt rovatok szerint amúgy is tudva vannak.

A m. kir. statisztikai hivatal említett javaslata szerint arra nézve, hogy külforgalmunk összes képét megkapjuk, szükséges tudnunk a szállító vállalatok magyarországi állomásain mennyi és miféle árú adatott fel? a feladott árúkból mi rakatott le az ország határain belől és mi vitetett azokon túl? a forgalmi vállalatok magyarországi állomásain mennyi és miféle árú adatott le? e leadott árúk közül mi származik az ország határain túlról?

Meg levén ezen adatok, ha azok a statisztikai hivatalban pontosan gyűjtetnek, az eredmény kiderítése csupán számítás dolga. Sőt így kísérve állomásról állomásra az áruszállítást, Magyarországnak nem csak külforgalmát, hanem belforgalmának is tekintélyes részét ismerhetnők meg. A belforgalom és belközlekedés pedig, tudvalevő, sokkal fontosabb, sokkal nagyobb szerű a külforgalomnál, de eddig semmiféle államban még csak megközelítőleg sem volt kideríthető.

Teljes képét így sem kapnók ugyan, de a vasuthálózat kiépítése, a folyamszabályozás és csatornázás folytán a közlekedés oly tetemes része fog e nagyobb szállítóvállalatok üzletébe átmenni, hogy az ily nagyobb vonalakat nem is érintő mellékutak forgalma soha tekintélyes tényezőnek nem fog tekintethetni.

Visszatérve egyébiránt az itt kiválólag szóban levő külforgalom kipuhatólására, világos, hogy a fentebb vázolt eljárással, még ha az adatok mind híven be is szolgáltatnak, a cél teljesen elérve még korán sincs. Még mindig fennmarad Magyarország egy tekintélyes része, méltán az éjszaki övnek nevezhetnök, mely a vasuti közlekedésbe maiglan sincs bevonva s melynek határa ausztriai birtokra, Galicziára támaszkodik, s fennmarad a morva-osztrák és osztrák stájer határszélnek jókora része, melynek vonalán át még mind képzelhető oly áruforgalom, melynek kimaradása az országos áttekintésből lényeges hézagot képezhetne.

Az éjszaki határt illetőleg kínálkozik ugyan egy expediens, de melynek alkalmazása, habár sikert ígér, elvi kérdés eldöntésétől függ. Tagadhatatlan ugyanis, hogy a magyar-galicziai határközlekedést csak kevés hegyszorosi út közvetíti és világos, hogy ha ezen egyes vonalok bárminemű módon elvolnának olykép rendezve, hogy a rajtok keresztül szállított árú följegyeztethetnék: az országos forgalmi kimutatás nagyot nyerne teljességben, megbízhatóságban. Tagadhatatlan egyébiránt az is, hogy sorompók felállítása ott, hol azok addig nem léteznek, a kor szellemével össze nem fér. E hegyszorosokon, egy közös uralkodó alatt álló szomszéd ország irányában egyébiránt nem is lehetne szó voltaképeni vámSOROMPÓKRÓL, hanem legfeljebb az utvánnyal lehetne az árúföljegyzést összekötni. Az említett hegyszorosi utak ugyanis nagyrészt állami kezelés alatt álló, vagy abba legalább könnyen átvehető állami és országutak. A kérdés, vajjon az útfenntartás költségeinek némi pótlására szedessék-e utvánnyag nem, sem tudományosan elvileg, sem kormányilag eldöntve még nincs. Mind az egyik mind a másik mód mellett számos érv hozható fel, mindegyik az igazságosságra fog hivatkozni,

és a legtávolabbról érdekeltek is minden esetre az utvám eltörlése vagy be nem hozása mellett fognak szavazni.

Nem is vonható kétségbe, hogy a forgalomra nézve legüdvösebb a szabadság, hogy minél kevésbé korlátolt az, annál inkább fejlődik. De kétségbe vonhatatlan az is, hogy a forgalmi eszközök fentartásában, gyarapításában nagy áldozatokat kénytelen hozni maga az állam, ha épen e téren elégtelen az egyesnek, sok tekintetben még hatalmas társulatoknak is ereje s hogy az állami beavatkozás talán épen a közlekedési eszközök kiállításában legkevésbé lett megtámadva, leginkább óhajtvá. Viszont azonban amaz általános igazságosság sem érhető el soha utak dolgában, hogy minden költséget az állam a közösből viseljen s a summum jus csakhamar summa injuria lenne, ha például a bizonyos tájon lakókon kívül talán egész éven át senki által sem használt vidéki — ugynevezett vicinalis utak építését is az adóalpból eszközöltetné az állam. Az illető közvetlen hasznavevők tehát mindenkor kénytelenek lesznek némi áldozatot hozni saját utjaikra nézve s ez alapon eléggé volna indokolva az ország erején épített utakat használók megvámoztatása. Miután az általános országos forgalom és közlekedés oly roppant költségeket követel az államtól, s miután a közlekedési eszközök fentartása s szaporítása épen a forgalom érdekében egyik legfőbb kötelessége az államhatalomnak, kérdés, vajjon a forgalmi szükségletek, s alapjokul, a forgalom helyzetének s jelen állapotának kipuhatólása is nem-e kötelessége a kormánynak, nem köteles-e ezen célra is költeni s minden jóra való eszközt fölhasználni, hogy ez ismeretek minél teljesebb birtokába jusson?

Ha a kérdést ezen szempontból tárgyaljuk s bizonyosak vagyunk az iránt, hogy a magyar-galicziai határforgalom például más uton, mint az utvámok szedésére hivatott közegek följegyzései által ki nem tudható, könnyen határozzuk el magunkat, hogy az ily utvámok fölállítását óhajtsuk. A kereskedés, közvetlenül, ily intézkedés által semmit sem szenvedne s az egyszerű vallomás után följegyzett árúk lajstroma idővel annál megbízhatóbb lenne, minél inkább meggyőződik az üzleti népeesség, hogy igaz bevállása reá nézve semmiféle teherrel vagy egyéb kötelezettséggel nem jár.

A statisztikai szakosztály említett javaslatában felsorolt többi kérdések, nevezetesen : mennyi és miféle árú szállítatik a Dunán fölfelé vontató hajókon ? a korább közlött kimutatási példákban már megfejtését lelte, sőt majdnem bizonyossággal állítható, hogy ezen vontató hajók gabnanemüeken kívül semmi egyéb nagyobb fontosságú vagy mennyiségű árut nem szállítanak.

Hasonlóképen könnyen kideríthető, hogy a sziszeki és trieszti szállításra feladott gabona között például mennyi a boszniai termelvény és ki van már is derítve, mi az áruforgalom Magyarország azon határain, melyek a külföldet s nem Ausztriát érintik ; mert a magyar vámhivatalok a m. kir. pénzügyi ministerium alá helyezettvén, megküldik oda kimutatásaikat s így az országos m. statisztikai hivatal azon helyzetben lesz, hogy a közforgalom eme részét tüzetesen ismerethesse.

XI.

PEST VÁROSA ÉLET- ÉS HALÁLOZÁSI VISZONYAINAK STATISZTIKÁJA

különös tekintettel az itt 1831, 18⁵⁴/₅₅ és 1866-ban uralgott cholera járványokra.

Dr. Tormay Károlytól.

Pest városa.

Pest sz. kir. városa a Duna vizállása 0 pontja felett 305 lábnyira levő, egy kevéssé (18—36 lábnyira) hullámzó síkságon fekszik, külvárosaival együtt egy félkört képez, melynek széles alapja dél-nyugat felé a Dunát érinti, az alap központján három épület képezi azon csomót, melyből sugárként a főközlekedési utak a bel- és külvárosokon keresztül kifutnak.

Ezen épületek egyike a hit — belvárosi r. kath. plébánia, — másika az oktatás — k. rendiek főgymnasiuma, — harmadik a város igazgatásának — vár. tanácsház — székhelye, innen sugárként terjednek főközlekedési utcáink és utaink, úgy a kigyó-, hatvani- és kerepesi uton át egy főszűgár a várost külvárosaival együtt két, majdnem tökéletesen egyenlő részre osztja, melynek éjszaki részét a belváros felső része, a Lipót- és Teréz-, a déli része pedig a belváros alsó részét, a József- és Ferencz-külvárosokat foglalja magában.

A belváros magában véve egy félkört képez, melynek bázisa a Duna, Mészáros utca, Kálvin tér, országút, Deák tér és Deák utca által kerítettik be; a közlekedés nem csak ezen körületen, hanem a városházi tér, kigyó-, hatvani-, uri-, kecskeméti- és váczy-utcákon is felette nagy. Egészségi

szempontból nem a legjobb, mert alsó része felette alacsonyan fekszik, ivó vize egyáltalában rossz, utcái szűkek, a házak többnyire régiak, csatornázása czélszerűtlen.

Lipótváros aránylag legmagasabban fekszik, legjobb ivó vízzel bír, a legszebb, majdnem mind újabb időben épült palotákból és palotanemű házakból áll, csatornázása czélszerűbb; tehetős, többnyire nagykereskedők laknak benne. Az utcák egyenesek és szélesek, tisztábbak mint a város egyéb részeiben, s így az egészségügyi lakhatási kivánalmaknak megfelel. A közlekedés a Dunasoron, a lánczhid és dunagőzhajósági rakpartok, a Dorottya-, Fürdő-, Zrinyi-, Korona-, Nádor-utczákon, a váczi- és főuton nevezetes.

Terézváros a város legnagyobb és leglakottabb része, a Váci-, Ország-ut egy része és a Kerepesi-út által, mint egy nagy háromszeg, a Lipót-, bel- és József-város közé van ékelve; itt nem csak ezen az említett utakon, hanem a király-, három dob-, két szerecsen-, mező- és ákác-utczákon is a forgalom mindig nagy és élénk. Ezen külváros egészségi tekintetből nem a legjobb, miután fekvése alacsony, csatornái — a dobutczát kivéve — rosszak, utcái szűkek, tisztátalanok, a földalatti lakások mennyisége nagy, ezek nagy része rossz, ilyen az ivó víz is; a lakosok nagyobbrészt szegényebbsorsuak.

Józsefváros a kerepesi út által a Teréz-, az ország ut által a bel-, és az Üllői ut által Ferenczvárostól van elválasztva, a régi (most ugyan szeméttel betöltött) Rákos árok által két részre osztatik; utcái szűk- és kövezetlen volta, a nagy részben hiányzó csatornák, s rosszul épített peczegődrök miatt, közegészségügyi tekintetből a legkevésbé egészséges városrész. A közlekedés — kivéve keretén — kevésbé élénk mint a város többi részeiben, s az csakis a státió-, bodzafa- és sörfőző utczákra szorítkozik.

Ferenczváros az üllői ut, Kálvin tér, Mészáros-utca és a Duna által határoltatik, alsó része homokos sík kopár legelőre terjed, szintén úgy, mint a Józsefváros a régi betöltött Rákosárok által két részre van osztva, melynek környéke itt úgy mint Józsefvárosban, a járvány-területet képezi. A keretén kívül csakis a Soroksári utczában nagy a közleke-

dés, egészségügyi tekintetből csak kevéssel jobb a Józsefvárosnál, mit is annak kell tulajdonítani, hogy utcái egy része még közvetlen, csatornai kevesek, ivó vize általában igen közepszerű.

A Duna 1838 márcziusi áradása után a város slacsnobb részei feltöltettek, s egyre emeltetnek: a legmagasabb pont volt az előtt és maradt a belvárosban a ferencziek tere, Lipótvárosban az Erzsébet tér, s ezen két pont közt a hullámlás alig észrevehető, de esik a vízvonál a külvárosok, az úgynevezett régi Rákosárok felé, innen külfelé ismét emelkedik, a város mélyebben fekvő részei a járvány területet képezik.

A térség, melyet a város jelenleg elfoglal, 1,652,102 □^o ölnyre terjed, s e területen a még be nem épített helyeken kívül 27 tér, 227 út és utca, 5,385 ház és 30,060 lakás létezik. Ezek az egyes város részekre nézve következőkép oszlanak fel.

Pest városa 1866-ban.

Város rész	Terület		tér	út és utca	házak	lakások
	k. hold	öl				
Belváros . .	68	748	11	59	654	5,780
Lipótváros .	118	1,502	6	34	524	4,110
Terézváros .	339	141	3	53	1,975	11,230
Józsefváros .	314	1,308	4	61	1,483	5,925
Ferenczváros	192	803	3	29	749	3,015
Összesen	1,033	1,302	27	227	5,385	30,060

Esik tehát a belvárosban 166 □ öltre 1 ház, egy házra 8.₈ lakás; Lipótvárosban 363 □ öltre 1 ház, 1 házra 7.₈ lakás; Ferenczvárosban 274.₆ □ öltre 1 ház, 1 házra 5.₄ lakás; Józsefvárosban 339.₆ □ öltre 1 ház, 1 házra 4.₁ lakás; Ferenczvárosban 277.₄ □ öltre 1 ház, 1 házra 3.₉ lakás.

Né p e s s é g.

Nagy város népességének valódi számát, azon feltűnő ingadozások miatt, melyeknek alá van vetve, nem könnyű

meghatározni, és ennél fogva a bekebelezett lakosok számát is csak megközelítőleg mutathatni ki, főleg ha nem minden évben egy és ugyanazon időben tétetnek biztos népszámlálások.

A legutóbbi népszámlálási kimutatás, melynek birtokában vannak, 1857-ki október hó 31-kén történt, s így kiindulási pontul az utóbbi évekre biztossággal alig alkalmazható, és csak úgy lehet használni, ha évről évre a népesség mozgalma (házasságok, születések és a halálozások) tekintetbe vétetik, és arra nézve megközelítő számokat gyűjtünk.

Pest város népessége 1857-ben október 31-kén.

Város rész	lakházak száma	lakosok	Jelen levő lakosok					1856-ba a jelen- lévők összes száma volt	a jelenl. népes. összege a kül- telk. együtt	távol lévő ho- nosok száma	a jelenl. és tá- vol lévő egész népes. száma
			honosult			idegenek	össze- sen				
			nemre nézve		össze- sen						
			férfi	nőne- műek							
Belváros .	600	5465	6814	7063	13877	8033	21910	—	21910	137	22047
Lipót város	307	2854	4396	4357	8753	7169	16222	—	16826	53	16275
Teréz város	1227	9734	13708	14719	28427	23314	51741	—	52979	248	31989
József város	1270	5107	7517	8048	15565	9200	24765	—	27165	125	24890
Ferencz vár. kültelkek .	619	2391	3472	3814	7286	4163	11749	—	12055	44	11793
távol lévő	—	—	—	—	—	—	—	—	—	28	5346
egész összeg	4418	26542	37191	39431	76622	55083	131705	95510	131705	4861	136566

Ezen rövid népszámlálási eredmény részletes és sommás kimutatása az I. táblán látható, melyben a népesség osztályozása 1-ször vallás, 2-or hivatás, 3-or kereseti forrás, 4-er kor, 5-ör állás és 6-or tartózkodási hely szerint van kimutatva, mely azonban még egyéb viszonyok kimutatására, alább lesz felhasználva.

Jelenleg 1866-dik év végén, népességünk a város egyes részeiben megközelítőleg következő számmal lehet :

- a) a belvárosban 24,050
- b) Lipótvárosban 20,950
- c) Terézvárosban 57,000
- d) Józsefvárosban , 26,000
- e) Ferenczvárosban 12,000

s így összesen 140,000 lélek, ide

nem számítva az itt tanyázó cs. kir. katonaságot és tanuló ifjúságot.

Ha egy század év során visszatekintünk, s Pest városa kiterjedése és népessége szaporodását kutatjuk, úgy alig találunk Európában más várost, mely Pesttel ezekre nézve mérközhethetnék. Egy század előtt az egész népesség a belvárosra szorítkozva, alig tett 10,000 léleknél többet, de évről évre roppant növekedésnek örvendett, úgy hogy :

1780-ban . . .	13,550	1839-ben . . .	85,226
1799-ben már .	29,780	1850-ben . . .	110,000
1809-ben . . .	35,449	1855-ben . . .	112,000
1819-ben . . .	47,188	1858-ban . . .	136,566
1829-ben . . .	62,471	1866-ban . . .	140,000
1832-ben . . .	63,143		

lélekre tehető, úgy hogy egy század óta évenként 11.0%-al növekedett, míg Berlin csak 3.0%-al, London 2.34, St. Pétervár 2.25, Madrid 1.50, Bécs 1.25, Hamburg 1.0, Róma 0.70%-al szaporodtak, más városok pedig népességükből évenként vesztek, így p. Palermo 0.10%-ot, Velenceze 0.50%-ot.

A népesség osztályozását illetőleg biostatikai tekintetből, csak is a faj (Race) és a keresetmód bír némi érdekekkel, az elsőt tökéletesen kimutatni épen nem lehet, ha csak a keresztényeket és zsidókat nem különböztetjük meg, ámbár az utóbbiak számát biztosan nem mondhatjuk, de hogy az sokkal több, mint az I táblán feljegyezve vagyon, azt évi halálzási viszonyuk után állíthatjuk.

A kereseti módot, foglalkozást, illetőleg az utóbbi két (1865 és 1866) évben illetékes lakosaink között volt körülbelül :

a) pap, tisztviselő, orvosi személy, birtokos, magánzó	13.39
b.) iparos, kereskedő, szállítást eszközlő	41.18
c.) gazda, kertész, tehenész, hajós, halász	1.40
d.) segéd személyzet a keresked. ipar és szállításnál .	20.50
e.) szolga és cseléd m. nemü	11.81
f.) napszámos s. t. ide tartozó	11.22

A népeség mozgalma.

Ez házasságkötések, születések és halálozások által idéztetvén elő, már positiv számokat nyújt részünkre, melyek biostatikai kimutatásoknál kellően érvényesíthetők.

A népesedési mozgalom nálunk még mindig csak is az illető plébániák és rabinatusok által mutatattik ki, ez pedig oly minták szerint történik, melyek az újabb kor statisztikai követelményeinek orvosi szempontból tökéletesen meg nem felelnek.

Ezen mozgalom általam majdnem két évtized óta észleltetvén, a gyűjtött anyagot tudományos szempontból felhasználva, rövid vonalokban oly évekről fogom előterjeszteni, melyek közegészségi tekintetből, különösen pedig a cholera járványok tanulmányozhatása végett érdekesekek, s ezek az 1854, 1855 mint cholera járvány évek, az 1859 mint rendes minden járvány nélküli év, és az 1865, mint hagymáz és 1866-diki mint ismét cholera járvány év.

a) Népesedési mozgalom Pest városában
1854-ben.

Ez évben Pest népessége megközelítő száma 111,400 lélekre tétetett — ámbár hiv. kataster szerint a helybeli jogos népesség 83,828 lélek volt, 1031 házasság fordult elő, e szerint csak 5-el kevesebb mint 1853-ban, de 317-el kevesebb mint 1852-ben, általában tehát a három évben az általános népesedésnek 1.04%-ka, az 1854-diki évet magában véve 0.92%-al volt.

A megeskedtek korát tekintve és hat osztályra felosztva esik e szerint az

I.	osztályra férfi	24 éves koráig	. . .	5.81	} 84.28 % -al
II.	"	24-től 30-ig	. . .	34.82	
III.	"	30-tól 40-ig	. . .	43.65	
IV.	"	40-től 50-ig	. . .	10.76	} 15.22 % -al
V.	"	50-től 60-ig	. . .	3.69	
VI.	"	60 éven felüli	. . .	0.77 %	

A férfiaknak általánosan fele 32 éven alól lépett házasságra; a nőknek pedig ezen korig két harmada ment férjhez.

A házassági év ez időben igen magas, t. i. 32.₃₀-al számított ki.

Protogam — első — és palingam — második — (ismételt) — házasság számra nézve, mely többnyire nőtlenek közt kötöttet, úgy áll, hogy 100 házasságra 75 esett, hol mind két rész nőtlen és hajadon volt, 5 hol mind két rész özvegy vala, 12 hol egy özvegy férfi egy hajadon menyasszonnyal, 8 hol özvegy asszony nőtlen férfival lépett házasságra.

Születések, az az ujszülött 1854-ben 5839 jegyeztett fel, e szerint 199 kevesebb mint 1853-ban, 92-vel pedig több mint 1852-ben, e három évet pedig együtt véve az általános népesedés száma után 5.₃₉‰. Egy egy napra 18 születés esik.

Az ujszülöttek nemre nézve nálunk is úgy állnak mint Europa bármely helyein, az az hogy több fi mint leány gyermek születik és p. oly arányban mint 15 : 14, a halva szülöttek közt mint 9 : 7-hez. E szerint voltak :

1854-ben	5839	élve szülöttek közt	3003	fi és	2836	leány gyermek.
1853-ban	6038	" " "	3103	" "	2935	" "
1852-ben	5747	" " "	2963	" "	2784	" "

A szülöttek polgári állását tekintve úgy a három itt feljegyzett éven át 100 ujszülöttre 76 törvényes és 24 házasságon kívüli esik.

Halálozás. Ez évben 4804 haláleset fordult elő, legtöbb halt — mint rendesen — a nyári hónapokban; a halálozás közép száma apríl hóra, mint közönségesen lenni szokott, esik; egy egy napra általában 13.₆₆ halálozási eset számított; a halálozási viszony pedig a fi- és nőnem közt úgy állott mint 54.₆ : 45.₄-hez.

A gyermekhalálozás a halálozáshoz általánosan e három évben úgy aránylott mint 13 : 24-hez, és pedig a gyermekek a leánygyermekhez mint 11 : 8-hoz; általában véve 100 ujszülött közül az első életévben majdnem egy harmad része azaz 31.₇₆, és az ötödik életév betöltéig 44.₇₇‰-al. Ha pedig az 1854-dik év általános halálozását vesszük tekintetbe, úgy az összesen elholtak közül minden 100-ra esik :

az élet 1-ső hónapjaiban 13. ₀₅ v. is 100 újszülött közt 10. ₇₅	
1—12 hónapos	25. ₅₆ " " " " 24. ₀₃
1—5 éves	15. ₅₁ " " " " 12. ₉₃
5—10 "	2. ₀₁ " " " " 1. ₆₄
10—20 "	4. ₈₅ " " " " 3. ₉₉
20—40 "	17. ₃₅ " " " " 14. ₁₂
40—60 "	13. ₄₄ " " " " 10. ₉₈
60—80 "	7. ₅₁ " " " " 6. ₀₉
80 éven felül	0. ₉₂ " " " " 0. ₇₅ ‰-al,

és azon százaléki részek, melyek a 2-dik rovatban a 100 kiegészítésére hiányoznak, az évi népesezési növekedés ehhez csatolandók és 0.₈₀‰-ot tesznek ki.

Ez évben 26.₀₂ előre egy halott számított.

b) Népesedési mozgalom Pest városában 1855-ben.

Ezen kimutatás annál nagyobb fontossággal bír, mint-hogy az akkor uralgott cholera járvánnyal lépést tartott.

Ez évben, ámbár a katastralis kimutatás a lakosok számát csak 83,828 lélekre, s. p. 40,212 fi- és 43,616 nőneműre teszi, az itt lakó idegenekkel együtt kerék számban 112,000-re vehető, kik 24,550 családra oszlottak; s ezek mindnyájan a népesedés mozgalma minden phasisaihoz, de legfőképp a halálozáshoz járultak.

Házasság ezen vésteljes járványos évben Pesten 1078 és p. 867 a róm. kath., 99 az evang., 2. görög n. e. és 110 a zsidók közt történt.

A házassági arányszám testvér városainkban a katastralis szám szerint 81.₂₀, a lakosok megközelítő száma szerint 92.₀₈; Pesten pedig ha 112.000 lakost veszünk, akkor minden 111 lélekre 1 házasság esik.

A megeskedtek korát tekintve a fén jegyzett osztályok szerint volt:

I. oszt. férfi	24 évig	. 8. ₅₁
II. " "	24—30 "	. . 35. ₂₃
III. " "	30—40 "	. . 40. ₂₃
		<u>82.₉₇‰</u>
IV. " "	40—50 . . .	12. ₂₄
V. " "	50—50 " . . .	3. ₂₃
VI. " "	60 éven felüli . . .	0. ₅₀ ‰-al.
		<u>15.₉₇‰.</u>

A protogam és palingam házasságok voltak -

- a) hol mindkét fél nőtlen és hajadon 71.₉₅
- b) " " " özvegy " 5.₅₈
- c) özvegy férfi hajadonnal . . . 13.₀₈
- d) " nő legénnyel . . . 8.₈₉‰-al.

Születések. Ezek száma sehogy sem egyez meg az ujszülöttek számával, és pedig a halva szülöttek és többszülöttek miatt, azonban a szülöttek száma sem oly nagy, mint ez a természetes szaporodási erőnek megfelelné.

Szám szerint Pesten ez évben 5915 élve és 234 halva született gyermek lön feljegyezve; a születési arányszám 10,000 lakos után 549-re rug; ez évnek szülöttjei az általános népesedéshez 5.₅₀‰-ra, a katastralis szám szerinti után 4.₈₁‰-ra, vagy Pesten az első szerint esik 16.₅₆, az utóbbi szerint 20.₇₇ élöre 1 ujszülött gyermek. Az idő szerint legtöbb született 8.₇₀‰-al májusban, legkevesebb 7.₈₇‰-al januában.

A szülők vallás különbsége szerint született rk. 4893, evang. a. v. 278, helvét 180, görög n. e. 13, zsidó 819; e szerint esik 1 ujszülött 16.₀₉ rkath., 26.₂₆ evangl. és 25.₈₂ zsidóra.

A nemet tekintve született 3168 fi és 3986 leány, esett e szerint 1000 ujszülött leányra 1066 ujszülött figyermek.

Polgári állás szerint 4.₉₆ házasságbelire 1 azon kívüli gyermek; 1000 ujszülöttre általánosan 34 halva született = 3.₄₄‰ számított; 75 egyes szülésre 1 iker v. többes szülés esett.

Halálozás. A halottak száma e cholerajárvány évben felette nagy volt, s p. 8092 egyén jegyeztetett fel, s így a halálozási arányszám 792-re rugott; ezen évben tehát a mult 1854-

dikhez képest 59.07%-al több halt, vagy is 7.21%-al a megközelítő valóságos és 9.65%-al a katastralis szám után, holott ezen szám rendes években 4.10% felül ritkán emelkedik.

A nemet tekintve a megholtak közt volt 4218 fi- és 3874 nőnemű, úgy hogy 1000 nőnemű megholt után 1088 finemű számitatott, ezen arány a zsidóknál még feltünőbb volt, miután 1000 : 1183-hoz állott.

A megholtak életkorát tekintve, jelentékeny a gyermek halálozás, mivel az ujszülöttek legnagyobb száma gyakran már az élet első hónapjaiban elhal, s az összes elhaltaknak egy harmadát képezi az egy éves gyermekek halálozási száma; a második életévvel a gyermekhalálozás csökken; de a 0—5-dik évig csaknem a felét töltik a halálozási rovatnak.

A mi egyébiránt ezen korosztálybeli gyermekek halálozását illeti, úgy ez nem a halálozási esetek számát általán arányba hozva, hanem az ujszülöttek száma szerint beszámítandó, s itt újból ezek polgári állása az elhaltakéval összehasonlítva, tekintetbe veendő.

A gyermek halálozás a XI osztályban számszerint a házasságból született gyermekek a házasságon kívül szülöttekhez hasonlítva, 1855-ben e következő százaléki arányban volt :

oszt.	kor	törvényes	törvénytelen
I.	0—1 hó	18.56	29.79
II.	1—2 „	6.10	9.50
III.	2—3 „	6.11	8.65
IV.	3—6 „	11.02	14.21
V.	6—9 „	8.80	9.00
VI.	9—12 „	9.00	6.76
VII.	12—18 hó	11.10	9.00
VIII.	18 hó—2 év	7.31	6.12
IX.	2 év—3 „	10.30	3.51
X.	3—4 év	5.81	2.57
XI.	4—5 „	4.14	1.54 %-el.

Ebből kivehető, hogy a házasságból született gyermekek élet viszonyai sokkal kedvezőbbek mint az azonkívülieké, és pedig 19.60%-al, emezek halálozási aránya lát-

zási aránya látszólag kedvezőbb lesz, ha az első évet túléltek s. p. 17.₉₇%-al, azonban az előny amazok részén marad.

A magasabb életkornak halandósága következendő volt:

I—XI. oszt.	0—5 évesek	48. ₇₀
XII. "	5—10 "	3. ₉₃
XIII. "	10—20 "	6. ₁₈
XIV. "	20—30 "	8. ₆₅
XV. "	30—40 "	12. ₀₃
XVI. "	40—50 "	7. ₉₃
XVII. "	50—60 "	6. ₆₉
XVIII. "	60—70 "	4. ₅₂
XIX. "	70—80 "	2. ₅₇
XX. "	80—90 "	0. ₄₈
XXI. "	90—100 "	0. ₀₁
XXII. "	100 éven felül	0. ₀₀ %-al.

A gyermek halálozás aránylag a felnőttekhez véve ez évben csekélyebb volt, mint más rendes években, mert a cholera és typhus járvány alkalmával gyermek aránylag kevesebb hal meg mint korosabb osztálybeli.

A halál neme, ez még akkor tökéletlenül volt kimutatva, sem orvosrendőri, sem statistikai, még kevésbé tudományi tekintetben értékkel nem bírt, miután a halálokok elnevezései még akkori időben nemzetközileg elhatározva nem voltak, azért összehasonlításokra fel nem használhatók.

Ez évben Pesten 7990 ember = 98.₆₇% természetes és 102 = 1.₃₃% erőszakos halállal mult ki; s. p. járványokban choleraiban 27.₉₅, himlőben 1.₁₅, nehéz szülés következtén anya 9.₁₈ gyermek 0.₄₇, közönséges betegségben 68.₉₃%-al. Azon arányrész, melyet az erőszakos halállal kimultak a halálozási szám értékében ugyanez évben vesznek, öngyilkosságokra számítva, 0.₃₃-ra tehető, s véletlen kimultak 0.₅₆, az agyonverett és meggyilkoltak 0.₀₅, víziszonyban elhaltak 0.₀₀₂, ismeretlen okokból kimultak 0.₃₂%-ra.

c.) Népesedési mozgalom Pest városában
1859-ben.

Eddig a népesedési mozgalmat egy rendes és egy járványos évről tárgyaltuk; de sem az egyik, sem a másikban nem voltunk képesek a halálozási viszonyokat úgy felállítani, a mint az orvosi tudományos kutatásainkra megkívántatik, főleg ha mi azt a cholera járványok tanulmányozására alkalmazni akarjuk, a hol biztos kimutatások egy rendes évben elhaltakról általjában, egyes városrészek, évszakok, az életben folytatott foglalkozásaik stb. szerint, de főleg a halálokok elnevezéseinek biztos feljegyzésével szükségesek.

Egy ily rendes év volt az 1859-diki, melyben semmiféle betegség járványos uralkodásra nem jutott, melyben a halálozás rendes volt, mivel a kórházakon kívül csak 4116 halálozási eset a városban és külvárosokban fordult elő, 463-al kevesebb mint az előtte lefolyt évben, és a mi természetes a népesedés növekedése miatt 447-el több mint 1857-ben.

Statisztikai összehasonlításokhoz az 1857. évi október hó 31-ki népszámlálási kimutatást, a mint az I. táblán látható, 136566 lélekkel felszámítva, használtuk.

A legnagyobb halálozás aránylag a lakosok száma szerint a Józsefvárosban volt, a legcsekélyebb a belvárosban, úgy hogy 1000 lakos után a Józsefvárosban 41, a Ferencvárosban 40, a Terézvárosban 32, a Lipótvárosban 23, a belvárosban 20 és a város lakóinak összes számát tekintve 31 s ha ide a kórházakban elhalt pestieket és idetartozó idegeneket vesszük, 38.

Az idő szerint legtöbb halt — mindig a kórházakat kivéve — a nyári hónapokban, legkevesebb november és decemberben, mit is a következő rovatos kimutatásból láthatni :

Pest város

1859-ben.

Város rész	a megholtak hónapok szerint											Összesen		
	1858											tényleges szám	% arány szám	
	Decemb.	Január	Február	Márczius	Április	Május	Junius	Julius	Augusztus	Szeptemb.	Oktober			November
Belváros	32	32	47	43	37	36	45	20	27	37	33	34	42	1,38
Lipótváros	31	25	26	36	31	33	42	29	29	27	30	33	382	2,27
Terézvár.	108	141	126	153	124	157	170	164	168	133	123	104	1671	3,15
Józsefvár.	75	82	84	89	93	111	121	138	118	111	73	67	1155	4,13
Ferenczv.	32	75	35	42	33	43	45	40	46	58	31	34	485	4,02
Összesen	278	316	312	363	318	374	423	391	398	366	290	277	4117	—
% arány	6,77	7,08	7,78	8,80	7,73	9,06	10,29	9,48	9,66	8,87	7,06	6,51	—	3,12

Sokkal lényegesebb e halálozás kimutatása a megholtak kora szerint, főképp ha több éveket összehasonlítás végett egymás mellé állíthatunk, úgy hogy az elhalálozási rendre nézve biztos támaszpontokat nyerjünk, s így nem csak az orvosnak, hanem a statisztikusnak is érdekes szolgálatot teszünk.

Az életkor szerint a megholtakat osztályozva, meghala:

élet évek	1859-ben megholtak hónapokban											összesen megholt 1859-ben	% -k arány a megholt.				
	1858												1859-ben	1858-ban	1857-ben	a 3 év alatti arány szám	
	Decemb.	Január	Február	Márczius	Április	Május	Junius	Julius	Augusztus	Szeptemb.	Oktober						November
0—1	124	164	146	151	163	174	226	210	230	174	132	135	2029	49,28	44,73	57,23	48,13
1—5	51	47	60	61	47	63	56	65	74	82	49	44	699	16,07	22,57	15,19	18,19
5—10	3	8	5	7	8	8	8	8	12	7	13	6	93	2,23	3,51	3,85	3,19
10—20	11	5	17	14	8	20	23	12	10	18	11	7	161	3,90	2,60	2,61	3,03
20—30	18	18	17	22	18	20	26	12	13	12	14	17	207	5,03	3,76	3,70	4,17
30—40	18	21	24	23	15	22	24	25	12	20	18	12	284	5,68	4,59	5,63	5,27
40—50	15	13	17	25	25	19	14	16	14	16	15	18	207	5,02	5,02	3,08	5,06
50—60	14	13	12	18	14	18	11	14	12	14	18	7	155	3,76	4,07	4,56	4,10
60—70	13	22	11	20	7	13	20	9	10	18	13	10	160	3,90	4,57	4,08	4,10
70—80	8	12	6	14	7	15	11	15	6	8	8	12	122	2,96	3,13	4,70	3,06
80—90	3	3	3	6	5	2	4	4	5	2	2	4	43	1,06	1,25	1,26	1,18
90 é.fel	—	—	—	2	1	—	—	1	—	1	2	—	7	0,17	0,16	0,10	0,16
Összes.	278	326	318	363	318	374	423	391	398	366	290	272	4117	—	—	—	—
%-ban	6,77	7,95	7,70	8,80	7,73	9,06	10,29	9,48	9,66	8,37	7,05	6,61	—	—	—	—	100,00

Ebből kivehető, hogy a halálozás 1859-ben általában legnagyobb május és augusztus közt volt, legkisebb november és december hónapokban; 1—5 éves legtöbb szeptemberben, legkevesebb novemberben halt meg, a magas és legmagasabb korokban a legtöbb halálozási eset márczius és áprilisben történt, és rendes években közönségesen történik.

Nemre nézve, az 1859-ben meghalt 4117 egyén közül volt $2138 = 51.93\%$ -el finemű és $1979 = 48.07\%$ -el nőnemű, és ezen arány a többi években is majdnem ugyanaz volt, úgy 1858-ban $51.84 : 48.16$ -hoz, 1857-ben $52.50 : 47.50$ -hez, e három éven általában $52.09 : 47.91\%$ -hoz.

Ezen három fenérintett években Pesten összesen meghalt 12,377 ember; felosztva egyes városrészekre esik a belvárosra 1333, a Lipótvárosra 1088, a Terézvárosra 5202 a Józsefvárosra 3262, a Ferenczvárosra 1492. Ha ezen számokat az egyes korosztályok szerint, s az arányszámokat ezer lélekben véve, az egyes városrészekre felosztjuk, a következő arányokat kapjuk :

Pest városában a halálozás 1857—1859-ig.

megholtak kora évek szerint	város r é s z e k b e n					általában ‰
	belváros	Lipót- város	Teréz- város	József- város	Ferencz- város	
0—1	390	424	474	530	522	481
1—5	145	148	195	201	175	185
5—10	36	61	25	24	48	32
10—20	46	24	31	26	26	30
20—30	62	52	42	34	31	42
30—40	84	68	46	46	51	53
40—50	68	72	50	40	43	50
50—60	48	52	39	35	44	41
60—70	59	37	47	32	30	41
70—80	38	35	35	22	24	30
80—90	18	20	13	7	6	12
90 éven felül	3 ₀	3 ₈	1 ₅	0 ₉	—	1 ₆

Ezen három év lefolyása alatt a gyermekhalálozás legkisebb a bel- és Lipót-, legnagyobb aránylag a József- és Ferenczvárosban volt, s p. a 0—1 évesek aránya a bel- a Józsefvárosához mint $39 : 53$ -hoz, az 1—5 éveseké mint $72 : 100$ -hoz viszonyult. A 10—40 éves osztálybeliek a bel-, a 40—60

évesek a Lipót-, úgy ezen két városrészben a legtöbb 60 éven túli is, tehát itt a legjobb élet viszonyok léteznek, mert 1000 megholt közt 70—80 éves volt a belvárosban 38, míg e kort a Ferencevárosban csak 22 érte el, úgy a 80—90 éves kort a Lipótvárosban 20, a belvárosban 18, míg ezt a Józsefvárosban 7, a Ferenczvárosban csak 6 ember érte el.

A gyermek-halandóság ezen kimutatásban fellelte nagynak látszik lenni, s az is; azonban ha mi a magasabb korosztályokból azokat, kik a város népességéhez tartoznak, de a kórházakban elhunytak, ide számítva tekintetbe hozzuk, akkor egészen más s kedvezőbb arányt nyerünk, mely ezerléki számban következő:

0—1	éves	432	20—30 éves	76	60—70 éves	43
1—5	"	167	30—40 "	75	70—80 "	30
5—10	"	29	40—50 "	60	80—90 "	11
10—20	"	31	50—60 "	44	90 éven felül	1.46 ^o / _o -al.

Az elhaltak vallását tekintve, a róm. kath. közül elhalt 5.59 — legkevesebb 4.04 a bel-, legtöbb 7.30 a József- és 7.25^o/_o-al Teréz külvárosban —; az ágost. hitvallásúak 4.33, a helvét hitv. 5.28, a zsidókból alig 3.0^o/_o-al, s ez utóbbi arányszám még kisebb volna, ha a zsidók tényleges és valószínű létszáma tekintetbe vétetett volna.

Tanulságosabb az I. táblán a rovatos kimutatáson a 2-dik osztályban jegyzett megholtak száma, az életben volt hivatás és foglalkozásra nézve; mert meghalt (a kórházban meghaltakat tekintetbe nem véve) a helybeli lakosok közül: pap 1.71, tisztviselő 2.62, nyugdíjazott cs. kir. katonatiszt 14.54, író s művész 3.64, joggyakornok 1.60, egészségügyi személy 3.10, földbirtokos 1.56, háztulajdonos és tőkepénzes 1.89, gyáros s iparos 2.62, kereskedő 3.07, s. p. ezekre nézve az egyes városrészek tekintetbe vételével, meghalt a Lipótvárosban legkevesebb 1.18^o/_o-al, — miután itt közönségesen nagykereskedő többnyire tehetősebb zsidók laknak, — a belvárosban 1.96, hol tehető kereskedők, legtöbb meghalt — 5.02^o/_o-al a Terézvárosban, hol kis- és szegényebb sorsu kereskedő és hajhász lakik. Hogy az ipari segéd személyzet és napszámosok közül aránylag legtöbb a Lipótvá-

rosban halt meg, arra mutat, hogy azok itt nem szegények, és betegedésük esetében nem a kórházakra szorultak.

A k o r o s z t á l y o k a t e r o v a t o s k i m u t a t á s b a n t e k i n t v e, k i t ű n i k, h o g y a g y e r m e k h a l a n d ó s á g a 0—5 é v i g a b e l v á r o s b a n 14.₃₃, a L i p ó t v á r o s b a n 13.₂₈ m i n t c s e k é l y n e k v e h e t ő, e z t a v á r o s t ö b b i r é s z e i h e z h a s o n l í t v a, m e r t e z a T e r é z v á r o s b a n 30.₃₁, a J ó z s e f v á r o s b a n 36.₁₅, a F e r e n c z v á r o s b a n 29.₂₇ %₉-ra r u g.

A h a l á l o k o k e l n e v e z é s e o r v o s t u d o m á n y i t e k i n t e t b ő l a h a l á l o z á s k i m u t a t á s á n a k l e g é r d e k e s e b b r é s z e, s e z m o s t m á r a z 1857-ben Bécsben összegyűlt nemzetközi statisztikai congressus megállapodása és határosata szerint történik :

Meghalt tehát e szerint 1859-ben :

1-ör. R á n g á s o k b a n g y e r m e k 712=17.₅₄%-al a megholtak általános összegéhez aránylag véve, egy még nem tökéletesen meghatározott halál-ok, miután ez csak a kórtünemények után neveztetett el. Számszerint legtöbb s így első helyre tétetett.

2-ör. T ü d ő g ű m ö s ö d é s 700 eset =12.₇₅% , többnyire tavaszkor ér nyáron, kisebb számmal őszkor és télen fordult elő.

3-ör. H o l t a n s z ű l ő t t 339=8.₂₃% , legtöbb az őszi, kevesebb a téli hónapokban.

4-er. V e l e s z ű l e t e t t g y e n g e s é g b e n 199=4.₈₃% , legtöbb márcziustól júniusig, legkevesebb november és decemberben.

5-ör. V í z k ó r s á g 148=3.₆₀% , legtöbb márcziusban, legkevesebb januárban. Ezek közt sok Brightféle vesebántalom.

6-ör. T ü d ő l o b 136=3.₃₁% legtöbb január és februárban, legkevesebb július és augusztusban. Minden 10,000 élő lakos után 11 egyén halt meg tüdőlobban.

7-szer. H a s m e n é s b e n 134=3.₂₉% , legtöbb július és augusztus, legkevesebb deczembertől májusig.

8-ör. A g g y ö n g e s é g b e n 133=3.₂₁% . Ezen szám felette nagy, miután aggoknál, hol különös kórtünemények nem fejlődtek, a halál-ok elnevezése ekkép történt; halt pedig

elaggott ember többnyire márcziustól júniusig, legkevesebb őszkor.

9-er. Újszülöttek állgörcse $120=2.91\%$, többnyire nyáron, ritkábban a téli hónapokban.

10-er. Hagymáz 109 esetben $=2.65\%$ -al, májusban legtöbb, legkevesebb novemberben.

11-er. Béllob 109 eset $=2.65\%$, többnyire júniusban, ritkábban február és szeptemberben.

12-szer. Tüdőhűdés 108 $=2.62\%$, legtöbb januárban, legkevesebb júniusban.

13-or. Vérhas 84 eset $=2.194\%$, juniustól szeptemberig, épen nem január és februárban.

14-er. Hasmirigy gümösödés $72=1.75\%$ -al.

15-ör. Hőkhurut $58=1.21\%$ -al s i. t.

d.) Népesedési mozgalom Pest városában
1865 és 1866-ban.

Ezen két évet egymás mellé állítva szükségesnek tartottuk kimutatni, mivel az egyikben a hagymáz, az utóbbiban a cholera járványkép uralkodott, a halálozás összehasonlítása annál érdekesebb leend.

Házasság 1865-ben 1458, tehát 162-vel több mint 1864-ben; 1866-ban 1375, tehát 83-al kevesebb mint 1864-ben s. p. 1865-ben keresztényeknél 1226, zsidóknál 232,
1866-ban „ 1141, „ 234,
a házasságok száma a népesség arányához csakis a keresztényeknél növekedik rendszeren, de nem úgy a zsidóknál, mert házasság köttetett:

1826-ban keresztényeknél 776, zsidóknál 18,

1830-ban „ 749, „ 21,

1835-ben „ 831, „ 38, s i. t.

Tehát a zsidók felette nagy szaporodása tűnik fel, mely azonban ezen évek során át nem annyira születések, mint bevándorlás s megtelepedés által eszközöltetett Pesten.

Született 1865-ben 6661 s p. 3462 fi és 3229 leány,

1866-ban 7158 „ 3737 „ „ 3421 „

gyermek, s ez utóbbi volt eddig a születettek legmagasabb száma.

Legtöbb — 619 és 701 — született mindkét évben aprilban, legkevesebb — 504 — 1865-ben deczember, és 1866-ban februárban, így tehát ez évben egy hónapra középszámmal 596, a mult évben pedig 557 újszülött esik.

A szülők v a l l á s á t illetőleg született és feljegyeztetett:
1865-ben 4995 r. kath. 561 evang. 8 gör. n. e, és 1127 zsidó
1866-ban 5396 „ „ 621 „ 1 „ „ „ és 1140 „
szülők után, mint azt a következő rovatos kimutatásból látni lehet. L. II. tábla.

T á b l a.

1865 és 1866-ban.

összeses rovatos kimutatása.

július		august.		sept.		oktob.		novem.		deczem		összesen		szülöttek közt volt		házas. kivüliek % aránya
házasult pár	született	házasult pár	született	házasult pár	született	házasult pár	született	házasult pár	született	házasult pár	született	házasult pár	született	házas- ságból	azon kivül	
13	34	10	24	15	31	14	40	11	36	3	31	117	413	314	99	—
13	41	11	21	14	29	20	40	18	27	5	38	114	404	301	103	—
7	36	13	35	6	35	12	30	15	32	—	28	101	377	263	144	—
4	44	7	36	10	33	8	39	14	31	2	35	77	387	239	148	—
34	154	35	162	34	161	52	140	56	140	1	125	400	1806	1040	766	—
30	158	25	148	28	162	40	142	68	171	3	126	415	1936	1179	757	—
24	130	35	130	24	116	36	138	24	162	1	135	309	1624	811	813	—
20	166	16	35	115	34	34	117	38	135	2	166	269	1795	1103	792	—
—	16	1	30	—	35	—	10	—	6	—	13	5	132	14	118	—
—	31	—	—	—	36	—	39	—	19	—	8	1	220	17	203	—
6	55	7	41	19	51	11	61	23	53	3	47	118	633	427	206	—
12	54	13	36	11	77	6	53	13	41	—	58	130	655	446	209	—
11	31	5	24	10	32	6	28	9	29	3	23	93	338	218	120	—
3	31	9	27	8	32	13	35	15	25	—	36	88	377	213	164	—
1	21	6	12	7	23	8	21	4	25	2	8	52	233	132	101	—
3	16	3	24	1	14	4	27	6	13	2	18	48	244	141	103	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	—	1	1	4	6	5	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	1	—	—
12	91	20	81	19	101	22	91	19	63	17	93	232	1127	1064	63	—
7	107	18	91	10	95	12	89	25	98	16	96	234	1140	1087	53	—
107	571	132	539	193	585	161	559	161	548	202	501	1458	6691	4289	2402	35.0
92	648	102	570	117	591	167	581	195	560	30	578	1875	7158	4626	2532	35.3
												összesen				
fű	leány	fű	leány	fű	leány	fű	leány	fű	leány	fű	leány	fű	leány	fű	leány	
284	287	283	286	286	299	303	256	274	274	253	251	3462	3229			
344	304	293	28	309	282	298	283	291	269	285	293	3737	3421			

A halálozás mindkét utóbbi évben felette nagy volt, mi 1865-ben a hagymáz, 1866-ban a cholera járványnak tulajdonítható; meghalt pedig összesen,

1865-ben 6148 ember s p. 3412 fi- és 2736 nőnemű

1866-ban 9167 „ 4770 „ „ 4397 „

A halálozási időt — hónapoként — tekintve meghalt:

hónap	1865-ben	1866-ban	hónap	1865-ben	1866-ban
januárban . .	8. ₈	6. ₀	juliusban . .	8. ₆	7. ₃
februárban . .	8. ₄	5. ₆	augusztusban	8. ₅	8. ₆
márcziusban . .	9. ₇	7. ₅	szeptemberben	7. ₄	18. ₁
áprilban . .	9. ₃	7. ₅	októberben . .	7. ₅	12. ₇
májusban . .	8. ₃	6. ₄	novemberben	6. ₆	5. ₇
júniusban . .	8. ₈	7. ₃	decemberben	7. ₈	6. ₄ / ₁₀ -al.

A havi ingadozás tehát 1865-ben az uralgó hagymáz alkalmával nem volt oly feltűnő nagy, mint 1866-ban a cholera járvány dühöngése alatt, mert a február havi 5.₅/₁₀ és szeptemberi 18.₁/₁₀ közt ingadozott, míg 1865-ben a legalacsonyab 6.₆ novemberi százaléki arány a márcziusi 9.₇/₁₀ közt hullámzott.

Egy-egy napra átaljában 1865-ben 18, 1866-ban pedig 25 halálozási eset honosult lakosra számítható.

Va ilá s r a nézve a megholtakat osztályozván, s pedig egyszerűen a keresztényeket a zsidóktól mint különös fajt elkülönöztvén, ismét azon tapasztaláshoz jutunk; hogy a járványok alkalmával is ez utóbbiak sokkal kedvezőbb élet- és halálozási viszonyokkal bírnak mint a keresztények, s ha e két csoportot életidőre nézve egymás mellé állítjuk, következő arányok tűnnek fel: ú. m.

életév	keresztény	zsidó	életév	keresztény	zsidó
0—5 éves	53. ₀₁	32. ₅₄	50—60 éves	5. ₆₈	5. ₅₆
5—10 „	1. ₆₆	4. ₃₀	60—70 „	4. ₆₅	6. ₃₆
10—20 „	4. ₃₃	7. ₄₃	70—80 „	2. ₇₅	6. ₅₆
20—30 „	9. ₀₇	12. ₈₇	80—90 „	0. ₈₂	4. ₈₆
30—40 „	9. ₁₈	9. ₃₅	90—100 „	0. ₁₄	2. ₀₄
40—50 „	7. ₈₇	7. ₃₉	100 éven felül	0. ₀₁	0. ₁₅ / ₁₀ -al.

Összehasonlítva tehát e két fajbéli halálozást tapasztaljuk, hogy a 0—5 éves gyermekeknél a halandóság felette nagy a keresztényeknél és viszonylik az e korosztályban meghalt zsidókhöz mint 5:3-hoz, s ezen oly csekély gyermekhalan-

dóság a zsidóknál legnagyobb befolyást gyakorol ezek szaporodására nézve ; — mert ha az 5—30 évesek közt a halandóság nagyobb mint a keresztényeknél, még is huszonöt évek lefolyta alatt (vagyis négy korosztály után) az aránykülönbség csak 9.₃₂⁰/₁₀, míg az első korosztály (0—5 évesek) nyereménye 20.₄₇⁰/₁₀, s így 11.₁₅⁶/₁₀ tisztán megmarad a harmincz éven túli korosztályoknak, mert a 35 évesek mindkét vallásfelekezeteknél egyenlő arányban vannak, innen pedig ismét a zsidókra nézve egy felette kedvező viszony áll elő, mely szerint ezek élettartama növekszik.

A zsidó gyengébb testalkattal és életerővel látszik bírni mint a keresztény, a mit leginkább a hadkötelezettek állításánál lehet látni, mert azon contingens, melyet a mi izraelita népességünk a keresztényhez arányítva a harcz mezéjére kiállít, jóval kisebb mint a keresztényeké, és ez okát találja a test kifejlődésében — testi hibák — az izraelita fajt illetőleg, mely e szerint, a hadkötelezettségre nézve fenálló szabályok értelmében, képesnek nemcsak hogy nem találtatik, hanem e szolgálatnak meg sem felel. A zsidóknál kisebb-nagyobb mértékben lapos mellet találunk és ezt majdnem uralgólág, de daczára ezen látszólagos gümőkóros külemnek, a gümőkór a zsidóknál még is aránylag gyéreb, mint a keresztényeknél.

A mi azonban a zsidók élet- és halálozási viszonyait kedvezőbbnek mutatja, ez okadatolt magyarázatát szinte a socialis és egyéb viszonyokban találja ; — a zsidó általában mértékletesebben él a kereszténynél, ritkán él szeszes italokkal, hetenként egy napon tökéletesen kipihen a heti fárado-makat, különös gondját viseli és ápolja élete párját, nejét, kit minden terhes vagy fárasztó munkától visszatart, úgy gyermekeit is betegesedés esetében, azonnal orvosi gondviselésre bízza, mindezekhez járúl az is, hogy a zsidó közönségesen kereskedéssel, s igen ritkán nagy testi erő kifejtését kívánó mesterségekkel foglalatoskodik, s így egyáltaljában kedvezőbb életviszonyokban létezik.

A halálokokot tekintve, az e szakasz lényeges részét képezi, s így az 1865 ben elhalt 6148, és

1866-ban „ 9167 egyének számszerinti

kimutatása a III. táblán, a halál-ok elnevezése, s a megholtak életben volt foglalkozásuk szerint csoportozva látható, azon csak némi gyermek és nő betegségek hagyattak ki, melyekre az életben volt foglalkozás semmiféle befolyást nem gyakorolhatott, s ezek számszerint következők:

halál-ok	1865-ben	1866-ban	halál-ok	1865-ben	1866-ban
halva született	300	334	újszül. állgörese	18	34
vele szület gyengesz.	237	335	vizrák . . .	6	1
kanyaró . . .	11	258	rángások . . .	722	842
vörheny . . .	83	117	gyermekágyi láz	13	19
torokgyík . . .	111	137	petefészkek lob .	1	1
hökhurut . . .	97	151	gerinczagy sorvadás	1	4
hasmenés . . .	262	265			

Ebből úgy mint a fenjegyzett III. rovatos kimutatásból látható, hogy e két járványos évben is, a typhus és choleraan kívül, a többi előfordult betegségek közt, a hullámzás csekély, mi annál inkább tűnik ki, ha a rovatos kimutatást közelebről megvizsgáljuk.

A holtan születettek közt e két évben az ingadozás felette csekély volt, de az arány az összes megholtakhoz jelentékeny, és ez áll a veleszületett gyengeség következtében elhaltakra nézve is.

Öngyilkos 1866-ban csekély számmal volt, holott ezek száma rendszeren egy évben 40—60-ra rug.

Hagymáz; ez már járványkép 1864-ben kezdődött és folytonosan egész tavasz végéig 1866-ban uralkodott; meghalt 1865-ben typhusban $473=7.06\%$ és 1866-ban $256=2.6\%$ -al a holtak összes számához. — A megholtak közt volt legtöbb kézimunkás és napszámos, s p. 1865-ben 236, 1866-ban 112, úgy 61 és 25 cseléd, 16 és 6 tisztviselő, 3 orvos, 9 és 12 kereskedő, 19 és 7 cipész, 16 és 13 szabó, 6 és 6 közműves, 13 és 12 ács és asztalos, 10 és 7 lakatos és kovács, 3 és 2 áponcz, egy timársem, 31 és 16 nőszemély, 20 és 6 gyermek, s i. t.

Víz kór s á g — egy eléggé meg nem határozott halál-ok, — volt 1865-ben 163, és 1866-ban 126 eset, s. p. 6 és 7 tisztviselő, 5 és 6 magánzó, 9 és 8 kereskedő, 3 és 9 kádár és ács 78 és 50 napszámos, 0 és 12 cseléd, 4 és 2 áponcz, 27 és 14 nőszemély, 14 és 4 gyermek, s i. t.

Súly csak 2 és 3 eset.

Cholera — keleti — csak 1866-ban s p. 1944 halál-
eset, ú. m. 2 pap, 8 tisztviselő, 9 magánzó, egy orvos
sem, 35 kereskedő és hajhász, 10 fényképész és mázoló, 3
sütő, 8 molnár, 5 mézáros, 39 ezipész, 47 szabó, 5 fodrász,
28 kőműves, 32 ács és asztalos, 18 lakatos és kovács, 11
timár, 43 tehenész, 8 hajós, 634 napszámos, 104 szolgál,
8 házmester, 81 áponcz, 32 koldus és csavargó, 260 nőszemély
457 gyermek s i. t., de egy tekeőr (marqueur) sem.

Tüdőlobb volt 256 és 372 haláleset, s p. 4 és 5 tiszt-
viselő, 5 és 2 kereskedő, 3 és 2 lakatos, 2 és 4 kőműves, 5
és 5 ács, 187 és 143 napszámos, 8 és 19 cseléd, 6 és 8 áponcz,
13 és 9 nőszemély, 10 és 143 gyermek s i. t.

Hashártya és béllobban halt 158 és 174, s p.
3 és 2 kereskedő, 2 és 3 kovács, 2 és 2 ács, 107 és 151 nap-
számos, 13 és 2 cseléd, 11 és 5 nőszemély, 12 és 8 gyer-
mek s i. t.

Tüdögümöben meghalt 1190 és 1242. s. p. 32 és 36
tisztviselő, 3 és 1 orvos, 45 és 42 kereskedő, 9 és 4 festész
és fényképész, 10 és 10 tekeőr, 39 és 44 ezipész, 60 és 58
szabó, 23 és 20 kőműves, 52 és 28 asztalos és bognár, 20 és
16 kovács és lakatos, 8 és 16 tehenész, 3 és 4 timár, 575 és 640
napszámos, 40 és 48 cseléd, 23 és 12 áponcz, 150 és 162
nőszemély, 36 és 41 gyermek s i. t.

Gümökór általános 1050 és 961 haláleset, s p. 5 és
10 kereskedő, 6 és 6 szabó, 14 és 10 asztalos, 155 és 92 nap-
számos, 13 és 11 cseléd, 5 és 15 áponcz, 21 és 22 nőszemély,
763 és 756 gyermeknél s i. t.

Nyilvános egészségügyi felügyelet.

A közegészségügyi rendőrség tekintetéből Pesten sok
jó történt, azonban e két utolsó 1865-diki hagymáz, és
1866-diki cholera-járvány években nem annyi, a mennyi e
két járvány kitörése meggátlásának vagy enyhítése és elnyo-
mása tekintetéből szükséges lett volna.

Városunk tökéletes desinfectioja lehetetlen a számos és
czélszerűtlenül épített árnyékszék és csatornák miatt; nem le-

het most már azon segíteni, hogy az 1838-diki nagy áradás után, a városnak egy nagy része rosz anyaggal — szeméttel — feltöltve lön, sok rosz pinczelakások léteznek, melyeket a háztulajdonosok nagy kára nélkül, de a városban a lakások hiánya miatt is, megtiltani sem lehetett; nem lehetett segíteni a nagy részben rosz kútvizünkön, de lehetett volna a nagyobb tisztaság eszközlése és fentartása stb. által.

Philantropiai intézetek hiányában nem vagyunk, az orvosi személyzet elegendő számmal létezik, s p. ez utolsó évben 233 orvostudor és 44 sebész segedelemre készen állott, lakik pedig orvostudor a belvárosban 68, a Lipót-városban 67, a Terézvárosban 53, a Józsefvárosban 39, a Ferenczvárosban 6.

A város részéről alkalmazva volt :

1 tiszti főorvos, egyszersmind közkórházi igazgató,
8 kerületi főorvos, egyszersmind mint szegények orvosai,
7 közkórházi osztályos első orvos, 12 al- és segédorvossal,

1 elsőorvos s 1 segédorvos a kényszerítő dologház és városi áponczok számára.

Egyébb betegápolási intézeteket illetőleg létezik Pesten : 14 nyilvános gyógyszerház, 1 közkórház, 1 szegény-gyermek-, 1 izraelita-, 1 kereskedelmi, több kisebb privát kórház, több beteg és temetkezési egylet, jótékony nőegylet s i. t.

B e t e g e s e d é s.

Mind a mellett hogy a városunkbani megbetegedésnek pontos statisztikáját tökéletesen adni nem áll hatalmunkban, úgy még is képesek vagyunk, a hivatalos jelentések nyomán a szegény-, beteg- és kórházi ápolásban előfordult kóreseteket kimutatni, melyek után már is az általános megbetegedésre nézve valószínű következtetéseket vonhatunk.

Mi itt erre nézve egy rendesen lefolyt járvány nélküli évet, az 1859-ikét, akarjuk tekintetbe venni, és a két utolsó 1865-ki typhus és 1866-ki cholerajárvány éveket.

A fentemlített rendes 1859-iki egészségügyi évben 44,112

beteg jelentetett fel, úgy hogy mindannyinál az ivar, kor, vallás és elszenvedett betegség lefolyására nézve, tökéletes kimutatások birtokában vagyunk.

A megbetegedés, gyógyulás vagy halálozás ez évben idő szerint úgy a kór kimenetelére nézve, a szegény betegek járólagos gyógykezelésére, mint a kórházbani szerelésre nézve következő eredményre jutottunk.

Pest város 1859-ben.

H ó	szegény beteg		kórházbani gyógykezelés						
	betegesedés		betege- sedés	gyó- gyulás	halálo- zás	betege- sedés	gyó- gyu- lás	halá- lozás	
	$\frac{0}{\%}$ -ki arány	évszak							
Deczem. 1858	6.80	] télen	7.96	7.77	8.74	] télen	21.47	23.62	25.40
Január 1859	7.95		8.40	7.91	8.23				
Február "	7.61	] tava.	8.11	7.30	8.34	] tavaszkor	23.47	25.13	28.97
Márczius "	8.83		7.79	8.72	9.20				
Április "	7.83	] nyár.	8.42	8.41	10.40	] nyáron	26.33	25.40	25.00
Május "	8.16		7.26	8.30	9.34				
Junius "	8.17	] őszk.	7.46	7.31	9.56	] őszkor	25.74	25.16	19.94
Julius "	10.58		9.18	8.52	8.23				
Auguszt. "	11.19	] 22.63	9.68	9.56	7.85	] 25.74	25.16	19.94	
Szeptem. "	8.42		9.11	9.38	7.32				
Oktober "	7.67	] 22.63	8.04	8.74	6.30	] 25.74	25.16	19.94	
Novemb. "	6.59		8.59	7.34	6.36				

Látható tehát ebből, hogy nálunk a megbetegedés rendszeren nyáron legnagyobb, tavasz és őszi legkisebb; a legnagyobb halálozás a kórházakban tavaszkor szokott lenni, a legcsekélyebb — mint rendszeres lefolyású években közönségesen, öszre tehető, a relatív leggyorsabb gyógyulás augusztus és szeptember, a leglassúbb a téli hónapokra esik.

A fent kimutatott járólagos kezelt betegek kor szerint osztályozva egy egy ezer betegre esett :

0—1 hónapos	28,	5—15 éves	86,	30—40 éves	201,
1—12 "	87,	15—20 "	150,	40—60 "	124,
1—5 éves	98,	20—30 "	180,	60 éven felül	40.

Tekintve a megbetegedés idejét, a megbetegedettek korát több rendszeres lefolyású éveken át, és az egyes betegségek százaléki arányviszonyát a megbetegedés összes számához

hasonlítva, úgy bámulatos rendet, alig észrevehető ingadozással, találunk és ezen egyformaság még a halálozásban is feltűnőleg mutatja magát.

E helyen csupán a nevezetesebb népkórokat, és pedig 1858 és 1859-ről, fogjuk egymás mellé állítani és a megbetegedésre vonatkozó számokat $\%$ -al kimutatni.

Pest város 1858 és 1859-ben.

A kór megnevezése	é v		A kór megnevezése	é v	
	1858	1859		1858	1859
gyomor és bélhurut	15 ^{·44}	10 ^{·63}	légeső lob . . .	4 ^{·14}	5 ^{·08}
vérhas	1 ^{·94}	1 ^{·34}	tüdő- s mellhártya		
alhasbani szervek			lob	2 ^{·77}	4 ^{·76}
lobja	0 ^{·61}	1 ^{·47}	tüdőgümőkór . . .	1 ^{·53}	2 ^{·18}
máj elfajulás . . .	0 ^{·13}	0 ^{·13}	hökhurut	1 ^{·10}	1 ^{·24}
esztű és köszvény	6 ^{·41}	6 ^{·77}	bujakór	4 ^{·44}	3 ^{·59}
változó láz	4 ^{·02}	4 ^{·73}	méhvérfolyás . . .	0 ^{·84}	0 ^{·01}
gümőkór	1 ^{·94}	1 ^{·08}	gyermekágyi láz . .	0 ^{·29}	0 ^{·32}
görvélykór	2 ^{·12}	2 ^{·40}	szemlobok	3 ^{·15}	3 ^{·06}
hagymáz	1 ^{·21}	1 ^{·43}	göresök és rángások	0 ^{·91}	0 ^{·91}
cholera nostras . . .	0 ^{·57}	0 ^{·45}	nehézkór	0 ^{·44}	0 ^{·70}
orbáncz	0 ^{·65}	0 ^{·76}	agy- és agyhártya		
himlő	0 ^{·85}	0 ^{·26}	lob	0 ^{·34}	0 ^{·32}
vörheny	0 ^{·37}	0 ^{·13}	agyvízkór	0 ^{·31}	0 ^{·14}
kanyaró	0 ^{·37}	2 ^{·59}	s í. t.		
tüdő hurut	5 ^{·96}	8 ^{·51}			

Csak is tehát a gyomor- s bél- és tüdőhurutnál, a tüdőlobnál találunk feltűnőbb ingadozást, csekély az minden többi betegségeknel.

Hogy legelőbb némi áttekintéssel bírjunk az uralgó nevezetesebb népbetegségekről, a mint ezek kórházainkban és egyéb philantropiai intézetekben állottak, ezt a következő rovatoss kimutatásban adni szándékunk.

Ha az 1859-dik évben a kórházakban s egyéb philantropiai intézetekben gyógykezelt 43,067 beteget tekintetbe vesszük, ezek fő- és arányszámát vizsgáljuk, kitűnik, hogy mindannyi így és itt gyógykezelt betegségek közül a bujakór a legnagyobb — 11^{·61} — arányszámot nyújtja, és az agyok intézetét kivéve, még a gyermekkórházban is, még pedig

4.17% -al — előfordult — természetesen a szülőkötől a gyermekekre átszármozott esetekben.

Második helyen áll a gyomor és bélhurut, 11.25% -al, legtöbb eset az aggok intézetében; ugy továbbá a légzés szervi hurut 5.46% -al, szinte legtöbb az aggoknál; — az általános betegségek közt legmagasabb arányszámmal voltak a váltólázak s. p. 6.66%, nevezetesen nagy mennyiségben az itt tanyázó kir. katonaság közt, míg az aggoknál alig fordult elő; — a csúzok 3.28, a hagymáz csak 1.70% -al, és majd nem ezen arányban — 1.78% -al — voltak a tüdőlobok, de fájdalom nagyobb — 2.65% — arányszámmal viszonyultak a tüdőgümőkór esetei.

Ugyan ezen 1859-dik évben az egyes kórok tetőpontjokat — culminatio — és apadásuk legkisebb fokát — declinatio — különböző időkben érték, s p. a nevezetesebb népkórokat tekintve :

Pest város 1859-ben.

1000 beteg közt	A kór megnevezése	legtöbb		legkevesebb	
		hóban	% arány	hóban	% arány
129	gyomor és bélhurut . . .	augusztus	17.72	november	3.80
69	izületlob, csúz és köszvény	deczemb.	10.77	október	6.34
57	légzés szervi hurut . . .	január	17.31	október	3.30
36	váltó lázak	szeptemb.	15.23	január	5.82
32	légeső és hörg lobok . . .	február	14.67	november	4.38
30	tüdőgümő	márczius	14.43	augusztus	3.35
29	tüdő lobok	deczemb.	12.62	október	4.43
22	görvélykór	junius	11.46	október	6.07
16	vérhas	julius	34.05	április	0.71
15	gümőkór ált.	augusztus	16.66	deczemb.	1.52
14	hagymáz	szeptemb.	15.59	május	3.01
12	rángások és nehéz kór . . .	január	11.78	szeptemb.	3.18
9	alhasi szervek gyuladása	julius	15.08	április	3.17
9	vízkörság	október	11.62	február	5.00
8	hökhurut	augusztus	20.28	február	3.77
6	orbáncz	szeptemb.	14.00	január	3.49
5	vérpökés	május	12.41	november	3.44
3	agylob	julius	12.77	november	2.12

A népkórok időszakok szerinti fellépése látszólag szabályszerű és bekövetkeztetésök azoknak természetes összefüggését a meteoricus viszonyokkal némi-

leg tanúsítja; számos természeti tünetmények időszakonként ismétlődő megjelenése rég ismert tény, ezen időszakonkénti megjelenés hasonlatossága és egyszerűsége a különböző természettünetmények szoros összefüggésének megismeréséhez vezetve képezé számos és igen érdekes felfedezések kútfejét.

Hogy egy telhetőleg világos képet a megbetegedés és halálozásról a népkórokban és az ezekben megbetegedett és elhaltak valódi arányáról, valamint ezekről és a közmebetegedéstről egyáltalában nyerhessünk, elkerülhetetlen szükséges, hogy legalább egy tíz évet magában foglaló cyklust kimutassunk, melynek közepére egy cholera járvány év essék, ezt pedig legcélszerűbben úgy teljesíthetjük, ha az 1850 egész 1859-ik év bevégeztéig, a pesti sz. Rókus-hoz címzett közkórházban ezen tíz év alatt gyógykezelt 73,224 beteget, és az ezekből elhalt 8,051 egyént nevezetesebb népkórok szerint osztályozva százaléki arányban kimutatjuk.

E rovatos kimutatásban a leggyakrabban előforduló népbetegségek közül húsz van feljegyezve, melyek az észlelés tárgyát képezék, s meggyőződhetünk, hogy a tíz éven át legtöbb esetben az évi ingadozás csekély és alig észrevehető, és a cholerajárványon kívül egy betegség sem mutatott a megbetegedési arányban némi felöltő hullámozást; feltünőbb az évi halálozási arány, fölötté gyakori az a fi- és nőnem közt.

Ezen tíz év lefolyta alatt — mint azt a IV-ik tábla mutatja — gyógykezeltetett a közkórházban :

1. Tüdőlobbal 1920 beteg és p. 1327 fi- és 593 nőnemű, ezek közül meghalt $441=22.97\%$ -al, a megbetegedés a nőneműeknél kisebb, de nagyobb ezeknél a halálozás, mert ez a fineműeknél 21.25 és a nőneműeknél 26.21% -al volt; a közmebetegedésben a tüdőlob 2.62% -al részesült. Szám szerint legkevesebb — 1.98% -al — betegedett meg 1859-ben, legtöbb — 2.76% -al — 1854-ben; a halálozás legcsekélyebb — 14.78% 1857-ben, legnagyobb — 30.91% -al — 1855-ben és ez évben a nőneműeknél szinte 42.42% -ra rugott.

2. Légszervi huruttal 1297 beteg = 1.77% -al, de egy sem halt meg.

3. Tüdőgümőkórral 4255 = 5.81% -al, ezek közül

2433=57.18% halt meg, s p. fi-56.58, nőnemű 58.79%; a beteg nem szerint sokkal több fi- s p. 2849=3.89, és 1406=1.92%-al nőnemű. A szaporodás e kórban évről évre fokenként történik.

4. Vérpök és csak 12² eset, melyek közül 18=14.06% elhalt.

5. Gyomorhuruttal 4104=5.06, de semmi halálozás.

6. Sárgaság hev. 187=0.26, 18=9.62% meghalt.

7. Bélhuruttal 987=1.35, melyekből 93=9.43% halálozás.

8. Vérhassal 439=0.60%, melyekből 84=19.13%-al halt; legtöbb eset 1855-ben, s p. 95, legkevesebb — 20 eset, 1851-ben fordult elő.

9. Cholera-val 1387=1.89, 748=53.90% halt meg. Itt mindannyi s p. honosult keleti cholera esetek lettek feljegyezve, milyenek minden évben szoktak előfordulni, csak 1858-ban nem volt, a többi években 2—29 eset közt ingadozott, mert az 1850-ben jegyzett 84 eset szinte valóságos keleti cholera eset volt, úgy 1848—1850-ben a második járvány első időszakából volt. Ezen 84 cholera-betegből 49, tehát 58.33%-al meghalt; a második 1854/55-iki időszakban 1242 cholera beteg vétetett fel, kik közül 685=55.15%-al meghalt.

10. Süly 70 eset, meghalt 21=30.0%-al.

11. Váltóláz 4190, tehát 5.72%-al az összes betegekhez; haláleset nem volt; legtöbb eset 1854- és 1850-ben fordult elő, legkevesebb 1859-ben.

12. Hagymáz 3176=4.34%, meghalt 996=31.36%-al; legtöbb — 612=8.21%, meghalt 126=20.58%-al — 1850-ben; legkevesebb — 149 és 46=30.80% halálozással — 1859-ben. A megbetegedés nem szerint úgy állott, hogy 2122=2.90% férfi és 1054=1.43% nő volt, meghalt pedig 592=27.90 fi- és 404=38.33%-al nőnemű.

13. Orbánczsal 868=1.18%, meghalt 13=1.50%-al legtöbb — 137 — eset volt 1854-ben, legkevesebb — 43 — 1859-ben.

14. Csúz- és köszvénynyel 3248=4.44%, meghalt 10=0.29%-al.

15. A g y v é r z é s e k $219=0.29$, meghalt $242=51.83$
 $\%$ al.

16. G y e r m e k á g y i l á z a k $64=0.09\%$, meghalt 13
 $=20\%$ al.

17. H i m l ö v e l $572=0.78$, meghalt $52=9.09\%$ al, leg-
 több — 140 — 1856-ban.

18. V ö r h e n y n y e l $52=0.07$, meghalt $8=15.38\%$ al.

19. K a n y a r ó v a l $145=0.19$, meghalt $2=1.38\%$ al.

20. P o k o l v a r r a l $52=0.57$, meghalt $6=11.44\%$ al.

A betegedés 1865 és 1866-ban.

Ezen két évet összefoglalva adni annál inkább tartjuk szükségesnek, miután az elsőben a h a g y m á z, az utóbbiban a c h o l e r a járványként uralkodtak, és a hagymáz az elsőből az utóbbiba átment; így tehát az észlelt betegségek közül e két járvány mint felette kitűnő, érdekes adatokat orvosi tanulmányozás végett nyújt.

Az e két évben gyógykezelés alá jött és feljegyzett összes betegek száma a következő rovatos kimutatásból tünik ki, hol ugyan is a járólag és a kórházakban fekvőleg kezelt betegek, valamint az ezekben elhaltak száma és halálzási aránya kiviláglik.

Pest város 1865 és 1866-ban.

Beteg gyógykezelés történet	1865-ben			1866-ban		
	gyógy- kezel- tetelt	meghalt		gyógy- kezel- tetett	meghalt	
		sorszám	$\%$ ar.		sorszám	$\%$ al
Járólag a ker. főorvosok által . . .	20115	—	—	18463	—	—
Városi sz. Rókus közkórházban . .	10360	1303	12.57	10353	1801	16.79
Szegény-gyermek kórházban fekvőleg	462	38	8.24	472	55	11.63
„ „ „ járólag	4065	—	—	4110	—	—
Buda-pesti kereskedelmi kórházban	228	2	0.88	256	11	4.29
Izraelita kórházban	690	57	8.26	705	53	7.51
Pestvárosi szegény ápoloda, Erzsébet.	857	66	7.71	580	146	25.17
Kényszer-dologházban	982	10	1.12	765	12	1.57
Terézvárosi I. gyerm. gyógyintézetben	424	—	—	476	1	0.2
„ „ járólag	3772	—	—	3929	—	—
kórházakban gyógyk. beteg összesen	14003	1476	10.53	14107	2157	15.39
Főösszeg	41955	—	—	40903	—	—

A betegforgalom mind két évben számra nézve nagy, és 1865-ben 1052 beteggel több került gyógykezelés alá, mint 1866-ban, de a halálozási arány a kórházakban az utóbbi évben volt nagyobb, és úgy viszonyult mint 3 : 2-hez ; nagyobb volt az ingadozás az egyes kórházakat tekintve, a két évet véve és egy kórházat a másikkal hasonlítva, — mert míg 1865-ben a halálozás a közkórházban csak is 12.₅₇%, 1866-ban 16.₇₉%-ra rugott, az Elisabethinumban még feltűnőbb volt ez s p. 1865-ben 7.₇₁, 1866-ban a cholera járvány alkalmával 25.₁₇%-al volt. Csekély a halálozás a kereskedelmi kórházban, hol többnyire fiatal egyének vannak ; úgy nem, vagy alig fordul elő halál a kényszer-dologházban is, miután a súlyosabb betegek innen azonnal a közkórházba szállítottak.

A járólag kezelt betegek halálozási százalék viszonya biztonsággal ki nem puhatolható és e szerint meg sem számítható.

A betegségi csoportokat tekintve, és pedig a hullámzást havonként legmagasabb és legalacsonyabb, úgy közép %-ki számban véve, ezek az alább következő rovatos kimutatásban következő arányt mutattak.

A két évi kórcsoportok összeállításából kivehető, hogy némely betegségekben az évi ingadozás felette csekély, sőt némelykor a culminatio is összevág, és csak azon csoportokban tetemes hullámzás a culminatio pontjaiban észlelhető, melyekben oly betegségek foglaltnak, melyek rendszeren járvány jellegét öltik magukra, úgy azon betegségek csoportjában, hova a heveny-kütegek, az általános bajok, a hagymáz, cholera és váltólázak soroltatnak.

Az I. és II-dik csoport csekély ingadozást mutat, nagyobb a IV-dik csoporté, főleg ha a betegek számát tekintjük, kisebb az időt tekintve, mire nézve az éppen uralgó időjárási viszonyok döntők ; az V-dik csoport a legkisebb, a VI-dik a legnagyobb ingadozásnak van alávetve és rendszeren nagyobb a nyári mint a téli hónapokban, így találunk 1865-a VI-dik csoport culminatiója és minimuma közt egy fokterjt, mely 1865-ben 16.₀% , míg ez 1866-ban csak 9.₁₅%-ra emelkedik, mint akkor főleg tapasztalhatni, ha a hagymáz mint járvány uralg, minthogy az emésztő szervek csekély

Pest város 1865 és 2866-ban.

Osztály	Kórcsoportozat megnevezése	1865-ben					1866-ban				
		legtöbb		legkevesebb		közép ‰ szám	legtöbb		legkevesebb		közép ‰ szám
		‰-al	hó	‰-al	hó		‰-al	hó	‰-al	hó	
I	agybántalmak . . .	2. ₀₅	szeptemb.	1. ₁₀	deczemb.	1. ₄₁	2. ₁₂	november	1. ₀₅	január	1. ₄₈
II	gerincz- és ideg bántalmak . . .	3. ₆₈	október	0. ₉₉	január	1. ₈₃	2. ₂₁	február	1. ₃₃	szeptemb.	1. ₉₂
III	érzék szervi bántalmak . . .	4. ₂₅	junius	2. ₁₀	február	3. ₃₅	4. ₆₆	január	2. ₁₆	deczemb.	3. ₃₂
IV	légzés „ „	24. ₇₂	aprilis	11. ₂₁	julius	18. ₅₁	26. ₄₃	január	11. ₁₆	október	17. ₅₁
V	szív és véredény bántalmak . . .	2. ₃₆	szeptemb.	0. ₉₈	január	1. ₂₀	1. ₇₁	julius	0. ₁₀	deczemb.	0. ₈₅
VI	emésztő szervi bántalmak . . .	21. ₁₆	junius	5. ₆₆	február	12. ₂₅	24. ₃₃	auguztus	15. ₂₆	deczemb.	14. ₇₉
VII	húgy szervi bántalmak . . .	0. ₈₇	május	0. ₁₆	november	0. ₄₈	0. ₉₇	aprilis	0. ₀₆	október	0. ₈₆
VIII	nemző részek bajai . . .	24. ₆₆	május	13. ₁₉	november	15. ₃₈	14. ₅₅	január	10. ₁₉	márczius	12. ₂₂
IX	bőr és sejt szöveti bajok . . .	13. ₉₁	junius	5. ₇₀	aprilis	10. ₇₄	13. ₀₀	január	6. ₁₈	október	8. ₃₉
X	izom-, ízület- és csontbajok . . .	6. ₆₇	deczemb.	1. ₂₉	augusztus	3. ₃₂	3. ₁₀	augusztus	0. ₂₈	január	1. ₈₂
XI	általános betegségek . . .	36. ₉₈	február	12. ₁₁	november	21. ₃₅	33. ₁₁	szeptemb.	9. ₄₃	márczius	7. ₇₇
XII	külső bajok . . .	4. ₁₂	augusztus	2. ₃₁	február	2. ₉₁	4. ₃₂	márczius	2. ₁₂	deczemb.	3. ₂₅

zavara könnyen hagyományba mehet át; a IX csoport csak olykor hullámzik feltűnően, ha a heveny kitételek járványává fejlődnek, ugyan ezen okból tájul a XI csoport fokterje is.

Pest város 1865 és 1866-ban.

Folyó szám	A kór megnevezése	1865-ben					1866-ban				
		legtöbb		legkeveseb		közép szám	legtöbb		legkevesebb		közép szám
		%-al	hóban	%-al	hóban		%-al	hóban	%-al	hóban	
1	agy- és agykér lob . . .	1 ₁₀	október	0 ₀₁	augusztus	0 ₅₇	0 ₇₇	június	0 ₁₂	julius	0 ₃₁
2	hűdések	0 ₈₇	május	0 ₅₁	november	0 ₈₉	3 ₁₆	május	0 ₀₁	julius	0 ₇₀
3	hökhurut	0 ₉₁	október	0 ₁₀	február	0 ₃₈	1 ₇₅	január	0 ₁₈	aprilis	0 ₁₈
4	hártyás torok gyík . .	0 ₁₉₂	február	0 ₁₀	augusztus	0 ₁₉	1 ₈₀	julius	0 ₁₂	aprilis	0 ₉₁
5	tüdőlobok	3 ₀₆	május	0 ₈₁	november	2 ₂₇	3 ₃₄	márczius	0 ₀₈	szeptemb.	2 ₁₄
7	vérpökés	0 ₁₃	február	0 ₀₁	julius	0 ₁₀	0 ₇₈	február	0 ₀₁	szeptemb.	0 ₂₂
7	tüdögümösödés . . .	19 ₁₆	deczemb.	4 ₈₁	október	9 ₄₄	10 ₀₁	aprilis	2 ₉₅	szeptemb.	7 ₃₂
8	gyomor- és bélhurut .	7 ₁₄	augusztus	2 ₉₁	január	4 ₆₂	13 ₁₂	szeptemb.	2 ₅₂	márczius	7 ₂₀
9	vérhas	0 ₄₃	augusztus	0 ₀₁	február	0 ₁₅	1 ₆₉	augusztus	0 ₁₂	május	0 ₆₅
10	himlő	0 ₂₇	május	0 ₀₁	október	0 ₀₇	1 ₁₂	október	0 ₀₂	aprilis	0 ₁₇
11	vörheny	0 ₉₆	október	0 ₀₅	május	0 ₅₃	1 ₁₆	május	0 ₀₅	márczius	0 ₉₁
12	kanyaró	0 ₆₁	február	0 ₀	október	0 ₁₉	3 ₁₆	május	0 ₀₆	november	1 ₅₈
13	orbáncz	0 ₈₁	julius	0 ₀	szeptemb.	0 ₃₇	0 ₃₈	február	0 ₂₀	augusztus	0 ₁₉
14	hagymáz	15 ₁₆	január	1 ₀₈	deczemb.	4 ₉₇	2 ₀₉	aprilis	0 ₉₇	szeptemb.	0 ₄₉
15	cholera (keleti) . . .	0 ₅₀	—	0 ₀	—	0 ₀	21 ₈₉	szeptemb.	0 ₀	több hó	2 ₄₁
16	csusz ée közsvény . .	5 ₀₄	aprilis	2 ₂₇	augusztus	3 ₀₀	5 ₅₉	január	1 ₂₂	június	3 ₂₇
17	váltólázak	2 ₁₉	június	1 ₁₀	deczemb.	1 ₇₈	2 ₇₀	aprilis	0 ₀₈	deczemb.	1 ₈

A nevezetesebb népbetegségek, melyek e két évben észleltek ugyan azon módon és úton, mint a köröscipor-tozatok összeállítva és kiszámítva következő arányt mutatnak:

A szám és időszerinti ingadozás némely betegségekben némelykor csekély, sokszor azonban a fokterj felette feltűnő, s p. a szerint a mint a betegség járványos jelleget ölt magára vagy nem; kiderül a fenjegyzett összeállításból, hogy a legtöbb betegségek majdnem mindig egyforma százaléknyi részlettel bírnak, mind az időre, mind a culminatióra nézve, s ez áll az 1, 2, 5, 6, 8, és 16 szám alatt feljegyzett betegségekről, úgy hogy ezeknél a halálozási arány is évről évre hasonló és egyforma marad. — De nem áll ez a többi fenjegyzett betegségekre nézve, hol ugyan is ezen arány feltűnően változik, némely kórnál legalább a mennyiségre nézve, de közönségesen a culminatio idejére feltűnően, p. o. tüdőloboknál gyakoribb a culminatio tavaszkor mint télen, legcsekélyebb az őszi hónapokban, — megfordítva áll ez a vérhasnál; — a hagymáznál azonban a culminatio tél- és tavasz kezdetére esik, míg a nyár és ősz a minimumoké; a váltólázak az idő szerint ritkán követnek egy határozott culminatiót, azonban az évi közép-szám számos évek óta egyforma.

A CHOLERA.

Európa jelenleg az ázsiai cholérának harmadik nagy inváziója alatt szenved. Az első tartott 1831-től 1838-ig, tehát 8 évig, a második 1847-től 1859-ig s így 12 évig, a harmadik 1865-ben vette kezdetét Európában; meddig fog ez tartani, nem határozható el, de aligha fogja rövidebb idő alatt befejezni európai vándorlását, mint az előbbiek. Pest mindezen invasio alatt szenvedett.

a.) Az 1831 évi cholerajárvány Pesten.

A cholera mint járvány legelőször 1831-ben lépett fel nálunk, még pedig július 14-én fordult elő az első cholera kóreset, és a cholera mint járvány egész sept. 22-éig, tehát 64 napon át, félbeszakítás nélkül dühöngött. A cholérát 1822-ben elterjedt vérhas — 1830-ban makacs váltóláz-járvány előzte meg; az utóbbi annak utóbetegségeivel még tartott 1831 tavaszán, midőn ugyanez év május havában heves hurutár (Influenza) lépett fel járványkép, mely a nyáron át is elhúzódott és a közlő cholerátóli félelem- és rettegéssel kapcsolatban a kedélyekre igen kártékonyan hatott.

A betegedés, valamint a halálozás ekkor júniusban és júliusban csekély volt, miglen július 14-től kezdve, mikor az első cholera kóreset előfordult, gyomor- és bélhurutok léptek fel nagy számban.

A cholera, mint egészen ösmeretlen betegség lényegét illetőleg nagyban foglalkoztatá az orvosokat, kik alkalmas gyógyszer feltalálásával is fáradoztak, és miután vágó s szűrő fegyverek — kard és szurony — a betegség feltartóztatására

elégtelennek bizonyultak, az egész materia medicát fosztották ki, míg végre az ágyúkhöz folyamodtak, hogy azok megdördülése s a lőporfüst által a levegő lehetőleg tisztítassék. — Az árnyékszékek észszerű fertőztelenítéséről s több efféléről alig volt valakinek sejtelve, a tisztaságra lehetőleg ügyeltek ugyan, s a chlórmeszet s eczetgőzt inkább ösztönszerűleg használták; de a betegségtől félelem akkor főmozzanatnak tekintett annak előidézésére s legalább az igen gyakran előforduló gyomor- és bélhurutok előidézésében ez csakugyan volt is a főtényező; és a hasmenés csakugyan megelőzte a cholera fölléptét, úgy a hol annak elnyomtatására szorgosan ügyeltek, ott a cholera nem is fejlődött ki.

A rohamok akkor leginkább éjjel léptek fel és pedig rögtön minden más jelentékeny feltűnő tünetek nélkül, kivéve könnyebb gyomor és bélhurutokat, melyekben akkor kevés kivétellel majdnem az egész itteni lakosság szenvedett, többnyire hasmenések előzték meg a kitörést, az egyszer kitört betegség többi kórtünetei és lefolyása tökéletesen megegyeznek a legujabb időben észleltekkal, csak hogy 100 beteg közül alig 2 panaszkodott fázásról.

Hullabonczolatok csak néhány cholerahalottakon történtek s miután a kórboncztan akkor még alig létezett, csupán tökéletlenül jegyeztettek fel. Egyébként azon kevés jegyzet is teljes összhangzásban van a legujabb észleletekkel.

A cholera nem kímélt meg semmi kort, nem et, vagy polgári állást. A gyermekkor leginkább vala megkímélve, a cholerától meglepett terhes nők rendszeren elvetéltek s ezek halálózása 60%-ra rúgott; a betegség gonoszabb indulatot mutatott nőknél mint férfiaknál, s az előbbieknél nagyobb számban is lepettek meg, oly arányban mint 57.0 : 43.0%-hoz. A jól táplált egyének nagyobb számban haltak el mint a soványak és gyengéek.

A cholera kórházakban Dr. Pólya és Grünhut észleletei szerint a következő viszonyt mutattak :

0—7 évig volt	2.6	26—45 évig volt	43.0
8—14 „ „	6.4	47—60 „ „	14.0
15—25 „ „	28.1	60 on felül	5.6 ⁰ / ₁₀

A mi a cholera-betegek és halottak polgári állását s foglalkozását illeti, a statistikai adatok igen hiányosan jegyeztettek fel, mert a halottakra nézve csak a következőt találjuk :

nobiles conditiones aliquot,	serviles personae plurimae,
cives pauci,	operarii . . magno numero,
opifices multi,	extranei . . . plures;

mi tehát csak tökéletlen felvilágosítást nyújt.

Ugy szintén nem birunk ezen időről oly lebeszeti följegyzésekkel sem, melyek itt tétettek volna, és csak is azok léteztek akkor, melyek a sz. Gellérthegyen akkor még létezett m. királyi csillagdában tétettek, úgy hogy nem is vagyunk képesek az időjárásról a járvány lefolyására s összefüggésére nézve következtetéseket vonni. — Csak annyit találunk, hogy oly napokon, melyeken a hőmérsék nagyobb ingadozásokat mutatott, melyeken fergetegek beállottak, — a járványban is ingadozások — többé kevésbé rövid alábbszállás — észleltek; mint ez július 28, 29 és 30-a, valamint augusztus 1, 7 és 17-ére nézve a kórházakból kivehető.

A betegség csakhamar góczokban összpontosult, egy házban, melyben a házmester meghalt, egy éjen át 25 betegedési eset fordult elő, leggyakrabban egyes családokban, a halál ily házakban 2—3 óra alatt állott be; visszaesések gyakoriak voltak, néha 8 nap mulva, és üdülőknél a vörös bor nem ritkán idézte elő azokat s evvel biztos halált. Étrendi hibákra rendszeren azonnali kitörése következett a betegségnek meghülésekből (Aug. 7 és 18-ka közt jelentékeny eső és reá következő hideg szél,) számos cholera eset származott.

Ha az egyes városrészeket a cholerábani betegedést és halálozást illetőleg tekintjük, legkedvezőtlenebb volt az arány a Teréz- és Józsefvárosban, kevésbé a Ferencvárosban, a legkedvezőbb arány pedig a bel- és Lipótvárosban fordult elő.

A cholerábani halálozást tekintve a Terézváros 34.4%, a Józsefváros 28.1, a Ferencváros 12.5, a bel- 9.4 és Lipótváros 9.4 a kültelkek 6.2%-al vettek részt.

A mi a cholerábani betegedést, gyógyulást és halálozást

illeti, itt rövid áttekintési táblázatot nyújtunk, megjegyezvén, hogy itt csak a haláleseteket kell irányadóknak tekinteni.

Pest városa 1831-dik évben.

Sommás kimutatása a Pest városában 1831-dik évben ebolerában történt megbetegedések, gyógyulások és halálözásoknak.														
Beteg mozgalom	A városban							A kórházakban						
	kor szerint egyes éveket véve													
	1-7 évig	8-14	15-25	26-45	46-60	60 túl	Összesen	1-7	8-14	15-25	26-45	46-60	60 túl	Összesen
Betegedések	175	99	181	229	186	112	1082	33	72	314	454	187	135	1195
Gyógyultak	35	22	35	79	35	31	237	11	45	177	191	54	32	513
Meghaltak	140	77	146	250	151	81	845	22	27	137	260	133	103	682

Ehhez járul még 137 az egyes városrészekben és külteleken meghalt és így a halottkamrába behozott egyén. A gyógyszerelés alatt állott s mint ilyenek följegyzett betegek száma 2271-re megy, a halottak száma 1527 re, ehhez járul a 173 halva behozott egyén, miáltal a halottak száma 1700-ra emelkednék; e szerint tetemesen magosabb lehetett a megbetegedések száma is, különben a halálözásnak arányszáma 78,1%-ben magosabb volna a városban, holott a kórházban elhaltak csak 55,2%-ra rúgnak.

Az egyes korosztályok halálözását tekintve, a kórházakban meghaltak.

a 0-7 évig	3,2	a 26-45 évig	37,0
" 8-14 "	3,9	" 46-66 "	19,5
" 15-25 "	18,6	" 60 éven túl	15,1%-al,

hogy ha egyszerűen az egy-egy korosztályban meghaltakat az összes halottak összegével párhuzamban állítjuk. De ha az egy-egy korosztályban megbetegedetteket az ugyanazon korosztályban meghaltakkal hozzuk arányba, akkor a hasonlíthatatlanul legkedvezőtlenebb az arány a legmagasb és magas korosztályokban; legkedvezőbbnek mutatkozik a második és harmadik korosztály, mint ez a következő táblázatból kitetszik.

I. 0—7 évig	66. ₆	IV. 26—45 évig	57. ₃
II. 8—14 „	37. ₅	V. 46—60 „	71. ₁
III. 15—25 „	43. ₆	VI. 60-on fölül	76. ₃ % -al.

Minél idősebb volt tehát a cholérától meglepett egyén, annál kedvezőtlenebbé vált annak kórjósolata.

Miután a megbetegedést, gyógyulást és halálózást illetőleg egészen biztos adatokat csak a kórházakból gyűjthetünk, a cholérabetegek mozgalmát is csupán a kórházakból vehetjük szemügyre, mert ha a kórházakon kívül a járványban meghaltak száma majdnem pontosan tudva van, ez éppen nem áll a megbetegedések és halálesetek számáról is.

A cholérabetegek számára barendezett I és III számú kórházakba 962 cholérabeteg vétetett fel, ebből 435=45.₂₁ % gyógyultan bocsátott el, és 527=54.₇₉ % meg halt. Azonkívül a Rókusközkórházban szinte 233 cholérabeteg lön gyógykezelve, de miután a betegség lefolyására, korra stb. nézve nem birunk hiteles kimutatásokkal, csupán az I és III sz. cholérakórházak betegmozgalmát fogjuk tekintetbe venni.

Julius 25-én az I sz. cholérakórházba 4 és Julius végéig 123 cholérabeteg — legtöbb — 31 — Julius 30-án — hozott be; ezek közül meghalt 54=43.₉ %; gyógyult csupán 8=6.₅ %, visszaesést szenvedett 4, s ezekből meghalt 3.

Augusztus hóban a betegmozgalom már jelentékenyebb volt; ezen hó 1-jén 91, és 11-én 151 volt kezelés alatt; 8-án legnagyobb volt a napi szaporodás 41-el, s e napon legtöbben is haltak meg =26. 12-étől kezdve beállott lassanként az alábbhagyás, s a hónap utolsó napján mindkét t. i. az I és III sz. cholérakórházakban már csupán 97 beteg volt kezelés alatt.

Augustusban összesen 730 beteg vétetett fel, s ezekből meghalt 409=54.₆ %, gyógyult 197=26.₈ %; visszaesés beállott 29-nél, kik közül 18 meghalt. Az ápolásban levő betegekben Aug. 2-től 29-ig jelentéktelen volt a hullámozás, folyvást 101 fölött s a napi létszám átlagosan 124-en állott.

September hóban már jelentékeny volt az alábbhagyás, mert 1-jén már csak 8 beteg vétetett fel, és csupán 75 volt már gyógykezelés alatt; a legnagyobb fölvetel, 15-el, 4-én fordult elő, s ez napon 7 haláleset volt; 20-án pedig az utolsó 12 beteg bocsátott el gyógyultan. Ezen 20 nap lefolyása

alatt 109 beteg vétetett föl, ezekből meghalt $64=58.7\%$, a többi pedig az Augustusból maradtakkal együtt fölgógyult; visszaesést szenvedett 6, közülök meghalt 3.

b.) A cholera-járvány Pesten az
18⁵⁴/₅₅ években.

A cholera-járvány második invasiója 1847-től 1859-ig terjedt; 1848-ban és 1849-ben az egész magyar hazában és társországaiban, s ekkép városunk is lőn meglátogatva, s nem csekély mértékben szenvedett az akkori zavarok közepette; azonban ezen időből semmiféle hiteles hivatalos adatokkal nem bírunk, melyeket statisztikai dolgozatainknál használni s értékesíteni lehetne. Említésre méltó csak az, hogy a cholera-ával egyidejűleg a küteges hagymáz nem csak az ideiglenes tábori kórházakban és közkórházban, de Pest lakosai közt is dühöngött, ettől számos orvos is lepetett meg, s a kórházi orvosok közül sokan a hagymáznak áldozatul is estek.

Itt tehát ezen invasionak csupán második rohamát — melyet az ország s Pest városa az 18⁵⁴/₅₅ években szenvedett — ismertethetjük röviden statisztikai tekintetben; erről különben már bővebben szóltunk: „Adatok az 18⁵⁴/₅₅ évi cholera-járvány statisztikájához“ című közleményünkben. A könnyebb megértés okáért ecseteltük akkor a talajt, melyet lakunk, a vizet, melyet iszunk, a levegőt, melyet szívunk, a növényzeti viszonyokat, a népességet és mozgalmát, a nyilvános betegápolást, a betegedést és halálozást, különösen a testvér városokban és legközelebbi környékében észlelt lefolyását tekintve, lehetőleg körülményesen rajzoltak a kóroktani viszonyokat stb.

A lebeszeti észleleteknél mindig tekintettel voltunk a járvány lefolyásának a meteoratioval való összefüggésére, miután a légnyomás és légköri hőmérsék tetemes ingadozásainál a járványban is hullámzást észleltünk; ezen észleleteket, melyeket naponta többször följegyezgeténk, külön táblázatokon mutattuk ki, s összehasonlítottuk azokat az előbb rendezett lefolyt évekéivel.

Így a derült napok az 18⁵⁴/₅₅ évben az előbbi évhez

hasonlítva úgy állottak, mint 6 : 7-hez, az esős napok, mint 4 : 5, és még is kevesebb esős nap mellett a járvány évében nagyobb volt a csapadék mennyisége, és pedig oly viszonyban, mint 20 : 17.₅₀; a szélment és a havazási napok mindkét évben egyformák valának; a ködös napok úgy viszonylottak, mint 8 : 21-hez. A felhőzet az alakot illetőleg, csupán a rétegzett felhőket tekintve volt feltűnő aránytalanságban, t. i. mint 19 : 28-hoz; a többi alakokra nézve egyenlő maradt az, valamint a szélirány is; csak a délről jövő légfolyam volt túlnyomó a járványos évben, és a rendes évhez úgy állott, mint 5 : 4-hez.

A légnyo más és a levegő hőmérséke nagyobb napi ingadozásokat mutatott a járvány évében, s az utóbbiban a léghőmérsék középszáma 0.74-el volt alacsonyabb, nem különben nagyobb volt ez évben a nedvesség is oly arányban mint 4 : 3-hoz.

1854 okt. 5 kén fordult elő az első, és 15-kén a második cholera betegedési eset, mindkettőnél a behurczoltatást határozottan lehetett kimutatni, a betegség csakhamar a járvány jellemét ölté s 14 hónapon át tartott, néhányszor a városban félbenszakadt, de azalatt a testvérvárosokban tanyázó katonaságnál uralkodott, s ott félbenszakadt, midőn ismét a polgári lakosság közt mutatkozott.

1854 oktobertől 1855 november végéig a városban a polgári lakosság közt 3520 betegedett meg, s pedig 1160 férfi, 1435 nő és 925 gyermek; ebből 1672 gyógyult, s pedig 520 férfi, 742 nő és 410 gyermek; meghalt 1848, még pedig 640 férfi, 693 nő és 515 gyermek.

Ezen kimutatás szerint a halálozás tehát 52.₅% mutat, nőknél nagyobb volt a betegeskedés mint férfiaknál, de halálozásuk csekélyebb volt, legnagyobb a gyermekeknél; férfiaknál 53.₄, nőknél 48.₃, gyermekeknél 55.₆%-al.

A járvány lefolyásának idejére nézve a következő táblázatból nyerünk fölvilágosítást :

Pest városa. A cholera-járvány kimutatása. 18⁵⁴/₅₅-ben

Időszak	Hó	a hó elején	szaporodott	Összesen	Kimenet			a hó végén megmaradt	Észrevételek.
					gyógyult	meghalt	Összesen		
I.	Okt. 1854	—	96	96	57	45	82	14	1-ső eset e hó 10-kén, 2-dik 15-kén. utolsó eset 6-kán.
	Nov. „	14	171	185	89	81	173	12	
	Decz. „	12	67	79	38	38	76	3	
	Jan. 1855	3	4	7	4	3	7	—	
II.	Febr. 1855	—	29	29	14	15	29	—	Kis betegedések halálozás nélkül.
	Márcz. „	—	—	—	—	—	—	—	
III.	Apr. 1855	—	15	15	4	8	12	3	1-ső eset 23-kán. A járvány eszméje a hó közepén. A hó közep. legerősebb Csekély ingadozással mindig egyenlő. Jelentékeny alábbhagyás a hó végén. Egyes esetek. Utolsó eset 15-kén.
	Május „	3	119	122	42	66	108	14	
	Junius „	14	1193	1207	546	572	1118	89	
	Julius „	89	922	1011	453	500	953	58	
	Aug. „	58	668	726	345	354	699	27	
	Szept. „	27	910	237	86	143	229	8	
	Oktob. „	8	9	17	9	8	17	—	
Nov. „	—	15	15	3	12	15	—		
Összesen		—	—	—	1672	1848	3520	—	

A járvány három időszakban lépett föl, még pedig az első 1854 október elejétől 1855 január 6-áig, s így tehát 89 napig tartott, legnagyobb volt novemberben és látszólag január 6-án aludt el. Ezen idő alatt 348 egyén betegedett meg, kik közül $178=51.15\%$ gyógyult és $170=48.85\%$ meghalt.

A második időszak január 6-ától tartott egész april 23-áig; ez idő alatt csupán februárban jelentetett be 29 eset, melyek közül 14 gyógyulással, 15 pedig halállal végződött. Ezen 78 napig tartó időköz félbenhagyásnak (intermissio) látszott, ha éppen ez időben nem uralkodott volna a járvány a cs. k. katonaságnál, még pedig nagy fokban és kizárólag.

A harmadik időszak april 23-kán kezdődött és tartott nov. 15-éig, tetőfokát júniusban érte el, úgy hogy ezen hóban 1207 betegség fordult elő, melyekből 546 mint gyógyult, 572 mint meghalt jelentetett be; a halálozás ez időben 52.¹⁴/₆⁰-ra rúg, tehát legnagyobb volt.

Ezen időszakok azonban csak Pesten észleltettek, legközelebbi környékében csak egy, t. i. a nyári időszak, tehát a harmadik volt jelen.

Ha a cholérának két leírt invasióját, t. i. az 1831-kit és 1854/₅₆ évit összehasonlítjuk, úgy az első járvány hasonlíthatlanul hevesebb volt, de gyorsabban is futott le, mint az utóbbi; akkor minden 26-ik, s most csak minden 36-ik ember lepetett meg cholérától; az első betörésnél a gyógyultak aránya a meghaltakhoz olyan, mint 9 : 15-hez, holott a második invasió-nál a második járvány alkalmával sokkal kedvezőbb volt amaz arány, t. i. 8 : 9-hez, első ízben az összes lakosságnak 2.⁴⁴/₁₀₀-a halt meg, másod ízben csak 1.⁴⁸/₁₀₀, akkor 24 cholerahalott jutott egy-egy napra, most csak 5; akkor a járvány tetőpontján egy napon 130 halt meg, most (jun. 14-kén) csupán 46, és ha Pestnek 1831-ben oly nagyszámú lakossága lett volna, mint 1855-ben, akkor a legnagyobb valószínűséggel 260 egyénre rugott volna a napi halálozás a járvány tetőfokán.

A mi az egyes városrészeket illeti, a viszony majdnem ép olyan maradt, mint az első betörésnél, t. i. csekély volt a hullámozás a Teréz-, József- és Ferenczváros közt, a legkevesebb megbetegedés pedig a bel- és Lipótvárosban fordult elő, úgy hogy a betegség

a belvárosban a lakosságnak	.	0. ⁸⁹
„ Lipótvárosban	„	1. ⁶⁷
„ Terézvárosban	„	3. ⁰⁶
„ Ferenczvárosban	„	4. ⁰⁹
„ Józsefvárosban	„	4. ²² / ₁₀₀ -át tette ki.

A Sz. Rókus közkórházi létszámból cholérában 3.⁴¹/₁₀₀ betegedett meg, mint azt a következő táblázatban havonként és az egyes városrészek szerint, kimutatva találjuk. E tekintetben figyelmeztetnünk kell, hogy a cholera ezekben, kivált a már kijelelt járvány-területen, t. i. azon mélyedésben dühöngött, mely éjszakkékeletfelé a vácsi gáttól átmetszelve a

Terézváros külső részén az árokutcán, a Józsefvárosban a bodzafa- és serfőzőutcán, a Ferenczvárosban a malomutcán vonul végig.

Pest városa 18⁵⁴/₅₅ év.

H ó	V á r o s r é s z e k					Beteglétszám a Rókus-kórházban	A megbetegedések összes száma	Százalék az egész összegtől
	Belváros	Lipótváros	Terézváros	Józsefváros	Ferenczv.			
	a lakosság száma							
	20,340	15,106	44,417	22,000	10,133			
	megbetegedések choleraúbau							
						9.545		
Oktob, 1854	34	—	37	16	3	4	96	2,70
Novemb, „	33	4	58	34	25	17	171	4,167
Deczemb, „	20	4	25	8	3	7	67	1,80
Jauuár 1855	2	—	1	1	—	—	4	0,11
Február „	—	—	29	—	—	—	29	0,82
Márczius „	—	—	—	—	—	—	—	—
Április „	—	—	15	—	—	—	15	0,37
Május „	6	1	68	7	2	35	119	3,40
Junius „	120	62	460	252	105	194	1193	33,00
Julius „	40	44	334	331	153	20	922	26,29
Auguszt. „	70	17	242	216	105	18	668	19,00
Szeptemb. „	10	3	80	74	15	28	210	6,00
Október „	1	1	3	—	1	3	9	0,26
Novemb. „	5	—	10	—	—	—	15	0,52
Összesen	341	136	1363	939	415	326	3520	100,00
% a holtaknak az összlakosságtól	1,67	1,89	3,06	4,22	4,09	3,41	—	—

Ebből láthatjuk, hogy az egészségi tekintetben legkedvezőbb fekvésű, jó módú emberektől — sok tehetős zsidóktól — lakott Lipótváros majdnem 8 hónapon át ment maradt a járványtól, s hogy sajátképi lakosságából csak kevesen betegedtek meg, miután ezen betegek többnyire tót napszámosok voltak.

A hol a betegség egyszer góczokat képezett, ott könnyen terjedett és vitetett tova, csak ritkán maradt egyes házakra korlátolva,

A járvány lefolyásában igen feltűnők voltak a félbehagyások (intermissiók), mire a légköri viszonyok nagy befolyással valának, és minden évszakban feltűnt, hogy rögtön beállott lebészeti változások akár a légnyomásban, akár annak hőmérsékében a megbetegedések számában is nagy változást vontak maguk után.

A táplálkozás és tisztaság mint jelentékeny tényezők szerepeltek; nem kevésbé gyomor- és bélhurutok, valamint elhanyagolt hasmenések is.

A choleraiban aránylag legtöbbet szenvedett a szegény, munkás és szűkölködő néposztály; jómóduaknál csak ott lépett fel, hol tartós hasmenések elhanyagoltak vagy jelentékeny étrendi hibák elkövetettek. Ezen járvány minden időszaka után idegenek voltak azok, kiknél az új kitörés észleltetett.

Megbetegedett több nő, mint férfi, azonban ezekből kevesebben gyógyultak, mint amazokból, a férfiak aránya a nőkhez 21:26-hoz. Az összes betegek közt 100-ra esett 30 férfi, 40 nő és 30 gyermek.

Az itt és a környéken szállásoló cs. k. katonaságból kivált azon hadsapatok betegedtek meg, melyek fárasztó szolgálatot végeztek, továbbá azok, kik Erdélyből, és szabadságosok, kik onnan és Galicziából hasmenéssel érkeztek és magányosoknál elszállásoltattak.

A cs. k. katonaságnál is lehetett a 3 időszakot (intermissiót) tapasztalni, de az utolsó időszak — bár igen heves, — sokkal rövidebb tartamu volt, mint a polgárságnál.

Minden nyilvános és magánintézetekben, ú. m. iskolákban, humanitási és fenyítő intézetekben, gyárakban, melyek orvosi felügyelet alatt állottak, csak ott tört ki a cholera, hol az életrend megzavarva lett, a hasmenésre nem ügyeltek s azt el nem fojtották. A tanulók közül 30% szenvedett hasmenésben, s közülök alig 1% halt meg choleraiban (96 reáliskolatanuló közt egy sem); a városi árvaházban s az országos vakok intézetében hasmenések nagy számban — de cholera nem fordult elő, és csak a szegényápolóban tört az ki behurczoltatás folytán, hol 1855 szeptemberben 26 nap alatt a 86 elagott és lezsarolt áponcz közül 36 esett choleraiba

s közülök csak 10 menekedett meg. A gyári munkásoknak alig 6.20% betegedett meg. Nevezetes, hogy a városi kényszerdologházban csak néhány fegyencz betegedett meg choleraiban, a városi tolonczok helyiségében és börtönökben, melyek akkor igen egészségtelen állapotban, de folytonos orvosi felügyelet alatt voltak, egy choleraeset sem fordult elő.

Ha általában a betegedést Pesten ezen cholerajárvány tartama alatt, s a rendesen uralkodni szokott kórokat tekintjük, azt találjuk, hogy néhány hónapon több kóralak sokkal gyakrabban fordult elő, mint más években, hol cholera nem volt.

A járvány tartama alatt minden évszakban a rendesen uralgó és sajátságos betegségek csak úgy mint különben voltak jelen, több kórcsoport és azok egyes kórai, mint a lobok, hagymáz és váltóláz csekély alábbhagyással állandók maradtak, sőt a váltólázak leginkább voltak a járvány tetőfokán elterjedve, a cholera semmi másnemű betegséget nem zárt ki, és tetőpontján sem lett egyedül uralkodóvá; az egyes kórcsoportok százalékarányai — kevés kivétellel — ugyanazok maradtak. A cholera az általános betegedéshez úgy viszonylott, mint 1:16-hoz, és szintúgy a váltóláz is; a hagymáz pedig, mint 1:34-hez.

Az 18⁵⁴/₅₅ járvány alatt a kerületi orvosoktól s a nyilvános és magánkórházakban szerelt betegeket, s a choleraának a váltóláz és hagymázhozi viszonyát a következő táblázat mutatja.

Pest városa 18⁵⁴/₅₅ év.

Intézet	Betegek száma					cholera viszonya		
	orvosok	összesen	cholera	váltóláz	hagymáz	lobok	váltólázhoz	hagymázhoz
Szegény beteg ellátás	6	15,480	672	1,236	302	1,934	1 : 1 ₈₄	2 ₂₂ : 1
Sz. Rókus-kórház	17	9,545	1,193	410	448	888	2 ₉₁ : 1	2 ₆₁ : 1
Szegény gyermekkórház	2	3,347	37	116	55	842	1 : 3 ₁₄	2 ₁₆ : 1
Izraelita kórház	2	665	34	74	53	204	1 : 2 ₇	1 : 1 ₅₆
Pestbudai keresk. kórh.	2	92	—	23	1	7	0 : 23	0 : 1
Városi szegényápoló	1	289	36	9	1	26	18 : 1	36 : 1
Kényszerdolgozház		526	13	14	18	64	1 : 1 ₃₈	1 : 1 ₄₀
Fegyencz és rabok kórháza	2	1,972	—	37	94	198	0 : 87 ₀	0 : 94
Összesen	32	31,916	1,985	1,912	932	4,143	1 ₀ : 37 : 1	2 ₁₃ : 1
100 betegre esik	—	—	61 ₈₈	59 ₉₀	29 ₃₁	—	—	—

A cholera Pest város környékén 18⁵⁴/₅₅-ben.

Ugyan azon időben, a midőn Pest városában, szinte Budán is kitört a cholera, s ugyan azon időszakokat tartotta meg ott is, s p. Budán 1854 dik évi október hó 18-tól 1855-diki január 22-ig, az első szaka igen szelid lefolyással, mert Buda és Ó-Buda körül-belül 60,000-nyi lakosságából csak 140 betegedett meg, ezek közül 76 gyógyult és meghalt 64=45.7%.

A második időszak május hó 15-én vette kezdetét és szeptemberig tartott, s októberben ismét, mint utójárvány tünt fel. Ezen időben megbetegedett 1337, melyek közül 894 gyógyult és 443=40.6% meghalt.

A leggyakoribb cholerabani megbetegedés 1855-diki június hó 11-től 17-ig volt, és ezen időben leginkább is haltak.

Buda-Pest testvér városok legközelebbi környékét illető áttekintési táblája az egyidőbeni járványnak, következő volt :

Helység neve	lakosok száma	az első betegedés napja	megbete- gedtek	gyógyul- tak	holtak	az utolsó betegedés napja	% arány		
							beteg a la- kosokhoz	halott a be- tegekhez	
Pest körül	Új-Pest . . .	921	julius 24.	37	26	11	szept. 30.	4. ₆₁	30. ₇₀₁
	Palota . . .	1977	junius 14.	92	75	17	julius 27.	4. ₆₅	18. ₄₉
	Csömör . . .	921	" 10.	28	20	8	" 25.	3. ₀₄	28. ₈₈
	Czinkota . .	997	" 14.	3	2	1	" 2.	0. ₃₀	33. ₃₃
	Vecsés . . .	1568	" 7.	24	15	9	" 30.	1. ₅₂	37. ₅₀
	Csepel . . .	921	" 5.	6	5	1	" 29.	0. ₆₅	16. ₆₆
Buda körül	Albertfalva .	297	junius 3.	1	1	—	junius 5.	0. ₃₃	0. ₀
	Promontor .	3387	" 3.	1	1	—	" 4.	1. ₀₃	0. ₀
	Törökbálint	1592	május 25.	155	120	25	julius 30.	9. ₇₈	16. ₁₃
	Budakeszi .	2541	junius 3.	139	111	28	" 7.	5. ₄₇	20. ₁₄
	Budaeörs .	2677	" 8.	127	81	46	augus. 18.	4. ₇₄	36. ₂₂
	Kovácsi . .	1278	" 21.	118	83	35	oktob. 2.	9. ₂₃	30. ₀
	Hidegkút . .	1016	julius 29.	33	20	13	augns. 24.	3. ₂₄	40. ₀
	Békásmegyér	834	junius 20.	8	5	3	julius 28.	0. ₉₅	47. ₅₀

Ebből kitűnik, hogy a megbetegedés legnagyobb mérvben Törökbálint, a legcsekélyebb Promontor- és hozzátartozó Albertfalva helységben volt, különös, hogy a budai hegyekben és körül fekvő falvakban legtöbb beteg fordult elő, és a halálozás aránylag felette nagy, míg Pest körül mindkettő kisebb vala.

Ha Pest-Pilis megye egész területét vesszük, a cholera, mint járvány, az iker városokon kívül még 94 helységben uralkodott, úgy ezen helységek 157,432 lakosai közül 3963 = 2.44% -al megbetegedett, s ez utóbbiak után 1278 = 32.25% -al choleraiban meghalt.

Az első cholera betegedési eset 1855-ki május hó 23-án Tököliben a Ráczkevi szigeten, az utolsó Buda körül Pómázon 1855-iki Octóber hó 6-án észleltetett, így tehát az egész járvány ezen területen 136 nap alatt bevégeződött, míg Budapesten majd nem 14 hónapig tartott.

c) A cholera járvány 1866-ban.

A harmadik roham, melylyel a cholera Európát meglepte, már 1866-ik évi tavaszkor nálunk adá jelét, a nyár kezdetén

a Duna alsó vidékéről utasok gyöngébb s súlyosabb hasménéssel ide érkezvén, ezek közt egy nő volt gözhajón, kinél a keleti cholera minden tünetényei tökéletesen kifejlődve voltak, a közkórházba felvétetett s meggyógyult. Julius havában ily esetek sűrűbben előfordultak, szerencsés lefolyásuak lévén, mint cholera nostras gyógykezeltettek. Augusztus havában már mint keleti cholera lépett fel a járvány, szeptember vége felé érte el a tetőpontját, november közepe felé pedig végképen megszűnt.

A járvány 97 napig dühögött, egész tartama alatt 4082 cholera beteg jelentetett be, kik közül 1944=47.68^o/_o-al halálozási eset volt. Egyes városrészekre nézve :

megbetegedett a belvárosban . . .	200	halt	50=	25.0 ^o / _o -al
„ a Lipótvárosban . . .	114	„	61=	53.5 „
„ a Terézvárosban . . .	1050	„	409=	38.9 „
„ a Józsefvárosban . . .	932	„	447=	49.9 „
„ a Ferenczvárosban . . .	497	„	315=	63.4 „
„ a közkórházban . . .	1169	„	643=	54.9 „
„ a szeg. gyer. kór. . .	1	„	1=	100.0 „
„ a keresk. kór. . .	1	„	1=	100.0 „
„ az izraelita kór. . .	50	„	17=	34.0 „

E szerint számra nézve legtöbb beteg volt a Teréz — legkevesebb a Lipótvárosban, a betegek után a choleraiban megholtak arányát tekintve, legkisebb volt a bel — legnagyobb a Ferencz városban; a népesség létszámát egyes városrészekben véve, meghalt 1.72 a József-, és csak 0.21^o/_o-al a belvárosban, az egész város népességéből — a kórházakban megholtakat is ide számítva — 1.38^o/_o-al, tehát 0.28^o/_o-a kevesebb mint 18⁵⁴/₅₅-ben.

Mivel a cholera járvány lefolyásának számbeli kimutatásainál a valódi cholera megbetegedés egyes eseteinek sem az ideje, sem lényege s lefolyásása nem adható és csak a halálos kimenet határozható meg biztonsággal; — általam tehát a B. táblázat rovatos áttekintő és képleti kimutatásban a naponként valódi choleraiban elhaltakat, az egyes városrészekben és a kórházakban, hol a halál bekövetkezett, feljegyezve vannak, ehez még a naponkénti időjáratí viszó-

nyok, nevezetesen és különösen pedig a léghévmérsék egész fokterjére nézve graphice kimutatva.

A cholerábani megbetegedés nem felel meg mindig a halálozási aránynak, de nem is lehet — mint már említettett — mindig a megbetegedettek számát a halálozási számmal viszonyba hozni, miután amaz bizonytalan volt. — A halálozási arányszám a járvány kezdeténél közönségesen felette nagy, apad a culminatiója, s növekedik ismét vége felé. Bejelentetett augusztus hó végéig 189 beteg és 133 halott = 70.₃₇
 szeptember „ 2411 „ „ 1257 „ = 52.₁₃
 október „ 4059 „ „ 1932 „ = 46.₁₂
 november hó 15-ig 4082 „ „ 1944 „ = 47.₆₂‰-al.

Ha mi ezen számokat és a cholera kórházakban nyert tapasztalatokat fontolóra vesszük, és csak a tiszta és valódi cholera eseteket számítjuk, úgy a cholerábani halálozási arány 60.₀‰-on alul ritkán fog lenni.

Az első cholera betegedési esetek az ikervárosokban ezen járvány alkalmával is a népesség forgalma által tüntek fel, felkeresvén a betegség magának azon házakat, a melyekben az előbbeni járványok alkalmával is mutatkozott, ott csak hamar magának tulajdon fészket — góczokat — képezvén, nem mindig parallel utcákra, nem egy városrészre, sem házakra vagy egyes családokra szorítkozva, arra terjedt, hol táj- s egyéb egészség-elleni viszonyok léteztek, nem ritkán arra, merre a közlekedés aránylag nagyobb vala, közönségesen oly házakban lépett fel, s pedig nem ritkán ismételve — hol cs. k. sorkatonák — kik közül egyes egyének súlyosabb hasmenésben szenvedtek, — beszállásolva voltak.

A halál első esete jul. 17 a Teréz város erdő sor 5 sz. házban, egy földszinti lakásban egy mézszáros 10 éves leánynál történt, ki e házban családjával egyedül lakott és a házat meglehetősen tisztán tartotta. E házban septb. 18-án és 24-én két halálozási eset fordult ismét elő, azonban a szomszéd s. p. 4-dik számú házban septb. 6-án, a 2, 3 sz. s egyéb ez utczai tiz házban összesen 18 ember, az ez utczában fekvő aggok intézetében pedig 81 áponcz halt meg rövid idő alatt cholerában.

A másik két cholera-haláleset a Ferenczvárosban jul.

29-én és 30-án történt; az első volt egy fuvaros 30 éves neje a flórián utca 16 sz. igen piszkos földszinti lakásban. Ez utczában e ház szomszédságában s átellenében 13 házban, aug. 14-től octob. 13-ig 23 halál eset fordult elő, s p. az 1 ső sz. házban 5, a 20-ik sz. 4. s i. t., de a 16 sz. házban több cholera eset nem fordult elő. A második eset július 30-án a temető utca 27 sz. házban egy alaglakásban, egy molnár 10 hónapos leányánál, és ugyanez utczában még nyolcz házban 9 ember halt a járvány lefolyása alatt.

Július havában a közkórházban több cholera eset szerencsésen gyógyult és csak augusztus hó 8-án fordult itt az első halálozási eset elő; a második az izraelita kórházban, augusztus 15-től 4 haláleset jelentetett s. p. 2 a cholera kórházból, 1 a bel s 1 Terézvárosból; 21-én már 6, 25-én 16 halt el choleraiban, s. p. rendes mérsékelt nyáriás léghévmérsék in maximo $+19^{\circ}_{.60}$ in minimo $+15^{\circ}_{.20}$ R. foknál, a légsúly in max. $33^{\prime\prime}_{.74}$, in min. $33^{\prime\prime}_{.27}$ p. v. alig érezhető légvonaléjéről némelykor csekély villámlásnál, a hold tölte előtt. Most apadózott a halálozás, de 30-án ismét feljebb — 21-re — szállt, melyek közül 15 eset a cholera kórházban volt.

A belvárosban az első cholera halál eset aug. 15-kén volt a zöldfa utca 36. sz. házban, egy szabó mester 11 éves fia tizenkét óra lefolyása alatt halt el; — a második cholera haláleset e házban 20-kán egy 45 éves nőnél, a harmadik itt aug. 25-kén egy 4 éves gyermeknél következett be.

A Józsefvárosban az első haláleset aug. 18-kán a sertéskereskedő 26. sz. házban, hol egy 8 éves leány egy piszkos földszinti házban halt el, több eset e házban nem is volt; a 45 házból álló utca 9 házában az egész járvány ideje alatt még 10 haláleset fordult elő.

A Lipótvárosban az első haláleset aug. 21-kén a feldunasor 57. sz. házban egy 32 éves iszákos tót ajku napszámornál, s ugyan egy időben egy 27 éves szinte iszákos szobatársánál következett be, október hó 4-kén még egy haláleset fordult e házban elő, azonban innen és a szomszéd házakból több cholerabeteg napszámos vitetett a közkórházba.

Szeptember havában napról napra szaporodtak a halálozási esetek, úgy hogy 21-kén mint ezen napig maximum

61-re rugtak, s p. ezen nap a légnyomat in max. reg. 32.52 , in minimo estve 32.01 p. v, tehát igen csekély — $0''_{34}$ fokterj-
jel; a léghév $+17^{\circ}_{00}$ in max. és $+12^{\circ}_{00}$ in min., tehát csakis
 4°_{80} R. foknyi ingadozással. — Ezután ismét apadt a halálo-
zás, és pedig a hó végén csak 33 haláleset volt, de október-
ben ismét növekedtek a halálozási esetek, úgy hogy már
3-kán ismét 61 halott e napról jelentetett be, annélkül hogy a
Iebészeti tünemények okul szolgálhattak volna, miután a lég-
köri viszonyokban semmiféle feltűnő ingadozás nem volt. —
Innen kezdődve apadt a léghévmérsék és egész -0°_0
R.-ig leszállott, s ekkor szűnt meg a járványbani halálozás és
november közepén a cholérabani megbetegedés is.

Ha ez utolsó cholerajárvány alkalmával a kórházakon
kívül történt halálozást az egyes városrészek szerint vesszük,
megjegyezve az utcák, házak, lakások, családok számát, hol
halálozás történt, kimutatva a megholtakat vallástétel és élet-
időre nézve, következő rovatos táblázatot kapjuk :

Pest város 1866.

Városrész	hely			lakás neme		vallás		családok száma	életidőre nézve évesek									
	tér	utca	ház	alag	földszint	emelet	keresztény		zsidó	0-1	1-5	5-10	10-20	20-30	30-40	40-50	54-60	60 é. felül
Belváros	4	21	39	1	29	90	50	—	47	4	7	2	7	6	4	5	9	6
Lipótvár.	1	21	38	—	43	12	51	11	53	4	9	10	9	6	10	6	3	5
Terézv.	2	57	229	74	279	56	332	77	380	36	69	54	39	42	64	52	32	30
Józsefv.	4	67	67	55	367	13	443	4	400	51	107	54	30	41	54	40	25	45
Ferencv.	1	29	96	19	269	8	314	1	280	47	73	33	13	24	45	30	20	30
Összesen	12	195	469	149	993	109	1188	94	1180	141	267	156	92	114	172	132	90	116

Cholera haláleset 12 téren, 195 utcában és 469 házban
fordult elő, mentve maradt tehát csak 8 tér 32 utca, de 4876
ház, honnan cholera halott nem vitetett volna ki, azon-
ban annyi nem maradt, hogy egyik vagy másikban cholérá-
bani betegség elő nem fordult volna. A mi a lakhelyeket il-
leti, a halálozás legnagyobb — $993=79.37\%$ -al — volt föld-

szinti, kevesebb — $149=11,9\%$ -al pincze — legkevesebb — $109=8,64\%$ -al — emeleten lévő lakásokban.

Itt volna a hely, az utcákat és házakat számuk szerint feljegyezve adni, a hol cholera halál előfordult, ez azonban csak is a város hatóságát és ennek közegeit leginkább érdekli, hol ezen jegyzék később előfordulható cholera járvány alkalmával kellő előleges orvos-rendőri intézkedések végett, de addig is ezen és más járványok távoltartása és elnyomása tekintetéből, az ezen jegyzékekben gyűjtött anyagok felhasználhatók lennének. Most tehát csak is azon házakat kívánjuk itt megjegyezni, melyekben a halálozás — de megbetegedés is — feltűnő volt; így

a.) a belvárosban 50 halott 39 házból takarított el, s. p. meghalt: a szerb u. 6-ik sz. házban 4, zöldfa u. 36, molnár u. 10, hatvani u. 1 sz. a. házakban három három. s i. t.

b.) a Lipótvárosban 61 egyén halt meg 28 házban, ugy a téglavetőknél az 1 sz. házban 8, a 6 sz. alattiban 6, a feldunasor 57 sz. a 3, s i. t.

c.) a Terézvárosban 409 ember halt meg 229 házból, legnevezetesebb volt itt az aradi utca, hol 43 halt, honnan 67 beteg a ch. kórházba vitetett, azonkívül mindenfelé több egészséges és beteg szökött, halt pedig az 1 számú házból 5, a 11 sz. 16, a 19 sz. 5, a 21 sz. a. 8, s i. t.; a király u. 24 sz. a. 10, a k. mező u. 15 sz. a. 3, és 9 beteg szállítatott a kórházakba; erdő sor 33 sz. a. 17, s ebben a házban az $185\frac{4}{55}$ -ik cholera járvány alkalmával szinte annyi ember halt ki. Gábler u. 8-ik sz. a. 6 halt, s i. t.

d.) a Józsefvárosban 447 egyén 67 házban halt meg; itt leginkább egyes házakból és családokból, nevezetesen a statió u. 3 sz. a házból 5, a 18 sz. 3, a 72 sz. a 3, a 83 sz. a. 5; az ősz utca 19 sz. a 7; a vas u. 8 sz. 10; a köfaragó u. 7 sz. a. 7; serfőző u. 4-ik sz. a. 5; a zsák u. 11 sz. a. 5, 13 sz. 4, 35 sz. a. 3; fecske u. 18 sz. a. 4; tömő u. 14 sz. 4, 29 sz. 5, 30 sz. a. 4; kőbánya u. 1. sz. a. 17; Víg u. 9 sz. a. 3, 11 sz. 6, 13 sz. 3; türelem u. 11 sz. a. 3, 18 sz. a. 4; józsef u. 35 sz. a. 4, 38 sz. 4, 56 sz. a. házból 3, s. t.

e.) a Ferencz városban 315 egyén halt 96 házból, s. p. flórián utca 1-ső sz. a házból 3, 11 sz. 4, 20 sz. 4; so-

roksári u. 15 sz. a. 4, 58 sz. a. 4, 71 sz. a. 3; lilium u. 3 sz. a. 5, 17 sz. a. 11, 42 sz. 3; fő utca 15 sz. a. 3, 18 sz. a. 5; ipar u. 1 sz. a. 13; gyep n. 38-ik sz. a. házból 6, s í. t.

Élet korra nézve, a gyermekek 0—16 évesig majdnem feliben az az 46.76%-al járultak a halálhoz, volt pedig az egyes korosztályokat véve következő:

0—1	éves	11.00	10—20 éves	7.17	40—50 éves	10.29
1—5	„	20.09	20—30 „	8.88	50—50 „	7.02
6—10	„	12.16	30—40 „	13.42	60 éven felül	9.04%-al.

Nemre nézve volt egy száz halott közül 43 fi, és 57 nőnemű.

A halottakat az életben volt foglalkozásra nézve osztályozva a III-ik táblázaton kimutatva találjuk, legtöbb volt a munkás és szolgáló osztályból, különösen azok estek áldozatul, kik sem a munkában, sem az életrendben mértéket be nem tartva, magukat káros befolyásoknak kitéve, testük és környezetük tisztaságára nem ügyelve, egyszóval a szegénységgel küzdöttek.

A cholera a kórházakban.

Itt mindenképpen felett a sz. Rókusához címzett köz-kórház s ehez tartozó két fiók-csak is cholerasok felvétele végett felállított — kórház, melyekben összesen 662 cholera halálzási eset volt, jöhet tehát, ez után az izraeliták kórháza, hol 17 halál eset fordult elő, míg a budapesti kereskedelmi kórházban 1, és a szegény gyermek hórházban szinte 1 cholera halott volt.

A városi közhórházhoz tartozó két fiók cholera betegek számára felszerelt kórházban 1132 beteg lett felvéve, kik közül 446=39.4 férfi, 554=48.9 nő, és 112=9.8%-al gyermek volt; — ezek közül gyógyult 546=48.29, s p. 200=17.66 férfi, 275=24.38 nő, és 70=6.18%-al gyermek. A meghalálzott 586—51.76% közt volt 266=23.50 férfi, 278=24.47 nő, és 42=3.71%-al gyermek, vagyis a nemet véve tekintetbe, a cholerábani megbetegedés a finemüeknél 49.50, a nőnemüeknél 50.50%-al volt, a halálzás az elsőbenieknél 25.62, az utóbbiaknál 24.14%-al, mint az

összes 51.76% halálozási arányrésze; így tehát ez a nőnemnél nagyobb mint a finemnél volt.

A betegforgalom a cholera kórházakban augusztus havában már jelentékeny, úgy hogy a napi felvétel e hó 31-kén 19-re rugott, a legnagyobb halálozás volt e hó 30-kán 13 esettel; szeptemberben a napi felvétel legnagyobb — 37 — számban volt 20-kán, legtöbb — 27 — halt 12-kén, október 6-kán a legtöbb — 34 — beteg jött, és 5-kén legtöbb — 16 — halt meg.

A fenjegyzett 1132 cholera-beteget és ezek után az 586 halottat kor szerint osztályozva, következő adatok tűnnek fel, volt pedig:

kor szerint	beteg	halott
0—5 éves	30=2.65	15=1.32
5—10 „	35=3.09	8=0.70
10—20 „	159=14.04	47=4.15
20—30 „	305=27.69	136=12.01
30—40 „	241=21.49	129=11.39
40—50 „	174=15.46	114=10.07
50—60 „	104=9.19	70=6.27
60 éven felül	84=7.45	57=5.92% ^o -al.

Ezekből kitűnik, hogy az első korosztályok — 0 — 10 évesek — betegedése aránylag csekély, míg a többieké feltűnő nagy, csak az utolsóknál apad ismét; — másképp, és p. ellenkező arányban tűnik fel a halálozás, ha tíz-tíz évről az egy korszakban megbetegedettek ugyan azon korszakban megholtakkal összehasonlítjuk, t. i. meghalt:

0—10 éves beteg közül	. . .	35.38
10—20 „ „ „	. . .	29.56
20—30 „ „ „	. . .	44.60
30—40 „ „ „	. . .	53.52
40—50 „ „ „	. . .	65.52
50—60 „ „ „	. . .	67.30
60 éven felül „ „ „	. . .	79.71% ^o -al,

úgy hogy mennél idősebb koru a cholera-ban megbetegedett egyén, annál bizonyosabb a halála.

A kórházba hozott cholera-betegeket foglalkozásuk szerint osztályozva, a munkás osztályból legtöbbet találunk, míg a miveltebb osztálybeliek itt ritkán fordulnak elő,

s így volt 1 író, 1 sebészsegéd, 1 bába, 1 nyomdász, 3 zenész, míg $724=63.07\%$ -al napszámos és szolgái személy, $36=3.28$ kényszerencz, fegyencz és toloncz, $30=2.65$ czipész, $19=1.68$ kovács, $16=1.41$ asztalos, $14=1.23$ szabó, $10=0.89\%$ -al kőműves s i. t. majdnem minden iparág munkásai nagyobb s kisebb aránynyal vettek részt.

A helyiséget — városrészt, utcát, házat — a honnan a beteg a kórházba hozatott — véve, volt :

a) a belvárosból 34 férfi, 43 nő és 5 gyermek; 5 tér, 17 utca 54 házból, ezeket tekintetbe véve, volt : 8 beteg 7 házból a magyar utcában, 10 beteg 8 házból a molnár u., 5 házból 9 beteg a zöldfa u., nevezetesen 4 beteg a 36-dik sz. alatti házból, s i. t.

b) a Lipótvárosból 28 férfi, 41 nő és 1 gyermek, 2 tér, 16 utca 44 házból hozatott; nevezetesen a váci út 8 házból 14 beteg, feldunator 6 házból 15 beteg s i. t.

c) a Terézvárosból 172 férfi, 226 nő és 32 gyermek, 2 tér, 44 utca 225 házból; nevezetesen az aradi utca 20 házból 73 beteg, legtöbb a 19-dik sz. házból 13, a 11-dik sz. a. 9, a 14 és 21. sz. a. 7 és 7, az 1 sz. a. 4 beteg s i. t.; a dob utca 13 házból 22 beteg, a dohány u. 14 házból 17 beteg, az erdősor 11 házból 31, s p. a 3 sz. a. házból 6, az 5 sz. a. 8, a 12-dik sz. a. házból 4 beteg s i. t., a kerepesi ut 18 házból 40 beteg, s p. a 32 sz. a. 6, a 34 sz. a. 4, — király u. 11 házból 16 beteg, s p. a 24-dik sz. a. 4; mező u. 13 házból, két szerezsen u. 7 házból 11 beteg s i. t.

d) a Józsefvárosból 96 férfi, 142 nő, 29 gyermek, 1 tér, 37 utca 162 házból, ú. m. a bodzafa utca 10 házból ugyanannyi beteg, a kerepesi uton 62. sz. a. létező dologházból 14 beteg, a zsák u. 13 házból 21, a József u. 16 házból 17, a statió u. 11 házból 17, a sertéskereskedő u. 13 házból 18, a vig u. 7 házból 12 beteg s i. t.

e) a Ferenczvárosból 51 férfi, 51 nő, 13 gyermek, 19 utca 66 házból, s p. a soroksári u. 9 házból 19 beteg, az üllői utról 18 házból 28 beteg, Florian u. 6 házból 14, nevezetesen 3-dik sz. házból 8 beteg s i. t.

Ezeken kívül hozatott Budáról 8, Pest körül lévő majorságokból és kőbányáról 165 beteg a cholera kórházakba.

Az Izraelita kórházban 50 cholerabeteg vétetett fel, melyek közül csak $16=32.0\%$ -al halt meg.

A megbetegedett izraeliták közül volt: $19=38.0\%$ férfi, $27=54.0\%$ nő, $4=0.8\%$ -al gyermek.

Kor szerint megbetegedett:

0—10 éves	$3=6.0$	40—50 éves	$3=6.0$
10—20 „	$10=20.0$	50—60 „	$2=4.0$
20—30 „	$22=45.0$	60 éven felül	$2=4.0\%$ -al.
30—40 „	$8=16.0$		

A holtakat kor szerint osztályozva volt:

0—10 éves	$1=6.25$	40—50 éves	$1=6.25$
10—20 „	$1=6.25$	50—60 „	$1=6.25$
20—30 „	$10=62.50$	60 éven felül	$2=12.50\%$ -al.
30—40 „	$0=0.0$		

A betegek úgy mint a holtak egyes korosztályait s ezekben a halálózást véve tekintetbe az utóbbiak következőkép viszonyultak, meghalt:

0—10 éves	33.33	40—50 éves	33.33
10—20 „	10.0	40—60 „	50.0
20—30 „	45.45	60 éven felül	100.0% -al
30—40 „	0.0		

Igy tehát a harmadik korosztály halálózási viszonya itt is ugyan oly magas mint a közkórházban volt, de a negyedik osztályban éppen nem fordult haláleset elő.

Foglalkozás szerint a betegeket tekintve, itt is mint a közkórházban, a munkás és dolgozó osztályból voltak, s. p. 10 szabó, 10 szolgáló, 8 napszámos, 4 kiskereskedő, 2 schachter, 2 halottőr, s. i. t.

A megbetegedés helyiségét — utca és házakat — véve, hozatott a város minden részéből, azonban legtöbb: a mezőutca 1, 15, 17; király u. 10, 20, 28, 43, 57, váci ut. 31, 33, dob u. 6, 13, 30 sz. a. házakból s. i. t., nevezetes volt a mező ut. 15 sz. ház, honnan egy nap — sept. 21-én 6 chol. beteg az izraelita- és 2 a közkórházba szállított.

Ezen fenn jegyzett kórházakon kívül a cholera felette nagy mérvben a cs. kir. katonaság közt dühöngött, s ezek által a járvány nem csak az ikervárosban, hanem az egész országban elterjedt; — de hogy mily számban volt a meg-

betegedés az ikervárosokban átvonuló sorkatonaság közt, azt úgy mint a cholera lefolyását ezeknél, statistice kimutatni nem vagyunk képesek, s így szorítkozni fogunk a cholera járvány

Budapest körül és Magyarországon egy időbeni dühöngésének statistikai adataival kimutatására.

Szomszédságunkban az utolsó járvány tünetei előbb mutatkoztak, mint nálunk.

Budán a járvány épen annyi ideig tartott mint Pesten, ott a 42.000 léleknyi lakosságból $1240=1.28\%$ -al betegedett meg, melyek közül $539=42.7\%$ -al meghalt.

Pest-Pilis és Solt megyében 81 helységben mutatkozott a cholera, itt 192,540 lakos közül $6505=3.37\%$ -al betegedett meg, és $2805=43.27\%$ -al meghalt.

A legnagyobb kiterjedéssel volt a cholera Nyitra- és Pozsony megyében, hol előbb is mint nálunk járványkép dühöngött. Nyitra megye 251 helységében 309,192 lakos közül $22.255=7.2\%$ megbetegedvén, közülök $10.414=48.6\%$ -al halt meg, úgy hogy midőn nálunk a járvány már megszűnt, ott még 181 cholera beteg gyógykezelés alatt volt. Pozsony megyében 193 helységben 183,814 lakos közül megbetegedett $13,503=7.34\%$, kik közül $8103=54.8\%$ -al meghalt.

Aránylag legcsekélyebb kiterjedést nyert a cholera egy időben Budapesttel Ung, Zaránd, és a Hajdu kerületben, úgy Borsod, Beregh, Zala, Mármaros és Szathmár megyékben; azonban alig maradt egy megye érintetlenül, mit az alábbi táblázatból láthatunk, úgy azt is, hogy a cholera járvány hazánkban 1866-ban 1817 helységben lépett fel, ezekben 3.266,719 lakos közül $126,672=3.88\%$ megbetegedett, és ezekből $58.818=46.43\%$ -al meghalt.

Az országra vonatkozó összes kimutatást az itt következő rovatos összeállításból láthatni.

Folyó szám	V á r o s és m e g y e	a helyiségek száma	a lakosok száma	a járvány kitörésének ideje	a járvány ideje alatt			a megbeteged- tek után a meg- haltak $\frac{\%}{\text{arány}}$
					megbe- teged- tek	gyó- gyul- tak	meg- haltak	
1	Pest főváros .	1	110000	$\frac{17}{8}$	4082	2138	1944	47. ⁸⁷
2	Buda „	1	42000	$\frac{13}{8}$	1240	701	539	43. ¹⁷
3	Nyitra megye	251	305192	$\frac{28}{7}$	22255	10414	10860	48. ⁷⁵
4	Pest „	81	192510	$\frac{10}{8}$	6505	3411	2805	43. ¹⁷
5	Pozsony „	193	183814	$\frac{23}{7}$	13503	5793	7103	52. ⁵¹
6	Komárom „	82	110457	$\frac{20}{8}$	8352	4295	4029	48. ¹²
7	Fehér „	59	111443	$\frac{28}{0}$	7314	4929	2385	32. ⁵⁶
8	Esztergom m.	42	50019	$\frac{21}{8}$	2520	1182	1138	49. ²⁸
9	Csanád „	18	76653	$\frac{1}{9}$	3978	1874	1844	46. ⁹⁵
10	Tolna „	41	106237	$\frac{23}{8}$	4749	2810	1829	38. ⁵¹
11	Zólyom „	32	28008	$\frac{18}{3}$	542	266	217	40. ⁰⁴
12	Trencsén „	55	105001	$\frac{16}{8}$	8368	4266	3520	42. ⁰⁶
13	Heves „	16	76169	$\frac{30}{8}$	312	137	170	56. ⁰⁷
14	Mosony „	29	43448	$\frac{20}{8}$	1749	880	869	49. ⁶²
15	Bács „	24	137512	$\frac{31}{8}$	2329	1054	1049	45. ⁰⁴
16	Temes „	53	111231	$\frac{7}{9}$	2091	1088	856	40. ⁹³
17	Liptó „	41	34447	$\frac{1}{9}$	915	523	356	39. ²³
18	Arad „	39	93880	$\frac{8}{9}$	1882	875	698	38. ¹⁰
19	Veszprém „	42	88181	$\frac{24}{8}$	2606	1333	1090	41. ³²
20	Sáros „	47	24719	$\frac{8}{9}$	958	454	486	50. ⁷⁰
21	Nógrád „	35	38086	$\frac{25}{9}$	1022	465	411	40. ²¹
22	Győr „	27	27751	$\frac{19}{9}$	1222	682	540	44. ¹⁸
23	Bars „	80	54992	$\frac{8}{9}$	3611	1706	1551	42. ⁹⁵
24	Gömör „	47	48598	$\frac{23}{9}$	678	314	319	47. ¹⁹
25	Torontál „	77	184300	$\frac{3}{9}$	4579	2255	2077	44. ⁶⁸
26	Abauj „	45	30976	$\frac{26}{9}$	693	293	285	45. ⁷⁴
27	Borsod „	3	11680	$\frac{7}{9}$	810	495	243	30. ⁰⁰
28	Zemplén „	11	14119	$\frac{21}{9}$	312	181	129	41. ³⁴
29	Honth „	63	39784	$\frac{4}{9}$	1148	647	467	40. ⁸⁷
30	Beregh „	3	?	$\frac{24}{9}$	11	6	5	45. ⁴⁵
31	Vas „	12	12044	$\frac{8}{9}$	154	70	66	42. ⁶⁵
32	Szepes „	30	28722	$\frac{19}{3}$	554	293	238	44. ⁹⁶
33	Bihar „	26	29500	$\frac{13}{3}$	600	279	231	38. ⁵⁰
34	Békés „	17	156057	$\frac{3}{9}$	1140	655	410	35. ⁹⁸
35	Zala „	3	6380	$\frac{12}{9}$	16	4	10	62. ⁵⁰
36	Árva „	6	6017	$\frac{30}{9}$	62	25	28	40. ³²
37	Torna „	9	6457	$\frac{21}{9}$	45	10	25	56. ⁶⁶
38	Marmaros „	3	7379	$\frac{22}{9}$	173	77	84	48. ⁵⁵
39	Turóc „	36	29293	$\frac{23}{9}$	237	122	114	48. ⁷¹
40	Csongrád „	9	89486	$\frac{23}{0}$	980	481	459	46. ⁸³
41	Zaránd „	1	267	$\frac{7}{10}$	12	7	5	41. ⁶⁶
42	Szabolcs „	27	61193	$\frac{23}{9}$	360	169	160	44. ⁴⁴
43	Soprony „	8	14291	$\frac{34}{9}$	529	362	143	27. ⁰²
44	Baranya „	19	29650	$\frac{15}{9}$	144	74	61	42. ³⁹
45	Krassó „	13	20830	$\frac{13}{10}$	203	132	48	23. ⁶⁴
46	Szathmár „	3	3081	$\frac{4}{10}$	13	3	4	30. ⁷⁷

Folyó szám	V á r o s és m e g y e	a helységek száma	a lakosok száma	a járvány kitörésének ideje	a járvány ideje alatt			a betegek utáni meghaltak % aránya		
					megbe- teged- tek	gyó- gyúl- tak	meg- haltak			
									s s á m a	
47	Ungh megye	1	?	$\frac{25}{10}$	2	—	1	50.0 ⁰ / ₀		
48	Jász-Kún kerül.	10	99648	$\frac{27}{8}$	1997	1103	577	28.89		
49	N. Kikinda „	4	37010	$\frac{29}{9}$	599	311	250	41.73		
50	Hajdú „	1	1200	$\frac{2}{10}$	139	19	105	75.54		
51	Szepes XVI vár.	5	8600	$\frac{17}{9}$	87	49	38	43.68		
52	Szakolca város	1	6890	$\frac{26}{7}$	870	473	397	45.63		
53	Komárom „	1	11000	$\frac{3}{8}$	695	410	285	41.70		
54	Nagyszombat v.	1	10413	$\frac{28}{3}$	337	156	181	53.71		
55	Trencsin város	1	3083	$\frac{12}{8}$	92	28	59	61.13		
56	Temesvár „	1	25000	$\frac{8}{9}$	57	12	41	70.17		
57	Debreczen „	1	50000	$\frac{26}{8}$	180	61	116	64.44		
58	Szeged „	1	70000	$\frac{7}{9}$	1284	402	823	61.02		
59	Sz. Fehérvár v.	1	20940	$\frac{8}{9}$	187	46	101	54.01		
60	Kassa város	1	17000	$\frac{26}{8}$	36	36	49	56.95		
61	Győr „	1	18000	$\frac{1}{9}$	319	162	180	51.57		
62	Esztergom vár.	1	8009	$\frac{8}{9}$	40	15	23	57.30		
63	Bártfa város	1	5019	$\frac{15}{9}$	186	129	54	29.03		
64	Arad „	1	29700	$\frac{13}{9}$	761	423	327	42.97		
65	Ujvidék „	1	15822	$\frac{15}{9}$	48	12	36	75.00		
66	Kecskemét vár.	1	41651	$\frac{10}{9}$	724	267	454	62.79		
67	Bazin város	1	4800	$\frac{23}{9}$	68	28	40	57.64		
68	Modor „	1	4900	$\frac{21}{9}$	72	39	33	45.83		
69	Sz. György vár.	1	3000	$\frac{19}{9}$	69	26	43	62.32		
70	Zólyom város	1	1500	$\frac{25}{9}$	76	43	33	43.42		
71	Zombor „	1	23580	$\frac{21}{9}$	86	32	54	62.78		
72	Eperjes „	1	10346	$\frac{19}{8}$	113	51	40	35.33		
73	Pozsony „	1	143863	$\frac{26}{9}$	429	198	88	20.51		
74	Körmöczbánya	1	5483	$\frac{21}{9}$	425	292	133	31.29		
75	Besztercebány.	1	6190	?	194	83	102	52.06		
76	Soprony város	1	19943	$\frac{28}{8}$	169	63	54	31.35		
77	Selmecz város	1	14600	$\frac{18}{9}$	18	8	4	22.22		
78	Korpona „	1	4000	$\frac{24}{9}$	16	10	6	37.14		
79	Breznobánya v.	1	4096	$\frac{4}{10}$	43	4	23	51.5		
80	Libetbánya v.	1	1757	?	60	45	8	13.35		
81	Késmárk város	1	3500	$\frac{3}{10}$	37	16	18	48.63		
82	Ujbánya „	1	4843	$\frac{7}{10}$	37	20	14	37.83		
83	Bakabánya v.	1	4000	$\frac{3}{10}$	5	1	3	60.00		
84	Nagyvárad vár.	1	23000	$\frac{1}{10}$	348	201	147	42.51		
85	Kisszeben város	1	3000	$\frac{13}{10}$	40	16	20	50.00		
86	Szabadka „	1	60000	$\frac{29}{9}$	117	36	66	56.34		
87	Kis Márton „	1	?	$\frac{5}{11}$	3	—	1	33.33		
Összeg		1817	3266719	—	126672	61699	58818	3.8 ⁰ / ₀	48.71 ⁰ / ₀	46.43 ⁰ / ₀
} tényleges % arány										

1866-ik évi nov. 15-ig ápolás alatt maradt 5155=4.36⁰/₀ cholera beteg.

FÜGGELÉK.

A pesti cholera-járványok statistikájához.

Mint az ó korban a poklosság (Aussatz), később a keleti dögvész és a himlők, úgy ezen században az ázsiai — kelet indiai — cholera volt az, mely az egész emberiség figyelmét igénybe vevé, s a kormányok, valamint a szakemberek fáradoztak, hogy ezen világjárvány kitörésének s tovaterjedésének orvosrendőri szabályokkal elejét vegyék, azonban hiába. Az e tekintetben, a cholerajárványok alatt észlelt és gyűjtött adatok csak intésül szolgálhatnak jövőre minden kormány és szakember lelkiismeretéhez, hogy ne csak mind az megtétessék, mi a járvány leküzdésére eddigi hiányos ismereteink álláspontjából történhet, de még inkább, hogy ösmereteinket minden irányban terjesszük, mihez azonban szorgalom és a tények szigorú s fáradhatlan megfigyelése szükséges. Azon emberélet, mi e törekvések közben áldozatul eshet, legalább a jövőre nézve nem lesz hiába feláldozva, ha sikerülend a járványok okait, melyek részleteit már ismerjük, biztosan kimutatni, s evvel egyarányban ellenök intézet rendszabályaink is biztosabbak és sikeresebbek leendnek.

Föltétlenül szükségesnek tartjuk, hogy a magas minis-
teriumnál állandó orvosi bizottmány szerveztessék, mely nem csak minden a közegészségügyet és betegellátást illető intézkedések fölött tanácskozni és örködni hivatva legyen, de különösen minden a cholera meggátlására irányzott védintézkedéseket is elrendeljen és az alatta álló hatóságokkal tudason. — Ép ugy kellene minden megyében, minden kerületben és városban is szervezni egészségügyi bizottmányokat, melyekben nem csak a hatósági és községi, de más gyakorló orvosok és szakemberek is részt vennének, és melyek a közegészségügy fölött örködni s a következő kérdésekre egyelőre feleleteket adni tartoznának.

Az utolsó és illetőleg jövő járványok tekintetbe vételével, várni lehet a következő pontok tisztába hozatalát :

1. miben állottak az 1866 ik év tapasztalatai a cholera elterjedésére és a járvány idő- és hely- szerinti segédokaira vonatkozólag?

2. miben állanak a fertőztelenítést és veszteglést illető tapasztalatok?

3. mily egészségügyi rendszabályokat kell jövőben javasolni?

4. mily pontokra irányzandók főleg a további észleletek és kutatások?

Ezen kérdések voltak azok, melyek megfejtésével a Weimarban 1867-ben összegyűlt nemzetközi cholera-értekezlet foglalkozott s megfelelni törekedett.

Az elsőben felállított kérdésre nézve nem lehet elvitatni, hogy a járvány, hely- és időszerinti segédokai közül a cholera elterjedését a beteg emberek, különösen pedig a hasmenésben szenvedő katonai csapatok közlekedése által kimutatni lehetett; ezt bebizonyították a szegény ápodánkban föllépett házi járvány, továbbá a király utca 24-ik sz., az aradi 1. 5. 11. 19 és 21 sz., a nagy mező útca 15 sz. házaiban észlelt házi járványok stb.

A cholerának szállítmányok és árucikkek általi elterjedését nálunk megállapítani nem lehetett, kivéve néhány mosónőt a kórházban, kik a cholera-betegekről származó fertőztelenített fehérnemű mosásával foglalkoztak.

A mi az állatok általi fertőzést illeti, ezt nálunk egy esetben sem lehetett kimutatni, ellenben szembetűnő volt az ivóvíz általi terjedés, mert a cholera-bani betegség leggyakoribb volt oly házakban és azok szomszédságában, hol a kutak — átszűrhető csatornák, pecze gödrök által megfertőztetve valának. A rossz víz előmozdította sőt okozta hasmenést s fogékonytá tette az embereket a cholera iránt. Olyanok, kik vízzel élnek, nem betegedtek meg nagyobb számban, mint a bort, sört és más szeszes italokat élvezők. Iszákosak ellenben leghamarább s mindenek fölött estek a járványnak áldozatul.

A mi a talaj minőségét illeti, az egész Duna hosszában, továbbá a Teréz- József- és Ferenczvárosban évek óta nagy mennyiségben rakják le és töltik fel az utcái, sőt a házi szemetet is, s az utóbbiban foglalt szerves anyagok kigőzölgései

szerfölött káros hatást gyakorolnak a talajra, a kútvizre stb., úgyhogy a járványok u. m. cholera és hagymáz keletkezését elősegítik, sőt a váltólázakat is okozzák.

A talajvizet minálunk még ritkán vizsgálták meg, úgy a cholera előtt az italul használt kútvíz sem vizsgálatott meg górcsővel szerves anyagokra nézve, ellenben gyakrabban történtek vegyelemzések.

Azon közegészségügyi rendszabályokat illetőleg, melyeket jövőben ezen világjárvány kitörésének meggátolására javasolni lehetne, alig tanácsolhatunk mást, mint a fertőtlenítést.

Az eddig használt fertőtlenítő szerek vagy olyanok, melyek a rothadó ürülékek rosz bűzét elfojtják, a mennyiben a légnöveggel, kénkönenyvel stb. vegyi összeköttetésbe lépnek s ezek szagtalanító szereknek neveztetnek; vagy olyanok, melyek a rothadó ürülékek erjedését meggátolják, de az erjedés és rothadásnak már létrejött terményeire befolyással nincsenek; a rosz bűzt ezek csak annyiban távolítják el, a mennyiben azt erősebb szaguk által fedik, s ezek az erjedés- és rothadás elleni szerek; végre olyanok, melyek az erjedés és rothadás termékeit élenyítik, ezzel az erjedési s rothadási folyamatot gyorsítják s ennek folytán az erjedés- és rothadásnál támadó közbenső termékeket s szervezetek képlődését megakadályozzák; s ezek az élenyítő szerek.

A szagtalanító szerekhez tartoznak és hatásosoknak bizonyultak a fémsók, mint a vasgálicz, vashalvag, kénsavas horganyéleg, (chlormangan, a chlormészgyárak mellékterménye) stb. Pettenkofer ezen fertőtlenítő szerek sorából leginkább ajánlotta és ajánlja a kénsavas vaséleccet vagy vasgáliczot, s ezt nálunk is használták az árnyékszékék, vesztőgödörök és éjjeli edények fertőtlenítésére, Pettenkofer tapasztalataira és ajánlatára támaszkodva; miután az ürülékek felbomlásuknál luganyos kémhatásuak, ő is igen valószínűnek tartotta, hogy ép ezen luganyos kémhatás képezi a lényeges föltételt a cholera-csír fejlődésére, ugyan ez okból ajánlja ő a savítást is, hogy így az ürülékek luganyossága meg-

gátoltassék, s azt hiszi, hogy ez által a cholera-csir képződése megakadályoztatik.

Az erjedés- és rothadás-ellenes szerekből, melyenek a kátrány, a kreosot, benzol, aethericus olajok, szén és carbolsav stb. nálunk csak az utolsó lön gyakrabban alkalmazva, még pedig a legjobb sikerrel.

Az élelyítő szerek, mint a chlor, alchlorsavas sók, fölselenysavas sók stb. ritkábban használtattak, kivéve az elsőt.

Miután egyrészt csupán valószínű, de koránt sem bizonyított tény, hogy az ürülékek savítása a cholera-csirt előli, vagy annak képződését megakadályozza; másrészt pedig ismeretes, hogy az erélyes élelyítő szerek az alsóbb rendű szervezeteket előlik, s azok keletkezését meggátolják, általában pedig a legkönnyebben élelyíthető anyagokat legelőbb megtámadják: mult évben ifj. Wagner Dániel tr. oly készítményt mutatott be, melyet mint savító és élelyítő fertőztelenítési szert combinálva használni lehetne. Ezen nézet helyesnek látszott, annál is inkább, miután már másutt is hasonló, fölselenysavas kali és kénsavas vasélelyből álló keverék hozatott használatba.

A savi vashalvagoldatnak chlormészszel kapcsolva combinált használata, különös előnyökkel bír más fertőztelenítő szerek fölött, mert az ürülékek nem csak savítatnak, de élelyíttetnek is és a levegőben uszó anyagok, valamint a gázalakú rothadási termények is — élelyíttetnek a kifejlődő chlor által; az ürülékek közvetlen élelyítése megakadályoztatja továbbá a közbenső termények és szervezetek képlődését is, mely utóbbiakról görösövi vizsgálatok által könnyen meggyőződhetünk; végre oly olcsó áruak az említett fertőztelenítő szerek, hogy e tekintetben sem áll semmi elterjedésük útjába.

A vegyi-folyamat, mely ezen két anyag összetalálkozásánál létrejő, a következő. A savi vashalvagoldat fölös sava a chlormészszel részint chlort fejt ki, részint pedig chlorcalciomot képez. A vashalvag és a chlorcalcium savítják az ürüléket, a kifejlődő chlor pedig élelyíti azokat és a kifejlett légnekemet, úgy hogy ezen combinált szerekkel nem csak az ürüléket fertőzteleníteni, hanem a levegőt is tisztítani lehet.

Nálunk a legközelebb lefolyt cholera járvány alatt nem csak az ürülékekre szoritkozott a fertőztelenítés, hanem mióta Pettenkofer a talajvíz emelkedése- és süllyedése befolyását a cholera kimutatta, az ivó vízre is kiterjesztett. Az ivóvíz fertőztelenítése fölcselelysavas kalioldattal történt, miután ez a vízben foglalt szerves anyagokat elenyíti s ennek folytán szép violaszínét elveszti. Ezen színváltozás által valamely ivóvíz jóságát megítélni képesek vagyunk, miután épen leginkább a szerves anyagok azok, melyek az ivóvizet élvezhetlenné teszik. A fertőztelenítésnél addig kell a fölcselelysavas kalioldatot hozzá önteni, míg a violaszín rövid időre elenyészik; minél többet használunk el belőle, annál több szerves anyag volt a vízben. Ha a violaszín rövid idő múlva nem tűnik el, fölhagyunk a hozzátöltéssel, mire a vizet vagy úgy a mint van, vagy a kicsapott cselelyvizet leszüre után inni lehet.

Tökéletes fertőztelenítés nagy városokban s ennél fogva nálunk sem keresztül vihető, minek okai a hiányos árnyékszéki rendszer, a rozsul épített régibb csatornák, azoknak csekély esése, a vízvezeték hiánya stb., miért is a fertőztelenítés célja, t. i. elpusztítása annak a mihez a cholera a talajban ragadhat, aligha érhető el. A csatornai légkörben fekszik a csír szaporodásának eszköze; ezt meggátolni legjobban lehetne, ha az ürülékek azonnal tova vitetnének, mert mint igen helyesen másutt is megjegyztetett, a cholera-méreg oly növény, mely nálunk nem fordul elő, és az ürülékekre csak oda tapad; a növény nem áll egyenes összeköttetésben a cholera-méreg nemzésével, hanem csak alkalmas ágyat képez a cholera-csír fejlődésére.

A cholera általában oly talány, mely még számos és számos éven át fog bennünket foglalkoztatni, s melynek megfejtése csak kezdetén van.

Mely pontokra irányzandók a további észleletek, s milyenekre nézve gyűjtendők a tapasztalatok, ez Pettenkofer cholera szabályzatában ki van fejtve, s különös viszonyainkhoz idomítva elfogadandó volna; városunkban továbbá a csatornázás és talajvíz kérdését kellene figyelembe venni, s ekkép kezdeményezni a specificus cholera-okok kutatását, továbbá

tapasztalatokat gyűjteni a járvány lefolyása s fejlődésére, s annak hely- és időszerinti mozzanataira nézve stb.

Ezen kutatásokat irányozni kellene :

a) azon alsórendű szervezetek további vizsgálatára, melyek a cholerahoz viszonyban állhatnak.

b) a víznek befolyására különböző szempontból, hogyan hathat mint ivó- és háztartási víz stb.

c) A talaj minőségére s a talajvíz viszonyaira, valamint annak a járvány támadása- és terjedésére való befolyására.

d) Azon pontra, vajjon a cholera továbbítható-e, vajjon a talajbefolyás, s valamely külső, a közlekedés által támadt hátrány mindig együvé működnek-e?

e) További kutatások intézendők az átjárványozás s ennek befolyására a lakosság jövőbeni megbetegedésére, a feltétlen mentességre stb.

f) A tetszhalottiság jelentésére, annak keletkezési módjára s a beltünetekkel összefüggésére, meghatározandó a cholera betegek hőmérséke, a beltartalom vegyelemzése, az erjedés fejlődése, vajjon hullák által elhurczolás és ragályzás lehetséges-e stb.

Feltűnő sajtóhibák.

194. lap 4. sor felülről 82.₉₇ helyett 83.₉₇ teendő.
 194. „ 18 „ felülről 5915 „ 5918,
 196. „ 6. „ alulról 9.₁₈ „ 0.₁₈,
 208. „ 8. „ felülről 237 „ 287,
 212. „ 7. „ alulról, „a következő“ után — L. T. III. b.)
 214. „ 14. „ alulról, „IV-ik tábla“ után : és A.) könyomatu kimutatás.
 216. „ 1. „ felülről, 242=51.₈₃ helyett 142=64.₈₃ olvasandó.
-

E G Y V E L E G.

A hazánkban 1867-ben támadt és öregbített iparvállalatok:

Keletkezett:

	frt alaptőkével
A pesti „Victoria“ gőzmalom	450,000
A temesvári gőzmalom	400,000
Keletkező félben vannak:	
Az „Unio“ gőzmalom Pesten	600,000
Az „Erzsébet“ gőzm. „	600,000
A király serfőző és gőzmalom részvénytársaság Pesten	1.000,000
A kecskeméti gazdasági gőzmalom	60,000
Az első nagyváradai gőzmalom	500,000
Az első aradi gőzmalom és fűrészgép részvénytársaság egyelőre	400,000
A pesti molnárok és sütők gőzmalmi részvénytársasága egyelőre	400,000

A nyitrai, irsai, közzei, bajai gőzmalomok stb.

Több, már azelőtt fenállott gőzmalom-vállalat részvénytársasággá alakult át, s ezzel együtt tetemesen kiterjeszté üzletét. Ilyenek:

	forint
A pesti „Árpád“ gőzmalom	375,000
A budai „Király“ „	250,000
„ „ „Louiza“ „	700,000
„ „ „Blum-féle gőzmalom“	750,000

Tőke-szaporítás történt továbbá:

A pesti hengermalomnál	550,000
Az első budapesti gőzmalomnál	550,000
A „Concordia“ gőzmalomnál	250,000
A „Pannonia“ gőzmalomnál	750,000
A borsod miskolci gőzmalomnál	200,000

Végül említendő, hogy a szegedi kiviteli gőzmalom és vízvezetéki társulat Bécsből Pestre tette át székhelyét.

Egyéb gyári vállalatok, melyek a szóban levő idő alatt keletkeztek:

	frt alaptőkével
Első új-pesti szeszfinomító részvénytársaság	500,000
Első magyar gépgyár részvény-társulat	600,000
Első magyar len- és kenderfonóda Késmárkon	200,000

	frt alaptőkével
Első magyar kártoly-fonóda	600,000
A pécsi briquette-gyár	200,000
Az első magyar gyógyszerészeti és művegyészeti vállalat Pesten	300,000
Tőkezsaporítás történt	50,000

forinttal a volt pesti szeszfinomító részvénytársaságnál, mely egyuttal
címét „első magyar szeszfinomító részvénytársaság“-ra változtatta.

Alakulóban pedig vannak :

	forinttal
A pesti gyapjumosó részvénytársulat egyelőre	200,000
Az ó-budai szeszégető és szeszfinomító részvénytársaság	300,000
Az első magyar részvényserfőződe egyelőre	1.000,000
Az erdélyi gyapjú-kézműgyár	60,000
A vasuti vagon, gőzhajó és gazdasági gépgyár Pesten. Számtalan Pesten az első magyar részvénytársaság vasuti kocsik és egyéb eszközök előállítására egyelőre	500,000
A pesti bőrgyár részvénytársaság	600,000
A bukócz-hilyoi vasszergyár Kassán. A nagyváradai szeszfinomító-részvény-társaság Az első magyar vegyész gyártmány és stearin-gyertya-gyár- részvény-társaság	600,000

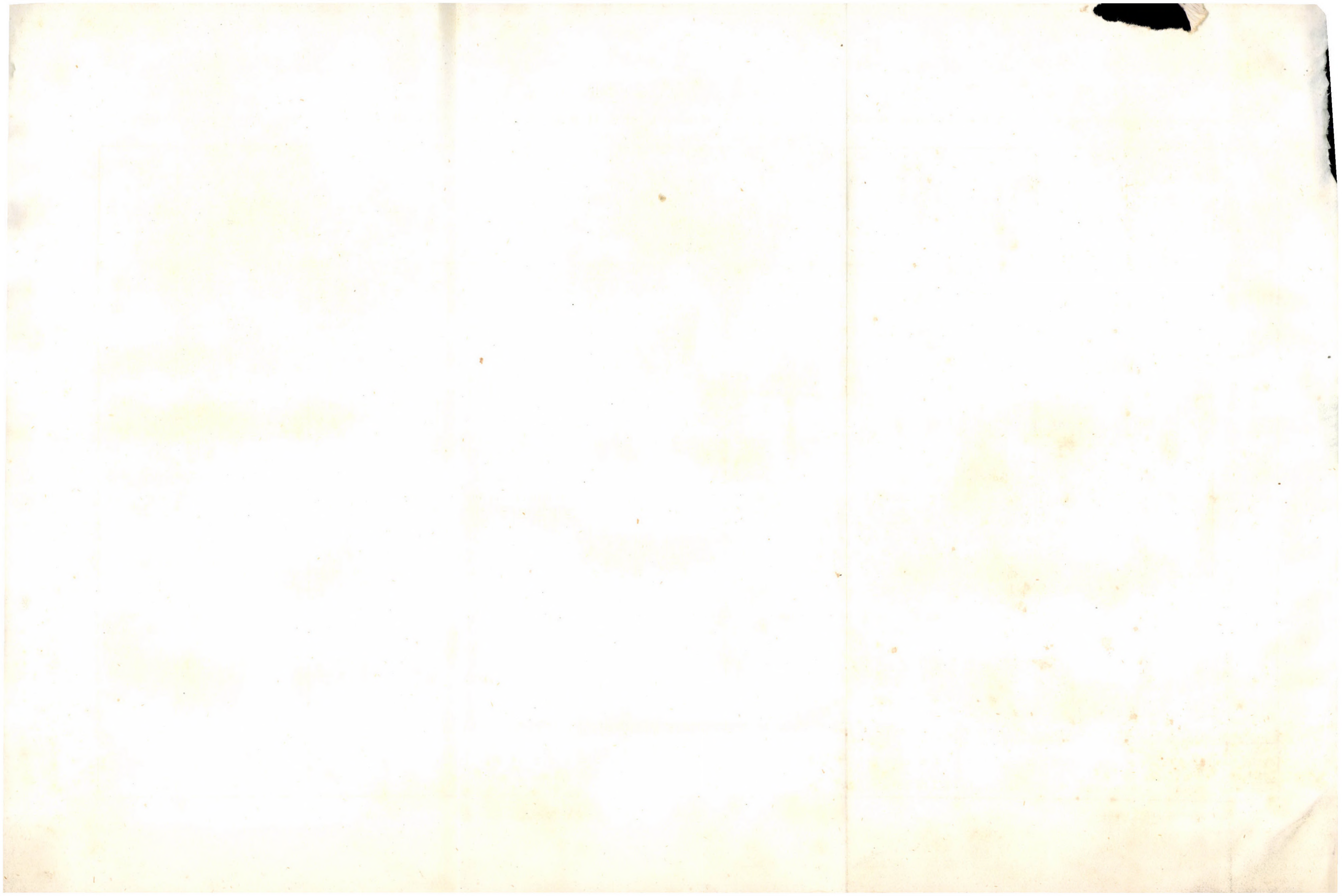
Egy vegyészeti gyár górcz- só felhasználása végett.

Gyarapodtak és szaporodtak a mellett közlekedési s ezzel összefüggő egyéb vállalataink is. Így a győri gőzhajózási társaság 100,00 ftnyi új részvények kibocsátása mellett megszorítá forgalmi eszközeit. Szegeden egy új gőzhajózási társaság alakult. Legújabbán pedig Pesten keletkezik egy új ilyenmü vállalat, „a pesti teher-gőzhajózási és rakmány kölcsönadó részvény társaság“ egyelőre 1 és 1/2 millió ft alaptőkével, és a magyar vonatató gőzhajózási részvény-társaság 1.2000,000 forint alaptőkével. — Jövő évben a „középdunai“, most „magyar gőzhajózási társaság“ is jelentékeny módon kiterjeszti üzletét, s e czélból tőkéjét 400,000 frtól 1 millió ftra-emelte.

A NEGYEDIK KÖTET TARTALMA.

	Lap.
I. Adatok Erdély viszonyairól, különös tekintettel az adózási rendszerre. Gr. <i>Bethlen Farkastól</i>	2
II. A népoktatás ügye a magyar korona területén. <i>Koncz Sándortól</i>	36
III. A népoktatás Poroszországban. <i>Hunfalvy Jánostól</i>	47
IV. A budai k. magyar müegyetem történeti és statisztikai szempontból. Dr. <i>Gerlőczy Gyulától</i>	59
V. Erdély közlekedési eszközeiről. Gr. <i>Bethlen Farkastól</i>	79
VI. Magyarország öngyilkolási statisztikájához. <i>Koncz Sándortól</i>	97
VII. Nehány észrevétel a népszámlálásról. <i>Hunfalvy Jánostól</i>	105
VIII. A vaspályák befolyásáról a népesedésre <i>Barsi Józseftől</i>	129
IX. Az osztrák birodalom pénzügyi viszonyai. Gr. <i>Bethlen Farkastól</i>	149
X. Magyarország külforgalmáról. <i>Keleti Károlytól</i>	166
XI. Pest városa élet- és halálozási viszonyainak statisztikája. Dr. <i>Tormay Károlytól</i>	186

Egyveleg. A földművelés jövedelme és tőkége Franciaországban 118 l ; Az angol munkásosztályok jövedelme 119 l ; A papírpénzforgalom a német vámegelet államaiban 122 l ; A hivatalnokok egylete Ausztriában 125 l ; Az osztrák hajóépítészet 1866-ban 125 l ; Az északamerikai államköltéségek és jövedelmek 1866-ban 126 l ; Róma népessége 1866-ban 126 l ; Felső magyarországi vasipar 127 l ; A hazánkban 4867-ben támadt és öregbített iparvállalatok 253. l.

A szegénybeteg- és kórházbani ápolás alatt észlelt nevezetesebb kórok összeseg kimutatása
% - ki arányban számítva.

B e t e g s é g e k .		szegény betegek gyógykezelése	k ó r h á z b a n							különléte gyá- rakban	tényl. szám	% arány szám		
			Sz. Rókus köz.	cs. kir. katona	szegény- gyermek	izraelita	kereske- delmi	aggok						
Agy	Agylob	0,34	6,42	0,08	0,49	0,16	—	1,76	—	110	0,250			
	Rezgőrij	0,06	0,19	0,01	—	—	—	0,44	—	27	0,063			
	Agyvérzések	0,11	0,24	0,01	—	0,16	—	1,54	—	46	0,107			
Hát, ge- rinc és ideg	Epilepsia és Eclampsia . .	0,44	0,30	0,36	1,47	0,16	—	0,86	0,13	170	0,395			
	Hűdések	0,26	0,59	0,03	1,22	0,16	—	2,20	—	115	0,267			
Érzék- szervi baj	Szembajok	3,79	1,70	11,87	15,93	3,77	2,97	3,64	3,19	2664	6,156			
	Fülbántalmak	0,50	0,17	0,59	0,98	0,16	—	0,45	1,06	217	0,504			
Légzőszervi bántalmak	Légzőszervi hurut	5,98	3,61	5,67	1,22	4,72	—	10,13	2,33	2304	5,350			
	Laring. Tracheit. Brochit. .	4,16	0,43	1,99	2,70	3,54	8,32	2,86	7,87	1296	3,009			
	Mellhártya lob	1,15	0,83	0,98	2,21	2,02	0,48	1,32	1,46	465	1,080			
	Tüdőlob	1,82	2,12	1,91	4,67	1,01	0,48	1,76	0,33	769	1,786			
	Emphysema pulm	0,38	0,34	0,16	0,73	0,10	—	2,64	0,20	138	0,343			
	Vérpökes	0,66	0,27	0,21	—	1,51	—	—	0,33	190	0,441			
	Oedema pulmonum	0,09	0,30	0,15	—	—	—	0,66	—	60	0,139			
	Tüdőgiüm	1,52	7,63	2,35	1,47	—	3,46	3,08	0,33	1143	2,654			
	Hökhurut	1,10	0,06	—	—	—	—	0,48	—	213	0,494			
Szivedény és mirigy bántalmak	Szív szerv. bajai	0,12	0,31	0,05	0,98	0,50	0,99	1,32	0,13	81	0,188			
	Lymphangoitis	0,02	0,50	0,95	—	0,33	—	0,22	0,06	47	0,109			
	Adenitis	0,44	0,48	0,57	1,47	1,01	—	0,22	1,00	226	0,225			
Emésztő szerv bántalmak	Hashártya lob	0,16	0,63	0,11	0,49	0,50	0,48	—	0,18	95	0,229			
	Gyomorhurut	5,53	6,28	6,11	1,72	15,17	3,96	9,25	10,53	2658	6,172			
	Bélhurut	10,29	2,04	2,27	3,68	1,01	—	9,03	6,45	2617	5,077			
	Vérhas	1,94	0,21	0,69	0,49	0,33	1,98	5,95	0,20	353	0,820			
	Cholera (nostras)	0,57	0,04	—	—	—	—	0,88	—	118	0,276			
	Sárgaság (hev.)	0,81	0,29	0,77	—	0,84	0,48	—	0,20	294	0,683			
Hudszerv baj	Hudhólyag lob	0,12	0,30	0,03	—	1,34	—	0,88	0,33	64	0,148			
	Hudkő kezződés	0,04	0,05	—	0,98	—	—	—	—	14	0,033			
nemzór- szek bán- talmak	Gyermekági bajok	0,29	0,14	—	—	—	—	—	—	68	0,153			
	Méhvérfolyás	0,84	0,26	—	—	0,16	—	0,13	—	182	0,423			
	Syphilis	4,44	21,60	18,13	4,17	7,42	38,61	—	2,83	5002	11,616			
bőr- és sejt- veti bajok	Himlő	0,36	0,74	1,39	0,49	2,43	—	—	0,20	335	0,778			
	Vörheny	0,09	0,01	0,04	—	0,16	—	—	—	27	0,063			
	Kanyaró	0,37	0,63	0,01	—	—	—	—	—	77	0,179			
	Orbáncz	0,65	0,66	0,48	1,23	0,67	—	1,10	0,83	264	0,613			
	Pokolvar	0,15	0,03	—	—	—	—	—	0,30	39	0,095			
Csont- és ízület lobjai	0,96	1,48	1,59	4,90	1,85	—	0,44	2,60	587	1,361				
Általános betegségek	Köszvény	2,32	0,48	0,31	—	3,04	2,97	2,86	0,53	615	1,428			
	Csuz	3,89	4,93	1,15	1,22	4,77	1,98	6,20	6,88	1414	3,283			
	Süly (scorbut)	—	0,21	0,39	—	0,16	—	—	0,33	75	0,174			
	Görvélykór	2,42	1,57	0,27	0,73	—	1,48	0,66	0,76	620	1,440			
	Gümőkór	1,94	0,18	—	0,98	7,95	—	—	—	433	1,005			
	Hagymáz	1,21	2,17	2,33	0,65	3,20	—	0,88	—	733	1,702			
	Vizkór	0,82	1,27	0,50	1,22	1,51	—	0,66	0,46	333	0,773			
	Váltólázak	4,02	2,80	13,03	3,68	3,30	1,98	—	2,00	2882	6,667			
		s	i.	t.								s	i.	t.
Az észlelt betegek összege		19212	6224	14469	413	593	202	454	1500	43067	—			
% arány		44,62	14,45	33,60	0,95	1,38	0,47	1,05	3,48	—	100,00			

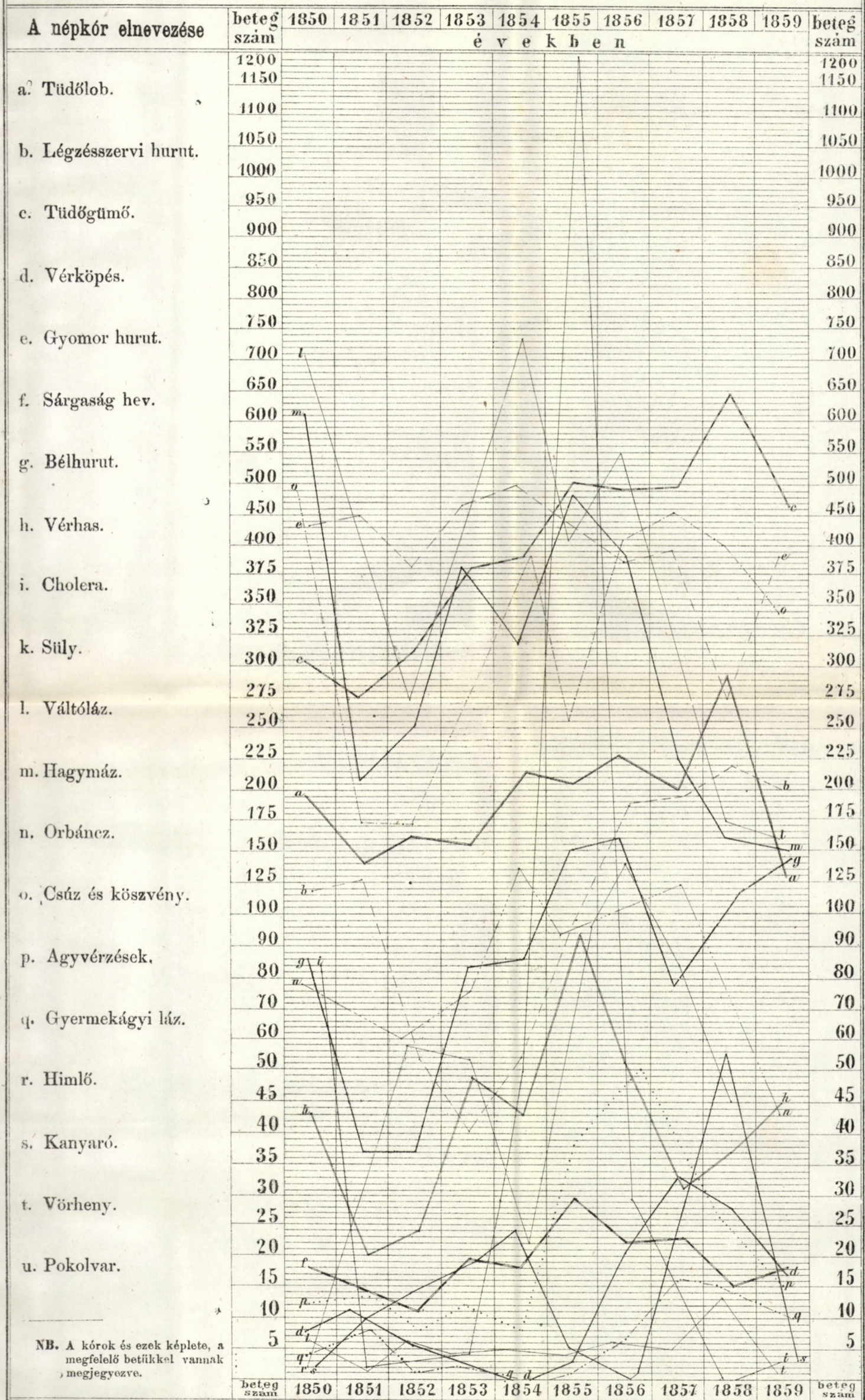
A nevezetesebb népkórak összes kimutatása, a mint ezek 1850—1859 ig tartó tíz év alatt a pesti közkórházban 73,224 összesen gyógykezelt betegen, és ezekből 8051 elhalálozottan észleltettek.

Csoport	Folyó szám	A népkór elnevezése	1850		1851		1852		1853		1854		1855		1856		1857		1858		1859		Összesen		Főösszeg																													
			beteg		halott		beteg		halott		beteg		halott		beteg		halott		beteg		halott		beteg		halott		beteg		halott																									
			fi	nő	fi	nő	fi	nő	fi	nő	fi	nő	fi	nő	fi	nő	fi	nő	fi	nő	fi	nő	fi	nő	fi	nő	fi	nő	fi	nő																								
I	1	Tüdőlobok	1.33 114	1.08 81	30.0 34	18.52 15	1.71 105	0.60 36	17.14 18	22.22 8	1.92 117	0.70 43	17.10 20	27.90 12	1.80 111	0.61 43	18.02 20	27.90 12	1.91 148	0.85 66	18.92 28	27.27 18	1.48 141	0.69 66	25.54 36	42.42 28	1.95 161	0.78 65	27.33 44	35.38 23	1.86 143	0.78 60	13.29 19	18.83 11	2.95 205	1.26 88	21.16 44	21.39 19	1.28 82	0.79 45	23.17 19	28.88 13	1.79 1327	0.81 593	21.25 282	26.21 159	2.62% 1920	22.97% 441						
	2	Légzésszervi hurut	0.39 74	0.60 45	—	—	1.31 81	0.73 45	—	—	0.67 41	0.19 12	—	—	0.26 15	0.22 15	—	—	0.33 26	0.28 28	—	—	0.67 64	0.34 33	—	—	1.07 139	0.55 46	—	—	1.64 126	0.83 68	—	—	2.08 142	1.10 77	—	—	2.24 144	1.02 66	—	—	1.20 862	0.59 435	—	—	1.77 1297	—						
	3	Tüdőgümőkór	2.75 205	1.33 99	56.34 116	47.47 47	3.15 194	1.31 81	53.60 104	54.31 44	3.58 217	0.59 96	57.14 124	70.84 68	3.83 268	1.55 108	51.83 139	59.26 64	3.10 240	1.90 148	57.91 139	46.02 6	3.60 343	1.65 157	49.83 171	56.69 89	4.14 342	1.81 150	52.34 179	58.00 87	4.27 326	2.23 170	56.13 183	65.48 112	5.92 412	3.37 234	31.37 257	62.38 133	56.83 302	4.70 163	2.55 200	66.25 108	66.26 2849	3.89 1406	1.92 1612	56.55 821	58.33 821	57.18 4255	5.81 2433					
	4	Vérpökés	0.07 5	0.04 3	20.0 1	—	0.11 7	0.06 4	14.28 1	25.0 1	0.06 1	0.03 2	25.00 1	—	0.02 2	—	—	—	—	—	—	—	—	0.02 2	0.01 1	—	—	0.14 12	0.09 8	8.33 1	12.5 1	0.31 24	0.11 9	16.76 4	11.41 1	0.30 21	0.10 7	9.52 2	—	0.23 15	0.03 2	20.00 3	50.00 1	0.12 92	0.048 36	15.21 14	11.11 4	0.16 128	14.6 18					
II	5	Gyomorhurut	3.28 288	1.92 143	—	—	4.98 307	2.29 141	—	—	3.92 237	0.36 144	—	—	4.22 293	2.63 183	—	—	2.80 217	3.54 274	—	—	2.54 242	2.03 196	—	—	3.41 282	1.23 104	—	—	3.00 282	1.10 108	—	—	2.90 201	1.03 72	—	—	3.89 249	2.20 141	—	—	3.51 2598	2.05 1506	—	—	5.60 4104	—						
	6	Sárgasághev.	0.22 17	0.01 1	23.53 4	—	2.12 8	0.11 7	—	—	0.04 3	0.13 8	—	—	0.19 9	0.10 10	—	—	0.19 10	0.06 5	—	—	0.19 19	0.03 3	10.00 1	10.00 1	0.22 2	0.03 2	0.23 18	0.06 5	11.11 2	0.15 11	0.05 4	0.05 2	0.15 11	0.05 4	50.00 2	18.18 2	50.00 2	0.15 10	0.12 8	—	—	0.17 127	0.07 51	9.45 12	11.76 6	0.26 187	9.64 18					
	7	Bélhurut	0.70 52	0.45 34	15.28 8	29.41 10	0.39 24	0.21 13	8.11 2	7.69 1	0.14 22	0.21 15	—	—	6.68 1	0.78 55	0.41 29	12.73 7	17.29 5	0.45 35	0.66 51	8.57 3	5.88 3	0.83 85	0.70 67	11.74 10	11.04 8	1.13 107	0.67 56	9.55 10	17.86 10	0.67 51	0.35 27	7.84 4	3.70 1	0.80 56	0.88 10	7.14 6	10.00 6	1.31 84	0.14 64	—	—	0.72 571	0.57 416	8.40 48	10.82 45	1.05 987	0.42 93					
	8	Vérhas	0.45 34	0.13 9	26.41 9	54.11 4	0.26 16	0.08 4	18.75 3	—	0.24 15	0.14 9	6.66 1	22.22 2	0.51 37	0.16 12	8.11 3	50.00 6	0.31 23	21.13 20	40.00 5	0.61 8	0.35 34	14.75 9	17.05 6	0.38 32	0.24 20	15.63 17	25.00 5	0.24 19	0.15 12	15.49 3	41.68 5	0.30 21	0.23 16	19.52 4	12.50 2	0.14 28	0.26 17	7.44 2	11.79 2	0.39 286	0.20 153	15.40 44	26.17 40	0.60 439	19.15 84							
9	Cholera	0.54 41	0.57 43	53.60 22	62.79 27	0.01 1	0.01 1	100.00 1	—	0.01 3	—	—	—	0.01 4	—	—	—	0.33 26	50.00 13	69.56 16	5.91 564	60.29 629	48.65 316	0.20 17	0.14 12	17.64 3	16.66 2	0.13 10	0.03 3	—	—	—	—	—	—	0.04 3	—	100.00 3	—	—	0.01 669	0.07 718	57.10 382	50.97 366	1.89 1387	53.90 748								
III	10	Súly	0.08 5	0.04 3	40.0 2	—	0.03 2	0.01 1	50.00 1	—	0.08 5	0.06 4	40.00 2	—	0.05 6	0.01 1	16.66 1	—	0.01 1	0.01 1	—	—	100.00 1	0.03 3	—	—	—	0.01 1	0.03 3	100.00 1	—	0.10 8	—	50.00 4	—	—	9.11 10	0.08 6	30.00 3	50.00 3	0.12 8	0.03 2	37.50 3	—	—	0.06 49	0.02 21	34.89 17	19.01 4	0.09 70	30.00 21			
	11	Váltóláz	6.70 500	2.77 207	—	—	4.90 302	2.18 133	—	—	3.18 199	1.20 73	—	—	4.31 321	2.05 143	—	—	6.24 484	3.20 248	—	—	2.50 250	1.68 160	—	—	4.85 401	1.80 149	—	—	2.77 211	1.02 78	—	—	2.03 141	0.13 30	—	—	2.02 130	0.16 30	—	—	4.01 2939	1.70 1251	—	—	5.12 4190	—						
	22	Hagymáz	5.28 394	2.91 218	17.24 68	26.80 58	2.12 131	1.35 77	29.00 38	50.00 39	2.94 178	1.23 75	28.06 51	41.33 31	3.22 273	1.80 112	28.20 77	40.18 45	2.73 212	1.31 103	37.27 79	43.69 45	3.33 318	1.34 166	27.67 88	27.70 46	3.21 265	1.48 121	27.22 74	29.76 36	1.90 146	1.05 80	26.11 39	28.75 23	1.50 111	0.87 47	42.34 47	34.66 16	1.46 94	0.95 55	32.98 31	27.22 15	2.96 2122	1.42 1054	27.90 592	39.83 404	4.34 3176	31.36 996						
IV	13	Orbánc	0.45 34	0.38 44	5.81 2	—	0.56 35	0.31 32	2.80 1	3.12 1	0.53 32	0.18 29	—	—	3.45 1	0.82 44	0.45 32	—	—	—	—	0.90 74	0.81 63	—	—	0.59 56	0.39 37	—	—	0.65 54	0.73 60	3.70 2	6.66 4	0.31 72	0.86 51	1.40 1	1.96 1	0.55 38	0.35 38	—	—	0.28 18	0.16 25	—	—	0.62 457	0.56 411	1.31 6	1.70 7	1.18 868	1.30 13			
	14	Csúsz és köszvény	4.28 320	2.20 164	0.62 2	1.84 3	1.18 91	1.34 83	1.09 1	—	1.57 95	1.29 78	—	—	2.32 162	1.61 113	—	—	1.77 154	1.99 139	—	—	1.34 147	1.10 105	—	—	2.99 247	1.95 161	—	—	3.58 273	2.35 180	—	—	3.46 240	2.19 151	—	—	3.33 213	1.06 132	—	—	2.65 1942	1.78 1306	0.26 5	0.38 5	4.44 3248	0.29 10						
	25	Agyvérzések	0.10 8	0.06 4	87.50 7	50.00 2	0.13 12	0.01 1	91.67 11	100.00 1	0.09 6	0.03 2	100.00 6	50.00 1	0.10 7	0.05 4	88.08 6	75.00 3	0.08 6	0.02 2	83.33 5	100.00 2	0.19 19	0.10 19	52.83 10	36.81 7	0.31 27	0.28 23	66.66 18	39.12 9	0.25 18	0.18 14	83.33 15	57.64 8	0.27 19	0.10 7	78.94 15	42.46 3	0.10 7	0.12 8	88.88 6	87.50 7	0.16 125	0.13 96	80.48 99	44.79 43	0.29 219	64.83 142						
16	Gyermekágyi ázások	—	0.05 4	—	100.0 4	—	0.2 8	—	—	37.50 3	—	—	—	0.01 1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	0.01 1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	0.03 64	—	20.31 13	0.09 64										
V	17	Himlő	0.62 2	—	—	—	0.36 23	0.08 5	21.73 5	—	—	42 17	—	—	0.69 11	0.11 11	9.09 1	—	—	—	—	0.59 56	0.38 38	5.21 3	13.19 5	1.89 96	0.12 44	11.46 11	20.45 9	0.32 63	0.26 20	11.11 7	5.00 1	0.49 34	0.43 11	—	—	0.40 26	0.29 19	7.69 2	5.16 1	0.33 390	0.25 182	8.92 35	9.84 17	0.78 572	9.09 52							
	18	Kanyarók	0.04 3	—	—	—	0.06 4	0.09 6	—	—	0.06 4	0.16 10	—	—	0.12 9	0.11 8	—	—	—	—	—	0.01 1	0.04 4	—	—	—	—	0.01 4	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	0.01 72	0.09 73	2.11 2	—	0.19 145	1.04 2					
	19	Vörheny	0.04 3	0.04 3	—	—	0.01 1	—	—	—	0.06 4	0.03 2	—	—	0.01 1	0.04 3	100.00 1	33.33 1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	0.02 2	0.04 4	100.00 2	25.00 1	0.05 4	0.01 4	—	—	—	—	0.11 8	0.84 6	12.50 1	—	—	—	—	0.01 1	—	—	—	0.03 26	0.03 26	15.18 4	15.18 4	0.07 52	15.18 8
	20	Pokolvar	0.01 1	—	—	—	—	—	—	—	0.03 2	0.01 1	—	—	0.03 6	0.04 3	33.33 2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	0.03 3	0.02 2	33.33 1	—	0.05 4	0.01 3	25.00																				

A Pest városi közkórházban 1850—1859-ik végéig 73,224 beteg közt észlelt nevezetesebb népkórok menetének képleti kimutatása.

Dr. Tormay Károly, volt Pest városi tisztifőorvos és a közkórház igazgatójától.

A FÜZET TARTALMA.

	Lap.
A vaspályák befolyásáról a népesedésre. Dr. Barsi Józseftől	130
Az osztrák birodalom pénzügyi viszonyai. Gr. Bethlen Farkastól	149
Magyarország külforgalmáról. Keleti Károlytól	166
Pest városa élet és halálozási viszonyainak statisztikája. Dr. Tormay Károlytól	186
Egyveleg	253

A Statisztikai Közlemények első folyama, összesen hat kötet, együtt öt, minden egyes kötet egy forinton kapható.

Az új folyam, vagyis a Statisztikai és Nemzetgazdasági Közlemények két füzetből álló egy-egy kötetének ára 2 ft.